

л

а

й

ІГОР ХВОРОСТЯНИЙ

Українська мова: лайфхаки

ф

х

а

ЗНО

БЕЗ ЗАЙВОЇ НАПРУГИ

НЕНУДНИЙ ПОСІБНИК
З ОНЛАЙН-ЛЕКЦІЯМИ

к

и

ІГОР ХВОРОСТЯНИЙ

Українська мова: лайфхаки

ЗНО

БЕЗ ЗАЙВОЇ НАПРУГИ

НЕНУДНИЙ ПОСІБНИК
З ОНЛАЙН-ЛЕКЦІЯМИ

ХАРКІВ
2019

УДК [811.161.2:37.016](076)
Х32

Серія «ЗНО без зайвої напруги»

Схвалено для використання в загальноосвітніх навчальних закладах
(Лист Державної наукової установи «Інститут модернізації змісту освіти»
Міністерства освіти і науки України від 16.03.2018 №22.1/12-Г-153)

Рецензенти:

Я.В. Вільна, доктор філологічних наук, професор Інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Л.Т. Коваленко, заступник директора ІППО Київського університету імені Бориса Грінченка,
старший викладач кафедри методики мов та літератури;

Т.А. Кривутенко, учитель-методист, заслужений учитель України,
учитель української мови та літератури гімназії №32 «Успіх» м. Києва

Хворостяний І.Г.

Х32 Українська мова: лайфхаки / І.Г. Хворостяний. — Харків : Вид-во «Ранок»,
2019. — 288 с. — (Серія «ЗНО без зайвої напруги»).

ISBN 978-617-09-3950-0.

Посібник у формі корисних порад (лайфхаків) призначений для вивчення української мови та підготовки до зовнішнього незалежного оцінювання. Він містить теоретичний матеріал, приклади виконання типових тестів ЗНО, а також завдання різного рівня складності для групової та індивідуальної роботи. У книзі запропоновано форму самостійного планування навчальної діяльності.

Видання розраховане насамперед на учнів 9—11 класів, проте може бути цінним для вчителів і репетиторів, усіх зацікавлених в опануванні безмежжя української мови.

УДК [811.161.2:37.016](076)

Видання є результатом партнерської програми видавництва «Ранок»,
Громадської спілки «Освіторія»
та Громадської організації «Едюкейшнал Ера»

Посібник було створено завдяки підтримці компанії «Кока-Кола Беверіджиз Україна»
в межах реалізації благодійної освітньої програми розвитку молоді
спільно з Громадською спілкою «Освіторія»

За концепцію стильної та креативної обкладинки дякуємо
керівникові школи Projector Олександрові Трегубу

**Разом дбаємо
про екологію та здоров'я**

ISBN 978-617-09-3950-0

© І.Г. Хворостяний, 2018

© ТОВ Видавництво «Ранок», 2019

ЗМІСТ

Питання замість передмови 5

Розділ 1.

ГРАФІКА. ФОНЕТИКА.

ОРФОЕПІЯ 10

ОРГАНАЙЗЕР 10

БАЗА ДАНИХ 11

Абетка = Алфавіт = Азбука 11

Найпоширеніші слова з літерою Г 12

Транскрипція 12

Співвідношення звуків і букв 13

Класифікація звуків 14

Асиміляція = уподібнення 15

Орфоепічні норми 17

Складні випадки вимови звукосполук 18

Чергування звуків 19

Евфонія = милозвучність 19

Наголос 21

ПАНЕЛЬ ІНСТРУМЕНТІВ 23

ОПЕРАЦІЙКА 26

Сторітелінг 26

Мислимо критично 27

Відпрацьовуємо навички 28

ПРОКАЧАЙ СКІЛИ 29

КАРТА ПАМ'ЯТІ 33

Розділ 2.

ОРФОГРАФІЯ 35

ОРГАНАЙЗЕР 35

БАЗА ДАНИХ 36

Спрощення в групах приголосних 36

Правопис літер на позначення
голосних у коренях слів 37

Уживання знака м'якшення 39

Уживання апострофа 40

Подовження та подвоєння приголосних 41

Правопис префіксів і суфіксів 41

Правопис власних назв 44

Написання слів іншомовного
походження 50

Написання складних слів разом
і через дефіс 52

Правопис *не* з різними частинами мови 54

Правопис складноскорочених слів 55

Основні правила переносу слів
із рядка в рядок 56

ПАНЕЛЬ ІНСТРУМЕНТІВ 57

ОПЕРАЦІЙКА 60

Мислимо критично 60

Відпрацьовуємо навички 60

ПРОКАЧАЙ СКІЛИ 62

КАРТА ПАМ'ЯТІ 68

Розділ 3.

ЛЕКСИКОЛОГІЯ.

ФРАЗЕОЛОГІЯ 69

ОРГАНАЙЗЕР 69

БАЗА ДАНИХ 70

Групи слів у лексиці 70

Неправильно — правильно 72

Тавтологічні сполуки 78

Пароніми 78

Іншомовні слова 84

Застаріла лексика 85

Основні джерела фразеології 86

Фразеологічний словничок 87

Фразеологічні синоніми й антоніми 90

ПАНЕЛЬ ІНСТРУМЕНТІВ 93

ОПЕРАЦІЙКА 96

Сторітелінг 96

Мислимо критично 96

Відпрацьовуємо навички 98

ПРОКАЧАЙ СКІЛИ 101

КАРТА ПАМ'ЯТІ 108

Розділ 4.

БУДОВА СЛОВА.

СЛОВОТВІР 110

ОРГАНАЙЗЕР 110

БАЗА ДАНИХ 111

Будова слова 111

Способи словотворення 112

Сполучні звуки в складних словах
і їх позначення на письмі 113

Творення іменників, що називають осіб
за професією, посадою, родом занять 113

ПАНЕЛЬ ІНСТРУМЕНТІВ 115

ОПЕРАЦІЙКА 117

Мислимо критично 117

Відпрацьовуємо навички 117

ПРОКАЧАЙ СКІЛИ 118

КАРТА ПАМ'ЯТІ 120

Розділ 5.	
МОРФОЛОГІЯ	121
ОРГАНАЙЗЕР	121
БАЗА ДАНИХ	123
Частини мови	123
Самостійні частини мови	126
Іменник	126
Прикметник	138
Числівник	141
Займенник	147
Дієслово та його форми	151
Дієприкметник	155
Дієприслівник	158
Прислівник	159
Службові частини мови	162
Прийменник	162
Сполучник	164
Частка	165
Вигук	166
ПАНЕЛЬ ІНСТРУМЕНТІВ	167
ОПЕРАЦІЙКА	175
Сторітелінг	175
Відпрацьовуємо навички	175
ПРОКАЧАЙ СКІЛИ	179
КАРТА ПАМ'ЯТІ	188
Розділ 6.	
СИНТАКСИС.	
ПУНКТУАЦІЯ	196
ОРГАНАЙЗЕР	196
БАЗА ДАНИХ	197
Словосполучення	197
Речення	198
Класифікація речень	202
Розділові знаки в простому ускладненому реченні	204
Складне речення	209
Розділові знаки в складносурядних і складнопідрядних реченнях	212
Розділові знаки в безсполучниковому складному реченні	214
Типові помилки в словосполученнях і реченнях	216
Чуже мовлення	218
ПАНЕЛЬ ІНСТРУМЕНТІВ	222
ОПЕРАЦІЙКА	232
Комплексні мікротекстуальні завдання	232
Відпрацьовуємо навички	233
ПРОКАЧАЙ СКІЛИ	241
КАРТА ПАМ'ЯТІ	251
Розділ 7.	
СТИЛІСТИКА.	
РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ.	
ВЛАСНЕ ВИСЛОВЛЕННЯ	255
ОРГАНАЙЗЕР	255
БАЗА ДАНИХ	256
Стилі сучасної української літературної мови	256
Мовлення	258
Власне висловлення у форматі ЗНО	259
ПАНЕЛЬ ІНСТРУМЕНТІВ	264
ОПЕРАЦІЙКА	267
Відпрацьовуємо навички	267
Креативно, або Сам собі редактор	270
КАРТА ПАМ'ЯТІ	275
ПЕРЕВІР СЕБЕ:	
ТЕСТ У ФОРМАТІ ЗНО	277
ВІДПОВІДІ ДО ТЕСТОВИХ ЗАВДАНЬ	286

ПИТАННЯ ЗАМІСТЬ ПЕРЕДМОВИ

Як і чому з'явилася ця книга?

Жили собі громадська спілка *Освіторія* та студія онлайн-освіти *EdEra*. 2017 року вирішили вони створити безоплатний онлайн-курс, щоб будь-хто (незалежно від місця проживання, особливостей характеру чи розмірів кишені) зміг вивчити державну мову або принаймні підготуватися до зовнішнього незалежного оцінювання з української мови.

І казка стала реальністю. Щоправда, не одразу. Не один десяток ночей команда впривала-упривала над курсом, аж поки... Проект допоміг тисячам абітурієнтів за короткий проміжок часу (із лютого до травня) підготуватися до тестування й успішно його скласти. Окрім того, Міністерство освіти і науки України схвалило онлайн-курс для використання в загальноосвітніх навчальних закладах.

Автором і лектором курсу став я — Ігор Хворостяний. Офіційно: кандидат філологічних наук, учитель вищої категорії, учитель української мови та літератури ТОВ «НВК «НОВОПЕЧЕРСЬКА ШКОЛА», випускник Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, автор навчальних посібників, ряду наукових і науково-популярних статей. Неофіційно: людина, яка вірить, що щирість провокує щирість, добро множить добро, а разом можна досягнути більшого, ніж поодиноці. Перекоаний, що мову вивчити повністю неможливо, проте прагнути цього потрібно, а успішне складання ЗНО з української мови та літератури — не така вже й складна справа, як може здатися на перший погляд.

Із часом набутий досвід захотілося поширити, поділитися з більшою кількістю людей. Так і виникла ідея друкованої книги.

Що таке «лайфхак»? Чому обрали саме цю назву?

У *Вікіпедії* сказано, що лайфхак (= лайфгак) (від англ. *life hack*) — поняття, яке означає маленьку хитрість або корисну пораду, що допомагає вирішувати побутові проблеми, тим самим заощаджуючи час. Лайфхаки — це набір методів і прийомів «зламу» навколишнього життя для досягнення поставлених цілей. У 2004 році британський журналіст Денні О'Браєн поєднав слова *life* («життя») та *hack* («злам»), утворивши новий термін.

Розумію: декому може не сподобатися використання іншомовних слів у посібнику з української мови. Проте впевнений, що надмірний мовленнєвий пуризм у навчальному процесі може шкодити більше, аніж будь-які запозичення. Дозволю собі аналогію з театром (приклад Юрія Шевельова: «Комедія Франсез не була цікава. Надто традиційно і академічно. Все одно, що Малий театр у Москві. Музей, не живе мистецтво»). Перекоаний, що мова не повинна бути лише музеєм, вона така ж жива, як і людина. До слова, 2006 року Американська спілка з вивчення діалектів назвала міжнаціональне *lifhack* одним із найбільш корисних слів.

Чим цей посібник відрізняється від інших?

Найперше — методикою. Наведу простий приклад. Чомусь більшість абітурієнтів переконана, що вивчити фонетику просто неможливо — мовляв, найскладніша ж тема курсу української мови! Повір: це неправда. Наприклад, щоб запам'ятати всі глухі звуки, досить знати речення «Усе це кафе, птах і чаша». Усі приголосні з нього — глухі ([с], [ц], [к], [ф], [п], [т], [х], [ч], [ш] + м'які пари [с'], [ц'], [т']). Решта приголосних звуків нашої мови будуть дзвінками або сонорними. Упевнений, такі поради (лайфхаки) тобі не раз давали вчителі. Ця техніка називається мнемонікою (у перекладі з давньогрецької — «мистецтво запам'ятовування»), її витоки сягають Античності.

Посібник збудовано так, щоб допомогти користувачеві дібрати асоціації, створити об'ємні паралелі, візуалізувати необхідну інформацію (схеми, таблиці, малюнки...). Ці прийоми значно полегшують процес навчання, допомагають складне зробити простішим і приємнішим, зберігаючи при цьому одну з найважливіших характеристик — якість.

Із чого починати підготовку до ЗНО?

Із найважливішого питання: *«Про що ти мрієш?»* Справді, я не жартую. У будь-якій сфері нашого життя, а особливо в навчанні, найважливіше пам'ятати, **ДЛЯ ЧОГО** ми це робимо. Потім варто поставити принаймні ще одне питання: *«Яку роль у реалізації моїх мрій відіграє вивчення української мови?»* Інакше кажучи, навіщо конкретно мені знати українську? Навіщо її вчити? Якщо можеш дати глибокі й вичерпні відповіді на ці питання вже зараз, вітаю — увесь процес навчання буде нескладним; якщо ж ні — саме час над ними замислитися. Виконай цю коротку мотиваційну вправу — не пошкодуєш. Щоразу, коли лінощі братимуть гору, пригадай, навіщо взагалі починав / починала навчання.

Як користуватися книгою? Яка її структура?

Посібник має сім розділів, теми яких відповідають програмі з підготовки до зовнішнього незалежного оцінювання: «Фонетика. Графіка. Орфоепія», «Орфографія», «Лексикологія. Фразеологія», «Будова слова. Словотвір», «Морфологія», «Синтаксис. Пунктуація», «Стилістика. Розвиток мовлення. Власне висловлення». Біля назви кожного розділу розміщено QR-коди. Це посилання на відеолекції, які допоможуть зробити твоє навчання інтерактивним, динамічним і, сподіваюся, цікавим.

Ми прагнули зробити все, щоб надати тобі комплексний сучасний інструмент для якісної підготовки до ЗНО з української мови, тому посібник — продумана система, у якій усі елементи взаємодіють, «працюють» на реалізацію поставленої мети. Наголошую: лише вивчення теорії високого результату не гарантує. Для якісного навчання необхідно виконати всі завдання, запропоновані в посібнику, не варто нехтувати окремими елементами його структури. Тут ти знайдеш такі блоки:

Органайзер. Це «помічник», розміщений на початку кожного розділу. У ньому перераховано ключові вміння, необхідні для успішного складання ЗНО, виокремлено базові теми, які треба вивчити, та запропоновано план дій, що допоможе з особистою навчальною траєкторією. Тобі лише потрібно визначитися з датами, протягом яких плануєш вивчати ту чи іншу тему, а після вивчення — поставити позначку про виконану роботу. До речі, одразу порада: не забудь після опанування всіх тем переглянути органайзери. Раптом лишилося щось, до чого варто повернутися — повторити, заглибитися, освіжити в пам'яті...

База даних. Містить теоретичний матеріал, оформлений у зручній формі — таблиці, схеми, словнички. Опанування складних тем увиразнене практичними порадами — лайфхаками.

Панель інструментів. У цьому розділі проаналізовано типові для ЗНО завдання: є пропозиції, як їх краще виконувати, пояснення, чому один з варіантів правильний, а інші — ні.

Операційка. Наголошую: завдання, уміщені в тесті зовнішнього незалежного оцінювання, вимагають не сліпого відтворення «зазубреної» теорії, а застосування знань, умінь аналізувати, оцінювати й робити висновки. Для того щоб краще усвідомити вивчене, треба відпрацювати його на практиці — виробити навичку. Оскільки успішною будь-яка навичка стає лише, як мінімум, після сьомого правильного застосування, без вправ і завдань не обійтися... Із таких завдань і складається цей розділ. Він містить рубрики «Сторітелінг», «Мислимо критично», «Відпрацьовуємо навички». Детальніше про них — одразу на початку посібника.

Прокачай скіли. Це тестові завдання за типовими зразками ЗНО попередніх років для відпрацювання відповідних умінь і навичок. Приємна новина: наприкінці посібника є відповіді, проте раджу зазирати в них лише після

того, як завдання виконане, а не навпаки. Тут важливо пам'ятати: «Помилялись не тільки люди, Помилялись навіть святі...» (В. Симоненко). Помилка — не привід засмучуватися. Краще помилитися, коли готуєшся до тестування, ніж під час самого ЗНО, правда ж?

Карта пам'яті. Цей розділ — ефективний інструмент для узагальнення та систематизації, структурування знань. Він допомагає швидко виокремити ключові блоки інформації для подальшого закріплення її в довгостроковій пам'яті. Відбувається це завдяки візуалізації пройденого матеріалу, установленню асоціативних зв'язків між частинами тем, постановці проблемних завдань. По суті, це короткий конспект, «шпора», за допомогою якої можна швидко актуалізувати вивчене — навіть перед самим ЗНО. Тому аркуші з «Картою пам'яті» після завершення роботи за посібником можна вирізати й використувати для повторення матеріалу.

Після опрацювання всіх розділів на тебе чекає узагальнений тест у форматі ЗНО, за яким зможеш перевірити свої знання. А в кінці книги подано відповіді до тестів із блоку «Прокачай скіли» та до підсумкового тесту.

Що ще?

Дорогий читачу, дозволь ще раз нагадати: теорія без практики мертва, тому вправляйся, намагайся застосовувати здобуті знання в конкретних мовленнєвих ситуаціях: учи друзів і близьких, шукай помилки в рекламі, оголошеннях, на телебаченні тощо. Це допоможе краще засвоїти теорію, навчитися мислити критично.

Хочеться вірити, що ця книга стане поштовхом до розмірковувань, суперечок і творчості. Не Істиною, а лише приводом для її пошуку. Широ на це сподіваюся.

І насамкінець — вір у себе. Услід за класиком: «Захочеш — і будеш. В людині, зятям, Лежить невідгадана сила...» (Олег Ольжич).

Автор

Онлайн-курс «Лайфхаки з української мови»
на платформі **EdEra**

Онлайн-курс «Лайфхаки з української мови»
на платформі **iLearn**

ЕФЕКТИВНЕ НАВЧАННЯ

ЗАСТОСОВУЙ МОЖЛИВОСТІ
АУДІАЛЬНОГО, ВІЗУАЛЬНОГО,
КІНЕСТЕТИЧНОГО НАВЧАННЯ

ПІЗНАЙ СВІЙ НАВЧАЛЬНИЙ
РИТМ. УЧИСЯ ВІДПОВІДНО
ДО ЦЬОГО РИТМУ

ПОЄДНУЙ НОВІ ЗНАННЯ
З УЖЕ ВІДОМИМИ

ЗДОБУВАЙ ПРАКТИЧНИЙ
ДОСВІД, ВПРАВЛЯЙСЯ

РОЗВИВАЙ
ДОПИТЛИВІСТЬ

ВИКОНУЙ ЯКОМОГА БІЛЬШЕ
ТЕСТІВ (ОСОБЛИВО ТЕСТІВ
ЗНО З ПОПЕРЕДНІХ РОКІВ)

ПОЯСНЮЙ ВИВЧЕНЕ
ІНШИМ

МАЛЮЙ. ЗАСТОСОВУЙ
АСОЦІАЦІЇ

НЕ ЗАБУВАЙ
ПРО ВІДПОЧИНОК

КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ

АНАЛІЗ

РЕФЛЕКСІЯ

СТРУКТУРУВАННЯ
АРГУМЕНТІВ

ДЕБАТИ

КРЕАТИВНІСТЬ

ЗДОБУТТЯ
ІНФОРМАЦІЇ, ЇЇ ОЦІНКА

СИНТЕЗ

КЛЮЧОВІ ПИТАННЯ

- Що?
- Чому це важливо?
- Чого я не помічаю?
- Як я можу бути в цьому впевненим/ою?
- Хто це стверджує?
- Що ще?
- Що, коли...?

ШЛЯХИ

- Думай глибоко, щоб усвідомити зв'язки
- Став питання
- Використовуй докази й аргументи, щоб розвивати думку
- Аналізуй, розмірковуй, оцінюй
- Використовуй критерії оцінки
- Інтерпретуй інформацію глибоко
- Синтезуй різні ідеї
- Роби обґрунтовані висновки
- Перед тим як зробити висновки, формулюй та оцінюй варіанти
- Фокусуйся на деталях
- Стеж за етапами вирішення проблеми
- Вивчай альтернативи
- Став під сумнів прочитане, побачене, почуте
- Міркуй незалежно, але зважаючи на інших

СТОРИТЕЛІНГ

МИСТЕЦТВО СТОРЮВАТИ ТА РОЗПОВІДАТИ ІСТОРІЇ

Люди люблять історії
Історії об'єднують і допомагають зрозуміти світ

Розповідання історій —
найдавніша форма
комунікації

Вони
універсальні

Із дитинства ми
вчимося сприймати
моделі історій

ПЕРЕВАГИ ТЕХНОЛОГІЙ. ЩО ДАЄ РОЗПОВІДАННЯ ІСТОРІЙ?

- допомагають зрозуміти нові ідеї
- сприяють пошуку спільного й відмінного
- розслабляють, створюють невимушену атмосферу
- стимулюють активну роботу, навички співпраці
- розвивають комунікативні навички, навички слухання
- розвивають уяву й креативність

ЯК ПІДГОТУВАТИ ІСТОРІЮ?

- склади схематичний план, наприклад, у вигляді сюжетної лінії (пам'ятай про експозицію, зав'язку, розвиток дії, кульмінацію та розв'язку)
- використовуй схематичні малюнки, щоб пам'ятати ключові моменти історії чи/та уявити її
- уявляй сюжет своєї історії як фільм чи послідовність зображень
- коротко розкажи собі/однокласнику цю історію
- змінюй початкову історію: відкидай зайве, додавай яскраві деталі, гумористичні елементи, імпровізуй
- перекажи свою історію кілька разів, поки вона не стане максимально цікавою та виразною

ЯК РОЗПОВІДАТИ ІСТОРІЮ?

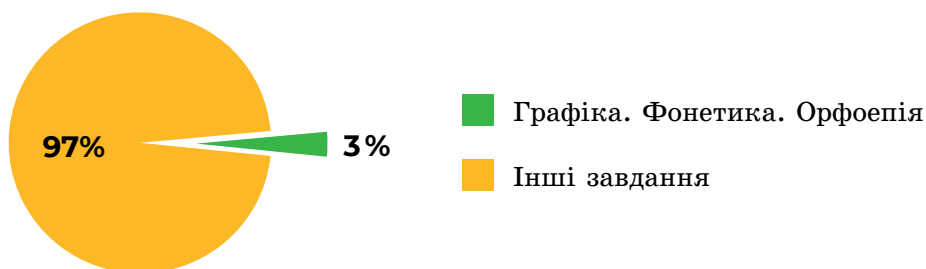
- змінюй швидкість, висоту, тембр голосу
- використовуй мову тіла (міміка, жести)
- пам'ятай про зоровий контакт зі слухачами
- будь динамічним, не стій на місці
- використовуй можливості пауз і драматичних ефектів
- стеж за правильністю мовлення

ГРАФІКА. ФОНЕТИКА. ОРФОЕПІЯ

ОРГАНАЙЗЕР

ПРИБЛИЗНИЙ ВІДСОТОК БАЛІВ З ТЕМИ

ПОТРІБНО НАВЧИТИСЯ

- розташовувати слова за алфавітом;
- наголошувати їх відповідно до орфоепічних норм;
- розпізнавати явища уподібнення й спрощення приголосних звуків, чергування голосних і приголосних.

ПЛАН ДІЙ

Теми для вивчення	Дати		Відмітка про виконання
	Початок	Завершення	
Алфавіт. Слова з літерою г			
Співвідношення звуків і букв			
Класифікація звуків			
Асиміляція. Типи асиміляції			
Орфоепічні норми. Складні випадки вимови звукосполук			
Чергування голосних і приголосних			
Милосвучність (евфонія)			
Наголос			

БАЗА ДАНИХ

Графіка — розділ мовознавчої науки, що вивчає сукупність умовних знаків для передавання на письмі усного мовлення.

Фонетика — розділ мовознавчої науки, що вивчає звукову систему мови та зміни звуків у мовленнєвому потоці.

Орфоепія — розділ мовознавчої науки, що вивчає правила нормативної літературної вимови.

АБЕТКА = АЛФАВІТ = АЗБУКА

Алфавіт — сукупність літер, прийнятих у системі мови й розміщених в усталеному порядку, закріпленому традицією.

Літера	Назва літери
А а	<i>а</i>
Б б	<i>бе</i>
В в	<i>ве</i>
Г г	<i>ге</i>
Ґ ґ	<i>ґе</i>
Д д	<i>де</i>
Е е	<i>е</i>
Є є	<i>є</i>
Ж ж	<i>же</i>
З з	<i>зе</i>
И и	<i>и</i>
І і	<i>і</i>
Ї ї	<i>ї</i>
Й й	<i>йот</i>
К к	<i>ка</i>
Л л	<i>ел</i>
М м	<i>ем</i>

Літера	Назва літери
Н н	<i>ен</i>
О о	<i>о</i>
П п	<i>пе</i>
Р р	<i>ер</i>
С с	<i>ес</i>
Т т	<i>те</i>
У у	<i>у</i>
Ф ф	<i>еф</i>
Х х	<i>ха</i>
Ц ц	<i>це</i>
Ч ч	<i>че</i>
Ш ш	<i>ша</i>
Щ щ	<i>ща</i>
Ь ь	<i>знак м'якшення (м'який знак)</i>
Ю ю	<i>ю</i>
Я я	<i>я</i>

Увага!

Розташовуючи слова в алфавітному порядку, треба враховувати не тільки перші, а й усі наступні літери. Апостроф, знак наголосу й дефіс при цьому до уваги не беруть.

НАЙПОШИРЕНІШІ СЛОВА З ЛІТЕРОЮ Г

аґрус (рослина, ягоди)
габлі (вила з трьома зубцями)
ґава (ворона)
газда, газдиня (господар, господиня)
ґандж (вада)
ґанок (прибудова біля входу в будинок)
ґатунок (сорт, розряд виробу за якістю)
ґвалт (1 — сильний крик, галас; волян-
 ня про допомогу; 2 — насильницька дія,
 ґвалтувати)
ґлей (вишневий клей)
ґніт (у свічці)
ґонт / ґонта (покрівельний матеріал у ви-
 гляді тонких дощечок)
ґрати (переплетення металевих прутів
 на вікнах)
ґречний (увічливий, чемний)
ґринджоли (сани)

ґрунт (верхній шар земної кори)
ґудзик (застібка в одязі, прикраса)
ґуля (наріст на тілі)
ґуральня (спиртово-горілчаний завод)
джигун (1 — той, хто залицяється до жі-
 нок, настирливо домагається взаємності
 в коханні; спокусник; 2 — той, хто лю-
 бить пишно вдягатись, пишно вдягнений;
 пустий, легковажний чоловік)
дзиґа (дитяча іграшка)
дзиґарі (годинник)
дзиґлик (стільчик)
зигзаг і зигзаг (ламана лінія)
ремигати / ремигати (1 — відригувати
 та повторно пережовувати проковтнуту
 їжу — про деяких жуйних тварин;
 2 — їсти що-небудь — про людину)
 й ін.

ТРАНСКРИПЦІЯ

Транскрипція — фонетичний запис, що передає на письмі вимову звуків зі зміна-
 ми, яких вони зазнають у процесі мовлення.

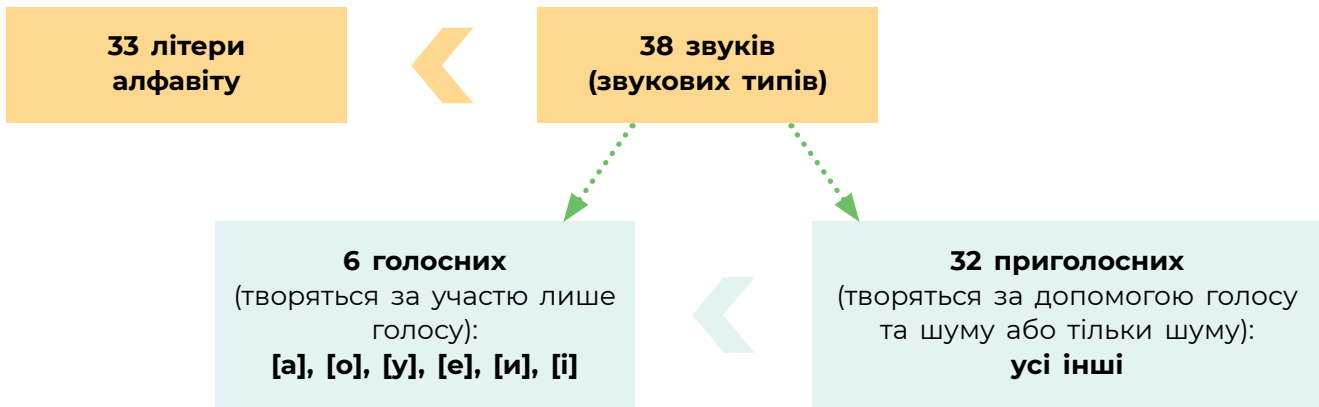
У транскрипції **НЕМАЄ великих літер**, усі слова пишуться з малої; букв **Я, Ю, Є, Ї, Щ, Ъ**
 й **апострофа** у звуковому записі **НЕ вживають**, використовують **додаткові позначки**.

Додаткові позначки транскрипції

Знак	Пояснення	Приклад
[]	Звук, слово чи текст, які транскрибують, беруть у квадратні дужки	[зуб]
[ú]	Якщо слово має більше ніж один склад, над наголошеним голосним ставлять скісну риску	[зуб], [зúби]
[:]	Подовжені та подвоєні приголосні позначають двокрапкою	[жи ^е т:á]
[p']	М'якість приголосного позначають за допомогою скісної риски вгорі після нього	[р'ічка]
[m']	Знак ['] означає напівпом'якшення приголосного	[м'істо]
[]	Дужку використовують для позначення зливої вимови звуків	[джм'іл'] [дз'в'ін]
[e ⁿ] [и ^e] [o ^v]	Маленькі літери збоку вгорі вказують, до якого звука наближається звучання	[се ⁿ лó] [зи ^e ма́] [ко ^v жұ́х]

СПІВВІДНОШЕННЯ ЗВУКІВ І БУКВ

Кількість букв і звуків в українській мові

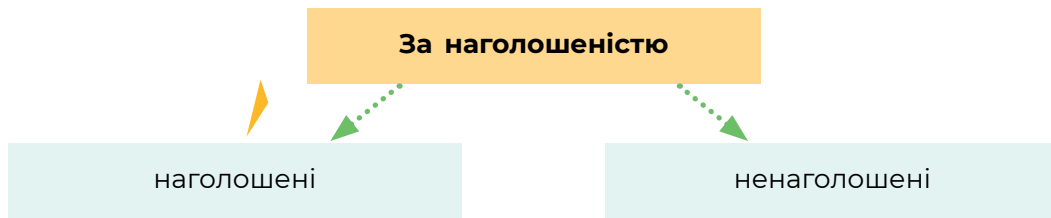

Різниця між звуковим і буквеним позначеннями

Звуків більше +	Звуків менше —
<p>Ї, Щ — завжди 2 звуки Ї = [йі] Щ = [шч]</p>	<p>Ь — не позначає окремого звука; у сполученні з іншими буквами позначає м'які (пом'якшені) звуки</p>
<p>Я, Ю, Є — можуть позначати один звук: [a], [y], [e] відповідно, наприклад у словах <i>свято</i> [с'в'áто], <i>пюре</i> [п'урé], <i>сине</i> [сін'е] або два звуки [йа], [йу], [йе].</p> <p>Два звуки вони позначають:</p> <ol style="list-style-type: none"> на початку слова (<i>явір</i> [йáв'ір], <i>юрта</i> [йúрта], <i>енот</i> [йе^ннóт]); після букви на позначення голосного (<i>моя</i> [мойá], <i>мою</i> [мо^уйú], <i>моє</i> [мойé]); після Ь й апострофа (<i>кеш'ю</i> [кéшйу], <i>Севілья</i> [се^вв'іл'йа]) <p>У решті випадків, крім перерахованих вище, літери Я, Ю, Є позначають один звук</p>	<p>ДЖ, ДЗ — можуть позначати один звук [дж], [дз], наприклад, у словах <i>джміль</i> [джм'іл'], <i>дзвоник</i> [дзвóни^кк]</p> <p>або два звуки [д], [ж]; [д], [з].</p> <p>Два звуки вони позначають на межі префікса й кореня, наприклад, у словах <i>віджити</i> [в'іджіти], <i>підзамчя</i> [п'ідзámч'а]</p>
	<p>У словах із подвоєнням чи подовженням, наприклад: <i>життя</i> [жит'^т:á], <i>знання</i> [знан':á]</p>
	<p>У словах із асиміляцією (уподібненням), наприклад: <i>сміються</i> [с'м'ійуц':а]</p>
	<p>У словах зі спрощенням приголосних, наприклад: <i>агентство</i> [агéнство]</p>

КЛАСИФІКАЦІЯ ЗВУКІВ

Голосні

Приголосні

Критерій	Різновид		Звуки	Як запам'ятати
За участю голосу й шуму	сонорні		[м], [в], [н], [н'], [л], [л'], [р], [р'], [й]	<i>Ми винили рай</i>
	шумні		глухі: [с], [с'], [ц], [ц'], [к], [ф], [п], [т], [т'], [х], [ч], [ш]	<i>Усе це кафе, птах і чаша</i>
			дзвінкі	решта
За твердістю чи м'якістю	м'які	На письмі м'якість або пом'якшення попереднього приголосного переважно позначають букви Я, Ю, Є, І, Ъ	мають тверді пари: [д'], [т'], [з'], [с'], [ц'], [л'], [н'], [р'], [дз'] + [й] (не має твердої пари)	<i>Де ти з'їси ці лини</i> + [р], [дз'] [й] не має твердого відповідника
	пом'якшені		[б'], [п'], [в'], [м'], [ф'], [ш'], [ч'], [ж'], [дж'], [г'], [к'], [х'], [г']	НЕ <i>Де ти з'їси ці лини</i> + [р], [дз'], [й]
	тверді		Якщо після букви, що позначає відповідний звук, немає Я, Ю, Є, І, Ъ , а також у вимові немає асиміляції за м'якістю, — звук твердий	
Інше	шиплячі		[ш], [ч], [ж], [дж]	<i>Ще їжджу</i>
	свистячі		[с], [с'], [ц], [ц'], [з], [з'], [дз], [дз']	<i>Сце їздзу</i>

 Увага!

Розрізняй

['] — знак пом'якшення

['] — знак м'якості

АСИМІЛЯЦІЯ = УПОДІБНЕННЯ

Асиміляція — фонетичне явище уподібнення звуків однієї категорії.

Асиміляція голосних

	Типи асиміляції	Приклади
1	Звуки [e], [и] в ненаголошеній позиції наближаються один до одного: [e ^ɛ], [и ^є]	[зи ^є ма́], [ве ^є сна́]
	НЕМАЄ наближення: <ul style="list-style-type: none"> • наприкінці слів; • на початку слова після паузи 	[жва́вий], [по́ле], [еконóм'іка]
2	Звук [o] в ненаголошеній позиції перед наголошеним складом зі звуками [y] або [i] наближається до [y]: [o ^y]	[го ^y лу́бка], [со ^y б'і]

Правило Братика Вовчика

Уявімо казкового Братика Вовчика, з ручками і ніжками. Спробуймо змінювати назви частин його тіла: *вухо* — *вушенько* — *у вусі*, *рука* — *рученька* — *у руці*, *нога* — *ніженька* — *на нозі*.

Ці слова завжди можна прописати в чернетці завдань ЗНО, їх легко відтворити, не докладаючи особливих зусиль.

Звернімо тепер увагу на останні слова в кожному з рядів: *вусі*, *руці*, *нозі*.

Замість того щоб учити напам'ять складні комбінації звуків у фонетичній транскрипції, достатньо лише за умови збігу двох приголосних замінити перший із них на той звук, який ми маємо в останньому зі слів ряду Братика Вовчика. Наприклад, у словах *книжці* й *намажся* збігаються приголосні [жц] і [жс]. Проаналізуймо: [ж] — це *нога* нашого Вовчика (*ніженька*). Останнє слово в цьому ряду — *нозі*, отже, [ж] має змінитися на звук [з]. Маємо вимову [кніз'ці] та [намáз'с'а].

Так само аналізуємо слова *комашці* та *грієшся*. [ш] — це *вухо* Вовчика (*вушенько*), отже, звук має змінитися на (пригадаймо останнє слово в цьому ряду — *вусі*) [с].

Той самий принцип «спрацьовує» й у словах *дочці*, *мучся*: [доц'і] та [му́ц'с'а].

комашці грієшся	вушенько — у вусі	[кома́с'ці] [грі́єс'а]
дочці мучся	рученька — у руці	[доц'і] [му́ц'с'а]
книжці намажся	ніженька — на нозі	[кніз'ці] [намáз'с'а]

Є ще одна асиміляція, яку не відображає Вовчик. Буквосполука **-ться** в українській мові завжди вимовляється як [ц'а]. Це правило треба запам'ятати.

Асиміляція приголосних

Типи асиміляції	Пояснення	Приклади
1. Асиміляція за м'якістю: «твердий + м'який / пом'якшений = м'який + м'який / пом'якшений»	Звуки [д], [т], [з], [с], [ц], [л], [н], [дз] («Де ти з'їси ці лини?» + [дз]) перед наступними м'якими приголосними можуть пом'якшуватися	<i>Дніпро</i> [д'н'іпрó], <i>сотня</i> [сóт'н'а], <i>бунтівник</i> [бун'т'івнік]
		
	1. У сполуках [д], [т], [л], [н] + [р'] або напівпом'якшений асиміляція за м'якістю НЕ відбувається 2. Обов'язковою є лише асиміляція за м'якістю в сполуках [д], [т], [н] перед [д'], [т'], [н']. У решті випадків така асиміляція є факультативною (необов'язковою)	<i>дряпати</i> [др'áпати], <i>твір</i> [тв'ір], <i>палкі</i> [палк'і́], <i>тонші</i> [тóнш'і]
2. Асиміляція за дзвінкістю: «глухий + дзвінкий = дзвінкий + дзвінкий»	Глухий звук («Усе це кафе, птах і чаша») у позиції перед дзвінким одзвінчується до дзвінкого своєї пари: [с] — [з]; [ц] — [дз]; [к] — [г]; [п] — [б]; [т] — [д]; [х] — [г]; [ч] — [дж]; [ш] — [ж]	<i>анекдот</i> [ане ^н гдóт], <i>боротьба</i> [бород'бá], <i>просьба</i> [прóз'ба], <i>хоч би</i> [ходжбі́]
3. Асиміляція за глухістю «дзвінкий + глухий = глухий + глухий» (лише у винятках)	НЕ відбувається (не властива українській мові): дзвінкий звук у позиції перед глухим не оглушується. ВИНЯТКИ:	<i>казка</i> [кáзка], <i>стежка</i> [стéжка]
	1. Слова <i>кігті</i> , <i>нігті</i> , <i>лєгко</i> , <i>вóгко</i> , <i>дьóгтю</i> та похідні від них	[к'іхт'і], [н'іхт'і], [лєхко], [вóхко], [д'бóхт'у]
	2. Префікс / прийменник з перед глухим звуком	<i>з сином</i> [с'іно́м], <i>з кавою</i> [ска́воюу]
	 Перед глухими шиплячими [ч], [ш] звук [з] префікса чи прийменника змінюється на [ш]	<i>зчистити</i> [шч'істи ^н ти], <i>з шахтарями</i> [ш:ахтар'áми]
	3. У префіксах роз- , без- , прийменнику без перед глухим нешиплячим можливе часткове оглушення: [роз ^н]	[роз ^н пов'істі́]
 Перед шиплячими відбувається перехід [з] в [ж]	[рожч'істи ^н ти]	
4. Асиміляція за місцем і способом творення: сполуки -жся, -жці, -шся, -шці, -чця, -чці, -ться й подібні	Вивчити цей тип асиміляції можна з допомогою веселого персонажа — Братика Вовчика (див. с. 15)	<i>книжці</i> [кніз'ц'і́], <i>журишся</i> [жўри ^н с':а], <i>внучці</i> [внўц'і́], <i>пишеться</i> [п'іше ^н ц':а]

ОРФОЕПІЧНІ НОРМИ

Вимова голосних звуків

Звуки	Пояснення
[a], [y], [i]	Чітко, виразно в усіх позиціях; у ненаголошеній позиції ніколи НЕ скорочуються, не переходять в інші звуки
[o]	1) Виразно, чітко під наголосом; 2) ніколи не переходить у звук [a]; 3) у ненаголошеній позиції перед наголошеним складом зі звуками [y] або [i] наближається до [y]: [o ^y]*
[e], [и]	1) Чітко, виразно в більшості позицій (особливо під наголосом); 2) у ненаголошеній позиції — з наближенням: [e ^u], [и ^e]*

Вимова приголосних звуків

Звуки	Пояснення
Дзвінки	У середині, кінці слова чи складу НЕ оглушуються. Винятки: <i>кігті, нігті, легко, вогкий, дьогтю</i> й похідні від них*
Глухі	Перед дзвінками приголосними одзвінчуються*
[б], [п], [в], [м], [ф], [ж], [ч], [ш], [дж], [г], [к], [х], [г]	Вимовляються твердо! Тверда вимова цих приголосних — характерна ознака української мови (порівняй рос. <i>человек</i> — укр. <i>чоловік</i>). У деяких випадках ці звуки вимовляються як напівм'які. На письмі це пом'якшення може позначатися: 1) літерою І: <i>вік</i> [в'ік], <i>піч</i> [п'іч], <i>шість</i> [ш'іс'т']; 2) літерами Я або Ю, перед якими немає апострофа: <i>горохвяник</i> [горохв'áник], <i>бюро</i> [б'урó] і т. д.
[дж], [дз]	1) Вимовляються як один звук (африкати): <i>джміль</i> [джм'іл'], <i>дзвоник</i> [дзвóник]; 2) вимовляються як окремі звуки, якщо належать до різних морфем: <i>піджену</i> [п'ідже ^н нó], <i>відзивати</i> [в'ідзи ^в вáти]
[д], [т], [з], [с], [ц], [л], [н]	Перед наступними м'якими приголосними вимовляються м'яко*

* Детальніше див. теми «Асиміляція голосних», «Асиміляція приголосних» (с. 15—16).

СКЛАДНІ ВИПАДКИ ВИМОВИ ЗВУКОСПОЛУК

Дорогий читачу! Будь ласка, не лякайся цієї таблиці. На перший погляд вона справді закладна, проте програма ЗНО не вимагає такого детального знання асиміляційних процесів у мовленні. Наводимо її радше для допитливих, — тих, кому цікаво зануритися в глибини фонетики. Крім того, у ній також є своя логіка. Спробуй її відстежити й запропонуй свої лайфхаки для запам'ятовування складних випадків вимови звукосполук.

Позначення на письмі	Вимова	Приклади		
Т +	Ш	[чш]	<i>коротший</i>	[корóбчший]
	Ж	[джж]	<i>отже</i>	[óджже]
	Ч	[ч:]	<i>отче</i>	[óч:е]
	З	[дзз]	<i>спортзал</i>	[спордззáл]
	Ц	[ц:]	<i>коритце</i>	[корíц:е]
	Ц(і)	[ц':]	<i>квітці</i>	[кв'íц':і]
	ДЗ	[дз:]	<i>світ дзеркал</i>	[с'в'íдз:е ^н рка́л]
	ДЖ	[дж:]	<i>світ джему</i>	[с'в'íдж:éму]
Д +	Ш	[джш]	<i>молодший</i>	[молóджший]
	Ж	[джж]	<i>піджати</i>	[п'íджжáти]
	Ч	[джч]	<i>відчинив</i>	[в'íджчи ^н ів]
	З	[дзз]	<i>відзнака</i>	[в'íдззнáка]
	С	[дзс]	<i>відстань</i>	[в'íдзстан']
	Ц	[дзц]	<i>відциуратися</i>	[в'íдзциура́ти ^с 'а]
	ДЗ	[дз:]	<i>під дзеркалом</i>	[п'íдз:éркалом]
	ДЖ	[дж:]	<i>від джему</i>	[в'íдж:éму]
ЗЖ-	[ж:]	<i>зжовкнути</i>	[ж:óвкнути]	
ЗЧ-	[шч]	<i>зчистити</i>	[шчісти ^т и]	
-ЗЧ-	[жч]	<i>незчутися</i>	[не ^н жчúти ^с 'а]	
ЗШ-	[ш:]	<i>зшити</i>	[ш:íти]	
-ЗШ-	[жш]	<i>безшовний</i>	[бе ^н жшóвний]	
СШ	[ш:]	<i>виніши</i>	[він'íш:и]	
ЗДЖ	[ждж]	<i>з джерела</i>	[ждже ^н ре ^н ла]	

ЧЕРГУВАННЯ ЗВУКІВ

Чергування — це постійні закономірні зміни в одних і тих самих частинах слів.

Основні чергування голосних

Звуки, що чергуються	Приклади
[o], [e] (у відкритому складі) — [i] (у закритому)*	<i>бродити — брід, село — сіл</i>
[o, e] — ∅ (випадні)	<i>вікон — вікно, женця — жнець</i>
[e] — [o]	<i>вечеря — вечори</i>
[a] — [o]	<i>скакати — скочити</i>
[e] — [и] — ∅	<i>беру — набирати — брати</i>
[и] — [і]	<i>сито — сіяти</i>
[и] — [o]	<i>рити — рови</i>

Основні чергування приголосних

Звуки, що чергуються	Приклади
[г] — [ж] — [з']	<i>нога — ніженька — нозі</i>
[к] — [ч] — [ц']	<i>рука — рученька — руці</i>
[х] — [ш] — [с']	<i>вухо — вушенько — (у) вусі</i>
[д] — [дж]	<i>ходить — ходжу</i>
[к] — [ч]	<i>пекти — печу</i>
[т] — [ч]	<i>крутити — кручу</i>
[ст] — [шч]	<i>мостити — моцу</i>
губний — губний + [л]	<i>любити — люблю, ловити — ловлю</i>

ЕВФОНІЯ = МИЛОЗВУЧНІСТЬ

Закономірності милозвучності

Поради	Приклади
1. Уникай збігу голосних	<i>купався в озері, а не купався у озері</i>
2. Уникай збігу приголосних	<i>зайшов у метро, а не зайшов в метро</i>
3. Якщо доводиться вибирати між збігом голосних і збігом приголосних, насамперед уникай збігу голосних	<i>вірю в справедливість, а не вірю у справедливість</i>

* Відкритий склад закінчується на голосний звук, закритий — на приголосний.

Засоби милозвучності

у / в / ув / уві / вві;
 з / із / зі / зо;
 і / й / та (=і);
 б / би, ж / же;
 -ся / -сь;

голосний після префікса: *розігнати, зібрати, відірвати* тощо;

варіанти слів (синоніми-дублети): *раніше / раніш, лише / лиш, звідкіля / звідки / звідкіль, внав / унав* і под.;

спрощення, подвоєння, апостроф, зміни приголосних при творенні слів.

Увага!

Нюанси, деталі

Деталі	Приклади
Розділовий знак (. , ; : — ? ! ...) = приголосний (пауза в усному мовленні), тому речення починаємо з голосного, після розділового знака всередині речення теж пишемо голосний (якщо не виникає збігу голосних)	<i>У хаті сидів дід.</i> а не <i>В хаті сидів дід.</i> але <i>В озері є багато риби.</i> а не <i>У озері є багато риби.</i> <i>Нічний спосіб життя ведуть і сич, і сова.</i> а не <i>Нічний спосіб життя ведуть і сич, й сова</i>
Чергування у—в, і—й неможливе в іншомовних словах, а також тоді, коли воно змінює лексичне значення слова	<i>був на Уралі, вступив до інституту, вдача — удача, вправа — управа</i> й под.
Пишемо У перед В, Ф, ХВ, СВ, ТВ, ЛЬВ й под. (навіть якщо виникає збіг голосних)	<i>була у Львові, зайшла у хвіртку</i>
Пишемо І 1) при зіставленні або протиставленні понять (пауза в усному мовленні); 2) перед словом, що починається з Й, Я, Ю, Є, Ї	<i>червоне і чорне, батьки і діти</i> <i>Марія і Йосип, мама і я</i>
Іноді вибір залежить від стилю	<i>ув</i> — розмовний стиль
Слід уникати немилословних збігів звуків на межі слів	<i>ці цікаві розповіді; вартовий вийшов.</i>
Не слід допускати римування слів у прозі	<i>любов людини до батьківщини</i> (правильний варіант: <i>любов людини до рідної землі</i>)
Відхилення від правил евфонії допускається в художній літературі, де це зумовлено вимогами ритму, стилістичним ефектом	<i>Яка упевненість в ході швидкій гримить</i> (В. Сосюра). <i>Гармидер, галас, гам у гаї</i> (Т. Шевченко)

НАГОЛОС

Наголос (словесний) — звукове виокремлення в слові одного зі складів завдяки посиленню м'язової напруги. Наголос в українській мові — *вільний* (наголошеним може бути будь-який склад у слові), *рухомий* (змінюється при зміні граматичної форми слова: *люблю́* — *любииш*).

Закономірності наголошування (акцентуації)

Групи слів		Приклади
1	Числівники на -НАДЦЯТЬ	<i>одина́дцять, чотирна́дцять</i>
2	Слова з -МЕТР	<i>кіломе́тр, дециме́тр</i> (міра), але <i>спідоме́тр, бароме́тр</i> (вимірювальні прилади)
3	Слова з -КРАТІЯ	<i>бюрокра́тія, демокра́тія, плутокра́тія</i>
4	Слова з -ЛОГ	<i>моноло́г, діало́г, катало́г,</i> але <i>біоло́г, археоло́г</i>
5	Слова з -ПИСНИЙ	<i>літопи́сний, правопи́сний</i>
6	Більшість віддієслівних іменників середнього роду на -АННЯ, у яких більше двох складів	<i>навча́ння, завда́ння, чита́ння,</i> але <i>обла́днання, біга́ння, ко́взання</i>
7	Слова з префіксами ВИ-, ПО-	<i>віпадо́к, по́друга</i>
8	Більшість двоскладових прикметників із наголошеним закінченням	<i>вузькі́й, нові́й, легкі́й</i>
9	Інфінітив на -ТИ	<i>навести́, віднести́</i>
10	Форми дієслів на -МО, -ТЕ	<i>несемо́, несете́, ідемо́, ідете́</i>
11	КОТРИЙ, КОТРА, КОТРЕ, КОТРИ	<i>котри́й, котра́, котре́, котри́</i>
12	Займенники МОГО, ТВОГО, СВОГО Але! Займенник + прийменник	<i>мого́, твого́, свого́</i> <i>до мо́го, від сво́го</i>
13	Іменник у множині Але! числівник 2, 3, 4 + іменник	<i>брати́, шляхі́</i> <i>два (три, чотири) бра́ти, шляхи́</i>
14	УКРАЇНА, УКРАЇНСЬКИЙ, УКРАЇНЕЦЬ, УКРАЇНКА	<i>Украї́на, украї́нський, украї́нець, украї́нка</i>

«Золоте правило на ЗНО»: НЕ так, як у російській мові

Порівняй наголос	
українська мова	російська мова
<i>нена́видіти</i>	<i>ненави́деть</i>
<i>спі́на</i>	<i>спина́</i>
<i>граблі́</i>	<i>гра́бли</i>
<i>о́лень</i>	<i>оле́нь</i>
<i>до́шка</i>	<i>доска́</i>
<i>русло́</i>	<i>ру́сло</i>
<i>фарту́х</i>	<i>фа́ртук</i>
<i>до́говір</i>	<i>догово́р</i>
<i>руко́пис, літо́пис</i> й ін.	<i>ру́копись, ле́топись</i>

Запам'ятай наголошені склади

1-й	2-й	3-й	4-й
<i>ва́ги</i>	<i>абб́</i>	<i>бюлетéнь</i>	<i>безготівко́вий</i>
<i>віпадо́к</i>	<i>адже́</i>	<i>верблюди́ця</i>	<i>безперестáнку</i>
<i>ві́льха</i>	<i>але́</i>	<i>гастроно́мія</i>	<i>буржуазі́я</i>
<i>вче́ння</i>	<i>ара́хіс</i>	<i>горілі́ць</i>	<i>ветерина́рія</i>
<i>ге́тьман</i>	<i>боро́давка</i>	<i>гороші́на</i>	<i>дешевина́</i>
<i>да́но</i>	<i>вибóйна</i>	<i>двоскладо́вий</i>	<i>медикаме́нт</i>
<i>до́нька, до́ньчин</i>	<i>визво́льний</i>	<i>диспансе́р</i>	<i>нафтопрові́д</i>
<i>(але дочка́, доччи́н)</i>	<i>вітчи́м</i>	<i>дженгльме́н</i>	<i>начистоту́</i>
<i>жа́лісливий</i>	<i>вперéмиш/ж</i>	<i>докуме́нт</i>	<i>невитравни́й</i>
<i>зру́чний</i>	<i>всерéдині</i>	<i>жалюзі́</i>	<i>неврастені́я</i>
<i>ка́мбала</i>	<i>гурто́житок</i>	<i>запита́ння</i>	<i>недовідни́й</i>
<i>кішка́</i>	<i>дані́на</i>	<i>інжене́рія</i>	<i>сирокопче́ний</i>
<i>ко́лія</i>	<i>допі́зна</i>	<i>інструме́нт</i>	<i>щодобови́й</i>
<i>ко́сий</i>	<i>експе́рт</i>	<i>катало́г</i>	
<i>ло́кшина</i>	<i>жада́ний</i>	<i>металу́ргія</i>	
<i>ні́здря</i>	<i>житло́</i>	<i>некроло́г</i>	
<i>о́цет</i>	<i>інду́стрія</i>	<i>низина́</i>	
<i>підлі́тковий</i>	<i>іржа́віти</i>	<i>переля́к</i>	
<i>по́милка (рідше — помі́лка)</i>	<i>квартáл</i>	<i>псевдо́нім</i>	
<i>по́смішка</i>	<i>мере́жа</i>	<i>симетрі́я</i>	
<i>рі́нковий</i>	<i>надлі́шок</i>	<i>соломи́на</i>	
<i>ра́зом</i>	<i>ота́ман</i>	<i>течі́я</i>	
<i>ру́но</i>	<i>позáторік</i>	<i>урочи́стий</i>	
<i>спі́на</i>	<i>почáсти</i>		
<i>ста́туя</i>	<i>промі́жок</i>		
<i>фо́льга</i>	<i>пуло́вер</i>		
<i>фо́рзац</i>	<i>серéдина</i>		
<i>це́нтнер</i>	<i>тано́к</i>		
<i>ці́ган</i>	<i>тризу́б</i>		
<i>щи́пці</i>	<i>цеме́нт</i>		
<i>я́ловичина</i>	<i>цінни́к</i>		
	<i>чорно́слив</i>		
	<i>чорно́зем</i>		

ПАНЕЛЬ ІНСТРУМЕНТІВ

1. На перший склад падає наголос у слові

- А цінник
- Б граблі
- В ненавидіти
- Г випадок
- Д вітчим

Під час виконання таких завдань доцільно звернутися до закономірностей наголошування слів в українській мові (див. с. 21). У нашому випадку це закономірність, згідно з якою префікси **ви-**, **по-** «перетягують» наголос на себе: *випадо́к*. Отже, правильна відповідь на це завдання — варіант Г.

Часто помилки в наголошуванні пов'язані з впливом російського наголосу, тому треба пам'ятати про відмінності в наголошуванні слів в українській і російській мовах: «це́нник» — цінни́к, «гра́бли» — граблі́, «ненави́деть» — ненáвидіти, «о́тчим» — вітчйм.

2. Підкреслені літери позначають однаковий звук у кожному слові рядка

- А журба, важкий, дужці
- Б пошана, пишаєшся, каша
- В дороговза, зяблик, запуск
- Г хоробрий, нігті, пиріг
- Д сіль, звісті, весняний

Виконуючи подібні завдання, пам'ятай, що літера і звук — поняття НЕ тотожні. Аналізуй фонетичні явища, наявні в словах (спрощення, різні типи асиміляції).

- А У слові *дужці* підкреслено літеру **Ж**, але в цьому випадку маємо асиміляцію приголосних за місцем і способом творення — в умовах збігу двох приголосних згідно з правилом «Братика Вовчика» (див. с. 15) вимовляємо [дўз'ц'і]: **-жці** → [з'ц'і] (*нога* — *ніженька* — *нозі*).
- Б У слові *пишаєшся* теж маємо асиміляцію за місцем і способом творення; вимовляємо [пи'шáйе'с'а]: **-шся** → [с'а] (*вухо* — *вушенько* — (*у*) *вусі*).
- В Тут підкреслені літери позначають різні звуки: тверді й м'які. Пригадай: м'якість або пом'якшення звуків на письмі позначається буквами **ь, і, я, ю, є**, як у слові *зяблик* — [з'áбли'єк]. Натомість у словах *дороговказ* і *запуск* звук [з] — твердий.
- Г Пригадай: асиміляція за глухістю НЕ властива українській мові. Винятками з цього правила є слова *кігті, нігті, вогко, легко, дьогтю* й похідні від них (див. с. 16). Отже, маємо звук [х] у словах *хоробрий* і *нігті* ([хорóбрий], [н'íхт'і]), але звук [г] у слові *пиріг* не оглушується: [пи'р'íг].
- Д Це правильна відповідь на завдання, оскільки підкреслена літера в усіх словах рядка позначає звук [с']:
 - [с'іл'] (м'якість позначена буквою **і**);

- [з'в'іс'ц'і] (у слові наявні такі фонетичні процеси: спрощення — звук [т] «випадає»; асиміляція за м'якістю — [с] у позиції перед м'яким [ц'] пом'якшується — див. с. 16);
- [в'єс'н'аний] — асиміляція за м'якістю: звук [с] у позиції перед м'яким [н'] пом'якшується.

3. Однакова кількість звуків і букв у кожному слові рядка

- А малюк, слов'янський, джем
 Б беззахисний, осяяння, юнацький
 В пищить, каяття, європейський
 Г болючий, в'юнище, об'їжджений
 Д полиця, йодований, дзюркіт

Для виконання такого завдання потрібно згадати про співвідношення звуків і букв (див. с. 13). Над літерами, що позначають два звуки, постав «+», а там, де кількість звуків зменшується, — «-». Якщо кількість плюсів і мінусів однакова, однаковою буде й кількість звуків і букв. Такий спосіб виконання цього завдання значно економить час.

А	малюк, слов'янський, джем	у слові <i>джем</i> звуків на 1 менше
Б	беззахисний, осяяння, юнацький	у слові <i>беззахисний</i> звуків на 1 менше
В	пищить, каяття, європейський	правильна відповідь
Г	болючий, в'юнище, об'їжджений	у слові <i>в'юнище</i> звуків на 2 більше
Д	полиця, йодований, дзюркіт	у слові <i>дзюркіт</i> звуків на 1 менше

4. В алфавітному порядку розташовані слова в рядку

- А сливка, слина, слід, слівце
 Б пінитися, пінопласт, пірат, пінцет
 В дослідження, досліджений, дотримання, дочка
 Г крах, кредо, кривдник, крем
 Д зарості, заряд, засіб, засмаглий

Це завдання варто виконувати, установивши групи слів із повторюваною послідовністю літер.

У варіанті **А** такими повторюваними елементами є **сли-**, **слі-**. Справді, літера **И** в алфавіті стоїть перед **І**, отже, на початку слід розташувати слова цієї групи: **сливка**, **слина**. Тепер потрібно перевірити розташування слів у межах цієї групи: **слив-** має стояти перед **слин-** (літера **В** в алфавіті — перед **Н**), отже, у цій групі слова розташовані за алфавітом правильно.

Тепер перевірмо групу з початковими **слі-**. **Слівце** має стояти перед **слід**, бо літера **В** в алфавіті передує літері **Д**. Отже, цей варіант — неправильна відповідь.

Варіант **Б** теж неправильний. Група слів із **пін-** має передувати слову *пірат* (**пір-**). Отже, правильним було б таке розташування в алфавітному порядку: **пінитися, пінопласт, пінцет, пірат**.

У варіанті **В** є такі групи слів: **досл-, дот-, доч-**. Вони розташовані за алфавітом: літери **Л, Т, Ч** відповідно, але в групі **досл-** слова треба поміняти місцями (має бути **досліджений, дослідження**), адже літера **И** передує літері **Н** в алфавіті.

Варіант **Г** неправильний, оскільки в ньому не дотримано послідовності в групах **кра-** і **кре-**. Мало б бути: **крах, кредо, крем, кривдник**.

Правильна відповідь на це завдання — варіант **Д**: **зарості, заряд, засіб, засмаглий**.

5. Потрібно поставити у на місці всіх пропусків у рядку

- А** було .. Києві, лежала .. шухляді, плавала .. воді
- Б** знімки .. фотографа, ліси .. хвої, читати ..голос
- В** перерва .. навчанні, їхати .. вагоні, десь .. річці
- Г** бути .. формі, осінь .. Каневі, допоможе ..війти
- Д** гуляв .. лісі, улюблений ..читель, блиск .. очах

Аналізуючи слова в завданні, потрібно зважати на звуки, які стоять як перед, так і після пропуску (дивимося ліворуч і праворуч). При цьому слід пам'ятати закономірності милозвучності української мови: уникаємо збігу голосних; потім — збігу приголосних. Обираючи між збігом голосних і приголосних, що найперше усуваємо збіг голосних. Також зважаємо на те, що перед **Ф, В, ХВ..., СВ..., ЛьВ...** (й іншими сполуками приголосних, другий із яких **В**) завжди пишемо **У**.

А було в Києві, лежала в шухляді, плавала у воді	<i>неправильний варіант</i>
Б знімки у фотографа, ліси у хвої, читати в голос	<i>неправильний варіант</i>
В перерва в навчанні, їхати у вагоні, десь у річці	<i>неправильний варіант</i>
Г бути у формі, осінь у Каневі, допоможе ув ійти	<i>правильний варіант</i>
Д гуляв у лісі, улюблений уч итель, блиск в очах	<i>неправильний варіант</i>

ОПЕРАЦІЙКА

СТОРИТЕЛІНГ

Цю роботу можна виконувати в групах. Створіть зв'язну розповідь, презентуючи тему своєї групи у вигляді цікавої історії. Розповідь будуйте так, щоб у ній були відповіді на запитання, наведені нижче.

ГРУПА 1. Класифікація звуків

1. Що вивчає фонетика? Яке походження цього слова?
2. На які дві великі групи поділяються всі звуки української мови? Скільки звуків у кожній із них?
3. Чим відрізняються голосні звуки від приголосних?
4. Класифікація приголосних:
 - а) за твердістю чи м'якістю (скільки пар твердих і м'яких приголосних є у звуковій системі української мови; який звук не має твердої пари);
 - б) за співвідношенням голосу й шуму;
 - в) інші класифікації (шиплячі, свистячі тощо).
5. Як запам'ятати кожен з класифікацій? Які для цього є «речення-помічники»?

ГРУПА 2. Алфавіт. Позначення звуків на письмі

1. Що таке алфавіт? Яке походження цього слова?
2. Скільки всього літер в українському алфавіті? Скільком звукам вони відповідають? Розкажіть алфавіт напам'ять.
3. Що потрібно враховувати, розташовуючи слова в алфавітному порядку?
4. Що таке транскрипція? Чи існують у транскрипції великі літери?
5. Назвіть букви, які **ніколи** не вживаються в транскрипції (6 літер).
6. Що це за позначки: [e^н], [и^с], [о^у]? Коли їх уживають?
7. Коли в транскрипції вживають двокрапку? Наведіть приклади.
8. У чому полягає різниця між позначками ['] і [']? Коли яку потрібно вживати? Порадьте, як легко це запам'ятати.
9. Коли буквосполучення ДЖ і ДЗ позначають один звук, а коли — два?
10. Коли Я, Ю, Є позначають два звуки?
11. Які букви завжди позначають два звуки?
12. Чи є в українській графіці літери, які не позначають жодного звука? Якщо так, то які це літери?
13. Чи є в українській мові звуки, які на письмі завжди позначаються сполученням двох букв? Якщо так, то які це звуки?

14. Після яких букв на позначення приголосних знак м'якшення ніколи не пишеться?
15. Чи впливають явища асиміляції та спрощення приголосних на кількість звуків у слові? Наведіть приклади.

ГРУПА 3. Асиміляція

1. Що таке асиміляція? Яке питома українське слово можна вжити замість цього іншомовного?
2. Розкажіть про асиміляцію
 - а) за глухістю;
 - б) за дзвінкістю;
 - в) за м'якістю;
 - г) за місцем і способом творення.
3. Дайте поради, як простіше запам'ятати ці правила.

ГРУПА 4. Склад. Чергування звуків

1. Що таке склад?
2. Які бувають склади? Які переважають в українській мові?
3. Як правильно поділити слово на склади?
4. Розкажіть про найпоширеніші випадки чергування голосних, наведіть приклади. Яке чергування є яскравою ознакою української мови? Інші мови, зокрема слов'янські, його не мають.
5. Розкажіть про основні чергування приголосних звуків, наведіть приклади.
6. Які правила евфонії є в українській мові? Наведіть приклади. Яким синонімом можна замінити слово *евфонія*?

МИСЛИМО КРИТИЧНО

1. Від чого залежить кількість складів у слові? Проілюструй відповідь кількома прикладами.
2. Чи є в пропонованих парах звук, спільний для обох слів? Відповідь обґрунтуй.

<ul style="list-style-type: none"> • весна, дзенькіт; • зима, сито; • зоря, кожух; • яблуко, земля; • дім, доля; • сніг, сом; 	<ul style="list-style-type: none"> • дуб, сніп; • ціль, пишуться; • аякже, кров; • діло, суддя; • дзвоник, підзамчя; • щука, чоло.
---	--
3. Поміркуй, чи можуть слова *заняття*, *видання*, *чорнозем* мати наголос на останньому складі, а слово *середина* — на передостанньому? Від чого це залежить?

ВІДПРАЦЬОВУЄМО НАВИЧКИ

1. Схарактеризуй пропоновані приголосні звуки, відповівши на питання.

а) Звук глухий, дзвінкий чи сонорний?

б) Твердий, м'який чи пом'якшений?

• 5-й звук у слові <i>Великдень</i> ;	• 1-й звук у слові <i>злісний</i> ;
• 5-й звук у слові <i>боротьба</i> ;	• 6-й звук у слові <i>норвежці</i> ;
• 8-й звук у слові <i>стараються</i> ;	• 7-й звук у слові <i>намагаються</i> ;
• 1-й звук у слові <i>стійкість</i> ;	• 6-й звук у слові <i>розповідь</i> ;
• 7-й звук у слові <i>вітаються</i> ;	• 5-й звук у слові <i>питають</i> ;
• 1-й звук у слові <i>слід</i> ;	• 2-й звук у слові <i>змія</i> ;
• 4-й звук у слові <i>просьба</i> ;	• 3-й звук у слові <i>дігтяр</i> ;
• 11-й звук у слові <i>відкриваєшся</i> ;	• 5-й звук у слові <i>купаються</i> ;
• 5-й звук у слові <i>намажся</i> ;	• 3-й звук у слові <i>відтягти</i> ;
• 11-й звук у слові <i>розкриваються</i> ;	• 3-й звук у слові <i>легковажний</i> .

2. Запиши слова фонетичною транскрипцією.

- Дзвякати, перевтілення, вогкуватий, казці, зжовкнути, відзивати, пишається.
- Голубка, плацдарм, стежка, зчистити, зшити, квітці, відважся, коротший, річці.
- Кожух, анекдот, політика, милуєшся, вогкий, селянський, колібрі, легкість, перепел.
- П'ятниця, вокзал, надходження, зчудуватися, зшиток, гудзик, вертається, передзвін.
- Сопілці, дивишся, Вишгород, зозуля, пишаєшся, відлік, наважся, рюкзак, відтінок.
- Подружці, осьде, легковий, кучці, зозуленька, привокзальний, кожухівський.
- Гексаметр, колун, діжці, молотьба, порубаний, бідолашці, студентський, порука.
- Піднігтьовий, косуля, хвіртка, зберігся, горілочці, сопілонька, впишешся, внучці.

3. Постав наголоси в словах.

Вимога, житло, веретено, завдання, загадка, вимова, хутряний, засуха, гуртожиток, скрутий, нездійснений, граблі, кидати, решето, п'яниця, здобуток, соломина, договір, пасти, легкий, коромисло, яловичина, зручний, разом, мережа, шляху (Р. в. від *шлях*), сільськогосподарський, мозолистий, липкий, часу (Р. в. від *час*), урочистий, водопровід, котра, течія, жалюзі, вишиваний, оптовий, занесло, начинка, запонка, оцет, бешкет, олень, ознака, вітчим, донька, дочка, фольга, дрова, курятина, квартал, було, спина, визвольний, читання, ненависть, випадок, форзац, новий, слина, кажу, колія, добуток, подруга, каталог, завдання, індустрія, довести, чорнослив, адже, ненавидіти, заслання, чорнозем, віднести, симетрія, черговий, чарівний, феномен, кілометр, занести, урочисто, середина, сантиметр.

4. Обери правильний варіант.

- Сороки (*i/ÿ*) орли; пий (*i/ÿ*) їж; може, (*i/ÿ*) не працюватиму; (*i/ÿ*)ти за екскурсоводом; маршруткі (*i/ÿ*) автобуси; учениця (*y/ÿ*) класі; (*y/ÿ*)сі відпочили; отже, (*y/ÿ*)сі попрацювали; вона (*y/ÿ*) вітальні; спідниця (*y/ÿ*) квітах; сходи (*y/ÿ*) театр.
- Ворони (*i/ÿ*) яструби; брати (*i/ÿ*) сестри; попереду (*i/ÿ*)де; вона (*i/ÿ*) не хотіла; може, (*i/ÿ*) ти порозумнішаєш; (*y/ÿ*)поратися зі справами; отже, (*y/ÿ*) тебе радість; забіжи (*y/ÿ*) ворота; вони (*y/ÿ*) столі; знайди (*y/ÿ*) свою квартиру; відпрацювала (*y/ÿ*)весь матеріал; був (*y/ÿ*) Одесі.

ПРОКАЧАЙ СКІЛИ

Варіант I

Усі завдання мають по п'ять варіантів відповіді, лише один із яких правильний. Оберіть правильний, на Вашу думку, варіант відповіді та позначте його зручним для Вас способом.

1. **Букви я, ю, є позначають по два звуки в кожному слові рядка**
 - А ялина, бювет, п'ятнадцять, валлієць
 - Б кар'єр, ювілей, сузір'я, бюро
 - В зв'язок, ярлик, маєток, в'юн
 - Г юний, Нюрнберг, браконьєр, ересь
 - Д зграя, різьбяр, черв'як, мільярд
2. **М'який приголосний є в кожному слові рядка**
 - А потік, небеса, ряд, яровина
 - Б крамниця, бюро, м'ясо, льон
 - В лікар, сесія, чітко, діти
 - Г звичай, юрта, таксі, сніг
 - Д земля, сідло, місто, вогонь
3. **Оберіть рядок, у якому в усіх словах приголосні звуки тільки глухі.**
 - А капуста, пакетик, сахатися, ціпочок
 - Б ситечко, крапочки, пайок, часопис
 - В тактика, пощастити, сестриця, цяточка
 - Г сипучість, частка, пакуночок, точиться
 - Д фікус, папуга, цукати, тьохкати
4. **Виділені літери позначають один і той самий звук у всіх словах рядка**
 - А рюкзак, купа, крига
 - Б зірка, просьба, узлісся
 - В гордість, поріг, вогкий
 - Г подружці, журба, стежка
 - Д пишеться, сітчастий, тьохжає
5. **Оберіть рядок, у всіх словах якого спостерігається явище асиміляції за глухістю.**
 - А вогкувато, легковажний, дьогтю, кігті
 - Б підбігти, округ, казка, зжати
 - В книжка, різкий, солодкий, дядько
 - Г стежка, голубка, крихкий, вірний
 - Д допомогти, нігті, змогти, грядка
6. **Оберіть рядок, у якому всі слова мають по 9 звуків**
 - А Феодосія, відшукаю, розмовляв, батькового
 - Б дядечко, продають, обмінюють, тринадцять
 - В південний, джерельний, пів'ящика, мавпячий
 - Г вірність, м'якість, контрастний, звання
 - Д невільник, найкращий, провидіння, розщеплює

- 7. Однакова кількість звуків і букв у всіх словах рядка**
- А виїжджати, мудрість, поїхати
 - Б український, м'ясокомбінат, ясність
 - В ймовірний, єднання, роз'їжджений
 - Г бадьорість, сьогодні, сім'янин
 - Д роз'ятреність, агентство, святковий
- 8. На третій склад падає наголос у слові**
- А каталог
 - Б підощва
 - В феномен
 - Г однаковий
 - Д індустрія
- 9. На другий склад падає наголос у слові**
- А приятель
 - Б добовий
 - В щовесни
 - Г сантиметр
 - Д обранець
- 10. Літеру у на місці всіх пропусків треба писати в рядку**
- А ..війшли до палацу, переконана .. цьому
 - Б .. свою правду віримо, прочитала .. афіші
 - В вийшла ..ранці, зайшли .. світлицю
 - Г була .. Львові, дивилася .. вікно
 - Д приходила .. формі, квіти .. руках
- 11. У якому рядку допущено помилку при розташуванні слів в алфавітному порядку?**
- А посилка, правосуддя, праслов'янський, приневолений, приносити
 - Б правознавство, прати, примітка, принцип, приписка
 - В Покрова, порожній, правда, праска, працювати
 - Г постачання, правдоподібний, прибудова, примаїструвати, принесений
 - Д правовірний, прималювати, принада, принцеса, полотно
- 12. Чергування голосних відбувається в усіх наведених випадках, ОКРІМ**
- А торгівля — торг..вельний
 - Б село — с..л
 - В пір'я — п..ро
 - Г кілок — к..лочок
 - Д лід — л..ду

Варіант II

Усі завдання мають по п'ять варіантів відповіді, лише один із яких правильний. Оберіть правильний, на Вашу думку, варіант відповіді та позначте його зручним для Вас способом.

1. **Укажіть, у якому рядку в усіх словах приголосні тверді.**
 - А навчатися, влітку, людина, серце, зірочка
 - Б працювати, життя, хазяїн, монета, година
 - В поличка, сила, рік, струна, смужка
 - Г сказати, полотно, сон, велосипед, весна
 - Д сонце, мріяти, море, розмова, береза

2. **Оберіть рядок, у якому в усіх словах приголосні НЕ глухі.**
 - А комір, регіон, неділя, мова
 - Б вокзал, забіг, лід, джміль
 - В мед, мармур, рельєф, немовля
 - Г джерело, господар, в'юнець, гриб
 - Д мороз, лимон, рейс, недорогий

3. **Виділені літери позначають один і той самий звук у всіх словах рядка**
 - А урочистий, *жит*тя, блакитний
 - Б берег, героїчний, поетичний
 - В полова, козацький, кожух
 - Г розвернути, село, перегони
 - Д столичний, с*яй*во, зозуля

4. **Уподібнення приголосних відбувається в усіх словах рядка**
 - А козацький, селянський, зцідити
 - Б кінський, милуешся, доріжка
 - В кігті, боротьба, мороз
 - Г ремінчик, кузня, екзамен
 - Д сніг, книжці, ллється

5. **У якому рядку в усіх словах кількість звуків відповідає кількості букв?**
 - А струмок, щавель, вулиця, ранок, ялівець
 - Б сіль, літера, мрія, якір, спадщина
 - В криниця, собор, історія, праска, знання
 - Г море, п'ятниця, приїхати, суниця, хліб
 - Д взимку, подвір'я, весняний, олівець, співати

6. **На третій склад падає наголос у слові**
 - А кропива
 - Б завдання
 - В периметр
 - Г камбала
 - Д бородавка

7. Другий склад наголошений у слові

- А кілометр
- Б недруг
- В відгомін
- Г котрий
- Д одинадцять

8. На перший склад падає наголос у слові

- А косий
- Б жалюзі
- В перепис
- Г дочка
- Д адже

9. Літери на позначення наголошених голосних правильно виділено в усіх словах рядка

- А центнер, нести, завдання, читання, цемент
- Б зручний, колія, ніздря, руно, спина
- В середина, почасти, надлишок, мережа, разом
- Г ринковий, фольга, щипці, яловичина, чорнослив
- Д циган, каталог, оцет, кишка, визвольний

10. Літеру в треба писати на місці пропусків у рядку

- А приїхала .. Сваляву; купалася .. озері
- Б навчаюся .. гімназії; зайшла .. хвіртку
- В узяла .. оренду; знайшла .. саду
- Г працював .. Україні; існує .. світі
- Д зроблено .. Китаї; спитав .. вчителя

11. Потрібно поставити у на місці всіх пропусків у рядку

- А знайшла .. шухляді, купив .. Києві, плавала .. воді
- Б була .. фотографа, зайшла .. хвіртку, читати ..голос
- В їхати .. вагоні, зупинка .. навчанні, десь .. хаті
- Г осінь .. Харкові, бути .. формі, допомогла ..війти
- Д гуляв .. місті, блиск .. очах, добрий ..читель

12. Чергування голосних звуків можливе в усіх словах рядка

- А щем, струміль, вісім
- Б чесний, чоло, паливо
- В село, сон, зелень
- Г вітер, субота, шовк
- Д сім, шість, шепотіти

КАРТА ПАМ'ЯТІ

ФОНЕТИКА

1. Намалюй схему або візуалізуй у вигляді малюнка тему «Звуки української мови». У схемі відобрази поділ звуків на голосні (вкази, коли вживають позначки [e^и], [и^е],[o^у] та приголосні (тверді, м'які, пом'якшені; глухі й дзвінкі). Обов'язково вкажи, який звук не має твердої пари. Як легко запам'ятати кожен з класифікацій? Упиши в схему речення-«помічники» для запам'ятовування.

2. Заповни пропуски.

Розташовуючи слова в алфавітному порядку, ураховують не тільки перші, а й літери; апостроф, знак наголосу й дефіс при цьому

3. Заповни таблицю «Співвідношення звуків і букв», зазначаючи, що впливає на зменшення кількості звуків у слові, а що — на збільшення.

Співвідношення звуків і букв

Звуків більше, ніж букв +	Звуків менше, ніж букв —

4. Зроби короткий конспект теми «Асиміляція (уподібнення)». Укажи в ньому види асиміляції.

5. Розкажи про найпоширеніші випадки чергування голосних, наведи приклади. Коротко законспектуй.

6. Розкажи про основні чергування приголосних звуків («Братик Вовчик»), наведи приклади. Коротко законспектуй.

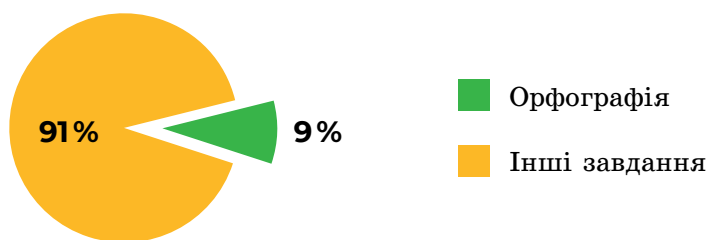
7. Розкажи про правила евфонії (милозвучності) в українській мові, наведи приклади. Зроби конспект теми «Чергування *y—в, i—й*».

8. Коротко (схематично) запиши основні закономірності наголошування в українській мові. Запиши кілька прикладів правильних наголосів, які вразили тебе найбільше.

ОРФОГРАФІЯ

 ОРГАНАЙЗЕР

ПРИБЛИЗНИЙ ВІДСОТОК БАЛІВ З ТЕМИ

ПОТРІБНО НАВЧИТИСЯ

- розпізнавати орфограми, правильно писати слова з вивченими орфограмами;
- знаходити й виправляти орфографічні помилки за вивченими правилами.

ПЛАН ДІЙ

Теми для вивчення	Дати		Відмітка про виконання
	Початок	Завершення	
Спрощення в групах приголосних			
Букви на позначення голосних у коренях слів			
Уживання знака м'якшення і апострофа			
Подовження та подвоєння приголосних			
Правопис префіксів і суфіксів			
Правопис великої літери та лапок у власних назвах			
Написання слів іншомовного походження			
Написання складних слів разом і через дефіс			
Правопис не з різними частинами мови			
Правопис складноскорочених слів			
Основні правила переносу слів			

БАЗА ДАНИХ

Орфографія — система правил написання слів певної мови та наука, що вивчає ці правила.

СПРОЩЕННЯ В ГРУПАХ ПРИГОЛОСНИХ

Коли у слові утворюється складний для вимови збіг приголосних, то відбувається спрощення — один із приголосних випадає. Іноді спрощення відображається й на письмі.

	Види спрощень	Приклади	
У вимові й на письмі	стл → сл	<i>щастя — щасливий</i>	
	стн → сн	<i>перстень — персня</i>	
	ждн → жн	<i>тиждень — тижневий</i>	
	здн → зн	<i>проїзд — проїзний</i>	
	скн → сн	<i>тиск — тиснути</i> АЛЕ немає спрощення в словах <i>випускний, пропускний, вискнути, тоскно, скнара, скніти, брезкнути</i>	
	зкн → зн	<i>брязк — брязнути</i>	
	шчк → шк й інші	<i>дощок — дошка</i>	
Лише у вимові	-стс- → [с:]	<i>шістсот</i> [ш'іс:ót]	
	-стд- → [зд]	<i>шістдесят</i> [ш'ізде ^н с'át]	
	-стч- → [шч]	<i>невістчин</i> [не ^в 'ішчин]	
	-стц(і) → [с'ц']	<i>артистці</i> [артіс'ц'і]	 Ці слова однотипні (утворені від іменників, що закінчуються на твердий [т]: <i>турист, агент, гігант</i>)
	-стськ- → [с'к]	<i>туристський</i> [туріс'кий]	
	-нтст- → [нст]	<i>агентство</i> [агénство]	
	-нтськ- → [с'к]	<i>гігантський</i> [г'ігáн'с'кий]	
Винятки	Спрощення НЕ відбувається <ul style="list-style-type: none"> у словах <i>кістлявий, пестливий, хвастливий, хвастнути, зап'ястний</i>. 		
	Спрощення відбувається лише у вимові <ul style="list-style-type: none"> у словах <i>хворостняк, шістнадцять</i>; у прикметниках, утворених від іменників іншомовного походження: <i>контрастний, баластний, форпостний, аванпостний</i> та под. 		

ПРАВОПИС ЛІТЕР НА ПОЗНАЧЕННЯ ГОЛОСНИХ У КОРЕНЯХ СЛІВ

Е чи И?

Е	И
У буквосполученнях -ере- , -еле- : <i>мерехтіти, шелест</i>	У буквосполученнях -ри- , -ли- : <i>гриміти, глитати</i>
Якщо при зміні слова відбувається чергування з [і] або нулем звука: <i>попелястий — попіл, вітер — вітру; вичісувати — чесати</i>	У коренях -бир- , -дир- , -пир- , -мир- , -стил- , якщо далі чуємо наголошений [а]: <i>заберу — забирáю, задер — задирáю, запер — запирáю, не вмер — не вмирáю, застелю — застилáю</i>
	У дієприслівникових суфіксах (що роблячи? що зробивши?): <i>думаючи, написавши</i>
 Запам'ятай слова!	
<i>левада, леміш, серпанок, тремтіти, плекати, чепурний, меткий, метушня, шельога</i>	<i>минулий, шинель, кишеня, кирея, лиман, цимбали</i>
 Перевірй наголосом!	
<i>терплячий, бо тёрпимо</i>	<i>зупинятися, бо зупі́нка</i>

Е чи О?

Е	О
Пишемо після шиплячих та [й] відповідно до вимови	
1. Перед м'якими та напівм'якими приголосними: <i>уче́нь, че́сть, щемі́ти, щемі́нь</i>	1. Перед твердими приголосними: <i>Вчо́ра, жо́лоб, пи́шоно, знайо́мий</i>
2. Перед складами з [е]: <i>че́твер, дже́рело, ше́лест, че́рнетка</i>	2. Перед складами з [а], [о], [у]: <i>жо́наний, бджо́ла, че́рвоний, жо́лудь, че́пурний, сві́жості</i>
Правопис ряду слів перед складом з [и] варто запам'ятати	
<i>же́нити, ще́тина, че́рниця, ше́сти, че́рствий, ще́дрий, ще́па</i>	<i>шо́стий, чо́рнило, чо́рниці (ягоди)</i>

О чи А?

О	А
<i>гарячий, гаразд, кажан, калач, качан, хазяїн, халява, багатий, багато, багатство, багаття, багатир (= багач)</i>	<i>гончар, козак, корявий, лопата, поганий, ропа, солдат, товар, богатир (= велетень, герой), монастир</i>
У кількох дієслівних коренях [о] чергується з [а] перед наступним складом із суфіксом -а- або -ува-	
<i>вхоп<i>и</i>ти</i>	<i>хап<i>а</i>ти</i>
<i>гон<i>и</i>ти</i>	<i>ган<i>я</i>ти</i>
<i>допомог<i>о</i>ти</i>	<i>допомога<i>а</i>ти</i>
<i>клонити<i>с</i>я</i>	<i>клан<i>я</i>ти<i>с</i>я</i>
<i>котити</i>	<i>качати</i>
<i>кріити</i>	<i>кр<i>я</i>ти</i>
<i>скочити</i>	<i>скакати</i>
<i>проводжати</i>	<i>випроваджувати</i>
[о] чергується з [а] у словах	
<i>проводити</i>	<i>провадити</i>
 Розрізняй значення!	
<i>Ореол</i> — 1. Німб. 2. Атмосфера слави, успіху, пошани. 3. Світлове коло, яке оточує що-небудь на темному фоні. 4. Яскраве біле сяйво навколо Сонця, Місяця, зірок	<i>Ареал</i> — територія поширення, наприклад, виду тварин, рослин тощо
<i>Компанія</i> — 1. Товариство. 2. Спілка. 3. Фірма	<i>Кампанія</i> — 1. Сукупність воєнних операцій у визначений період часу, що мають певну стратегічну мету. 2. Сукупність заходів для здійснення в певний період якого-небудь важливого громадсько-політичного або господарчого завдання (наприклад виборча кампанія)

О чи У?

Перевіряй наголосом!	Завжди У
<i>голубка — гóлуб, хотіти — хóчемо</i> тощо	Слова з суфіксом -уват-: <i>зимувати, атакувати, білуватий, зеленуватий</i> і под.
	Слова <i>будяк, ворушити, нашвидкуруч, парубок, мрамур, пурхати, яблуко, яблуня</i>

УЖИВАННЯ ЗНАКА М'ЯКШЕННЯ

Після яких літер пишемо Ъ?

Правила	Приклади
Ь в українській мові пишуть лише після 8 літер: Д, Т, З, С, Ц, Л, Н, Р: «Де ти з'їси ці лини» + Ъ	<i>дьоготь, низько, сьогодні, турецький, льон, синь</i>
Після Р знак м'якшення може стояти лише перед О. Винятками з цього правила є слова <i>Горький, Зорькін</i>	<i>згорьований, утръох</i>

Слід пам'ятати!

Правила	Приклади
Знак м'якшення пишемо у суфіксах -ськ-, -зьк-, -цьк-, -еньк-, -есеньк-, -юсіньк-, -ісіньк-	<i>міський, вузький, хвацький, маленький, малесенький, манюсінький, самісінький</i>
 Не треба писати Ъ у словах <i>в'язкий, баский, боязкий, дерзкий, плоский, плаский, ковзкий, різкий</i> , бо в них -зк- і -ск- не є суфіксами (зрештою, прислухаймося: у вимові ці звуки не є м'якими)	<i>в'язкий, баский, боязкий, дерзкий, плоский, плаский, ковзкий, різкий</i>
У дієсловах типу <i>підносься, виносься, киньте</i> будемо писати знак м'якшення, оскільки це дієслова в наказовому способі, вони утворені додаванням до слів <i>піднось, винось, кинь</i> постфіксів -ся, -те . Якщо ж це інша форма дієслова, то й знак м'якшення писати не слід. Як, наприклад, у слові <i>розрісся</i>	<i>підносься, виносься, киньте</i> <i>розрісся, піднісся</i>
Пишемо Ъ у присвійних прикметниках й іменниках у давальному відмінку, у початкових формах яких є Ъ	<i>Васьчин, дівчиноньці</i> (утворені від <i>Васька</i> й <i>дівчинонька</i>), але <i>Тетянчин</i> і <i>дівчинці</i> (утворені від <i>Тетянка</i> й <i>дівчинка</i>)

 Увага!

Після Н перед Ж, Ч, Щ, Ш м'який знак не пиши!

 Увага!

Якщо перший із двох приголосних, що збігаються, — [л], знак м'якшення слід писати. Порівняймо: *менше, але більше; велетенський, але сільський*.

менше велетенський	Н	ль	більше сільський
-----------------------	----------	-----------	---------------------

Слова *тм'яний* і *різьбяр* пов'язані як із темою «Уживання знака м'якшення» (пишемо його між двома приголосними), так і з темою «Уживання апострофа» (не ставимо апостроф за умов збігу двох кореневих приголосних).

ЙО чи БО?

ЙО	БО
1. На початку слова: <i>йорж, його, Йосип</i>	Лише після букв на позначення м'яких приголосних: <i>сьома, утрьох, дзьоб</i> і под.
2. Після букви на позначення голосного: <i>майор, район</i>	
3. Після букви на позначення приголосного на початку складу: <i>курйоз, бульйон, павільйон, гільйотина</i>	

УЖИВАННЯ АПОСТРОФА

Апостроф = роздільна вимова	
Якщо у вимові чуємо звук [й], який і забезпечує таку «роздільність», а букви Й у слові немає, то на письмі треба ставити апостроф. Порівняймо:	
<i>бур'ян</i> [бурй'ан]	<i>буряний</i> [бур'аний]
<i>в'юн</i> [вйун]	<i>рюкзак</i> [р'угз'ак]
Апостроф ставлять перед літерами Я, Ю, Є, Ї , що позначають два звуки	
1. Після букв на позначення губних Б, П, В, М, Ф (їх легко запам'ятати в реченні « Мавпа Буф »)	<i>б'єш, п'ю, в'ялий, м'ясо, верф'ю</i>
2. Після букви на позначення твердого [р]	<i>пір'я, матір'ю</i>
3. Після будь-якої літери на позначення приголосного, якщо ним закінчується префікс або перша частина складного слова	<i>об'їзд, дит'ясла</i>
4. Після К у слові <i>Лук'ян</i> і похідних від нього	<i>Лук'яненко, Лук'янка, Лук'янівка</i> та ін.
 Якщо перед губним (« Мавпа Буф ») стоїть приголосний, крім [р], і він належить до кореня слова, то апостроф писати не треба	<i>духмянний, різдвяний, свято, цвях, мавпячий</i>
 Проте якщо перший приголосний належатиме до префікса або цим приголосним буде [р], апостроф слід писати	<i>зв'язаний, черв'як</i>

ПОДОВЖЕННЯ ТА ПОДВОЄННЯ ПРИГОЛОСНИХ

Подовження (між голосними)	Подвоєння (на межі морфем)
У питомих українських словах	
<p>1. В іменниках середнього роду: <i>зілля, узлісся, Запоріжжя</i>.</p> <p> Наприкінці таких іменників пишемо літеру Я</p>	<p>1. Префікса і кореня: <i>піддашшя, віддати, Наддніпрянина</i></p>
<p>2. В іменниках жіночого роду, що стоять в орудному відмінку: <i>подорожжю, ніччю, сіллю</i>.</p> <p> У називному відмінку такі іменники закінчуються на м'який або шиплячий приголосний.</p> <p> Якщо сумніваєшся щодо правопису таких слів, постав їх у називному відмінку однини. Коли наприкінці слова один приголосний, дописуй ще одну таку саму літеру в орудному відмінку:</p> <p style="text-align: center;">Н. в. <i>ніч</i>, О. в. <i>ніччю</i></p> <p style="text-align: center;">але</p> <p style="text-align: center;">Н. в. <i>Керч</i>, О. в. <i>Керчю</i></p>	<p>2. Кореня і суфікса: <i>туманний, осінній, годинник</i></p> <p>3. Основ: <i>юнат (юний натураліст), військкомат (військовид,...,ї комісаріат), міськком (міський комітет)</i></p> <p>4. У прикметниках із наголошеними суфіксами -енн-, -анн-, -янн-: <i>височénний, невблагáнный, свящénний</i> (але <i>священик</i>)</p> <p> Орієнтуйся на наголос: якщо наголос падає на суфікс — пишемо дві Н, не падає — одну: <i>нескі́нчений і нескінчénний, нескáзаний і неказáнный</i> тощо</p>
<p>5. У словах бовван, Ганна, лляний, овва, ссати й похідних від них</p>	
<p>Подовження не буває</p> <ul style="list-style-type: none"> у словах <i>шалений, скажений, навіжений, студений, даний, жаданий, довгожданий, священик</i>; у прикметниках, що означають матеріал: <i>олов'яний, дерев'яний, піщаний, кам'яний</i> (але <i>камінний</i>); у дієприкметниках і похідних прикметниках на зразок: <i>варений — варéний, пéчений — печéний, свя́чений — свячéний, с́ушений — сушéний</i> 	
<p>Запам'ятай правопис слів:</p> <p><i>лле (ллю, наллеш і под.), лляний, ссавці, бовваніє, бовван, суддя, баддя</i> (але Р. в. мн. <i>бадей</i>), <i>рілля, стаття</i> (але Р. в. мн. <i>статей</i>), <i>зрання, спросоння, навмання, попідтинню, попідвіконню</i></p>	

ПРАВОПИС ПРЕФІКСІВ І СУФІКСІВ

З чи С у префіксах? Префікс ЗІ-

С	З	ЗІ
<p>«Кафе «Птах» (або «Копитифиха»): <i>сказати, спечений, стягти, сфотографувати, схвалити</i></p>	<p>Роз-, без- — завжди! <i>розкидати, безчесний</i></p> <p>С- — НЕ «Кафе «Птах»: <i>зчистити, зшити, зсадити</i></p>	<p>Перед сполученнями приголосних: <i>зібрати, зігнати, зігріти</i></p>

ПРЕ-, ПРИ- чи ПРІ-?

ПРЕ	ПРИ	ПРІ
1. Пре- = дуже: <i>пречудовий, препоганий</i>	1. Наближення: <i>приходити</i>	Лише в трьох словах (і похідних від них): прізвище, прізвисько, прірва
2. Запозичення зі старослов'янської (переважно церковні): <i>преосвящення, преподобний, престол, презирство</i>	2. Приєднання: <i>прибудувати</i>	
	3. Неповнота дії, ознаки: <i>причинити</i>	
	4. Результат дії: <i>припинити</i>	
 Порівняй		 Зважай на значення слів! Орієнтуйся на -л- : на неповноту ознаки найчастіше вказує саме цей суфікс
<i>прежовтий</i>	<i>прижовклий</i>	
<i>престарий</i>	<i>пристарілий</i> (хоч <i>будинок престарілих</i>), <i>пристаркуватий</i>	
<i>прегіркий</i> (= дуже гіркий)	<i>пригірклий</i> (= трохи гірчить)	
<i>превільний</i> (= дуже вільний)	<i>привільний</i> (= безмежний, широкий)	

Е, И чи І в суфіксах?*

Е	И	І
1. У пестливих словах: <i>донечка, вишенька, ріднесенький.</i> КРІМ <i>вуличка, паличка, горличка</i>	1. У словах із суфіксом -ищ(е) ; часто — згрубілість : <i>бабище, хмарище, вогнище, урвище, становище</i>	У суфіксі -інь іменників жіночого роду: <i>широцінь, далечінь.</i> Підказка: орієнтуйся на Ь . Якщо в суфіксі є знак м'якшення, пиши -і-
2. У суфіксах -ен(я), -енн(я) іменників середнього роду: <i>цуценя, каченя; вивчення, мислення</i>	2. У суфіксі -ин(а) іменників жіночого роду: <i>Вінниччина, Київщина, середина</i>	
3. У суфіксі -ен(ий) дієприкметників: <i>спечений, вражений, зосереджений</i>	3. У присвійних прикметниках (<i>чий? чия? чий?</i>): <i>матусин, доньчині</i>	
4. У суфіксі -ев- іменників, які НЕ означають матеріал або результат праці: <i>марєво</i> (= міраж)	4. У суфіксі -ив- іменників, які означають результат праці чи матеріал: <i>вариво, печиво, прядиво</i>	
	5. У суфіксі -ик- в іменників чоловічого роду й похідних від них: <i>кущик, дощик, кошочок, дощикочок</i>	

* Правопис прикметникових суфіксів див. у відповідній темі блоку «Морфологія» (с. 140).

Зміни приголосних при додаванні суфіксів

Зміни			Приклади
Г, Ж, З		→ -зьк-, -зтв-	<i>Кривий Ріг — криворізький, Париж — паризький, боягуз — боягузтво</i>
К, Ч, Ц	+ -ськ-, -ств-	→ -цьк-, -цтв	<i>Кременчук — кременчуцький, Гринвіч — гринвіцький, ткач — ткацтво</i>
Х, Ш, С		→ -ськ-, -ств-	<i>Карабах — карабаський, Сиваш — сиваський, Полісся — поліський</i>
 Суфікс починається з тієї літери, яка є останньою в цих «трійках». Крім того, застосувати тут можна й правило «Братика Вовчика» (див. розділ «Графіка. Фонетика. Орфоепія», с. 15)			
К	+ -ськ-, -ств-	→ К випадає	<i>Чукотка — чукотський, П'ятихатки — п'ятихатський</i>
Винятки (12): 3 міста: <i>Нью-Йорк (нью-йоркський), Цюрих (цюрихський), Мекка (меккський);</i> 3 інші географічні назви: <i>протока Ла-Маниш (ла-маниський), півострів Малакка (малаккський), країна Ірак (іракський);</i> 4 народи: <i>баски (баскський), тюрки (тюркський), казахи (казахський), ацтеки (ацтекський);</i> 2 титули: <i>падишах (падишахський), герцог (герцогський)</i>			
-зьк-		→ ЖЧ	<i>збаразький — Збаражчина, воронезький — Воронежчина</i>
-цьк-	+ -ин-	→ ЧЧ	<i>вінницький — Вінниччина, донецький — Донеччина</i>
-ськ-		→ Щ	<i>київський — Київщина, одеський — Одещина</i>
 <i>Солдатський — солдатчина (немає чергування, «вихідне» слово — солдат).</i> Виняток: <i>галицький — Галичина</i>			
К, Ц	+ -н-	→ ЧН	<i>рік — річний, яйце — ячня, місяць — місячний</i>
Винятки: <i>дворушник, мірошник, рушник, рушниця, сердешний (= бідолашний), соняшник, торішний, всеношний</i>			

ПРАВОПИС ВЛАСНИХ НАЗВ

Велика чи мала літера?

Велика літера	Мала літера
Імена та їх частини, назви істот	
Імена людей, по батькові, прізвища, псевдоніми, прізвиська: <i>Іван Якович Франко, Леся Українка, Джек Лондон, Гай Юлій Цезар</i>	Частки, артиклі й інші службові слова (<i>ван, да, де, ді, дю, дер, ед, ель, ла, ле, фон</i> і под.) в іншомовних особових назвах: <i>Людвіг ван Бетховен, да Вінчі</i>
<p> У корейських, в'єтнамських, бірманських, індонезійських і таїландських прізвищах та іменах усі частини пишуться з великої літери: <i>Кім Ір Сен; Хо Ші Мін; У Ну Мунг</i> тощо.</p> <p>Тюркські, вірменські й інші особові назви з компонентами бей, задé, мелік, оглі й под., що вказують на соціальний стан, родинні стосунки, пишуться разом: <i>Ізмаїлбей, Турсунзаде, Керогли</i>.</p> <p>Але арабське ібн пишеться окремо: <i>Ібн Сіна</i>, тюркське пашá — через дефіс: <i>Осман-паша</i>.</p>	
Прізвища людей, що вживаються в загальному значенні, але не втратили свого індивідуального значення (не стали загальними назвами), пишуться з великої літери: <i>Гей, нові Колумби й Магеллани, напнемо вітрила наших мрій</i> (В. Симоненко).	Імена та прізвища, які стали загальними назвами людей і предметів: <i>донжуан, ментор, меценат, робінзон, галіфе</i> (штани), <i>дизель</i> (двигун), <i>рентген</i> (апарат).
	Похідні від імен і прізвищ: <i>бонапартизм, пушкініст, шевченкіана</i> .
	Якщо прізвища (імена) вживаються зневажливо, вони пишуться з малої літери: <i>квіслінги</i> (Квіслінг — норвезький політик, звинувачений у державній зраді)
Імена міфологічних істот і божеств: <i>Аполлон, Ахіллес, Будда, Перун</i>	Родові назви міфологічних істот: <i>ангел, демон, лісовик, муза, русалка, титан, фавн, фея; мóлòх війни</i>
Слово <i>Бог</i> у християнстві та інших релігіях, у яких Бог лише один, а також назви таких релігійних понять, як <i>Божа Мати, Син Божий, Святий Дух</i> і т. ін.	Слово <i>бог</i> у релігіях із багатобожжям: <i>бог Зевс, бог Шива</i>
Назви дійових осіб у байках, казках, драматичних творах: <i>Заєць, Лисиця, Щука; Лісовик, Мавка, Перелесник; Дід Мороз, Той, що греблі рве; Червона Шапочка; Будяк</i>	Якщо назви персонажів із казок, творів для дітей і т. ін. не є дійовими особами окремих творів, а використовуються як загальні, їх пишуть із малої літери: <i>баба-яга, дід-мороз, іван-покиван</i>
Клички свійських тварин, а також приручених чи дресированих звірів і птахів: <i>Сірко</i> (собака); <i>Круторогий, Сивий</i> (воли) тощо	Назви порід тварин: <i>бульдог, вівчарка, пінчер</i>

Велика літера	Мала літера
Посади, звання, титули	
<p>Назви найвищих державних посад України та міжнародних посад: <i>Генеральний секретар ООН, Президент України, Голова Верховної Ради України, Генеральний прокурор України</i>, а також найвищих державних посад інших країн згідно з вимогами дипломатичного протоколу (під час візитів до України тощо): <i>Президент Сполучених Штатів Америки, Прем'єр-міністр Канади</i> і т. ін.</p>	<p>Назви титулів, рангів, чинів; посад, звань, учених ступенів тощо: <i>барон, герцог, граф, імператор, князь, шах; голова, декан, директор, міністр, ректор, секретар; академік, генерал-лейтенант, заслужений діяч мистецтв, народний артист України; доктор наук, кандидат наук.</i></p> <p> Назви посад міністрів, послів, президентів академій тощо в офіційних документах, а також для підкреслення урочистості можуть писатися з великої літери: <i>Міністр освіти і науки України, Посол Республіки Польща, Президент Національної академії наук України</i></p>
Астрономічні й географічні назви	
<p>Астрономічні назви (незалежно від кількості їхніх складників): <i>Велика Ведмедиця, Козеріг, Марс, Юпітер; Великий Віз, Чумацький Шлях</i> тощо</p>	<p>Родові означення при астрономічних назвах: <i>комета Галлея, Тунгуський метеорит, сузір'я Великого Пса, туманність Андромеди</i></p>
<p>Слова <i>земля, місяць, сонце</i> пишуться з великої літери тоді, коли вони вживаються як астрономічні назви: <i>Навколо Сонця обертається Земля, а вже її супутник — Місяць.</i> Але: <i>обробляли землю, схід сонця</i></p>	
<p>Якщо під назвами сторін світу мають на увазі країни чи народи, етнічні групи: <i>країни Далекого Сходу, курорти Півдня, Південне Полісся, Північна Буковина</i></p>	<p>Назви сторін світу: <i>захід, південь, північ, схід, норд-ост, південний захід</i></p>
<p>Географічні й топографічні власні назви (незалежно від кількості їхніх складників): <i>Африка, Балканський півострів, Північнокримський канал, Володимир-Волинський</i></p>	<p>Службові слова й родові позначення при географічних назвах (<i>затока, мис, море, острів, пік, хребет</i> і т. ін.): <i>гора Говерла, Зелений мис, пік Шевченка, протока Па-де-Кале, Перська затока, Північний полюс, Східноєвропейська рівнина</i></p>
<p> Коли означуване слово, що входить до географічної назви, не виражає родового поняття, то воно пишеться з великої літери: <i>Біла Церква, Булонський Ліс</i> (парк), <i>Жовті Води, Нова Гвінея</i> (острів), <i>Ясна Поляна</i>. Так само з великої літери пишуться складові частини географічних назв, що означають титули, посади, фах і т. ін.: <i>мис Капітана Джеральда, набережна Лейтенанта Шмідта; затока Святого Лаврентія</i></p>	

Велика літера	Мала літера
<p>Назви держав і автономних адміністративно-територіальних одиниць (усі слова з великої літери): <i>Арабська Республіка Єгипет, Держава Бахрейн, Республіка Білорусь, Китайська Народна Республіка, Корейська Народно-Демократична Республіка, Князівство Монако, Королівство Бельгія, Республіка Болгарія, Республіка Індія, Республіка Куба, Республіка Польща, Республіка Румунія, Сполучені Штати Америки, Угорська Республіка</i></p>	<p>У назвах автономних областей та округів, а також країв, областей, районів, сільрад тощо з великої літери пишеться тільки перше слово: <i>Волинська область, Новомлинівська сільрада, Таращанський район, Уманська міськрада; Вітебське воєводство, Лохвицький повіт, Стародубський полк, Черкаське староство</i></p>
<p>Назви груп або союзів держав і найвищих міжнародних організацій (усі слова, крім родових позначень, пишуть із великої літери): <i>Антанта, Балканські країни, Співдружність Незалежних Держав, Всесвітня Рада Миру, Міжнародний комітет Червоного Хреста, Організація Об'єднаних Націй, Рада Безпеки, Троїстий союз</i></p>	<p>Назви народів, племен, а також людей за національною ознакою або за місцем проживання: <i>араби, латиноамериканці; ацтеки, поляни; українець, латвієць; киянин, львів'яни</i></p>
<p>Артиклі й частки, що стоять на початку іншомовних географічних назв, пишуться з великої літери й приєднуються дефісом: <i>Де-Брейне, Ла-Манш (протоки), Ле-Крезе, Лос-Анджелес (міста), Лос-Фрайлес (острови)</i></p>	<p>Прийменники, артиклі й сполучники в складі географічних назв пишуться з малої літери й відокремлюються дефісом: <i>Порт-о-Пренс, Ріо-де-Жанейро, Франкфурт-на-Майні</i></p>
<p>Назви вулиць (бульварів, провулків, проспектів), шляхів (залізничних, морських і т. ін.), каналів, течій (морських), а також майданів (площ), парків і под.</p>	<p>Родові позначення при назвах вулиць, шляхів, каналів, течій, майданів, парків і т. ін.</p>
<p><i>Андріївський узвіз, бульвар Тараса Шевченка, вулиця Петра Сагайдачного, Житомирська автострада, Львівська площа, майдан Незалежності, Південно-Західна залізниця, течія Гольфстрім</i></p>	
<p> Якщо в назвах вулиць, проспектів, населених пунктів тощо слова <i>брід, вал, ворота, міст, шлях, яр</i> і т. ін. вже не сприймаються як родові позначення, то їх пишуть із великої літери: <i>Боричів Тік, Ярославів Вал (вулиці); Гола Пристань (місто), Сухий Яр (село)</i></p>	

Велика літера	Мала літера
Установи й організації	
<p>У назвах державних, партійних, громадських, профспілкових та інших установ та організацій як України, так і інших держав з великої літери пишеться тільки перше слово, що входить до складу назви: <i>Верховний суд США, Генеральні штати Королівства Нідерландів, Збройні сили України, Національна гвардія України, Державна дума, Земський собор, Тимчасовий уряд.</i></p> <p> У назвах таких найвищих державних установ України, як <i>Верховна Рада України, Конституційний Суд України, Кабінет Міністрів України</i>, із великої літери пишуться всі слова</p>	<p>Традиційні, неофіційні назви закордонних державних органів, які періодично скликаються: <i>бундесрат, джирга, конгрес, ландтаг, меджліс, національні збори, парламент, сейм, сенат, стортинг</i></p>
<p>У назвах міністерств і їхніх головних управлінь, а також у назвах інших установ та організацій, партій, що складаються з кількох слів, із великої літери пишеться тільки перше слово: <i>Національний банк України, Міністерство освіти і науки України, Українське товариство охорони пам'яток історії та культури, Демократична партія України, Лейбористська партія Великої Британії, Республіканська партія США; Американська федерація праці, Всесвітній форум українців, Гельсінська спілка, Міжнародна асоціація українців, Народний рух України, Федерація незалежних профспілок України</i></p>	
Назви установ, закладів, підприємств	
<p>У повних назвах підприємств, установ, закладів і т. ін. початкове слово та перше слово взятої в лапки назви, ім'я тощо пишуться з великої літери, а всі інші слова — з малої: <i>Київський завод «Арсенал», Львівська середня школа № 1 імені Івана Франка, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, Київський військовий округ</i></p>	<p>У скорочених назвах перше слово звичайно пишеться з малої літери, символічна назва (в лапках) — з великої: <i>ансамбль пісні й танцю імені П. Вірського, магазин «Каштан», видавництво «Веселка», стадіон «Динамо».</i></p> <p> З великої літери може писатися перше слово й скороченої назви, якщо відповідна повна назва вже згадувалася в тексті</p>
<p>Перше слово власних назв академій, інститутів, науково-дослідних установ, кінотеатрів, театрів, музеїв, парків культури та відпочинку тощо: <i>Національна академія наук України, Книжкова палата, Голосіївський парк імені М. Т. Рильського, Національна опера України ім. Т. Г. Шевченка</i></p>	<p>Назви частин, відділів, відділень, секторів та інших підрозділів установ, організацій, а також слова <i>актив, збори, з'їзд, конференція, президія, сесія, симпозіум, рада</i> (інституту тощо): <i>сесія Київської міської ради, кафедра історії української літератури, теорії літератури та літературної творчості Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка</i></p>

Велика літера	Мала літера
Свята, історичні події, документи	
<p>Назви релігійних свят і постів: <i>Благовіщення, Великдень, Теплоного Олексі, Великий піст, Масниця, Петрівка, тощо</i></p>	<p>Назви історичних подій, епох, війн, геологічних періодів тощо, які стали загальними: <i>греко-перські війни, громадянська війна, хрестові походи, доба феодалізму, античний світ, середні віки, середньовіччя, неоліт, трипільська культура, палеозойська ера</i></p>
<p>Назви історичних подій, епох, війн, революцій, народно-визвольних рухів, повстань, революційних свят, знаменних дат і т. ін.: <i>Велика французька революція, епоха Відродження, Коліївщина, Семирічна війна, Паризька комуна, Ренесанс, Міжнародний жіночий день, Новий рік, День учителя, День Незалежності України.</i></p> <p> Якщо початковий порядковий числівник у складеній назві написаний цифрою, то наступне слово пишеться з великої літери: <i>8 Березня</i></p>	
<p>Назви конгресів, конференцій, договорів, найважливіших документів тощо: <i>Конгрес захисту культури (у Парижі 1935 р.), Конституція України, Потсдамська угода, Версальський мир, Акт проголошення незалежності України, Декларація прав людини</i></p>	
Прикметники	
Утворені від особових імен	
<p>Присвійні, що означають належність чогось даній особі: <i>Сергієві книжки, Грінченків словник, Надійн лист, Тичинине слово, Шевченкові поезії</i></p>	<p>Присвійні, що входять до складу стійких фразеологічних сполучень або наукових термінів: <i>авгієві стайні, ахіллесова п'ята, гордійв вузол, дамоклів меч, езопівська мова, прокрустове ложе, юдині срібняки; базедова хвороба, бертолетова сіль, гайморова порожнина, піфагорова теорема</i></p>
<p>Відносні, що за змістом дорівнюють словосполукам «на честь когось, імені когось, пам'яті когось»: <i>Нобелівська премія, Шевченківська премія</i></p>	<p>Відносні, які не мають значення «на честь когось, імені когось, пам'яті когось»: <i>бальзаківські традиції, франківські сонети, пушкінські рукописи, шевченківський стиль</i></p>
Інші	
<p>З великої літери пишуться прикметники, які входять до складених особових назв людей як прізвиська: <i>Володимир Великий, Данило Галицький, Дюма Старший, Карл Сміливий, Костянтин Багрянородний, Ярослав Мудрий</i></p>	

У лапках чи без лапок?

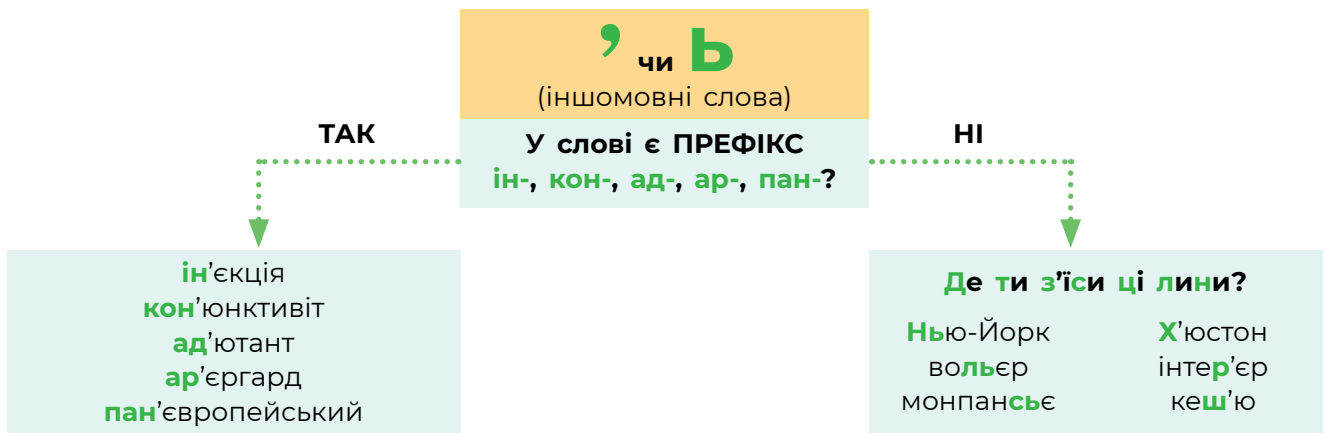
У лапках	Без лапок
<p>Назви фірм, компаній, банків і т. ін.: <i>компанія «Дженерал моторс», нафтохімічна компанія «Оксиденталь петролеум корпорейшн», банк «Гаранті траст компанії»</i></p>	<p>Складені назви іноземних інформагентств: <i>агентство Пренса Латіна</i></p>
<p>Назви творів мистецтва, наукових праць, газет, журналів, історичних пам'яток тощо (перше слово з великої літери): <i>поема «Енеїда», опера «Запорожець за Дунаєм», пісня «Вище неба», підручник «Історія України», кінофільм «Сторожова застава», картина «Запорожці пишуть листа турецькому султанові», газети «Факти», «Дзеркало тижня»; журнал «Форбс»; писемні історичні пам'ятки «Руська правда», «Літопис Самовидця».</i></p> <p> У подвійних складених назвах творів, газет і т. ін. з великої літери пишеться також перше слово другої назви: <i>«Глитай, або ж Павук», «Дейлі телеграф енд Морнінг пост»</i></p>	<p>З великої літери, але без лапок пишуться назви культових книг: <i>Апостол, Біблія, Євангеліє, Коран, Псалтир</i></p>
<p>Умовні назви будинків відпочинку, пансіонатів, санаторіїв, дитячих таборів, готелів, кемпінгів, ресторанів, кав'ярень і т. ін.: <i>санаторій «Україна», дитячий табір «Беркут», готель «Золотий колос», кемпінг «Чайка», ресторан «Остання барикада», кав'ярня «Вероніка»</i></p>	<p>Назви пам'яток архітектури, замків, храмів тощо: <i>Андріївська церква, Золоті ворота, Колізей, Почаївська лавра, Хотинський замок, Софійський собор</i></p>
<p>Назви виробів, товарів: <i>літак «Антей», автомобіль «Таврія», автобус «Турист», комбайн «Нива»; цукерки «Пташине молоко»</i></p>	
<p>Назви орденів і відзнак — з великої літери, можуть писатись у лапках або без: <i>орден «Мати-героїня», медаль «За відвагу», медаль «За бойові заслуги», орден Незалежності, орден Почесного легіону, орден Пошани</i></p>	
<p>Назви аеропортів, вокзалів, станцій, портів, пристаней і т. ін. пишуться з великої літери, в лапках або без: <i>аеропорт «Бориспіль», станція Фастів-Перший, станція метро «Контрактова площа», порт Балаклава, пристань Ржищів (на Дніпрі) тощо</i></p>	

НАПИСАННЯ СЛІВ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ

Апостроф чи знак м'якшення в іншомовних словах?

В іншомовних словах передавати роздільну вимову може як апостроф, так і знак м'якшення. Тут варто скористатися таким алгоритмом: спочатку з'ясуємо, чи не починається слово з префікса. Найчастіше це префікси **ін-**, **кон-**, **ад-**, **ар-**, **пан-**. Якщо це так, пишемо апостроф. Наприклад: *ін'екція*, *кон'юнктивіт*, *ад'ютант*, *ар'єргард*, *пан'європейський*.

Якщо слово не починається з префікса, пригадуємо, що знак м'якшення ставиться після «Де ти з'їси ці лини?»; в інших випадках слід писати апостроф. Тому слова *Нью-Йорк*, *вольєр*, *монпансьє* слід писати зі знаком м'якшення, а слова *Х'юстон*, *інтер'єр*, *кеш'ю* — із апострофом.

Пам'ятай! Частки **Д** та **О** пишуться з прізвищами через апостроф: *Д'Аламбер*, *Д'Артаньян*; *О'Генрі*, *О'Кейсі*.

Коли писати ЪЮ?

Орієнтуйся на вимову! *Лосьйон*, *каньйон*, *мільйон*, *мінйон*, *павільйон*, *сеньйор* (і *синьйор*), *гільйотина*.

Є, я чи ЙЄ, йя?

Є, я	ЙЄ, йя
У загальних назвах: <i>фєєрверк</i> , <i>секвоя</i> , <i>конвеєр</i> , <i>плеєр</i> , <i>параноя</i> , <i>фєєрія</i>	У власних назвах: <i>Фейєрбах</i> , <i>Гойя</i> , <i>Майя</i> . + Винятки: <i>фойє</i> , <i>майя</i> (народність)

И, І, Ї в іншомовних словах

И	І	Ї
<p>1. Правило «дев'ятки». Після Д, Т, З, С, Ц, Ч, Ш, Ж, Р («Де ти з'їси цю чашу жиру?») перед приголосним, крім [й]: <i>дипломат</i>, <i>етикет</i>, <i>базис</i>, <i>дисидент</i>, <i>рецидив</i>, <i>чипси</i>, <i>шифр</i>, <i>жирандоль</i>, <i>християнство</i></p>	<p>1. Перед голосними та [й]: <i>ажіотаж</i>, <i>акваріум</i>, <i>кондиціонер</i>, <i>пріоритет</i>; <i>дієз</i> [d'ійєз], <i>цезій</i></p>	<p>1. Після голосних: <i>егоїзм</i>, <i>альтруїзм</i>, <i>єзуїт</i>, <i>інтуїція</i>, <i>наївність</i>, <i>мозаїка</i>, <i>прозаїк</i>, <i>сюїта</i></p>

и	і	ї
2. У деяких давно запозичених словах (переважно тюркські запозичення та слова церковного вжитку): <i>башкир, кизил, кинджал; єпископ, митра</i> і под.	2. Після префіксів і в другій основі складних слів: <i>дезінфекція, політінформація</i> 3. Після приголосних (крім «дев'ятки»): <i>бісквіт, вітраж, гідроліз, лібрето, поліція, хірург</i>	2. Після знака м'якшення в непрямих відмінках: <i>ескадрильї, Севільї</i>
 Правопис слів іншомовного походження (особливо власних назв) — одна з найпроблемніших тем; варто завжди звертатися зі словником, з'ясовувати значення незнайомих слів, запам'ятовувати їхнє написання.		

Подвоєння в словах іншомовного походження

Загальні назви	Власні назви
1. Відбувається подвоєння внаслідок збігу приголосних на межі морфем: <i>арккосинус, інновація, сюрреалізм, контрреволюція</i>	Подвоєні букви зберігаються в більшості іншомовних власних назв і похідних від них словах (хоча не завжди). Правопис таких слів треба запам'ятовувати й звертати за словниками. Проте на ЗНО скористайся такою порадою: якщо слово — власна назва або похідна від власної загальна, — пиши його з подвоєнням: <i>Брюссель (брюссельська), Будда (буддизм, буддист), Бессарабія (бессарабський), Голландія (голландець, голландський), Канни (каннський), Марокко (марокканець), Ніцца (ніццький), Пруссія (пруський), Таллінн (талліннець, талліннський), Філіппіни (філіппінець)...</i> Проте не подвоюються, наприклад, букви в словах <i>Лісабон, Касабланка, Гавана</i> й ін.
2. У решті випадків у загальних назвах подвоєння НЕ відбувається (крім винятків): <i>ніца, хобі, шосе, шасі, бароко, мюзик-хол, спагеті</i>	
ВИНЯТКИ (20): <i>аннали</i> (літописи) <i>білл</i> (проект закону) <i>бонна</i> (вихователька) <i>брутто</i> (вага товару з тарою) <i>булла</i> (грамота папи римського) <i>ванна</i> <i>вілла</i> <i>дурра</i> (рослина) <i>канна</i> (квітка) <i>мадонна</i> <i>манна</i> (лишайник; а також у вислові <i>манна небесна</i>) <i>мірра</i> (ароматична смола) <i>мокко</i> (сорт кави) <i>мотто</i> (влучний вислів) <i>мулла</i> (служитель релігійного культу в мусульман) <i>нетто</i> (вага товару без тари) <i>панна</i> <i>пенні</i> (монета) <i>примадонна</i> (співачка, що виконує перші ролі) <i>тонна</i>	 Запам'ятай правопис імен: <i>Алла, Белла, Ганна (Анна), Геннадій (Геннадійович, Геннадіївна), Елла, Жанна, Ізабелла, Нонна, Римма, Стелла, Сусанна.</i> АЛЕ! <i>Іполит, Кирило, Сава, Пилип, Агнеса, Інеса</i>
Порівняй: <i>реальний</i> — <i>іреальний</i> , <i>нотація</i> — <i>анотація</i> (значення!); <i>Пруссія</i> — <i>пруський</i> , <i>Полісся</i> — <i>поліський</i> (не іншомовне!); <i>сім тонн</i> , <i>вілл</i> — <i>сім століть</i> , <i>сторіч</i> (не іншомовні!)	

НАПИСАННЯ СКЛАДНИХ СЛІВ РАЗОМ І ЧЕРЕЗ ДЕФІС*

Іменники

Разом	Через дефіс
<p>1. Із компонентами пів-, напів-, полу-, пан- (= усе), не-: <i>півхати, півострів, напіваавтомат, полумисок; пів'ями, пів'юрти, пів'єства, пан'європейський (= усеевропейський), неїстота</i>. Апостроф ставимо перед Я, Ю, Є, Ї</p>	<p>1. Із компонентами пів-, пан-, не-, якщо далі — власна назва: <i>пів-Києва, пів-Дніпра, пів-Європи, пан-Європа, не-Європа</i></p>
<p> Пів пишемо окремо:</p> <p>а) коли мовиться про час: <i>пів на третю, о пів на сьому</i>; б) у словосполученнях: <i>пів столової ложки, пів батькової хати</i></p>	
<p>2. Утворені від числівника, коли числівник записаний словом: <i>шістдесятиліття, п'ятиденка</i></p>	<p>2. Коли числівник записаний цифрою (цифрами): <i>60-ліття</i></p>
<p>3. Утворені від дієслів у наказовому способі: <i>горицвіт, зірвиголова, перекотипале, шибайголова</i> (але квітка <i>люби-мене</i>), прізвища <i>Нечуй-вітер, Убийвовк, Перебийніс</i> і под.</p>	<p>3. Назви рослин і тварин, утворені без сполучного голосного звука: <i>мати-й-мачуха, брат-і-сестра, чар-зілля, сон-трава, розрив-трава, рута-м'ята, барвін-зілля, евшан-зілля, іван-чай, жук-рогач, заєць-русак</i></p>
<p>4. Якщо першою частиною є компонент авіа-, агро-, аудіо-, авто-, мото-, вело-, фото-, біо-, гео-, радіо-, гідро-, термо-, макро-, мікро-, стерео-, супер-, контр- і под.: <i>автомобіль, авіалайнер, радіофізик, біосфера, геополітика, макроекономіка, мікросхема, контрака</i> (але <i>контр-адмірал</i>)</p>	<p>4. Із першою частиною альфа-, бета-, віце-, екс-, максі-, міні-, міді-, обер-, лейб-: <i>віце-президент, екс-чемпіон, лейб-медик, міні-спідниця, максі-пальто</i> (але <i>спідниця міні, пальто максі</i>)</p> <p>5. Назви державних посад, військових, наукових звань: <i>генерал-губернатор, контр-адмірал, прем'єр-міністр</i></p>
<p>5. Власні назви, першою частиною яких є мало-, велико-, старо-, ново-, нижньо-, верхньо-: <i>Новоукраїнка, Нижньодніпровськ, Малоандріївка</i></p>	<p>6. Іменники, що означають одне поняття чи в яких повторюються однотипні слова з метою підсилення: <i>хліб-сіль</i> (гостинність), <i>батько-мати</i> (батьки), <i>гуси-лебеді</i> (казкові птахи), <i>жар-птиця, дівич-вечір, козир-дівка, щастя-доля</i></p>
<p>6. Якщо складні іменники утворені за допомогою сполучних голосних [о], [е]: <i>лісостеп, чорнозем, водограй, верболіз</i></p>	<p>7. Іменники, що означають професії: <i>лікар-терапевт, інженер-механік, генерал-майор, учитель-фізик</i> (але: <i>радіофізик</i>)</p>
	<p>8. Сполучення, у яких спочатку стоїть видова назва, а далі — назва родового поняття: <i>Дніпро-ріка, айстра-квітка</i>.</p> <p> Коли ці слова міняються місцями, то вони пишуться окремо: <i>ріка Дніпро</i></p>
	<p>9. Складні одиниці виміру: <i>тонно-кілометр, людино-день, кіловат-ампер-година</i></p>

* Правопис складних прислівників, службових частин мови та вигуків див. у відповідних темах блоку «Морфологія» (с. 160—162, 164—166).

Прикметники

Разом	Через дефіс
<p>1. Походять від складних іменників, що пишуться разом: <i>лісостеп</i> — <i>лісостеповий</i>; <i>чорнозем</i> — <i>чорноземний</i></p>	<p>1. Означають кольори і смаки: <i>світло-рожевий, ніжно-блакитний, густо-малиновий, нейтрально-жовтий, кисло-солодкий, гірко-солоний</i>.</p> <p> Винятки: <i>жовтогарячий, червоногарячий (гарячий</i> — не назва кольору). Зверни увагу на прикметники <i>сніжно-білий</i> та <i>білосніжний</i> (від «білий сніг»), <i>лимоннокислий</i> (від «лимонна кислота»)</p>
<p>2. Першою частиною яких є числівник: <i>семиградусний, восьмиповерховий</i>. + Слова, які закінчуються на -сотий, -тисячний, -мільйонний: <i>семисотий, тридцятистисячний, сімдесятип'ятимільйонний</i>. Не плутай їх із числівниками, що відповідають на питання <i>скільки?</i> і пишуться окремо: <i>сто тридцять сім мільйонів</i></p>	<p>2. Із першою частиною воєнно-, військово-: <i>воєнно-стратегічний, військово-спортивний</i>.</p> <p> Винятки: <i>військовозобов'язаний, військовополонений</i> (ці прикметники перейшли в іменники) та іменник <i>військовослужбовець</i></p>
<p>3. Утворені на основі підрядного зв'язку (від словосполучень, у яких від одного слова до іншого можна поставити питання): <i>лівий берег</i> — <i>лівобережний</i>; <i>кисле молоко</i> — <i>кисломолочний/молочнокислий</i>; <i>Південна Україна</i> — <i>південноукраїнський</i>; <i>кримські татари</i> — <i>кримськотатарський</i>; <i>східні слов'яни</i> — <i>східнослов'янський</i></p>	<p>3. Утворені на основі сурядного зв'язку (від словосполучень, у яких слова незалежні одне від одного — між ними можна поставити сполучник і): <i>навчально-виховний (навчальний і виховний), культурно-освітній (культурний і освітній), атомно-молекулярний, соціально-економічний</i></p>
<p>4. Якщо першою частиною є прислівник: <i>вищезгаданий, високоавторитетний, малонаселений, вічнозелений, широковідомий</i>, але <i>вічно юний, всесвітньо відомий</i>.</p> <p> Запам'ятай правопис: <i>суспільно корисний, соціально необхідний, суспільно шкідливий, діаметрально протилежний, обернено пропорційний, прямо пропорційний, прямо протилежний, чітко окреслений, щиро вдячний, щедро обдарований, густо помежований (наголос падає на 1-ше слово, і воно паузою відокремлюється від наступного)</i></p>	<p>4. Із першою частиною на -ико, -іко: <i>фізико-технічний, хіміко-біологічний, історико-краєзнавчий</i></p> <p>5. Означають назви проміжних сторін світу: <i>південно-західний, північно-східний</i> і под.</p> <p> Запам'ятай! Якщо обидва компоненти означають назви сторін світу, пиши складне слово через дефіс; якщо ж лише перша частина — разом (крім <i>Південно-Африканська Республіка</i>): <i>східноєвропейський</i>, але <i>південно-східний</i></p> <p>6. Якщо складні слова утворені від повторення основ: <i>білий-білісінький, милий-премилий, сама-самісінька</i> (але: <i>всяка всячина, святая святих</i>)</p>
<p>Порівняй! <i>Шрі-Ланка, шрі-ланкійський, шріланкієць; Івано-Франківськ, івано-франківський, іванофранківець</i>. Прикметники, утворені від географічних назв, що пишуться через дефіс, також мають написання через дефіс, а іменники — назви мешканців пишуться разом</p>	

ПРАВОПИС НЕ З РІЗНИМИ ЧАСТИНАМИ МОВИ

Числівники, займенники, прийменники

Правило	Приклади	Запам'ятай!
Не з числівниками, займенниками, прийменниками пишеться ЗАВЖДИ ОКРЕМО!	З числівниками: <i>не сім, не перший, не четверо.</i> З займенниками: <i>не він, не моя, не його.</i> З прийменниками: <i>не про справу, не до радості, не від добра</i>	НЕ ЧИСЛІВНИКИ ЗАЙМЕННИКИ ПРИЙМЕННИКИ

Дієслова, дієприслівники

Правила	Приклади	Запам'ятай!
Найчастіше окремо («не з дієсловами пишеться окремо»)	<i>не знати, не купивши</i>	НЕ ДІЄСЛОВА
Разом — 2 випадки: 1. Якщо слово без <i>не</i> не вживається	<i>ненавидіти</i> (не існує слова «навидіти»), <i>неволити</i> (немає слова «волити»), <i>нехтувати</i> (слова «хтувати» теж не існує)	НЕ хтувати хтувати
2. Якщо <i>не</i> є частиною префікса недо-	<i>недочувати, недобачати, недовиконавши</i>	НЕДО чувати
 Написання деяких дієслів із не залежить від лексичного значення, тому завжди треба перевіряти, що слово означає. Наприклад, слово <i>нездужати</i> написано разом, бо воно має значення <i>хворіти</i> , а <i>не здужати</i> (окремо) — це <i>не змогти</i> . У реченні «Мене нема в школі, бо я нездужаю» слід писати не з дієсловом разом. А в реченні «Я не здужаю це вивчити» — окремо	Аналізуй значення! <i>нездужати</i> = <i>хворіти</i> <i>не здужати</i> = <i>не змогти</i> <i>неславити</i> = <i>ганьбити</i> <i>не славити</i> = <i>не прославляти</i> <i>непокоїтися</i> = <i>хвилюватися</i> <i>не покоїтися</i> = <i>не бути похованим</i> <i>недоїдати</i> = <i>бути голодним</i> <i>не доїдати</i> = <i>залишати частину їжі</i>	

Немає чи не має?

Немає (пишемо разом)	Не має (пишемо окремо)
При заперечному слові <i>немає</i> ніколи не буває підмета: <i>В Ігоря немає комп'ютера</i>	У конструкції « <i>не</i> плюс дієслово <i>мати</i> » в теперішньому часі завжди є підмет: <i>Ігор не має комп'ютера</i>
Аби не плутатися, в обох випадках спробуй замінити (не)має словом нема . Якщо така заміна можлива, пиши НЕ разом, якщо ні — окремо. У першому реченні можна сказати « <i>В Ігоря нема комп'ютера</i> », а ось у другому — ніяк не скажеш « <i>Ігор нема комп'ютера</i> »	
<i>В Ігоря немає</i> (= нема) <i>комп'ютера</i>	<i>Ігор не має</i> (≠ нема) <i>комп'ютера</i>

Іменники, прикметники, прислівники, дієприкметники

Разом	Окремо
1. Якщо слово не вживається без <i>не</i> : <i>нероба, недбалий, негайно</i>	1. У реченні є протиставлення, заперечення : <i>не зрада, а вірність; не слабкий, а сильний; не рідко, а густо; не зірвані, а опалі яблука</i>
2. Якщо <i>не</i> входить до префікса недо- : <i>недооцінка, недовчений</i>	2. <i>Не</i> стосується присудка , як у реченнях: <i>Це озеро не глибоке (не є глибоке). Узимку тут не холодно (не є холодно). Яблука не зірвані (не є зірвані)</i>
3. Якщо до слова з <i>не</i> можна дібрати синонім без <i>не</i> : <i>недруг (ворог), нещирий (фальшивий), небагато (мало)</i>	3. Дієприкметник має залежні (пояснювальні) слова: <i>не зірвані ще яблука</i>
 Приділяй особливу увагу прикметникам і дієприкметникам! Запам'ятай таку підказку: якщо на першому місці стоїть прикметник або дієприкметник, то вони є означеннями, а конструкції з <i>не</i> слід писати разом. Якщо прикметник або дієприкметник на другому місці — вони присудки, і <i>не</i> треба писати окремо. Порівняй: <i>дівчина не весела і невесела дівчина; книга не прочитана і непрочитана книга; правило не відпрацьоване і невідпрацьоване правило</i>	

ПРАВОПИС СКЛАДНОСКОРОЧЕНИХ СЛІВ

Правила	Приклади
1. Складноскорочені слова, утворені з початкових букв або звуків, слід писати великими буквами без крапок між ними. АЛЕ! Малими літерами треба писати <i>виш</i> (вища школа), <i>неп</i> (нова економічна політика). Ці слова відмінюються: <i>навчається у виші, під час непу</i>	<i>ВНЗ</i> (вищий навчальний заклад), <i>ГС</i> (громадська спілка), <i>ГЕС</i> (гідроелектростанція), <i>РАЦС</i> (реєстрація актів цивільного стану), <i>НАТО</i> (від англ. <i>NATO</i>), <i>ЮНЕСКО</i> (від англ. <i>UNESCO</i>)
2. Великими й малими літерами пишуться слова, до яких входять не лише перші літери твірних слів	<i>НаУКМА</i> (Національний університет «Києво-Могилянська академія»), <i>КУІн</i> (Конгрес української інтелігенції), <i>КиМУ</i> (Київський міжнародний університет)
3. Якщо складноскорочені іменники, утворені з початкових букв або звуків, відмінюються, закінчення біля них дописують малими літерами	<i>з ВАКом, ЗІЛом, ЛАЗи</i>
4. У складноскорочених словах, утворених іншим способом (складанням основ), усі частини пишуть із малої букви	<i>військкомат</i> (військовий комісаріат), <i>райдержадміністрація</i> (районна державна адміністрація), <i>оргвідділ</i> (організаційний відділ) і под.
5. Власні складноскорочені назви пишуть із великої літери	Укрінформ, Донбас, Укрінбанк, Дніпрогес

ОСНОВНІ ПРАВИЛА ПЕРЕНОСУ СЛІВ ІЗ РЯДКА В РЯДОК

Головне правило

Частини слів з одного рядка в другий слід переносити за складами: *си-то, каз-ка, по-су-ха, гар-ний, Хар-ків.*

Уточнення

Правила	Приклади
1. Не можна розривати сполучення літер ДЖ, ДЗ, які позначають один звук. Якщо ДЖ, ДЗ не становлять одного звука, то їх слід розривати	<i>гу-дзик, хо-джу</i> <i>під-жи-ви-ти</i> (а не <i>під-живити</i>), <i>від-звук</i> (а не <i>ві-дзвук</i>)
2. Апостроф і м'який знак при переносі не відокремлюються від попередньої літери	<i>бур'-ян</i> (а не <i>бур'ян</i>), <i>кіль-ка</i> (а не <i>кіл'ька</i>)
3. Одну літеру не можна залишати на попередньому рядку й переносити на наступний	<i>ака-ція</i> (а не <i>а-кація, акаці-я</i>), <i>олі-вець</i> (а не <i>о-лівець</i>) <i>або, твоя, око, вія</i> — не можна переносити
4. При переносі складних слів не можна залишати в кінці рядка початкову частину другої основи, якщо вона не становить складу	<i>багато-складовий</i> (а не <i>багатос-кладовий</i>), <i>шести-гранний</i> (а не <i>шестиг-ранний</i>)
5. Не можна розривати ініціальні аббревіатури, а також комбіновані аббревіатури, що складаються з ініціальних скорочень і цифр	<i>ГЕС, ЛАЗ-105</i>
6. Не можна переносити прізвища, залишаючи в кінці попереднього рядка ініціали або інші умовні скорочення, що до них належать. Проте якщо імена, звання тощо подають повністю, то прізвища (а також по батькові) можна переносити	<i>Т. Г. Шевченко</i> (а не <i>Т. Г. // Шевченко</i>), <i>акад. (доц., проф.) Пономаренко</i> (а не <i>акад. (доц., проф.) // Пономаренко</i>); <i>Тарас Григорович Шевченко й Тарас // Григорович Шевченко, академік // Антоніна Пономаренко</i>
7. Не можна відривати скорочені назви мір від цифр, до яких вони належать. Якщо ж назви мір подають повністю, то їх можна переносити	<i>1986 р.</i> (а не <i>1986 // р.</i>), <i>70 га</i> (а не <i>70 // га</i>), <i>50 см²</i> або <i>50 куб. см</i> (а не <i>50 // см²</i> або <i>50 // куб. см</i>), <i>7 г</i> (а не <i>7 // г</i>) <i>1986 // рік, 70 // гектарів</i>
8. Граматичні закінчення, з'єднані з цифрами через дефіс, не можна відривати й переносити	<i>4-й</i> (а не <i>4- // й</i>), <i>2-го</i> (а не <i>2- // го</i>), <i>20-му</i> (а не <i>20- // му</i>)
9. Не можна розривати умовні (графічні) скорочення	<i>вид-во, і т.д., і т.ін., та ін., т-во</i>
10. Не можна переносити на наступний рядок розділові знаки (крім тире), дужку або лапки, що закривають попередній рядок, а також залишати на попередньому рядку відкриту дужку або відкриті лапки	
У решті випадків, які не підходять під викладені вище правила, можна довільно переносити слова за складами	<i>Дні-стер</i> і <i>Дніс-тер</i> , <i>Оле-ксандра</i> й <i>Олек-сандра</i> , <i>се-стра</i> й <i>сест-ра</i> ; <i>бли-зький</i> і <i>близь-кий</i> , <i>видавни-цтво</i> , <i>видавниц-тво</i> й <i>видавницт-во</i>

ПАНЕЛЬ ІНСТРУМЕНТІВ

1. Немає орфографічних помилок у словосполученні

- А з'ясувати розмір б'юджету
- Б устиг об'їхати півсвіту
- В внутрішньом'язова інекція
- Г гарно в'ється на подвіррі
- Д транс'європейський зв'язок

Як бачимо, це завдання стосується правил уживання апострофа. Проаналізуємо всі варіанти. У слові *бюджет* із варіанта **А** немає роздільної вимови (не вимовляємо «*бйуджет*»), отже, апострофа там не має бути. У варіанті **Б** **об-** зі слова *об'їхати* — це префікс, тому після нього слід поставити апостроф перед **ї**. Слово *ін'єкція* з варіанта **В** теж має іншомовний префікс **ін-**, тому і його слід писати з апострофом. Пригадуємо, що апостроф пишеться після твердого **Р** перед **Я, Ю, Є, Ї**, — тому й слово *подвір'я* має писатися з апострофом. Отже, правильний варіант — **Д**, у якому **транс-** закінчується на приголосний перед **Є** (ставимо апостроф), а **з-** зі слова *зв'язок* — префікс.

2. М'який знак треба писати на місці пропуску в усіх словах рядка

- А тон..ший, ковал..ський, слиз..ко
- Б долен..ка, велетен..ський, совіст..
- В барабан..щик, міл..йон, Парас..чин
- Г квітон..ка, сл..озинка, гет..ман
- Д нен..чин, удар..те, хваліт..ся

У кожному з варіантів відповідей є слова зі збігом приголосних. Пам'ятаймо, що в такому випадку треба аналізувати, що ж це за приголосні. Якщо перший із них — [л], ставимо знак м'якшення, як у словах *ковальський, мільйон, сільський*. В інших випадках збігу двох приголосних (слова *тонший, велетенський, барабанщик, ударте*) знака м'якшення нема, тому варіанти відповіді **А, Б, В, Д** — зайві, неправильні. У слові *квітонька* пишемо знак м'якшення, оскільки маємо суфікс зі значенням зменшуваності, пестливості — **-оньк-**. Таким чином, правильна відповідь — варіант **Г**: *квітонька, сльозинка, сільський*.

3. Слова із суфіксом **-ськ-** можна утворити від обох слів у рядку

- А Бахмач, Сиваш
- Б Іртиш, Гринвіч
- В Кембридж, Чикаго
- Г юннат, юнак
- Д Талиш, Чукотка

Використовуючи правило «Братика Вовчика» (див. с. 15), легко встановлюємо, що від слів *Бахмач, Гринвіч, юнак* утворимо прикметники *бахмацький, гринвіцький, юнацький* (*рука* — *рученька* — *руці* — при додаванні суфікса

приголосні [к], [ч] мають змінитися й утворити суфікс **-цьк-**), від слів *Сиваш, Іртиш, Талиш* — *сиваський, іртиський, талиський* (вухо — *вушенько* — у *вусі* — утворюємо суфікс **-ськ-**), *Чикаго* — *чиказький* (*нога* — *ніженька* — *нозі* — суфікс **-зьк-**). Пам'ятаймо, що в слові *Чукотка* суфікс **-к-**, що стоїть після приголосного основи, випадає, тому матимемо варіант *чукотський*. У словах *Кембридж* і *юнат* ми просто додаємо суфікс **-ськ-**, оскільки звуки [дж] і [т] не входять до правила Вовчика (*кембриджський* і *юнатський*). Отже, правильна відповідь — **Д**: *талиський* і *чукотський*.

4. Частку *не* треба писати разом із наступним словом у рядку

- А** не/покоїтися про друга
- Б** ще не/завершена праця
- В** не/довга, а коротка промова
- Г** доля не/обрана
- Д** не/позичивши розуму

Проаналізуймо варіанти відповіді.

Непокоїтися з варіанта **А** однозначно напишемо разом, бо без *не* спотворюється значення словосполучення, адже *не покоїтися* має значення *не бути похованим*. Це і є правильна відповідь. Але погляньмо на інші рядки, щоб перевірити себе.

У сполучі слів *ще не завершена праця* (варіант **Б**) *не* будемо писати окремо, бо ж є слово *ще*, яке поширює конструкцію.

Не довга, а коротка промова (варіант **В**) пишемо окремо, бо тут є протиставлення.

Доля не обрана з варіанта **Г** пишеться окремо, оскільки *не обрана* — присудок (можна замінити на *не є обрана*).

Не позичивши розуму з варіанта **Д** пишемо окремо, оскільки *не* з дієприслівниками пишеться окремо (на те, що *позичивши* — дієприслівник, указує суфікс **-вши**).

5. Літеру **Т** слід писати на місці пропусків у всіх словах рядка

- А** абонемен..ський, невіс..чин, перс..ні
- Б** компос..ний, хворос..няк, швидкіс..ний
- В** контрас..ний, ціліс..ний, студен..ський
- Г** аген..ство, форпос..ний, корис..ний
- Д** дириген..ський, шіс..надцять, аванпос..ний

Одразу поставмо наші варіанти в початкові форми. Бачимо, що в словах *абонемент, невістка, компост, контраст, студент, агент, форпост, диригент, аванпост* маємо твердий звук [т], тобто спрощення в цих словах не відбувається.

З іншого боку, такого звука немає наприкінці слів *швидкість, цілість, користь*, а значить, у них відбувається спрощення і варіанти **А, Б, В, Г** неправильні. Крім того, варто пам'ятати, що спрощення завжди відбувається в сполучі **-стн-**: *перстень* — *персні*.

Отже, правильна відповідь — **Д**.

6. Подвоєні літери слід писати в усіх словах рядка

- А Ніц(цц)а, барок(кк)о, іл(лл)юзія
- Б Ган(нн)а, шас(сс)і, сон(нн)ий
- В Апен(нн)іни, шос(сс)е, від(дд)ячити
- Г Тал(лл)інн, віл(лл)а, ін(нн)овація
- Д Бес(сс)арабія, стак(кк)ато, сюр(рр)еалізм

Перше слово в кожному рядку — власна назва, найчастіше їх треба писати з подвоєнням. У загальних назвах, якими є слова *бароко*, *ілюзія*, *шасі*, *шосе*, *стакато*, подвоєння не відбувається. Винятком серед загальних назв є лише слово *вілла*, яке треба писати з двома **Л**.

У словах *віддячити*, *інновація*, *сюрреалізм* є збіг приголосних на межі морфем — префікса й кореня, а в слові *сонний* — на межі кореня й суфікса, тому тут теж є подвоєння. Таким чином, правильна відповідь **Г** — *Таллінн*, *вілла*, *інновація*. Зверни, будь ласка, увагу на назву столиці Естонії — *Таллінн*, адже тут наявне «подвійне подвоєння» — **ЛЛ** і **НН**.

ОПЕРАЦІЙКА

⚡ МИСЛИМО КРИТИЧНО

- Чому по-різному пишуться пари слів? Підкресли орфограми й поясни правопис.
 - марево — вариво;
 - журавлиний — журавлинний;
 - черв'як — мертвяк;
 - ад'ютант — адюльтер;
 - бельетаж — консьєрж;
 - мюзик-хол — ф'ючерс;
 - білосніжний — сніжно-білий;
 - інновація — анотація;
 - п'ять вілл — п'ять сторіч;
 - мимохідь — мимохить;
 - вітчизна — відчиняти;
 - розрісся — виносься;
 - поліський — прусський;
 - адажіо — жирандоль;
 - дівчинці — дівчиноньці;
 - арф'яр — маляр;
 - іммігрант — емігрант;
 - Дніпро-ріка — ріка Дніпро;
 - Дізель — дизель;
 - квіслінги — Колумби;
 - Велике Село — село Северинівка;
 - південно-східний — південноукраїнський.
- Чому в слові *пріоритет* після першої літери **Р** пишемо **І**, а після другої — **И**?
- Чому в орфографічному словнику є слова *престарілий* і *пристарілий*? Як правильно писати: будинок *престарілих* чи *пристарілих*?
- Як правильно: *відкоригувати* чи *відкорегувати*? Оцінка *скоригована* чи *скорегована*?
- Чому слово *івано-франківський* пишемо через дефіс, а *іванофранківець* — разом?
- Як правильно написати назву головного майдану Києва та однойменної станції метрополітену: (*М, м*)айдан (*Н, н*)езалежності? Які знаки потрібно вжити в якому випадку?

⚙ ВІДПРАЦЬОВУЄМО НАВИЧКИ

1. Запиши слова, вставляючи потрібні літери (1 — Е/И/І, 2 — З/С).

- Пр..мудрий, пр..їхати, пр..боркати, пр..хороший, пр..суворий, пр..ходити, пр..нюхуватися, пр..землятися, пр..звисько, пр..краса, пр..знатися, пр..чал, пр..земкуватий, пр..мовляти, пр..ніжний, пр..злий, пр..ярок, пр..завзятий, пр..хопити, пр..ступити, пр..звище, пр..паскудний, пр..паркуватися, пр..хід, пр..чїп, пр..слівник, пр..сісти.
- Бе..смертний, ..жати, ..кладати, ..чавлює, ..формувати, ..чистити, ро..пис, ..фотографувати, вро..сип, ..кинути, ..цементувати, бе..платно, не..терпно, ..прожогу, ..хил, ро..сунув, не..проста, бе..крайній, ро..тин, ..сох, ро..чинити, ..тягти, ..простувати, ..цідити, ..чесати, ..ховати, ..фальшувати, ..печений, бе..хмарний, ..формувати.

2. Запиши слова, вставляючи потрібні літери (знаки).

Т..нденція, Брат..слава, Кембр..дж, Ват..кан, ч..пси, дез..нфекція, кор..да, ч..лійський, пр..ор..тет, б..сквіт, аж..отаж, шп..нат, одіс..ея, марок..анець, пен..і, пон..і, ім..іграція, іп..одром, контр..еволюція, конфет..і, ін..овація, гол..андець, Ген..адій, ім..унітет, ас..истент, крос..ворд, ак..ордеон, ал..о, н..юанс, компан..йон, реч..татив, Пак..стан, Ваш..нґтон, піц..ерія, ем..іграція, хоб..і, Дік..енс, ан..отація, сюр..еалізм, гол..андка, Ган..а, телеграм..а, кур..йоз, модел..ер, монпанс..є, біл..ярд, пас..янс, рел..еф, шампін..йон.

3. Виправ, де потрібно, помилки. Запиши правильно. Якщо слово написано правильно, перепиши без змін.

Тиждневий, баласний, волейболісці, контрастний, перстні, кістлявий, шіснадцять, пристрасний, наїздницький, захисний, шіссот, хворосняк, аванпостний, окупантський, улестливий, безкористливий, очистний, студенський, особистісний, заздрістний, пестливий, диригенський, хвастливий, прихвосні, местник, компостний, капостний, безболісний, масний, контрастний, зап'ясний, совісливий, проїздний, чесний, устний, областний, радісний, щасливий, благовістний, перехрестний, агенство, доброчесний, безхитрістний, швидкісний, хваснути, артисці, корисний.

4. Від поданих слів утвори прикметники, додаючи суфікси -ськ-, -ств-.

Калуш, Калуга, чуваш, волох, казах, баск, Чукотка, француз, Мекка, Волноваха, Гадяч, Кременчук, Збараж, Острог, товариш, ткач, Нью-Йорк, Кодак, чех, Рига, латиш, Вінніпег, убогий, гайдамака, птах, Бахмач, печеніги, Кандалакша, Гринвіч, боягуз, П'ятихатки, гагауз, товариш, місто, сотня.

5. Запиши правильно слова, поясни правопис.

Пісчаний, різдв'яний, військомат, брацтво, Уманьщина, парижський, біло-сніжний, криворізьський, зলেখка, кешеня, проїзджаємо, шіснадцять, оземина, медведиця, вінігрет, торфяний, підяр'я, курьйозний, ковський, промінчик, бринчати, жень-шень, п'ятьсот, Манжурія, благочистивий, мережево, призирство, преосвящений, туриський, гібрид, віцепремер-міністр, червоно гарячий, глухо-німий, нескошена сьогодні трава, неначеб-то, мовби-то, по-під, з-під лоба дивитися, не скошена трава, арфяр, менше, мавп'ячий, мишп'як, О. Генрі, адьютант, превокзальний, прирва, престол, пан-європейський, Міньюст.

6. Запиши слова, знявши ризку. Згрупуй їх за правилами правопису (разом, окремо, через дефіс). Однотипні слова обведи (візьми в рамку).

Автомобільно/шляховий, людино/подібний, суспільно/економічний, військово/зобов'язаний, авторсько/правовий, сніжно/білий, пів/ящика, червоно/гарячий, здивовано/розгублений, жар/птиця, суспільно/історичний, макро/економіка, людино/вбивчий, міні/футбол, суспільно/продуктивний, аудіо/система, світло/водо/лікарня, Дніпро/ріка, хлопець/богатир, вакуум/апарат, міжнародно/правовий, темно/зелений, пів/ліжка, кисло/солоний, суспільно/корисний, людино/любний, п'яти/зірковий, перекоти/поле, суспільно/трудовий, людино/знавчий, люби/мене, ломи/камінь, вакуум/метр, людино/день, вакуум/камера, стоп/кран, суспільно/небезпечний, суспільно/необхідний, теле/студія, вакуум/апарат, унтер/офіцер, суспільно/господарський, плодово/ягідний.

7. Запиши слова з великої чи малої літери (у наведених варіантах усі слова написано з малої літери). Де потрібно, постав лапки.

аеропорт бориспіль, ахіллесова п'ята, бульвар тараса шевченка, станція метро контрактова площа, вулиця петра сагайдачного, автомобіль таврія, житомирська автострада, андріївська церква, орден мати-героїня, санаторій україна, коран, медаль за відвагу, львівська площа, майдан незалежності, південно-західна залізниця, псалтир, ресторан остання барикада, софійський собор, поема енеїда, компанія дженерал моторс, гордіїв вузол, громадянська війна, пушкінські рукописи, нобелівська премія, шевченкові поезії, шевченківська премія, франківські сонети, дамоклів меч, хрестові походи, національна академія наук україни, магазин каштан, будинок учителя, езопівська мова, видавництво веселка, стадіон динамо, міністерство освіти і науки україни, верховна рада україни, міжнародний жіночий день, новий рік, день незалежності україни, день учителя, конституційний суд україни.

ПРОКАЧАЙ СКІЛИ

Варіант I

Усі завдання мають по п'ять варіантів відповіді, лише один із яких правильний. Оберіть правильний, на Вашу думку, варіант відповіді та позначте його зручним для Вас способом.

- 1. Літеру *и* треба писати на місці пропуску в усіх словах рядка**
 - А пр..важкий, пр..буток, пр..крашений
 - Б пр..вілля, пр..своїти, пр..леглий
 - В пр..буття, пр..довгий, пр..бічник
 - Г пр..ховати, пр..здоровий, пр..морозити
 - Д пр..бій, пр..вабити, пр..подобний

- 2. Букву *е* на місці пропуску треба писати в усіх словах рядка**
 - А стеж..чка, бр..ніти, кач..чка
 - Б в..рховий, кр..вавий, р..берце
 - В підн..бесний, зб..рігається, ц..тата
 - Г кл..котіти, прич..пити, тр..мтіти
 - Д кош..чок, р..місник, розробл..ний

- 3. Літеру *и* треба писати на місці пропуску в усіх словах рядка**
 - А ц..тата, такс..ст, реч..татив
 - Б Ч..каго, х..мера, аналог..я
 - В с..гнал, д..плом, Шексп..р
 - Г Ч..лі, тр..умфатор, д..ректор
 - Д Ват..кан, х..рург, д..сбаланс

- 4. Літеру *о* на місці пропуску треба писати в усіх словах рядка**
 - А ч..рнетка, щ..тина, ч..тири
 - Б ч..рнило, веч..рові, пш..но
 - В щ..ка, менш..сті, пш..ниця
 - Г веч..ри, увеч..рі, ч..рний
 - Д ж..натий, свіж..сті, ш..сти

- 5. Апостроф треба писати на місці пропуску в усіх словах рядків, ОКРІМ**
 - А розм..якнути, бультер..єр, Лук..ян, різнобарв..я
 - Б п..еса, кон..юнктивіт, інтерв..ю, в..юнкий
 - В зів..янути, дит..ясла, бар..єрний, Аліг..єрі
 - Г трав..янистий, Мін..юст, інтер..єр, між..ярусний
 - Д пір..їнка, черв..ячок, пів..юрти, пів..Європи

- 6. Літеру *й* на місці пропуску треба писати в усіх словах рядка**
 - А мінь..он, сер..озний, с..омга
 - Б пле..єр, бо..овий, буль..он
 - В сер..озний, лиць..овий, лось..он
 - Г шампінь..он, фе..єрверк, сень..ор
 - Д зна..омство, буль..он, кра..овий

- 7. М'який знак на місці пропуску НЕ треба писати в усіх словах рядка**
- А лял..чин, кін..чик, щас..тя
 Б совіс..тю, близ..ко, американ..ський
 В ковз..кий, спіл..чанський, сер..йозний
 Г ін..ший, кин..мо, ріж..мо
 Д безбат..ченко, секретар.., жен..шень
- 8. Правильно написано всі слова в рядку**
- А рідкісний, ненависний, перехрестний
 Б компостний, пісний, кількісний
 В шістсот, кістлявий, агенство
 Г улесливий, цілістний, шелеснути
 Д контрастний, тріснути, тиждневик
- 9. Подвоєння літер відбувається в усіх словах рядка**
- А сюр..еалізм, груп..а, гол..андець
 Б барок..о, і..новація, священ..ий
 В Апол..он, примадон..а, рот..ердамець
 Г вікон..иця, інтел..ект, га..льський
 Д ахіл..есівський, буд..ист, піц..ерія
- 10. Правильно написано всі похідні слова в рядку**
- А запоріжський, чеський, черкаський
 Б пражський, козацький, овруцький
 В ризький, узбецький, воронезький
 Г парижський, латиський, бузький
 Д кавкаський, турецький, збаразький
- 11. Окремо з часткою не треба писати виділене слово в рядку**
- А *не/підписані* документи
 Б *не/спростовані* факти
 В *не/збалансований* бюджет
 Г *не/налагоджені* стосунки
 Д *не/витрачені* ще кошти
- 12. Правил уживання великої літери дотримано в рядку**
- А Київська область, Майдан Незалежності
 Б Кримський півострів, сузір'я великого Пса
 В Григорій Квітка-Основ'яненко, Республіка Польща
 Г Друга Світова Війна, Організація Об'єднаних Націй
 Д Конституція України, драма-феєрія «Лісова Пісня»

Варіант II

Усі завдання мають по п'ять варіантів відповіді, лише один із яких правильний. Оберіть правильний, на Вашу думку, варіант відповіді та позначте його зручним для Вас способом.

1. Літеру *и* на місці пропуску треба писати в усіх словах рядка

- А пр..своїти, пр..гарний, пр..писаний
- Б пр..бічник, пр..славний, пр..леглий
- В пр..клеєний, пр..звище, пр..гріти
- Г пр..бій, пр..ваба, пр..везений
- Д пр..балтійський, пр..леглий, пр..веселий

2. Літеру *и* треба писати на місці пропуску в усіх словах рядка

- А вул..чка, вовч..ня, схов..ще, вар..во
- Б в..рховий, кот..чок, печ..во, вогн..ще
- В вел..чезний, добр..во, страхов..сько, п..лена
- Г русалч..н, кринич..нька, парканч..к, згар..ще
- Д плет..во, п..ріг, посміхов..сько, доньч..н

3. Позначте рядок, у якому в усіх словах потрібно писати літеру *и*

- А мар..во, бад..лина, кр..хкий, ж..виця
- Б міл..на, меж..річчя, кл..котати, кр..шталь
- В п'ят..річка, заруч..ни, нев..димка, обітн..ця
- Г зач..нати, виконав..ця, знів..чити, вел..чина
- Д нож..чок, печ..во, вич..пурений, оз..ратися

4. Літеру *с* на місці пропуску треба писати в усіх словах рядка

- А пере..кочити, ..формувати, ..питати
- Б бе..коштовний, ..казати, ..хотіти
- В ..плутати, ..фотографувати, ..шивати
- Г не..терпний, ..тягнути, ро..тлумачити
- Д ..цілювати, ..жалитися, ..касувати

5. Апостроф треба писати на місці всіх пропусків рядка

- А пів..ями, львів..янин, рел..єф
- Б з..їсти, пів..яблука, міжгір..я
- В комп..ютер, присв..ятити, сім..я
- Г сер..йозний, об..єкт, кар..єра
- Д люб..язний, п..ять, конс..єржка

6. М'який знак на місці пропуску треба писати в усіх словах рядка

- А камін..чик, кол..оровий, виріз..блений
- Б уман..ський, волос..кий, мал..ва
- В снігурон..ці, ковал..ський, павіл..йон
- Г тернопіл..ський, гет..манщина, тис..нява
- Д буд..те, задзелен..чати, крад..кома

7. М'який знак на місці пропуску треба писати в усіх словах рядка

- А мал..овничий, по-польс..кому, нарікаєш..
- Б шістнадцят..ох, лан..цюг, сіл..ський
- В радіс..ть, пен..ок, с..орбати
- Г їдал..ня, волинс..кий, с..огодні
- Д близ..ко, болгарс..кий, піз..нього

8. Подвоєні літери треба писати в усіх словах рядка

- А прикріст..ю, нездолан..ий, л..яний
- Б воєн..ий, жовч..ю, довгождан..ий
- В писан..я, піч..ю, старан..о
- Г написан..ий, забут..я, суд..єю
- Д річ..ю, студен..ий, священ..е

9. Подвоєння літер НЕ відбувається в усіх словах рядка

- А крос..ворд, нет..о, коміс..ія
- Б тер..аса, і..реальний, хок..ей
- В шос..е, і..раціональний, шас..і
- Г оперет..а, мас..аж, поліс..ький
- Д ван..а, кол..егія, коміс..ія

10. Усі слова написані правильно в рядку

- А викладацький, молотьба, вохкість
- Б карпатський, дорожчати, намісництво
- В криворізький, від'їжджати, французський
- Г інтелігентський, ячний, надхнення
- Д цюрихський, свідотство, мірошник

11. Частка не пишеться разом зі словом у варіанті

- А *не/зовсім* доступний
- Б малюнок *не/завершено*
- В *не/розмовляю* китайською
- Г *не/всі* з цим згодні
- Д *не/забутній* відпочинок

12. Разом треба писати всі складні іменники в рядку

- А екс/президент, зірви/голова, напів/автоматично
- Б військ/комат, учитель/словесник, живо/пис
- В життє/люб, метео/служба, вісімдесяти/річчя
- Г проф/спілка, відео/телефон, 60/метрівка
- Д авто/бан, багато/тиражка, віце/прем'єр

Варіант III

Усі завдання мають по п'ять варіантів відповіді, лише один із яких правильний. Оберіть правильний, на Вашу думку, варіант відповіді та позначте його зручним для Вас способом.

1. Префікс *при-* треба писати в усіх словах рядка

- А пр..бувати, пр..мудрість, пр..м'ятий
- Б пр..вчити, пр..булий, пр..морозок
- В Пр..карпаття, пр..звисько, пр..кручувати
- Г пр..соромлений, пр..гарний, пр..боркати
- Д пр..кликаний, пр..велебний, Пр..дністров'я

2. Літеру *е* на місці пропуску потрібно писати в усіх словах рядка

- А пр..людія, пр..краса, пр..зирливий
- Б пр..зидія, пр..зентація, пр..брати
- В пр..стиж, пр..парат, пр..м'єрний
- Г пр..тензія, пр..вілей, пр..мудрий
- Д пр..рогатива, пр..стол, пр..горнути

3. Літеру *е* треба писати на місці пропуску в усіх словах рядка

- А м..тушня, р..тельно, зач..пити
- Б з..ма, зв..личений, ск..лястий
- В утвор..ний, прав..ло, гр..чаний
- Г ш..ршавий, заскр..готав, заст..лати
- Д оч..рет, віт..рець, зд..рати

4. Префікс *з-* треба писати в усіх словах рядка

- А ..цілити, ..терти, ..чинити
- Б ..хибити, ..цідити, ..чистити
- В ..сувати, ..простити, ..чесати
- Г ..садити, ..чепити, ..варити
- Д ..клеїти, ..простити, ..цілити

5. Апостроф пишеться в усіх словах рядка

- А відв..язати, марнослів..я, скип..ятити, без..ініціативний
- Б кон..юнктура, підрум..янений, з..являтися, ф..юзеляж
- В інтерв..ю, пан..європейський, р..яжанка, трав..янистий
- Г торф..яний, між..ярусний, ін..екція, під..юджувати
- Д тім..я, Св..ятослав, возз..єднання, пів..Єгипту

6. Без м'якого знака на місці пропуску треба писати всі слова рядка

- А мен..ший, Іван..чин, брин..чати, с..вято
- Б ослін..чик, кобзар.., дзелен..чати, інтер..єр
- В вагаєш..ся, чотир..ма, нен..чин, сіл..лю
- Г камін..ці, куз..ня, с..вітловий, дівчинон..ці
- Д шіст..сот, Поділ..ля, різ..бяр, облич..

- 7. М'який знак на місці крапок НЕ треба писати в усіх словах рядка**
- А соломин..ці, багрянец.., чіткіс..ть
 - Б вагаєш..ся, скрин..ці, тон..ший
 - В смієш..ся, тіт..чин, хар..ків'янин
 - Г русал..чин, запитаєш.., нен..чин
 - Д зліст..ю, лан..цюг, малесен..кий
- 8. Подвоєні літери на місці пропуску треба писати в усіх словах рядка**
- А від..аль, пів..ідра, пореформен..ий
 - Б дозвіл..я, буквен..ий, старан..ий
 - В нал..ю, від..звеніти, зав..ишки
 - Г числен..ість, індичен..я, невгомн..ий
 - Д від..авна, зацікавлен..ість, ..вічливий
- 9. Подвоєння літер відбувається в усіх словах рядка**
- А Рус..о, мул..а, пен..і, барок..о
 - Б стак..ато, мадон..а, антен..а, ес..е
 - В Марок..о, ман..а, ван..а, гол..андський
 - Г Брюс..ель, Одіс..ей, контр..еволюція, трас..а
 - Д піц..а, шос..е, шас..і, Буд..а
- 10. Помилку в написанні слова допущено в рядку**
- А кинджал, азимут, синус
 - Б інженер, силікон, символіст
 - В дивізія, антагонізм, шкіпер
 - Г фініш, риторика, акціонер
 - Д дисплей, егоїст, шифон
- 11. Частка не пишеться окремо у варіанті**
- А було *не/переливки*
 - Б *не/здужати* сісти
 - В *не/покоїтися* через оцінки
 - Г *не/дооцінювати* ворогів
 - Д говорити *не/правду*
- 12. Через дефіс пишуться всі слова в рядку**
- А генерал/майор, людино/день, міні/комп'ютер
 - Б південно/бережний, південно/східний, північно/західний
 - В суспільно/політичний, військово/зобов'язаний, військово/юридичний
 - Г ясно/зелений, ясно/окий, ясно/золотистий
 - Д південно/український, хліб/сіль, лимонно/ванільний

КАРТА ПАМ'ЯТІ

ОРФОГРАФІЯ

Випиши якомога більше слів, у яких ти найчастіше припускався / припускалася помилок, вивчаючи цей розділ мовознавчої науки. Поряд коротко зафіксуй правила.

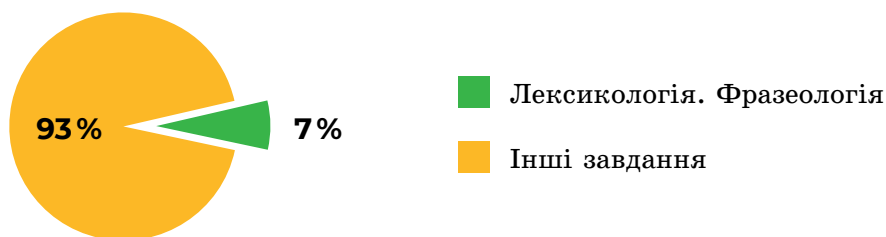
Слова	Правила

ЛЕКСИКОЛОГІЯ. ФРАЗЕОЛОГІЯ

ОРГАНАЙЗЕР

ПРИБЛИЗНИЙ ВІДСОТОК БАЛІВ З ТЕМИ

ПОТРІБНО НАВЧИТИСЯ

- пояснювати лексичне значення слів;
- добирати до слів синоніми й антоніми та використовувати їх у мовленні;
- знаходити в тексті й доречно використовувати в мовленні омоніми та пароніми;
- пояснювати значення фразеологізмів, правильно й комунікативно доцільно використовувати їх у мовленні.

ПЛАН ДІЙ

Теми для вивчення	Дати		Відмітка про виконання
	Початок	Завершення	
Групи слів у лексиці			
Однозначні та багатозначні слова			
Ознайомлення зі способами уникнення типових помилок у слововживанні			
Пароніми			
Іншомовні слова			
Застаріла лексика			
Фразеологія			

БАЗА ДАНИХ

ЛЕКСИКОЛОГІЯ

Лексика (від гр. *lexis* — слово) — словниковий склад мови, сукупність усіх слів, що вживаються в мові.

Лексикологія вивчає словниковий склад мови: значення слів (лексем), їхнє походження та вживання.

Лексичне значення слова — це співвіднесеність слова з предметами, явищами, процесами реальної дійсності, закріплена у свідомості народу. Лексичне значення власне повнозначним словам, індивідуальне для кожного слова. Основою лексичного значення є поняття.

Поняття — узагальнене відображення у свідомості властивостей предметів і явищ дійсності. Одне лексичне значення може передаватися не лише словом, а й стійким словосполученням, висловом.

ГРУПИ СЛІВ У ЛЕКСИЦІ

Групи за значенням

Ознаки	Групи	Приклади
За кількістю значень	• однозначні	<i>диктант, парта, Дніпро</i>
	• багатозначні	<i>голова, урок, земля, команда</i>
За характером значень	• з прямим значенням	<i>летить птах, хвіст kota</i>
	• з переносним значенням	<i>час летить, хвіст колони, комети</i>
За співвідношенням змісту (лексичного значення) і зовнішньої форми	• синоніми — слова, близькі або тотожні за значенням	<i>сміятися, реготати</i>
	• антоніми — слова, що мають протилежне значення	<i>широко — вузько, початок — кінець</i>
	• омоніми — слова, що мають однакове написання й звучання, але різні значення	<i>гриф (птах) — гриф (печатка), ніс (ім.) — ніс (дієсл.), обід — обід</i>
	• пароніми — слова, подібні за звучанням, але різні за значенням	<i>уява, уявлення, дружній, дружний</i>

Групи за походженням

Споконвічна українська лексика (питома, незапозичена)	Запозичена лексика
Слова, успадковані з попередніх періодів розвитку мови: <i>влада, везти, діти, холодний, зима, день, кузня</i>	Зі старослов'янської мови: <i>уста, совість, глава</i>
	З інших слов'янських: <i>зичити, млин, завод, декабрист</i>
Власне українські: <i>жіноцтво, мрія, несамохіть</i>	Із неслов'янських мов: <i>фантазія, соло, чабан, імпічмент</i>

Групи за вживанням

Ознаки	Групи	Приклади
За активністю вживання (за часом утворення і вживання слів у мовленні, з погляду сучасності лексики)	1. Активного вжитку	<i>земля, вода, сонце, поле, вогонь, око; машина, дорога, гривня, надія</i>
	2. Пасивного запасу: <ul style="list-style-type: none"> • застарілі слова — <ul style="list-style-type: none"> • архаїзми, • історизми; • неологізми — <ul style="list-style-type: none"> • загальнономовні, • авторські 	<i>шуйця, десниця, вої, чадо, ланити, пїт; ясир, комірне, волость, повіт драйвер, лайфхак, рейнджер; яблуневоцвітно (П. Тичина)</i>
За сферою вживання	1. Загальноновживані	<i>вітер, зелений, море, дитя</i>
	2. Незагальноновживані: <ul style="list-style-type: none"> • діалектні; • науково-термінологічні; • жаргонізми й ін. 	<i>пательня (сковорідка), ковбик (шлунок), зупа (суп); моносемія (однозначність), членистоногі; круто, облом, універ, на халяву</i>
За стилістичними властивостями	1. Стилiстично нейтральні, немарковані (міжстильові)	<i>право, стежити, вниз, вода, день, багато, великий, тільки, куди, ліс</i>
	2. Стилiстично марковані (забарвлені)	<i>ненечка, преамбула, вищезазначений, психушка, зодчий, політизований</i>
За емоційним забарвленням	1. Емоційно нейтральні	<i>двадцять, вони, пишу, робота</i>
	2. Емоційно забарвлені	<i>малесенький, вітряга</i>

Однозначні та багатозначні слова

Багатозначними є більшість слів сучасної української мови. Це такі слова, що, залежно від контексту, можуть мати кілька значень (прямих і переносних). Однозначні ж слова мають чітко виражену предметну співвіднесеність, одне стійке значення, що не залежить від контексту (словесного оточення).

Однозначними словами переважно є:

- більшість термінів (*синус, протон, галоген*);
- деякі назви деталей механізмів (*гайка, запобіжник, шуруп*);
- назви окремих різновидів рослин і тварин (*артишок, лавр, фікус, черешня; медуза, пінгвін, снот*);
- деякі найменування тканин (*вельвет, гіпюр, нейлон*);
- окремі назви будівельних матеріалів (*асфальтобетон, керамзит, піноскло*) тощо.

НЕПРАВИЛЬНО — ПРАВИЛЬНО (типові помилки в слововживанні)

Багаточисельні відвідувачі — **численні відвідувачі**

бажаючи вступити — **охочі вступити**

безналічний — **безготівковий**

біблейська істина — **біблійна істина**

більша половина — **більша частина**

благополуччя — **добробут, щастя**

був і залишається — **був і є**

бути на виду — **бути на видноті**

бути на доброму рахунку — **мати добру репутацію**

В двох кроках — **за два кроки**

виручка — **виторг**

в кінці кінців — **зрештою, кінець кінцем**

в будь-якому випадку — **у будь-якому разі**

в силу обставин — **через обставини**

вартує уваги — **вартий уваги**

ведучий фахівець — **провідний фахівець**

вести переписку — **листуватися**

виглядати веселим — **здаватися веселим**

виключення з правил — **виняток із правил**

вимагає значних коштів — **потребує значних коштів**

вирішити задачу — **розв'язати задачу**

від часу до часу — **час від часу**

відігравати значення — **мати значення**

відкривати вікна / двері — **відчиняти вікна / двері**

відмінити виставу / концерт / наказ — **скасувати виставу / концерт / наказ**

відноситися по-дружньому — **ставитися по-дружньому**

відповідає дійсності — **насправді так**

відповідно закону — **відповідно до закону / згідно з законом**

відправлятися — **відбувати / від'їжджати / відходити / рушати / вирушати**

відстоювати свої інтереси — **захищати свої інтереси**

вірна відповідь — **правильна відповідь**

включати / виключати телефон (світло) — **увімкнути (ввімкнути) / вимкнути телефон (світло)**

всезагальний — **загальний**

Говорити на мові — **говорити мовою**

горять щоки — **пашать щоки**

грецький горіх — **волоський горіх**

грудна дитина — **немовля**

Державотворчий, націєтворчий — державотвірний, націєвірний
довжиною (шириною) три метра — завдовжки (завширшки) три метри
доказати теорему — довести теорему
доля істини — частка істини
долька апельсина — скибочка апельсина
достойнство — гідність
другими словами — інакше кажучи
дякуючи обставинам — завдяки обставинам

Жаліти грошей — шкодувати грошей
жарити по рецепту — смажити за рецептом
жила площа — житлова площа
жити за чужий рахунок — жити чужим коштом
жити на Україні — жити в Україні

Завкафедрою (заввідділом і под.) — завкафедри (заввідділу)
зажиточний чоловік — заможний чоловік
зайти в тупик — зайти в глухий кут
заключати угоду — укладати угоду
заключний — завершальний, підсумковий, останній, фінальний, остаточний
закрити (відкрити) сонні очі — заплющити (розплющити) сонні очі
залиш мене в спокої — дай мені спокій
замовити кілька блюд — замовити кілька страв
заядлий уболівальщик — запеклий уболівальник
здати іспит — скласти іспит
зізнатися в коханні — освідчитися
З наступаючим Новим роком! — Вітаю з передноворіччям! / З прийдешнім Новим роком! /
З настанням Нового року! / Будьте здорові з Новим роком! / Хай щастить у Новому році!
/ Зичу щасливого Нового року!

Іде підготовка — триває підготовка
із-за нього помилився — через нього помилився; помилився з його вини
інакомислячий — інакодумець

Казна — скарбниця
канцелярські приналежності — канцелярське приладдя
капризна дитина — вередлива дитина
качан капусти — головка капусти
кидатися в очі — впадати (упадати) в очі
книжний магазин — книжковий магазин, книгарня
корінні зуби — кутні зуби

крупний шрифт — великий шрифт
купити в розстрочку — купити на виplat

Листати сторінки — гортати сторінки
лишній раз — зайвий раз
ліки від застуди — ліки проти застуди

Майський жук — хрущ
малочисельні (малочисленні) — нечисленні
масляна фарба — олійна фарба
минулорічний — торішній
миючі засоби — мийні засоби
міроприємство — захід
мова йдеться — мовиться / ідеться
мутна вода — каламутна вода

На протязі дня — упродовж дня
на слідуєчий день — наступного дня
наболівше питання — наболіле питання
нанести збитки — завдати збитків
наповнений щастям — сповнений щастя
напрямок роботи — напрям роботи
нас завірили — нас запевнили
настоювати на своєму — наполягати на своєму
насуцне питання — нагальне питання
наші протиріччя — наші суперечності
не виключено, що... — цілком можливо, що...; цілком імовірно, що...; припускають, що...
не знати математику — не знати математики
не маю до цього відношення — це мене не стосується / не маю до цього жодного стосунку
ні під яким видом — нізащо
носити ім'я — мати ім'я

Об'єм роботи — обсяг роботи
обезболюєчий препарат — знеболювальний препарат
обезжирене молоко — знежирене молоко
область політики — галузь (царина, ділянка) політики
обої — шпалери
оборудувати квартиру — устаткувати квартиру
обочина — узбіччя
одержати знання / освіту — здобути знання / освіту
одружитися на ній — одружитися з нею / узяти з нею шлюб

опанувати професією / мовою — **опанувати професію / мову**
 опанувати собою — **опанувати себе**
 оплатити за проїзд — **оплатити проїзд**
 оточуючі — **оточення, інші**

Пам'ятник Шевченка — **пам'ятник Шевченку(-ові)**
 пара хвилин — **кілька хвилин**
 перетворювати в життя — **утілювати в життя**
 писемна людина — **письменна людина**
 під відкритим небом — **просто неба**
 підвести підсумки — **підбити підсумки**
 підключитися до мережі — **під'єднатися до мережі**
 піднімати ціни — **підвищувати ціни**
 піднявся вітер — **знявся вітер**
 підняти крик — **здійняти галас**
 підняти питання — **порушити питання**
 поверхневі знання — **поверхові знання**
 повістка дня — **порядок денний**
 позбутися від звички — **позбутися звички**
 позиціонуватися (позиціонувати) — **позиціюватися (позиціювати)**
 показати крупним планом — **показати великим планом**
 по крайній мірі — **принаймні**
 порочити ім'я — **ганьбити ім'я**
 поступила пропозиція — **надійшла пропозиція**
 потерпіти поразку — **зазнати поразки**
 пошліна — **мити, збір**
 правляча партія — **керівна партія, партія влади**
 пред'являти документ — **показувати документ**
 привести приклад — **навести приклад**
 привести у відповідність — **узгодити що-небудь із чимось**
 прививка — **щеплення**
 пригородній — **приміський**
 Приємного апетиту! — **Смачного!**
 приймати міри — **уживати заходів**
 приймати участь — **брати участь**
 прийомна — **приймальня**
 прийомні діти (батьки) — **названі діти (батьки)**
 прийти в себе — **отямитися, опритомніти**
 прийти до згоди — **дійти згоди**
 приїхати на поїзді — **приїхати поїздом (потягом)**
 приналежність — **належність**

прискорити висадку і посадку — **виходити і заходити швидше**
притримуватися правил — **дотримуватися правил**
приходить у голову — **спадає на думку**
пробачте мене — **пробачте мені**
пробіли в знаннях — **прогалини в знаннях**
продавати зі скидкою — **продавати зі знижкою**
прожиточний мінімум — **прожитковий мінімум**
пропуск до бібліотеки — **перепустка до бібліотеки**

Радує око — **тішить око**
раз у рік — **раз на рік**
рахувати за можливе — **уважати за можливе**
рахуватися з думкою — **зважати на думку**
розділяти думку — **поділяти думку**
розповсюджена думка — **поширена думка**
розрахований на... — **призначений для... / адресований**
роковий випадок — **фатальний випадок**
рослинне масло / ефірне масло — **олія / ефірна олія**

Самий важливий — **найважливіший**
серцевий приступ — **серцевий напад**
сімейне положення — **сімейний стан**
сказати наобум — **сказати навмання**
слідуюча зупинка — **наступна зупинка**
співпадати — **збігатися**
співставити факти — **порівняти (зіставити) факти**
справка з лікарні — **довідка з лікарні**
ставити пробіл — **робити пропуск**
старий друг — **давній друг**
стати в нагоді — **стати в пригоді**
схопити за шиворот — **схопити за комір**

Так як ми друзі — **оскільки / бо / тому що ми друзі**
таможня — **митниця**
творчий підйом — **творче піднесення**
терпіння лопнуло — **терпець урвався**
толковий хлопець — **розумний / тямущий хлопець**
тушити м'ясо — **тушкувати м'ясо**

У (в) двох словах — **двома словами**
у зжаті строки — **у стислі строки**

у кінцевому рахунку — **в остаточному підсумку**
у свою чергу — **так само, також, подібно до..., зі свого боку, у відповідь, як й інші**
у якості друга — **як друг**
угловий будинок — **наріжний будинок**
удалити пляму — **вивести пляму**
україномовний — **українськомовний**
уперся на своєму — **затявся на своєму**
у першу чергу — **передусім / передовсім / насамперед / найперше**
установити причину — **з'ясувати причину**
уступити місце — **поступитися місцем**
утолити жажду — **утамувати спрагу**
учбовий заклад — **навчальний заклад**
уязвиме місце — **вразливе (слабке) місце**

Фарби осені — **барви осені**
фірмене блюдо — **фірмова страва**
фірменний одяг — **фірмовий одяг**
форточка — **кватирка**
фото в анфас — **фото анфас**

Халатне відношення — **недбале ставлення**
характеристика на працівника — **характеристика працівника**
хворий грипом — **хворий на грип**
хрустальна ваза — **кришталева ваза**

Чекати бити годину — **чекати цілу годину**
через пару хвилин — **за (через) кілька хвилин**
четвероногий — **чотириногий**
числитися в списках — **значитися в списках**
чотири метра на секунду — **чотири метри за секунду**

Шарикова ручка — **кулькова ручка**

Я вибачаюсь — **перепрошую / пробачте / вибачте**
являється другом — **є другом / друг**
яйце всмятку — **рідке / некруте яйце**
ящик для скарг і пропозицій — **скринька для скарг і пропозицій**
ящик письмового стола — **шухляда письмового стола**

ТАВТОЛОГІЧНІ СПОЛУКИ

Тавтологія — повторне позначення вже названого поняття іншим словом. Може вживатися як стилістичний засіб, але в інших випадках уживання тавтології в мовленні є небажаним.

Неправильно	Правильно
бурхливі овації	овації
вільна вакансія	вакансія
внутрішній інтер'єр	інтер'єр
головний лейтмотив	лейтмотив
дивний парадокс	парадокс
долоні рук	долоні
завзятий ентузіазм	ентузіазм
кілька років тому назад	кілька років тому
майстерний віртуоз	віртуоз
моя автобіографія	автобіографія / моя біографія
моя власна думка	моя думка / власна думка
пам'ятні сувеніри	сувеніри
передовий авангард	авангард
перший дебют	дебют
піднятися сходами вгору	піднятися сходами
повний аншлаг	аншлаг
прейскурант цін	прейскурант
розумний вундеркінд	вундеркінд
спуститися сходами вниз	спуститися сходами
у вересні місяці	у вересні

ПАРОНІМИ

Пароніми	Пояснення
<i>Адрес</i> і <i>адреса</i>	Адрес — письмове вітання з нагоди відзначення видатної події
	Адреса — позначення місця проживання чи перебування кого-небудь або місцезнаходження чого-небудь; напис на конверті, пакунку тощо, який указує на місце призначення й одержувача
<i>Акціонерний</i> і <i>акціонерський</i>	Акціонерний — той, що стосується акцій, заснований на них. <i>Акціонерне товариство</i>
	Акціонерський — той, що належить, властивий акціонерам. <i>Акціонерські внески</i>

Пароніми	Пояснення
Апендикс і апендицит	Апендикс — червоподібний відросток сліпої кишки людини та деяких хребетних тварин. <i>Видалити апендикс</i>
	Апендицит — запалення апендикса. <i>Хворіти на апендицит</i>
Аргументація і аргументування	Аргументація — 1. Наведення доказів на користь чогось. <i>Переконлива аргументація.</i> 2. Сукупність аргументів. <i>Положення підкріплені солідною аргументацією</i>
	Аргументування — наведення доказів на користь чогось. <i>Переконливе аргументування</i>
Вдача і удача	Вдача — сукупність психічних особливостей людини, які виявляються в її діях, поведінці, характері; нахил, звичка (також про тварин). <i>Лагідна вдача</i>
	Удача — позитивний, бажаний наслідок чогось; успіх. <i>Рибальська, мисливська удача</i>
Веліти і воліти	Веліти — вимагати, наказувати. <i>Веліли працювати</i>
	Воліти — хотіти, бажати. <i>Волію знати всю правду</i>
Виборний і виборчий	Виборний — що визначається чи обирається голосуванням. <i>Виборна особа, виборна посада</i>
	Виборчий — пов'язаний з виборами, з місцем, де вони відбуваються, з правовими нормами, які встановлюють порядок їх проведення. <i>Виборча кампанія, виборчий блок, виборча дільниця, виборчий бюлетень, виборче право</i>
Відчуття і почуття	Відчуття — відображення мозком людини властивостей предметів об'єктивної дійсності, які безпосередньо впливають на органи чуття; стан подразнюваного організму. <i>Зорові відчуття.</i> Крім того, це й відчуття чого-небудь, а також передчуття. <i>Відчуття холоду. Відчуття небезпеки</i>
	Почуття — усвідомлення чогось у сфері психіки, моралі; емоції, вияви душевного стану. <i>Почуття обов'язку. Почуття любові.</i> У таких випадках замінювати <i>почуття</i> на <i>відчуття</i> не бажано, бо може викривитися зміст
Воєнний і військовий	Воєнний — пов'язаний з війною. <i>Воєнний стан, воєнна загроза, воєнна перемога</i>
	Військовий — той, що стосується війська. <i>Військова доктрина, військова частина, військова таємниця, військові маневри</i>
Впізнавати і пізнавати	Впізнавати можна те, що вже бачив (знав) коли-небудь. <i>Впізнавати давніх друзів</i>
	Пізнавати — осягати певні явища дійсності, діставати істинне уявлення про кого-небудь чи що-небудь. <i>Пізнавати світ</i>

Пароніми	Пояснення
Грати роль і відігравати роль	Вислів грати роль доречний у застосуванні до акторів або до людей, які видають себе за когось
	Словосполучення відігравати роль уживають, коли йдеться про значення чогось у певному процесі. <i>Суспільство відіграє велику роль у становленні особистості</i>
Гривна і гривня	Гривна — стародавня металева шийна прикраса у вигляді обруча. <i>Кольє нагадують давньоруські гривни</i>
	Гривня — грошова одиниця України
Громадський і громадянський	Слово громадський походить від іменника <i>громада</i> й означає «належний до певного колективу людей». <i>Громадські організації, громадський будинок, громадська думка</i>
	Громадянський — той, що стосується громадянина як члена суспільства, а також усього громадянства. <i>Громадянські права, громадянська мужність, громадянська совість</i>
Дружний і дружній	Дружний — згуртований, одностайний. <i>Дружний колектив. Дружна родина</i>
	Дружній — товариський, приязний. <i>Дружній тон. Дружнє ставлення</i>
Експонат і експонент	Експонат — предмет, який показують на виставці або виставляють у музеї для огляду. <i>Цікаві експонати. Музейний експонат</i>
	Експонент — особа чи організація, котрі демонструють експонати. <i>Був експонентом багатьох виставок</i>
Заборонений і заборонний	Заборонений — той, на який накладено заборону. <i>Заборонена література</i>
	Заборонний — той, що забороняє. <i>Заборонний дорожній знак</i>
Збитковий і збиточний	Збитковий — той, що завдає матеріальних втрат; невігідний. <i>Збиткове господарство, збиткове підприємство, збиткове видання</i>
	Збиточний (збитошний) — здатний на прикрі вчинки; пустотливий; що виражає лукавство. <i>Збиточна людина, збиточне обличчя</i>
Зіткнення і сутичка	Зіткнення — дія за значенням <i>зіткнутися</i> — наткнутися на когось, щось, несподівано зустрітися з ким-небудь тощо. <i>Зіткнення автомобілів</i>
	Сутичка — 1. Гостра суперечка; сварка. 2. Невеликий короткочасний бій. <i>Жорстока сутичка</i>
Зумовлювати й обумовлювати	Зумовлювати — спричиняти, викликати щось. <i>Гарна оплата зумовила і якісну роботу</i>
	Обумовлювати — встановлювати (в угодах, договорах тощо) певні умови, строки, показники. <i>Обумовили термін оплати</i>
Кандидат і кандидатура	Кандидат — той, кого намічено для обрання, призначення або прийняття кудись; науковий ступінь. <i>Кандидат у депутати, кандидат на голову правління, кандидат історичних наук</i>
	Кандидатура — особа, названа або висунута як кандидат; права або можливість для когось виступати в цій іпостасі

Пароніми	Пояснення
Кампанія і компанія	Кампанія — сукупність заходів для здійснення в певний період певного завдання. <i>Воєнна кампанія, виборча кампанія, вступна кампанія</i>
	Компанія — 1. Група людей, товариство. 2. Торговельне або промислове товариство, що об'єднує підприємців; спілка
Книжковий і книжний	Книжковий — той, що стосується книжки, пов'язаний з нею, з виданням і розповсюдженням літератури тощо. <i>Книжкова обкладинка, книжкова виставка, книжкова шафа, книжкова графіка</i>
	Книжний — характерний для літературно-писемного викладу, не властивий живій мові; узятий, запозичений з книжок. <i>Книжний стиль, книжні знання</i>
Комфор- табельний і комфорт- ний	Комфортабельний — про зовнішній комфорт, побутові зручності. <i>Комфортабельна квартира, комфортабельний автобус, комфортабельні меблі</i>
	Комфортний — характеристика не лише побутових вигод, а й внутрішнього стану людини. <i>Комфортний відпочинок, комфортне середовище</i>
Корисливий і корисний	Корисливий — той, хто прагне наживи, робить щось для власної вигоди (про людину)
	Корисний — який дає користь. <i>Корисні продукти, корисні поради</i>
Мимохідь і мимохіть	Мимохідь — минаючи щось, побіжно
	Мимохіть — мимоволі, несвідомо
Музичний і музикаль- ний	Музичний — який стосується музики як виду мистецтва, використовуваний для неї. <i>Музичне виховання, музична вікторина, музичне училище</i>
	Музикальний — схильний до музики, наділений здатністю тонко сприймати її, виконувати музичні твори. <i>Музикальний слух, музикальні пальці, музикальний голос</i>
Нечислен- ний і незчис- ленний	Нечислений — який складається з невеликої кількості когось, чогось
	Незчислений — який складається з великої кількості когось, чогось; незлічений
Ожеледь і ожеледиця	Ожеледь — шар льоду, який утворюється на деревах та будівлях унаслідок замерзання крапель дрібного дощу
	Ожеледиця — шар льоду на землі
Особистий і особовий	Особистий — індивідуальний, належний окремій особі. <i>Особиста власність, особиста думка, особисте життя</i>
	Особовий — такий, що стосується особи взагалі, багатьох осіб. <i>Особовий склад, особова справа</i> (у відділі кадрів) та ін. Крім того, прикметник особовий уживається як граматичний термін: <i>особове дієслово, особовий займенник</i>

Пароніми	Пояснення
Паливо і пальне	Паливо — горюча тверда, рідка або газоподібна речовина, що служить джерелом енергії. <i>Збережене паливо, заготівля палива на зиму</i>
	Пальне — паливо для двигунів внутрішнього згорання
Пам'ятник і пам'ятка	Пам'ятник — скульптурна споруда на пам'ять або на честь когось чи чогось. <i>Пам'ятник князеві Володимиру, проект пам'ятника Михайлові Грушевському, встановлення пам'ятника Лесі Українці</i>
	Пам'ятка — 1. Річ або об'єкт, що нагадує про когось, про щось. 2. Предмет матеріальної або духовної культури минулого. <i>Історична пам'ятка, літературна пам'ятка, пам'ятка музичної культури, пам'ятка природи, Товариство охорони пам'яток історії та культури</i> . 3. Невелика книжка чи аркуш із короткими настановами; інструкція. <i>Пам'ятка водієві, пам'ятка туристові</i> . 4. Церковна поминальна книжечка
Погідний і погодний	Погідний — тихий, спокійний, погожий; переносно — безтурботний, урівноважений. <i>Погідне море, погідне небо, погідний настрій</i>
	Погодний — що стосується погоди. <i>Погодні умови, погодні прикмети</i>
Подовжувати і продо- вжувати	Подовжувати — збільшувати в довжину. <i>Подовжити шнур</i>
	Продовжувати — збільшувати в часі. <i>Продовжити рейс, продовжити урок</i>
Показний і показовий	Показний — 1. Той, що привертає увагу позитивними якостями. <i>Показні видання</i> . 2. Помітний, привабливий. <i>Показний з себе</i> . 3. Навмисний, підкреслений. <i>Показна парадність</i>
	Показовий — 1. Характерний, типовий. <i>Показовий приклад</i> . 2. Прилюдний. <i>Показовий суд</i> . 3. Зразковий. <i>Експериментально-показове господарство</i>
Показник і покажчик	Показник — свідчення, доказ, ознака чогось; переважно у множині — наочне вираження (в цифрах, графічно) досягнень, результатів чиєїсь праці. <i>Показник зрілості, економічні показники</i>
	Покажчик — 1. Позначка, яка на щось показує. <i>Покажчик дороги</i> . 2. Довідкова книжка чи список. <i>Алфавітний покажчик літератури</i> . <i>Покажчик слів</i> . 3. Контрольно-вимірювальний прилад. <i>Покажчик температури води</i>
Приводити і призво- дити	Приводити — допомагати чи примушувати йти за собою (<i>приводити до хати</i>), спонукати прийти куди-небудь (<i>жадоба знань привела до школи</i>), доводити до якогось стану (<i>приводити в належний вигляд</i>), або в значенні переносному — породити. <i>Нащо нас мати привела? Чи для добра? Чи то для зла?</i> (Т. Шевченко)
	Призводити — спричиняти певний негативний наслідок (наслідки). <i>Призвели до біди та й поховались</i> (М. Коцюбинський)
Приголомше- ний і приго- ломшливий	Приголомшений — вражений. <i>Приголомшений ударом. Приголомшений вигляд</i>
	Приголомшливий — той, що приголомшує. <i>Приголомшлива звістка</i>

Пароніми	Пояснення
Рідкий і рідкісний	Рідкий — негустий; розташований нещільно один за одним або такий, що повторюється через певні проміжки часу. <i>Рідке тісто, рідкий гребінець, рідке волосся, рідкий туман, рідкі вибухи</i>
	Рідкісний — що трапляється, буває нечасто; незвичайний. <i>Рідкісна рослина, рідкісний випадок, рідкісна порада</i>
Розділяти і поділяти	Розділяти — як правило, ділити ціле на частини. <i>Розділяти землю, межу, калач, стіл і т. ін.</i>
	Поділяти — мати подібні переконання, погляди, почуття тощо. <i>Поділяти радість, тривогу, думку, позицію</i>
Свідоцтво і свідчення	Свідоцтво — офіційний документ. <i>Свідоцтво про народження</i>
	Свідчення — повідомлення про щось, підтвердження чогось (факту, обставин тощо). <i>Вірогідні свідчення, свідчення в суді</i>
Тамувати і гамувати	Тамувати — стримувати плин, рух чого-небудь; не давати чомусь виявлятися повною мірою. <i>Тамувати кров, сльози, кашель, плач, сміх, стогін, страх, дихання. Задовольняти потребу в чомусь. Тамувати спрагу, голод</i>
	Гамувати — втихомирювати, припиняти щось. <i>Гамувати стукіт серця, холод, хвилювання; ворогів, розбишак, непокірних, сварливих</i> тощо
Усмішка і посмішка	Усмішка — особливий порух м'язами обличчя (губів, очей), який показує схильність до сміху або виражає привіт, задоволення тощо. <i>Лагідна, м'яка, ніжна привітна усмішка</i>
	Посмішка — особливий вираз обличчя (губів, очей), що виражає глузування, іронічне ставлення до когось, чогось тощо. <i>Глузлива, іронічна, скептична, уїдлива посмішка</i>
Хутровий і хутряний	Хутровий — пов'язаний із добуванням, обробкою хутра, торгівлею хутром. <i>Хутровий звір, промисел, хутрова промисловість, фабрика</i>
	Хутряний — виготовлений, пошитий із хутра. <i>Хутряний комір, хутряна шапка</i>
Цегляний і цегельний	Цегляний — виготовлений, зроблений із цегли. <i>Цегляна споруда, цегляний будинок</i>
	Цегельний — який виробляє цеглу або призначений для її виробництва. <i>Цегельний завод, цегельна промисловість, піч</i>
Ширина і широта	Ширина — протяжність чогось у поперечнику. <i>Ширина річки, ширина автомагістралі</i>
	Широта — 1. Властивість широкого. <i>Широта зацікавлень, широта кругозору.</i> 2. Відстань від екватора по меридіану, виражена в градусах. <i>Рослини різних широт</i>
Шкірний і шкіряний	Шкірний — який стосується шкіри (зовнішнього покриву людини). <i>Шкірний рубець, шкірна хвороба</i>
	Шкіряний — виготовлений зі шкіри, оздоблений шкірою, призначений для виготовлення шкіри. <i>Шкіряна промисловість, шкіряне пальто, шкіряна валіза</i>

ІНШОМОВНІ СЛОВА

Ознаки іншомовних слів

Запам'ятати ознаки іншомовних слів допоможе слово

АЕроФІЛЬТР

Ознаки	Приклади
1. Майже всі слова, що починаються на А, Е більшість на І	<i>аорта, епоха, інтелект</i>
2. Складні для вимови збіги приголосних	<i>штангенциркуль, монстр, джентльмен</i>
3. Збіги голосних	<i>аура, олеандр, ампула</i>
4. Усі слова зі звуком [ф] (крім <i>фе, Фастів, форкати</i>)	<i>фактор, фільм, професор</i>
5. Немає чергування О, Е , з І , немає випадних О, Е	<i>трон — трону, кіля, брелока</i>
6. Багатоскладовий корінь	<i>профілактика, інтерпретація</i>
7. Специфічні префікси й суфікси	<i>інваріант, симулянт, ідеаліст</i>
8. Невідмінювані слова з кінцевим голосним	<i>хобі, боа, шасі, какаду</i>

У правописі іншомовних слів пам'ятай про

- правило «дев'ятки» (с. 50—51);
- подвоєння в іншомовних словах (с. 51);
- особливості написання м'якого знака й апострофа (с. 50);
- утворення від власних іншомовних назв прикметників із суфіксом **-ськ-** (с. 43).

Українські відповідники до іншомовних слів

Запозичене слово	Український відповідник
абсолютний	цілковитий
автентичний	справжній
автономний	самостійний
аналогічний	схожий, подібний
аеропорт	летовище
алфавіт	абетка (азбука)
аномалія	відхилення
актуальний	важливий (своєчасний)
аплодисменти	оплески
апелювати	звертатися
аргумент	доказ
бібліотека	книгозбірня

Запозичене слово	Український відповідник
біографія	життєпис
візит	відвідини
вокзал	двірець
вертикальний	прямовисний
горизонтальний	поземний
дистанція	відстань
дифтонг	двозвук
епоха	доба
екватор	рівноденник
журнал	часопис
кардинальний	істотний
клімат	підсоння

Запозичене слово	Український відповідник
консенсус	згода
критерій	мірило
куліси	лаштунки
менеджмент	управління
меридіан	південник
полюс	бігун
превентивний	запобіжний
прогрес	поступ
процент	відсоток
ранг	звання
раціонально	доцільно
резерв	запас

Запозичене слово	Український відповідник
стенографія	скоропис
сфера	царина, ділянка
тотальний	усеосяжний
тротуар	хідник
фактор	чинник
феномен	явище
фіаско	невдача, провал
фіктивний	підробний
фікція	вигадка
фонтан	водограй
фотокартка	світлина
фундатор	засновник

ЗАСТАРІЛА ЛЕКСИКА

Історизми	Архаїзми
Слова, що позначають предмети, явища, які нині вийшли з ужитку; поняття, які стали неактуальними	Застарілі назви предметів і явищ, витіснені новими, сучасними словами
<ol style="list-style-type: none"> 1. Назви народів, племен, які існували в минулому: <i>печеніги, половці, варяги, поляни, древляни, скіфи</i>. 2. Лексика на позначення соціальних станів: <i>смерд, холоп, князь, бурлака</i>. 3. Назви колишніх урядових і військових чинів, адміністративних посад: <i>губернатор, війт, возний, виборний</i>. 4. Назви професій: <i>бондар, винокур, гуральник, кушнір</i>. 5. Назви подій, установ і організацій: <i>віче, волость, земство, розкуркулення</i>. 6. Назви зброї, амуніції, військових регалій: <i>бунчук, лати, пірнач, хоругви</i>. 7. Назви грошових одиниць: <i>куна, гріш, алтин</i>. 8. Назви податків: <i>подошное, комірне</i>. 9. Назви одиниць виміру: <i>аршин, верста, пуд</i>. 10. Назви одягу, взуття: <i>жупан, кирея</i>. 11. Назви знарядь праці та предметів побуту: <i>рало, мотовило</i> 	<p>березіль — березень</p> <p>всує — марно, даремно</p> <p>глаголити — говорити</p> <p>град — місто</p> <p>гряде — іде</p> <p>десниця — права рука</p> <p>драгоман (товмач) — перекладач</p> <p>зигзиця — зозуля</p> <p>зріти — бачити</p> <p>комонник — вершник</p> <p>корогва — прапор</p> <p>ланіти — щоки</p> <p>лицедій — актор</p> <p>перст — палець</p> <p>пііт — поет</p> <p>пря — бій, боротьба</p> <p>ралець — подарунок</p> <p>рамена — плечі</p> <p>рать — військо</p> <p>ректи — говорити</p> <p>тать — злодій</p> <p>чадо — дитина</p> <p>шуйця — ліва рука</p>

ФРАЗЕОЛОГІЯ

Фразеологізми — стійкі словосполучення, які сприймаються як єдине ціле й уживаються носіями мови в усталеному значенні.

Фразеологія — 1. Розділ мовознавчої науки, що вивчає лексичне значення, походження й уживання фразеологізмів. 2. Сукупність фразеологічних одиниць.

ОСНОВНІ ДЖЕРЕЛА ФРАЗЕОЛОГІЇ

Джерела	Приклади
Фольклор	<p>бити байдики — ледарювати</p> <p>дати гарбуза — відмовити тому, хто сватається</p> <p>як горохом об стінку — ніщо не діє, не впливає на кого-небудь</p> <p>наче блекоти наївся — хто-небудь дивно, безглуздо поводить себе; нерозумний</p> <p>душа в п'ятах — про того, кому дуже страшно</p> <p>мов у воду опущений — знічено, маючи жалюгідний вигляд</p>
Біблія	<p>валаамова ослиця — мовчазна, покірنا людина, що несподівано виявляє спротив</p> <p>випити гірку чашу — зазнати багато горя, страждань</p> <p>земля обітована — місце багатства, достатку, щастя, куди хто-небудь дуже прагне потрапити</p> <p>лепта вдовиці — невеликий, посильний внесок</p> <p>наріжний камінь — головне, найсуттєвіше; основа чогось</p> <p>неопалима купина — те, що живе вічно</p> <p>не хлібом єдиним — мати духовні інтереси</p> <p>притча во язицех — те, про що всі говорять</p> <p>сіль землі — найкращі представники</p> <p>співати лазаря — прибіднюватись</p> <p>терновий вінок — страждання</p> <p>манна небесна — життєві блага, що дісталися без зусиль</p>
Античність (міфологія, історія, література)	<p>авгієві стайні — брудне, занедбане місце</p> <p>ахіллесова п'ята — слабке, вразливе місце</p> <p>аріаднина нитка — те, що допомагає вийти зі складної ситуації</p> <p>геркулесові стовпи — межа, край чогось</p> <p>геростратова слава — ганебна слава</p> <p>гомеричний сміх — нестримний, гучний сміх</p> <p>гордіїв вузол — дуже заплутана справа</p> <p>дамоклів меч — постійна небезпека, загроза</p> <p>езопівська мова — мова натяків</p> <p>канути в Лету — зникнути назавжди</p> <p>між Сциллою і Харибдою — наражатися на подвійну загрозу</p> <p>піррова перемога — сумнівна перемога, що не виправдовує жертв</p> <p>прокрустове ложе — штучна мірка, під яку щось підганяють</p> <p>перейти рубікон — наважитися на безповоротний крок</p>

Джерела	Приклади
	<p>сізіфова праця — важка, нескінченна та непотрібна праця</p> <p>скринька Пандори — умістилище зла</p> <p>спочивати на лаврах — задовольнятися досягнутими результатами</p>
Професійна сфера	<p style="text-align: center;">Із мови артистів</p> <p>грати першу скрипку — бути найголовнішою, найвпливовішою особою в якій-небудь справі</p> <p>увійти в роль — при звичаюватися до свого становища, до своїх обов'язків</p> <p style="text-align: center;">Із мови кравців</p> <p>тріщати по швах — бути під загрозою краху, зриву</p> <p>сім разів відмір, а раз відріж — перед тим, як щось зробити чи сказати, слід усе гарно зважити</p> <p style="text-align: center;">Із мови мірошників</p> <p>лити воду на млин (чий) — діяти на чию-небудь користь</p> <p style="text-align: center;">Із мови перукарів</p> <p>стригти під один гребінь — зрівнювати всіх, підводити під один рівень</p> <p style="text-align: center;">З мови пряль</p> <p>прясти на тонку — хитрувати</p>
Переклади з інших мов	<p>тут собака заритий (із німецької) — суть справи, справжня причина</p> <p>синя панчоха (з англійської) — іронічна назва жінок-інтелектуалок, які цілком поглинуті науковими, літературними й подібними інтересами</p> <p>відкладати в довгу шухляду (з російської) — відкладати виконання якоїсь справи на довгий, невизначений час</p>

ФРАЗЕОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИЧОК

альфа і омега — початок і кінець

дрижаки б'ють — про того, хто тремтить від холоду, напруження

бити по кишені — завдати збитків

брати бика за роги — діяти рішуче

брати ноги в руки (на плечі) / п'яти салом мазати / п'ятами наживати / дати драла / давати волю ногам / дати драпака (чосу) / давати драла / показати хвіст — швидко бігти, утікати

бувати в бувальцях / знати, де раки зимують — бути досвідченим

бути на коні — мати успіх

веремію закрутити — затіяти колотнечу

вийти на герць — вступити в боротьбу

виводити з рівноваги — позбавити кого-небудь спокою, терпіння, витримки

викинути колінце — про несподівані легковажні вчинки

виколупати (виссати) з пальця — вигадувати щось, пускати плітки

вискочити на сухе — уникнути покарання

високо літати — посідати високе становище

висолопити язик — поспішати, захекатися

витати в хмарах (емпіреях) — бути мрійником

витикати носа — вийти звідкись, з'явитися

витинати фортелі — про неслухняну, примхливу людину

водити за носа — обдурювати
воду решетом носити — даремно витратити сили
гаплик пришити — зробити дошкульне зауваження
гаряча голова / ні керма, ні вітрил / слабий на утори — про запальну, неврівноважену людину
гнути кирпич — зазнаватися
годувати жданиками (обіцянками) — неодноразово обіцяти, але не виконувати
голка в сні — про те, що важко знайти
голову гризти — набридати комусь якимись розмовами, вимагати що-небудь
горобина ніч — темна, буряна ніч
горохом сипати — швидко говорити
гедзь укусив — про того, хто нервує, сердиться
до сьомого поту — тяжко працювати
зав'язати голову — вийти заміж
заганяти на слизьке — ставити когось у незручне, скрутне становище
задирати (дерти) носа / вдаватися в пиху — зазнаватися, чванитися, бундючитися
закусити вудила — робити щось завзято, не стримуючись; не коритися
зарубати на носі / намотати на вус — добре запам'ятати
з дощу та під ринву — потрапити з однієї халепи в іншу
знімати стружку / давати прикурити / давати прочуханки / милити шию / протирати з пісочком — критикувати, сварити
знову за рибу гроші — повторювати те саме
золота молодь — розбещені діти багатих батьків
з притиском — суворо
зривати маску (личину) / виводити на чисту воду — викривати справжню сутність, показувати істинні наміри когось
з торбою пустити — розорити
і в хвіст і в гриву — дуже сильно, нещадно діяти
і рісочки в рот не брати — нічого не їсти
лебедина пісня — останній найкращий вияв таланту
ловити окунів / клювати носом / сліпці сватають — дрімати, хотіти спати
ловити рибку в каламутній воді — хитрувати, намагаючись приховати свої дії
лягти кістками — загинути
ляси (бальяндраси) точити — вести беззмістовні розмови
міняти шило на швайку — робити щось без користі
море по коліно / мов з гуски вода — про того, хто нічого не боїться, на кого ніщо не впливає
мотати на вус — помічати
на бобах сидіти — бути бідним, економити
на всю губу — заможно
накрити мокрим рядом — накинутися з погрозами, докорами
на руку ковінька — доречно, вчасно
на сьомому небі бути — радіти, бути щасливим
на чистоту — відверто
не варта шкурка вичинки — витратити даремно час і працю
не до шмиги — не подобається
не показувати очей — не з'являтися, не навідуватися до кого-небудь

ні гаряче ні зимно — байдуже

ніде курці клюнути / ніде голкою (пальцем) ткнути / ніде маковому зерну впасти / як оселедців у бочці — дуже тісно, людно

ні світ ні зоря — рано

ні сіло ні впало / з доброго дива — безпричинно, раптово

оббивати пороги — просити

облизня піймати / сісти в калюжу — зазнати невдачі, залишитися ні з чим

пекти раків — засоромитися, червоніти

передати куті меду — перебільшувати, перестаратися

перепастися на смик — дуже схуднути

підбивати клинці / гедзики (бісики) пускати / смалити халявки / стелити містки / стріляти очима / топтати стежку — залицятися, загравати

плести (снувати) химери — вигадувати що-небудь; фантазувати

позичати у Сірка очей — поводитися безсоромно

показати товар лицем — показати що-небудь із найкращого, найбільш виграшного боку

по ниточці ходити — бути слухняним, коритися кому-небудь

попасти пальцем у небо — помилитися

посипати попелом голову — дорікати собі, журитися

пускати шпильки — говорити в'їдливо, дошкульно

пустити червоного півня — підпалити щось

пуститися берега — порушувати моральні правила

розбити глека — посваритися

ротом мух ловити — бути неуважним

сім п'ятниць на тиждень — часта й легка зміна рішень

сісти на їжака — досягти успіху в чомусь надзвичайно складному, неможливому

скреготати зубами — гніватися

смаленого вовка бачити — потрапляти в небезпечні ситуації; бути досвідченим

собака на сіні — самому не користуватися й іншим не давати

солоного зайця ганяти — бігати без перепочинку

сон рябої кобили — вигадка, неправда, нісенітниця

спіймати облизня — лишитися без того, на що розраховував, зазнати невдачі

ставити питання руба — категорично, з усією рішучістю питати чи заявляти

стати на рушник — заручитися, повінчатися

тягти жили — визискувати; виснажувати когось важкою роботою, вередуванням, домаганням чого-небудь

у свинячий голос — несвоечасно, пізно

ухопити шилом патоки — невдало зробити що-небудь; не досягти нічого

хоч вовком вий / хоч кричи — тяжке, безвихідне становище

хоч з лица воду пий / хоч картину малюй — про гарну, вродливу людину

через дорогу навприсядки — про далеких родичів

через пень-колоду / на галай-балай — робити щось як-небудь

честь мундира — гідність особи як представника певної організації

чудеса в решеті — про щось дивовижне, недоречне

як з воску зліплений — дуже виснажений, блідий, змарнілий

як мокре горить — робити щось повільно

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ СИНОНІМИ Й АНТОНІМИ

БАГАТО	МАЛО
аж кишить; без ліку; з головою; кури не клюють; лопатою горни (греби, загібай); на воловій шкурі не списати; ні проїхати ні пройти; по зав'язку; по горло / по вуха / по шию; свині не їдять; хоч греблю гати; ціла купа; як бджіл у вулику; як маку; як піску морського; як цвіту в городі	із заячий хвіст; кіт наплакав; котові (коту) на сльози нема (не вистачить); крапля в морі (в річці); на волосину (волосинку); на заячий скік; на макове зерно (зернятко); не густо; як у ката сліз
БІДНИЙ	БАГАТИЙ
вітер у кишнях свистить; голий як бубон; латана свитина; не має за душею шеляга; як мак начетверо; (як, наче) церковна миша; голий як бубон (як турецький святий, як пень); ні за плечима ні перед очима; і в скрині пусто і в кишні не густо; з голими руками	аж із горла лізе; бряжчить у кишні; набита кишня; повний гаманець; грошей кури не клюють / свині не їдять / лопатою горни (греби, загібай) / хоч греблю гати
БЛИЗЬКО	ДАЛЕКО
коло носа; на кид стріли; не за горами; недалеко ходити; рукою подати (кинути); палицею (кйком, палкою, тричі палицею) кинути (докинути); під руками (рукою); під боком; під (перед) носом; шапкою докинути	на краю світу (світа); не близький світ; за горами й долами; у чорта на болоті (на куличках); у чорта (у дідька) в зубах (на рогах); де козам роги правлять (ути-нають); де Сидір козам роги править; де волам роги правлять, а кіз кують підковами; куди ворон і кісток не заносить (не занесе, не донесе, не доносив); де Макар телят пасе (не пас); куди (де) Макар телят не ганяв (не гонить); скільки (куди, доки) око (зір) сягає (дістає, загляне, огляне, сягне, охоплює і т. ін.); скільки ока
ВИСНАЖЕНИЙ, ХВОРОБЛИВИЙ, ХУДИЙ	БАДЬОРИЙ, ЗДОРОВИЙ, ТОВСТИЙ
як (мов) з хреста знятий; виходець з того світу; від (од) вітру падає (валиться); лантух з маслаками; ледве дихає; не здужає й скіпки підняти; одна тінь лишилася (зосталася) від кого; перепався на смик; ребра світяться; тільки душа в тілі; тільки (лиш, сама) шкіра та кістки (кість); худий як тріска	кров з молоком; як молоко та кров; здоров'ям дише; пашисть здоров'ям; трохи не лусне
ГАРНИЙ	НЕГАРНИЙ, НЕПОКАЗНИЙ
хоч за раму клади; хоч з лиця воду пий; хоч у рамку (рамці) встав (вправ); хоч картину малюй; очей не відведеш	без ладу і складу; як свиня в хомуті; страшний як чума (холера); з душі верне
ГОВОРИТИ БАГАТО, БАЗІКАТИ	МОВЧАТИ
розводити боби (теревені); чесати язик; язика розв'язати; язик без кісток; плести банелюки	ні пари з вуст; прикусити язик; справляти мовчанку; тримати язика на прив'язі; язик держати за зубами; як у рот води набрати

ДОСВІДЧЕНИЙ	НЕДОСВІДЧЕНИЙ, МОЛОДИЙ
битий жак (жук); бував у бувальцях; був на коні й під конем; зуби з'їв; не з одної печі їв; пройшов і Крим і Рим і мідні труби; собаку (вовка) з'їв; старий (морський) вовк; стріляний птах (горобець); тертий калач	горобеня жовтодзьобе; жовтороте пташеня; курча жовтороте; мак у голові росте; мало каші (пасок) з'їв; мало квасу випив; молодий-зелений; молоко на губах не обсохло; не бачив смаленого вовка
ЖИТИ	УМЕРТИ
вік вікувати; топтати ряст	піти з життя (в могилу, від нас); лягти в землю (труну, домовину, гріб, яму, могилу); замкнути очі; заснути навіки (довіку, вічним сном); піти (одійти) на спокій (до спокою); відійти у вічність (у довічний сон); відійти у царство небесне; піти до Бога; віддати (оддати) Богові (Богу, богам) душу (дух); переступити (піти, переставитися) на той світ; піти (полетіти) до праотців; піти під білу березу; догори очима, до землі плечима; витягтись уздовж лави
ЗЛЯКАТИСЯ	НЕ БОЯТИСЯ
страх найшов (напав); страх пройняв (обняв, обхопив); душа завмерла (замерла); душа в п'ятах (у п'ятках); волосся стало (встало) дибом (диба, дибки, дуба, дубом); холодний (циганський) піт пройняв; духу не стало; кров застигла в жилах; жижки затрусилися (задрижали); мурашки забігали (пішли, полізли, поповзли і т. ін.) за (поза) спиною (по спині, по тілу, по шкірі); мороз (морозець) пішов (побіг, перебіг, пробіг, подрав і т. ін.) поза шкірою (поза шкурою, по шкірі, поза спиною і т. ін.); серце обірвалось (упало); обірвалося щось (усе) всередині (в грудях); серце похололо (похолонуло); тьохнуло (похололо) в животі	страх розгубити; дивитися прямо в очі
ЛЕДАРЮВАТИ	ПРАЦЮВАТИ
байдики бити; бити гандри; ганяти вітер (собак); годувати (бити) баглаї; давати горобцям дулі; і кіт не валявся; і за косою мерзне; ловити ґав; не братися за холодну воду; м'яти ханьки	гнути спину; гнути горба; гріти лоба; гріти чуба; мозолити руки; рвати жили
ОБДУРЮВАТИ	ВІДКРИТО ДІЯТИ
водити за ніс (носа)	розкривати карти
ОПТИМІСТОМ БУТИ	СУМНИМ БУТИ
держати хвіст бубликом; ударити лихом об землю; держати хвіст трубою	мов у воду опущений; як водою облитий; як хмара

ПЛАКАТИ	СМІЯТИСЯ
пускати сльози; розсипати кислоти; сміятися на кутні; трубити в кулак; умиватися сльозами (сльзьми)	аж за живіт братися; вибілювати зуби; продавати зуби; сушити зуби; шкірити зуби
ПОГАНО, ПОВІЛЬНО	ДОБРЕ
як мокре горить; як черепаха; як три дні не їв (не їла)	як слід; як по писаному; як по маслу; як по нотах
ПОКІРНИЙ, ЛАГІДНИЙ	УПЕРТИЙ, НОРОВЛИВИЙ
як шовковий; хоч у вухо бгай; хоч свічки ліпи; хоч до рани прикладай; і води не замутишь; серце з воску	хоч кіл на голові теши; гнути свою лінію; гопки стати; цапки стати; на диби стати; на пню стати
РОЗУМНИЙ	НЕРОЗУМНИЙ
всі розуми поїв; голова варить; голова на плечах; не в тім'я битий; має лій (олію) у голові; має кебету; має спичку в носі; макітра (казанок / баняк) варить; макітра розуму	туман вісімнадцятий; порожня макітра; макітра не варить; без царя в голові; на цвіту прибитий; боса голова; дубова голова; голова з вухами; мішком прибитий; в голові на зяб не орано
СВАРИТИ, БИТИ	ВИХВАЛЯТИ, ПРОСЛАВЛЯТИ
вчитувати мораль; взяти в обмолот; годувати бебехами; дати березової каші; дати бобу; дати книшів (буханців); дати перцю (жару); дати на горіхи; дати нагінки; дерти лико; моркву скребти; намилити шию; зробити вишкварки; залити сала за шкуру; знімати стружку; брати в роботу	співати дифірамби; кадити фіміам; підносити до небес; підносити на щит
СВІТЛО	ТЕМНО
хоч голки збирай; хоч голки вибирай	хоч око виколи; хоч в око стрель; хоч оком світи
СХОЖИ	НЕСХОЖИ
з одного тіста; два чоботи — пара; на один копил; обое рябое; одним миром мазані; одним ликом шиті; одного гніздечка птиці; одним духом дишуть; одного поля ягода; одного роду, одного плоду; під один гребінець; як дві краплі води	як свиня на коня; як макогін на ночви
УНИКАТИ КАРИ	ПОТРАПИТИ В СКРУТНЕ СТАНОВИЩЕ
вийти сухим (сухеньким) із води; вискочити (видряпатися) на сухе	потрапити в тенета; улипнути як муха в мед; ускочити в халепу; ускочити вище халяв; як рак на міліні
ЩАСТИТИ	ЗАЗНАТИ НЕВДАЧІ
у руку йдеться; випадає щастя; фортуна усміхається	в обидві жмені вхопити; вхопити обметиці; піймати облизня; облизати макогона; сісти маком (у калюжу)

ПАНЕЛЬ ІНСТРУМЕНТІВ

1. Усі слова є однозначними в рядку

- А тангенс, долоня, голка, братство
- Б жонглер, міст, окситоцин, гуртожиток
- В електрозварювальник, лікар, учитель, баскетболіст
- Г паціфізм, кавалькада, атом, складув
- Д вапняр, хорей, фунікулер, морфологія

Уважно прочитай завдання й викресли слова, що не є однозначними (багатозначними є більшість слів сучасної української мови). Однозначні слова мають чітко виражену предметну співвіднесеність, одне стійке значення, що не залежить від контексту (словесного оточення). Інші ж слова будуть багатозначними — такими, що залежно від контексту можуть мати кілька значень (прямих і переносних).

У варіанті **А** багатозначним є слово *голка* — 1. Тонкий металевий стрижень з гострим кінцем і вушком, у яке всилюється нитка для шиття. 2. Загострений на кінці металевий стрижень різного вигляду і різного спеціального призначення (наприклад, голка шприца). 3. Лист хвойних дерев, колючка або гострий паросток інших рослин. 4. Тверді колючки на тілі деяких тварин. 5. Тонкий загострений кристал чого-небудь (наприклад, голки снігу).

У варіанті **Б** таким словом є *міст* — 1. Споруда для переїзду або переходу через річку, залізницю, автомагістраль, яр і т. ін. 2. Те, що є проміжним між чим-небудь, з'єднує щось. 3. Положення тіла з вигнутою догори грудною кліткою і з упором на долоні й п'яти. 4. Частина шасі автомашини, трактора.

У варіанті **В** багатозначним є слово *учитель* — 1. Особа, яка навчає, викладає який-небудь навчальний предмет. 2. Людина, яка є авторитетом у якій-небудь галузі, яка впливає на інших, передає свій досвід, знання, служить для них прикладом.

У варіанті **Д** слово *морфологія* — багатозначне. 1. Наука про будову та форму організмів, речовин і т. ін. 2. Розділ граматики, що вивчає форму та будову слова, а також система форм змінювання слів певної мови.

Отже, правильна відповідь — **Г**.

2. Лексичної помилки НЕМАЄ в рядку

- А несподіваний сюрприз
- Б ювілейні міроприємства
- В освічене перехрестя
- Г повиключайте всі електроприлади
- Д чинний закон

У подібних завданнях слід бути уважними до значення слів і їхньої сполучуваності; варто відстежувати, чи не наведені в рядках тавтологічні сполуки, кальковані вислови. Проаналізуємо варіанти відповідей. Варіант **А** містить тавтологічну сполуку, адже *сюрприз* — це несподіваний подарунок. Слова «*міроприємства*» в українській мові не існує, це дослівний переклад (калька)

із російської («мероприятие»). Правильно було б сказати *ювілейні заходи*. Слово *освічений* із варіанта **В** має значення «який має освіту, засвоїв різнобічні знання». Коли йдеться про перехрестя, очевидно, слід ужити слова *освітлене*. Електроприлади з варіанта **Г** потрібно *вимикати*, а не *виключати*. Таким чином, правильною відповіддю на завдання є варіант **Д**, що містить нормативну сполуку *чинний закон*.

3. Позначте речення, що містить омоніми.

- А** Щире слово й добре діло душу й серце обігріло (*Нар. творчість*).
- Б** Господь посилає нам мудрості й сили і хранить Україну нині, прісно й вівік (*В. Крищенко*).
- В** Людина там не буде вільна, де є великі і малі (*В. Загороднюк*).
- Г** День у день робота, день у день праця (*Панас Мирний*).
- Д** Міг би його поганити — не хочу вуст поганити (*М. Лукаш*).

За визначенням, омоніми — це слова, що мають однакове написання й звучання, але різні значення. Такій умові відповідає лише варіант **Д**, у якому *поганити* в першій частині речення означає «посварити, полаяти кого-, що-небудь», а в другій — «забруднювати щось чим-небудь».

4. Антонімами є всі пари слів, ОКРІМ

- А** експорт — імпорт
- Б** егоїзм — альтруїзм
- В** іммігрант — мігрант
- Г** прогрес — регрес
- Д** адресат — адресант

Антоніми — це слова, що мають протилежні значення. Такими є пари іншомовних слів із варіантів **А** (*експорт* — вивезення, *імпорт* — увезення), **Б** (*егоїзм* — себелюбство, *альтруїзм* — жертовність), **Г** (*прогрес* — поступ, розвиток; *регрес* — занепад), **Д** (*адресат* — одержувач, *адресант* — відправник). Отже, правильною є відповідь **В**, адже *іммігрант* — це чужоземець, що **в'їхав** до якоїсь країни на постійне проживання; антонімом до нього є слово *емігрант* — особа, що залишила батьківщину та **виїхала** в іншу країну для постійного чи тривалого проживання. *Мігрант* же має загальне значення людини, що свідомо та з власної волі перетинає державні або адміністративно-територіальні кордони з метою зміни місця проживання або без такої мети. Це поняття охоплює процеси еміграції та імміграції.

5. Виділене слово вжито в невластивому йому значенні в реченні

- А** Книга *являється* надійним джерелом інформації.
- Б** Бібліотека *розташована* на першому поверсі.
- В** Львів *вважають* одним із найпривабливіших центрів туризму.
- Г** Директор школи *перебуває* за кордоном.
- Д** У школі є кілька класів з інтерактивними дошками.

Слід бути надзвичайно уважними до значень слів! Слово *являтися* є синонімічним до *з'являтися* — показуватися де-небудь, ставати доступним зорові, видним (наприклад, у вірші І. Франка: «Чого являєшся мені у сні?»). Помилкове слововживання у варіанті **А** слід відредагувати так: «Книга є надійним джерелом інформації» (або «Книга — надійне джерело інформації»).

6. Позначте рядок, у якому фразеологічні звороти є синонімічними.

- А** на живу нитку — білими нитками шитий
- Б** і води не замутиць — хоч у вухо бгай
- В** попасти на слизьке — накрити мокрим рядом
- Г** бентежити кров — не чути землі під собою
- Д** закрутити веремію — укрутити хвоста

Значення незнайомих фразеологізмів слід постійно з'ясовувати за словниками. Не завадить укладати свій словничок колоритних, оригінальних стійких словосполук, використовувати їх у живому мовленні. Значення фразеологізмів із варіантів, пропонованих у завданні:

- А** *на живу нитку* — нашвидку, похапцем;
білими нитками шитий — невміло, погано замаскований;
- Б** *і води не замутиць* — тихий, спокійний, покірний;
хоч у вухо бгай — покірний, тихий, сумирний;
- В** *попасти на слизьке* — потрапити в дуже скрутне становище;
накрити мокрим рядом — зненацька накинутися з докорами, лайкою;
- Г** *бентежити кров* — викликати неспокій, тривогу, розбурхувати почуття, думки;
не чути землі під собою — 1) дуже радіти, хвилюватися; 2) поспішати;
- Д** *закрутити веремію* — зчинити галас, сум'яття;
укрутити хвоста — приборкати когось, обмежити йому свободу дій.

Отже, правильна відповідь на завдання — варіант **Б**.

ОПЕРАЦІЙКА

СТОРИТЕЛІНГ

Це завдання можна виконувати в групах. Створіть зв'язну розповідь, презентуючи тему своєї групи у вигляді цікавої історії.

Теми для виступів:

1. Групи слів за походженням.
2. Групи слів за значенням.
3. Групи слів за вживанням.

МИСЛИМО КРИТИЧНО

1. Прочитай текст і дай відповіді на питання після нього.

СЛОВО РОКУ

Слово року — найбільш важливе поняття (слово або фраза) в суспільній думці в якомусь конкретному році.

За версією Оксфордського словника англійської мови, 2016 року таким словом стало *постправда (post-truth)*. Упорядники словника стверджують, що це явище існувало протягом десятиліть, однак термін став дуже популярним після виходу Великої Британії з ЄС і президентських виборів у США, на яких переміг республіканець Дональд Трамп. Деякі поступилися цьому слову, однак теж стали словами-рекордсменами *коулрофобія, брекзитер* і *чатбот*.

У 2015 році титул найпопулярнішого вибороло слово *емодзі*. До короткого списку слів року від Оксфордського словника також увійшли *sharing economy* (економіка на спільний кошт, коли люди безкоштовно або за мінімальну винагороду ділять одне з одним товари та послуги), *they* (він / вона — людина, стать якої не хочуть указувати), *on fleek* (стильний, красивий, привабливий), *ad blocker* (блокувальник реклами в мережі), *refugee* (біженець), *Dark Web* (недоступна для звичайних технічних засобів частина Інтернету), *lumbersexual* (чоловік, що дотримується підкреслено грубого стилю в одязі, зачісці, носить бороду).

Словом 2014 року було *вейп (vape)*. До найпопулярніших слів також потрапили: *нормкор (normcore)*, *bae* (іменник, який використовують для висловлення ніжних почуттів до свого партнера), *contactless* (безконтактний), *слективізм (slacktivism)*, від слова *slack* — «бездіяльність»; участь в Інтернет-акції на політичну або соціальну тему, яка не потребує часу або великого рівня залученості, наприклад, підписання петицій онлайн).

У 2013 році першість вибороло слово *селфі (selfie)*. До короткого списку потрапило також слово *тверк (twerk)*, що означає сексуально провокативні танцювальні рухи, і *binge-watch* — переглядати підряд кілька епізодів серіалу чи телевізійної програми. Також популярним було слово *шоврумінг (showrooming)* від *шоврум* (торговельна зала). Воно означає «вивчати річ у магазині, щоб потім придбати її в мережі за нижчу ціну».

Витлумач значення слів *коулрофобія, брекзитер, чатбот, емодзі, вейп, нормкор, селфі* (за потреби використовуй словники іншомовних слів, Інтернет). Поміркуй, чи можна дібрати до цих слів власне українські відповідники. Якщо так, запропонуй свої варіанти.

2. Прочитай текст. Знайди відповіді на питання, які в ньому ставить автор.

Вочевидь, нам, щоб належно розім'ятися й загострити собі відчуття реальності (методисти скажуть — для сенсибілізації), не зайвим буде спитати й себе про деякі аж надто буденні речі. Наприклад, коли вікно *закривають* (собою, чимось), а коли — *зачиняють*? Коли участь *беруть*, а коли — *приймають* (душею, розумом)? Чи легко *назирці* ходити *здибочки*? Що означають ці слова? Чим відмінні *їжа* і *їда*? *Посмішка* й *усмішка*? *Гривна* і *гривня*? Чим — *проноза* і *шлапак*? А *солоній* і *розвеза*? *Нетяга*, *неборак* і *горобаха*? Чим відрізняються *волокита* і *волоцюга*? *Небіж* і *небіжчик*? *Галайда*, *гайдамака* і *гайдабура*? *Панночка* і *панянка*? *Панна*, *панія*, *паніматка* і, даруйте, *стара пантофля*? Які на вигляд *горобина* і *журавлина*? Що п'ють *швець* і *кравець*? Хто такі *харциз*, *джигун*, *драгоман*, *бондар*, *лимар*, *стельмах*? Що виробляють *папірня*, *гута*, *гуральня*, *броварня*? Як назвати одним словом дуже дрібний дощик і пустий горіх? Як перекласти по-тутешньому слова *імплементація*, *прайс-лист*, *бренд*, *інтенція*, *рецепція*, *памперс*, *трансформер*? Коли кажемо *мимохіть*, а коли — *мимохідь*? Коли — *напохваті* і *похапцем*? Коли — *навзник* і *навідліг*? <...> Коли *закривають очі*? Які значення має слово *притьмом*? Чи слід тетеріти, спізнившись на побачення й почувши *де ти блудиш*? Де хіба на табличці в метро *вихід в місто*? Що прочитується в написі *прохід заборонено* — крім того, що проходу нема? Хто каже *вуз*? Хто й навіщо — *прикид*, *ксива*, *губернатор регіону*? Що краще — бути просто ввічливим чи *взаємно ввічливим*? Як відповісти на привітання *добрий день*? Що не так у крамниці *продуктів харчування*, де пропонують *чорну*, а ще й *червону смородину*? Чи *цегельний завод* завжди *цегляний*? Як розуміти вислів *народ переможе капітал*? Хто кохає *один одного*? Як звуть тубільців Америки? Скільки ніг у *мокриці*?

(Віталій Радчук «Про культуру і свободу слова і думки»)

3. А скільки з цих слів знаєш ти? Прочитай пропоновані слова, з'ясуй їхні значення. За потреби використовуй мережу Інтернет.

Петрикор, еглет, лунула, мондегрин, колівубл, пунт, лемніската, дисанія, дефенестрація, флоема, хюге.

4. Прочитай подані парами слова. Підкресли лише ті пари, які є синонімами.

- агонія — нежить
- ажурний — філігранний
- бовван — дурень
- боривітер — буря
- брунатний — набубнявілий
- бусол — черногуз
- веремія — колотнеча
- визиск — пошук
- ворохобний — брудний
- городина — огорожа
- гребувати — гребти
- гринджоли — санчата
- дзиглик — стільчик
- драглистий — грузький
- запаска — заощадливість
- зугарний — вродливий
- кпити — глузувати
- ластовиння — пташеня
- лихоманка — злигодні
- миршавий — мишачий
- наглий — нахабний
- нидіти — скніти
- поштивий — адресований
- пропасниця — втрата
- профілактика — нехворощ
- рахманний — циганський
- тартак — лісопильня
- фронтальний — воєнний
- церата — клейонка
- шпаркий — швидкий

 ВІДПРАЦЬОВУЄМО НАВИЧКИ

1. Прочитай текст. Визнач у ньому слова іншомовного походження. Добери до них українські відповідники, запиши слова парами.

Аеропорт був сповнений звуків. Гуділи літаки, сварилися перехожі, плакали діти. Повна тиша була б тут аномалією. Мене привабили літаки. Здавалося, кожен із них має свою біографію: одні безліч разів бували в польоті, інші — лише наважувалися стати на крило. Цікаво, а чи може літак піднятися вертикально вгору? Мабуть, ні, адже він не ракета. Думаю, наш час — справді епоха літаків!

2. Підкресли серед пропонованих слів лише ті, які є історизмами. До архаїзмів добери сучасні відповідники.

Ланіти, боярин, уста, десниця, волость, комонник, шуйця, кріпак, зигзиця, рать, тать.

3. Добери українські відповідники до запозичених слів.

Автодафе, автохтонний, аеропорт, андеграунд, апліканд, аплікація, вокзал, дилер, екзальтація, емпіричний, інсинуація, інспірувати, інтенція, котон, куліси, маркетинг, плеєр, прайс-лист, пресинг, провайдер, промоушн, фан, фотографія.

4. Обери правильний варіант.

1. Читацький (*абонент, абонемент*) дійсний протягом року. 2. Коли (*адресат, адресант*) перевірятиме свою електронну поштову скриньку, він знайде ваш лист. 3. Важке зелене море (*болотистої, болотної, болотяної*) рослинності весело хлюпало під поривами свіжого вітру (*В. Малик*). 4. Гей ти, коню мій (*буланий, булатний*), гей, озвися, де ти є?! (*О. Олесь*) 5. У новому (*виборному, виборчому*) законодавстві менше можливостей для фальсифікації. 6. Більшість критиків називає емоційність (*визначною, визначальною*) рисою поезики Василя Стуса. 7. У (*військовий, воєнний*) час однією з первинних форм оподаткування була данина з переможеного народу (*З підручника*). 8. Вірменія розташована в субтропічній зоні, але через (*гірницький, гірничий, гірський*) рельєф відзначається розмаїттям типів клімату. 9. На території сучасного Іраку було знайдено (*глиняний, глинистий*) кружечок, якому 4500 років (*З підручника*). 10. Молодіжна (*громадська, громадянська*) організація є невід'ємним елементом сучасної європейської країни, риси якої сьогодні притаманні Україні.

5. Установи відповідність між зображенням, назвою та її тлумаченням, упиши відповідні цифри і букви в таблицю.

1

2

3

4

- А Холодна зброя ударно-роздроблювальної дії, символ влади в деяких країнах, один із козацьких клейнодів. Складається з дерев'яної чи металевої ручки, до якої кріпиться металева, дерев'яна чи кам'яна куля. Могла бути прикрашена коштовним камінням.
- Б Давньоруська холодна зброя, що являла собою металеву головку з гострими виступами, насаджену на держално. У козацькому війську — знак влади полковника.
- В Булава з металевою кулькою на кінці та прикрасою-китицею з кінського волосу; у давні часи широко застосовувалася в Туреччині, Польщі, Росії (як ознака влади козацьких отаманів) і в Україні (як ознака влади гетьманів).
- Г Дерев'яний стрижень із потовщеним заокругленим кінцем, яким розтирають у макітрі мак, пшоно тощо.

Відповідь:

Назва	Малюнок	Тлумачення
Бунчук		
Пірнач		
Булава		
Макогін		

6. Установи відповідність між назвами давніх професій і їх тлумаченнями. Упиши букви в таблицю відповідей. Назви професію, якій відповідає зайве тлумачення.

Назви професій	Тлумачення
1 бондар	А майстер мурування
2 чумак	Б той, хто виготовляє або продає дьоготь
3 кожум'яка	В робітник шкіряного виробництва; шкіряник
4 дігтяр	Г торговець, який перевозив на волах хліб, сіль, рибу та інші товари для продажу
5 лимар	Д майстер, який робить вози, сани, колеса і т. ін.
6 стельмах	Е майстер, який виготовляє ремінну зброю.
7 котляр	Ж художник або робітник, що займається фарбуванням будівель, стін приміщень і т. ін.
8 кушнір	З майстер, що виробляв сирицю (недублену шкіру, оброблену жировими речовинами, які робили її дуже міцною та еластичною); мнець.
9 чинбар	И фахівець, що вичиняє хутро із шкури та шиє хутрянні вироби
10 муляр	К майстер, ремісник, що виробляє діжки, бодні, дерев'яні відра і т. ін.
	Л те саме, що казаняр (той, хто робить казани — металевий посуд — або лагодить їх)

Відповіді:

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10

7. Добери якомога більше фразеологізмів.

- Про ситуацію, коли дуже тісно.
- Про те, що розташоване близько.
- Про те, що ніколи не відбудеться.
- Про того, хто хвалить, надмірно підносить когось.
- Про несамотійну людину, яка залежить від когось або чогось.
- Про того, хто приховує правду, обдурює.

8. Відредагуй речення. Запиши правильні варіанти.

1. З тих пір ми прикладали багато зусиль, щоб покращувати рівень свого життя. 2. До сих пір ми не могли визначитися, що треба робити заздалегідь. 3. При таких обставинах не мішало б хоча б щось зробити. 4. На наступний день вони вирішили прийняти участь у цьому конкурсі. 5. Не роби вигляд, що ти не хочеш мене бачити, адже із-за твоєї поведінки я відчуваю себе ущемленим. 6. На свято нового року нам дарували пам'ятні сувеніри. 7. На протязі року відбудуться самі цікаві заходи. 8. Це правило відоме для багатьох школярів та учнів.

9. Прочитай речення. До підкреслених слів добери якомога більше синонімів.

1. Холодна сльота сліпить очі, та ще й б'є в груди слизький вітер (Ю. Мушкетик).
2. Над усім панує тільки ритмічний, стриманий шум, спокійний, певний у собі, як живчик вічності (М. Коцюбинський).
3. Сіла, рівна, вигідно у фотель і подивилася на чоловіка (О. Кобилянська).
4. Донна Анна перебирає у скриньці коштовні покраси і приміряє їх до себе, дивлячись у свічадо (Леся Українка).
5. Ну ж, парубче, хутчій! (Леся Українка)
6. Там тепер стирчить їжаком малоросла ліщина, колючі будяки, як волосся на сирітській миршавій голові, обскублене руками мачухи (І. Нечуй-Левицький).
7. А на кручах живими зморшками брижить ліс, який тут, унизу, з первозданною ніжністю зеленіє шелюгою по білих піщаних обмілинах, де в святкових веселощах грає риба й де чайки літають (Є. Гуцало).

10. Перефразуй речення, використовуючи синонімічне багатство мови (заміни повнозначні слова синонімами).

1. Якщо відбувається насильницьке знищення чогось, хоч би й метелика, то це атака на весь Божий задум одразу, бо те місце зятиме пустотою, і та нитка, яка мала бути на ньому «сродним трудом» вплетена в загальний світовий «дизайн», не з'явиться, — а значить, увесь задум буде скалічений (О. Забужко).
2. Але мені не дає спокою те, що можна не лише жити і спати спокійно, коли когось страчують, а ще й при цьому отримувати задоволення від споглядання такого публічного видовища (Ю. Андрухович).
3. Наші читачі схильні критикувати українську літературу, говорити про її беспорядність, неконкурентоспроможність, при цьому забуваючи, що в багатьох випадках українську книжку не купують не тому, що вона не якісна, а тому що її просто немає де купити (С. Жадан).

ПРОКАЧАЙ СКІЛИ

Варіант I

Завдання 1—8 мають по п'ять варіантів відповіді, лише один із яких правильний. Оберіть правильний, на Вашу думку, варіант відповіді та позначте його зручним для Вас способом.

1. Виділене слово вжите в прямому значенні в реченні

- А Холодні осінні тумани клубочаться вгорі і *спускають* на землю мокрі коси.
- Б Ви знаєте, як *сплять* старі гаї?
- В І все то те, вся країна, повита красою, зеленіє, *вмивається* дрібною росою.
- Г З-під коріння липи било *джерело* погожої води.
- Д *Зітхає* вітер полинами, і поміж нами на межі — мала церковця.

2. Немає лексичної помилки в рядку

- А багаточисельні прохання
- Б рішити завдання
- В наступного разу
- Г думки співпадають
- Д приймати участь

3. Помилково вжито слово в рядку

- А стояв на протязі
- Б бувший у користуванні
- В охочий зробити вправу
- Г необхідний усім людям
- Д прикрі помилки

4. Замість пропуску в реченні «Учень, [...] хвилювання, блискуче склав іспит» можуть стояти всі слова, ОКРІМ

- А незважаючи на
- Б не дивлячись на
- В забувши про
- Г подолавши
- Д попри

5. Доберіть синонім до слова *збагнути*.

- А зібгати
- Б розбагатіти
- В зрозуміти
- Г розгубитися
- Д зрадити

6. Фразеологізм «давати горобцям дулі» має антонім

- А гріти чуба
- Б байдики бити
- В ловити г'ав
- Г водити за носа
- Д держати хвіст бубликом

7. Лексично правильне словосполучення утворить прикметник *буланий (-а, -е)* з іменником

- А ніж
- Б меч
- В сталь
- Г кінь
- Д спис

8. Доберіть до фразеологізму «стати на рушник» відповідне значення.

- А заручитися, повінчатися
- Б укласти угоду
- В нехтувати заповідями
- Г безоглядно втікати
- Д приїхати до батьків

У завданнях 9—12 до кожного з чотирьох рядків інформації, позначених цифрами, доберіть один правильний, на Вашу думку, варіант, позначений буквою. Поставте позначки в таблицях до завдань.

9. Доберіть антоніми до пропонованих слів.

Слово

- 1 нерозумний
- 2 бридкий
- 3 шкідливий
- 4 альтруїстичний

Антонім

- А принадний
- Б свійський
- В тямущий
- Г корисний
- Д корисливий

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

10. Утворіть лексично правильні словосполучення.

- 1 переводити
- 2 переказувати
- 3 виголошувати
- 4 оголошувати

- А газети
- Б промову
- В кошти
- Г через дорогу
- Д догану

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

11. Поєднайте слова обох колонок, утворивши фразеологізми.

1	валаамова	А	віра
2	неопалима	Б	манна
3	небесна	В	купина
4	обітована	Г	земля
		Д	ослиця

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

12. Доберіть до кожного фразеологізму антонім.

Фразеологізм	Антонім
1 аж кишить	А кров з молоком
2 вітер у кишнях свистить	Б де козам роги правлять
3 на кид стріли	В хоч голки збирай
4 як з хреста знятий	Г аж із горла лізе
	Д кіт наплакав

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

Варіант II

Завдання 1—7 мають по п'ять варіантів відповіді, лише один із яких правильний. Оберіть правильний, на Вашу думку, варіант відповіді та позначте його зручним для Вас способом.

1. Лексичну помилку допущено в рядку

- А являється зразком для інших
- Б скасувати засідання
- В непридатний до споживання
- Г зважати на закони
- Д робити для годиться

2. Лексичну помилку допущено в рядку

- А діюче законодавство
- Б цікава пропозиція
- В підсумкова перевірка
- Г внутрішні суперечності
- Д купив на виплат

3. Помилково вжито слово в рядку

- А поводитися грубо
- Б уникнути небезпеки
- В надіслати листівку
- Г заказати товари додому
- Д перекладати українською

4. Виділене слово вжите в невластивому йому значенні в реченні
- А Три примірники книги *присутні* в бібліотеці.
 - Б Вантажне відділення *розташоване* на другому поверсі.
 - В Віталія Кличка *вважають* одним з найпопулярніших боксерів.
 - Г Директор школи *перебуває* за кордоном.
 - Д У спортивній школі є кілька басейнів.
5. Антоніми вжито в прислів'ї
- А Глибше орати — більше сіна мати.
 - Б Не говори, що знаєш, але знай, що говориш.
 - В Птицю знати по пір'ю, а чоловіка по бесіді.
 - Г Добро далеко розходиться, а зло ще далі.
 - Д Не бажай синові багатства, а бажай розуму.
6. Лексично правильне словосполучення утворить слово *гуманітарний* (-а, -е, -ї) із прикметником
- А жінки
 - Б ставлення
 - В науки
 - Г поведінка
 - Д цивілізація
7. Фразеологізми синонімічного ряду «бувати в бувальцях», «бути на коні й під конем», «пройти і Крим і Рим і мідні труби» мають значення
- А бути освіченим
 - Б бути досвідченим
 - В бути боязким
 - Г бути сміливим
 - Д бути неспокійним

У завданнях 8—12 до кожного з чотирьох рядків інформації, позначених цифрами, доберіть один правильний, на Вашу думку, варіант, позначений буквою. Поставте позначки в таблицях до завдань.

8. Доберіть синоніми до пропонованих слів.

Слово

- 1 превентивний
- 2 автономний
- 3 автентичний
- 4 кардинальний

Синонім

- А істотний
- Б запобіжний
- В передовий
- Г справжній
- Д самостійний

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

9. Доповніть речення фразеологізмами.

Речення

- 1 Українську мову він знає...
- 2 Схожі ми з братом...
- 3 Раптовий приїзд батьків був...
- 4 Я крутилася з ранку до вечора...

Фразеологізм

- А** як грім з ясного неба.
Б як свої п'ять пальців.
В як білка в колесі.
Г як гриби після дощу.
Д як дві краплі води.

А Б В Г Д

1				
2				
3				
4				

10. Установіть відповідність між синонімічними фразеологізмами.

Фразеологізм

- 1 хоч з лица воду пий
- 2 перепастися на смик
- 3 підбивати клинці
- 4 де Макар телят пасе

Синонім

- А** хоч картину малюй
Б з лица спасти
В смалити халявки
Г у чорта на куличках
Д повісити носа

А Б В Г Д

1				
2				
3				
4				

11. Поєднайте слова обох колонок, утворивши фразеологізми.

- 1 авгієві
- 2 геркулесові
- 3 геростратова
- 4 езопівська

- А** мова
Б слава
В стайні
Г руки
Д стовпи

А Б В Г Д

1				
2				
3				
4				

12. Доберіть до фразеологізмів антоніми.

Фразеологізм

- 1 як на долоні
- 2 як камінь під гору котити
- 3 як піску морського
- 4 як дві краплі води

Антонім

- А** як макогін на ночви
Б як у тумані
В як на пожежу
Г як у ката сліз
Д як Сірку муху з'їсти

А Б В Г Д

1				
2				
3				
4				

Варіант III

Завдання 1—7 мають по п'ять варіантів відповіді, лише один із яких правильний. Оберіть правильний, на Вашу думку, варіант відповіді та позначте його зручним для Вас способом.

1. Немає лексичної помилки в рядку

- А** бурхливі овації
Б вільна вакансія
В ефективний метод
Г дивний парадокс
Д завзятий ентузіазм

2. Лексичну помилку допущено в рядку

- А наші думки збігаються
- Б освічений юнак
- В на протязі дня
- Г брати участь
- Д природна реакція

3. У невластивому значенні вжито слово в рядку

- А уболівали за команду
- Б повстали проблеми
- В порушили клопотання
- Г були в продажі
- Д скасували наказ

4. Правильно витлумачено слово в рядку

- А актуальний — злободенний
- Б економічний — ощадливий
- В інноваційний — застарілий
- Г іммігрувати — виїхати
- Д експресивний — запопадливий

5. Антонімами є слова

- А обдарований — стриманий
- Б акуратний — приемний
- В занепадати — відроджуватися
- Г акліматизований — пристосований
- Д евфонія — милозвучність

6. Лексично неправильне словосполучення утворить прикметник *виборчий* зі словом

- А округ
- Б бюлетень
- В голос
- Г закон
- Д старшина

7. У фразеологізмах «хоч в ... стрель», «куди й ... сягало», «про людське ...» замість пропусків має бути слово

- А почуття
- Б повітря
- В серце
- Г око
- Д село

У завданнях 8—12 до кожного з чотирьох рядків інформації, позначених цифрами, доберіть один правильний, на Вашу думку, варіант, позначений буквою. Поставте позначки в таблицях до завдань.

8. Установіть відповідність між назвою групи слів та прикладами.

		А	Б	В	Г	Д
<i>Група слів</i>	<i>Приклади</i>					
1 діалектизми	А аршин, скіф, вйіт					
2 історизми	Б лайфхак, флешмоб, постправа					
3 архаїзми	В бараболя, вуйко, когут					
4 неологізми	Г достоту, галузка, спрага					
	Д всує, шуйця, перст					

9. Поєднайте слова обох колонок, утворивши фразеологізми.

		А	Б	В	Г	Д
1 піррова	А поразка					
2 аріаднина	Б перемога					
3 ахіллесова	В п'ята					
4 сізіфова	Г праця					
	Д нитка					

10. Установіть відповідність між фразеологізмом і його значенням.

		А	Б	В	Г	Д
<i>Фразеологізм</i>	<i>Значення</i>					
1 шапкою докинути	А багато					
2 хоч греблю гати	Б повільно					
3 до нових віників	В надовго					
4 як мокро горить	Г близько					
	Д незручно					

11. Замініть фразеологізм одним словом.

		А	Б	В	Г	Д
<i>Фразеологізм</i>	<i>Слово</i>					
1 розбити глека	А обдурювати					
2 мотати на вус	Б ризикувати					
3 водити за носа	В посваритися					
4 по ниточці ходити	Г коритися					
	Д помічати					

12. Доберіть синоніми до поданих фразеологізмів.

		А	Б	В	Г	Д
<i>Фразеологізм</i>	<i>Синонім</i>					
1 ніде курці клюнути	А на все горло					
2 хоч вовком вий	Б хоч кричи					
3 із доброго дива	В намотати на вус					
4 зарубати на носі	Г як оселедців у бочці					
	Д ні сіло ні впало					

КАРТА ПАМ'ЯТІ

ЛЕКСИКОЛОГІЯ. ФРАЗЕОЛОГІЯ

1. Заповни таблицю.

Групи слів у лексиці

Групи слів	Пояснення	Приклади
За значенням		
Однозначні		
Багатозначні		
Синоніми		
Антоніми		
Омоніми		
За походженням		
Бласне українська лексика		
Запозичена лексика		
За вживанням		
Загально-вживані слова		
Науково-термінологічна лексика		
Діалектизми		

Групи слів	Пояснення	Приклади
Неологізми		
Застарілі слова: історизми і архаїзми		
За емоційним забарвленням		
Нейтральна лексика		
Емоційно забарвлена лексика		

2. Запиши іншомовні слова, які здалися тобі незвичними (цікавими) і які ти хочеш запам'ятати (не менше ніж 10), та власне українські відповідники до них.

.....

.....

.....

.....

.....

3. Запиши приклади паронімів, які під час опанування цієї теми здалися тобі незвичними (цікавими) і які ти хочеш запам'ятати (не менше ніж 10).

.....

.....

.....

.....

.....

4. Запиши приклади фразеологізмів, які під час опанування цієї теми здалися тобі незвичними (цікавими) і які ти хочеш запам'ятати (не менше ніж 10).

.....

.....

.....

.....

.....

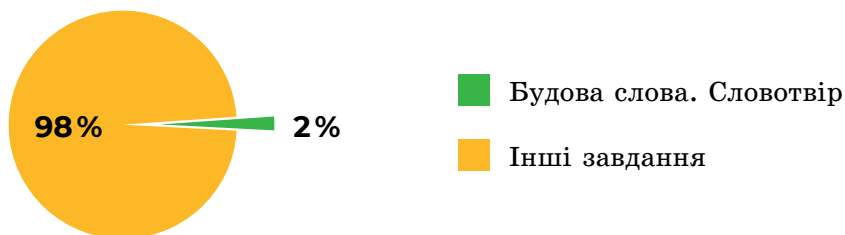

БУДОВА СЛОВА. СЛОВОТВІР

ОРГАНАЙЗЕР

ПРИБЛИЗНИЙ ВІДСОТОК БАЛІВ З ТЕМИ

ПОТРІБНО НАВЧИТИСЯ

- відділяти закінчення слів від основи;
- членувати основу на значущі частини — морфеми;
- розрізняти форми слова й спільнокореневі слова, правильно вживати їх у мовленні.

ПЛАН ДІЙ

Теми для вивчення	Дати		Відмітка про виконання
	Початок	Завершення	
Будова слова			
Способи словотворення			
Сполучні голосні в складних словах			

БАЗА ДАНИХ

Морфема — значуща частина слова (префікс, корінь, суфікс, основа, закінчення, інтерфікс, постфікс).

Морфеміка — розділ мовознавчої науки, що вивчає морфеми.

Словотвір — процес творення нових слів у мові й розділ мовознавчої науки, що вивчає будову і творення похідних слів.

Твірне слово — слово, що слугує базою для утворення іншого слова (наприклад, для іменника *чесність* твірним словом є прикметник *чесний*, а для *чесний* — іменник *честь*).

Твірна основа — частина твірного слова, яка входить до складу нового (похідного) слова (при цьому закінчення до уваги не беруть). Наприклад, твірною основою для слова *правдивість* є *правдив-*, а для слова *правдивий* — *правд-*.

Словотвірний ланцюжок — ряд спільнокореневих слів, розташованих відповідно до послідовності їхнього творення. Наприклад: *почорніння* ← *почорніти* ← *чорніти* ← *чорний*.

БУДОВА СЛОВА

Визначити морфемну будову слова = поділити його на морфеми.

Префікс	Корінь	Суфікс	Закінчення
значуща частина слова, яка стоїть перед коренем і служить для утворення нових слів чи інших граматичних форм	головна значуща спільна частина споріднених слів, що виражає їхнє лексичне значення	значуща частина слова, яка стоїть після кореня і служить для утворення нових слів чи інших граматичних форм	змінна значуща частина слова, що стоїть переважно в його кінці та виражає граматичне значення
<p>Основа — частина слова без закінчення, що виражає лексичне значення слова</p>			<p>У незмінних словах закінчення не буває!</p> <p>Отже, не мають закінчень:</p> <ul style="list-style-type: none"> • прислівники: <i>гарно, добре, увечері</i> (-о, -е, -і тут — суфікси); • дієприслівники: <i>танцюючи, зробивши, прибігши</i> (суфікси -ючи, -вши, -ши); • інфінітив: <i>танцювати, робити</i> (-ти тут — суфікс); • незмінювані іншомовні слова: <i>пюре, какаду, метро</i> (усе слово — корінь); • службові частини мови (сполучник, прийменник, частка), вигук

Щоб правильно поділити слова на морфеми (значущі частини — корінь, префікс, суфікс, закінчення, основу), спочатку визначай корінь, добираючи спільнокореневі слова, потім — закінчення (змінюй слово; змінна частина й буде закінченням).

Слід відрізнити спільнокореневі слова від слів із омонімічними коренями (мають різне лексичне значення).

Наприклад, слова *вода, водний, водогін* — спільнокореневі, а слова *друг, дружній, другий* — ні (слово *другий* має інше значення).

Зауваж! В інфінітивах голосний, що стоїть між коренем і суфіксом **-ти**, — теж суфікс.

Наприклад, морфемна будова слова *жати*: корінь **-ж-**, суфікс **-а-**, суфікс **-ти**.

Наприкінці дієслів може бути постфікс **-ся(-сь)**: *пишатися, хвилюватися*

СПОСОБИ СЛОВОТВОРЕННЯ

	Способи	Як утворюється слово	Приклади
МОРФОЛОГІЧНІ	Префіксальний	за допомогою префікса	<i>недруг</i> (префікс не- + корінь -друг), <i>прадід</i> (префікс пра- + корінь -дід)
	Суфіксальний	за допомогою суфікса	<i>глибина</i> (корінь глиб- + суфікс -ин-), <i>кобзар</i> (корінь кобз- + суфікс -ар)
	Префіксально-суфіксальний	одночасно за допомогою префікса та суфікса	<i>навушник</i> (префікс на- + корінь -вуш- + суфікс -ник)
	Безафіксний (усічення)	відкиданням суфіксів	<i>перехід</i> (від <i>переход-ити</i>); <i>вигін</i> (від <i>виган-яти</i>)
	Складання	поєднанням основ або їх частин	<i>глинозем</i> (<i>глин-а</i> + <i>зем-ля</i>), <i>військкомат</i> (<i>військ-овий</i> + <i>ком-ісарі-ат</i>)
НЕМОРФОЛОГІЧНІ	Морфолого-синтаксичний	через перехід слова з однієї частини мови в іншу	<i>майбутнє, пальне</i> (іменники, утворені від прикметників)
	Лексико-синтаксичний	злиттям сполучень слів в одне слово	<i>перекотиполе, зірвиголова</i>
	Лексико-семантичний	переосмисленням слів	<i>Гончар</i> (назва професії → прізвище), « <i>Сокіл</i> » (назва птаха → назва хокейного клубу)

Щоб правильно визначити спосіб словотворення, слід уважно визначати твірне слово:

подорожній ← *дорожній* ← *дорога*.

Слово *подорожній* утворене префіксальним способом (*подорожній* «мінус» *дорожній* = **по-**, це префікс); слово *дорожній* — суфіксальним (*дорожній* «мінус» *дорога* = **-н(ій)**; **-н-** — це суфікс).

СПОЛУЧНІ ЗВУКИ В СКЛАДНИХ СЛОВАХ І ЇХ ПОЗНАЧЕННЯ НА ПИСЬМІ

Перша частина складного слова...		
...утворена від прикметника або від іменника, основа якого закінчується на твердий приголосний	...утворена від іменника, основа якого закінчується на м'який приголосний (крім [й])	...закінчується на голосний, [й] або подовжений приголосний
-о-	-е-	-є-
<i>давньоруський</i> (давній) <i>пізньоукраїнський</i> (пізній) <i>ясноокий</i> (ясний) <i>хлібороб</i> (хліб) <i>мишоловка</i> (миша)	<i>місяцехід</i> (місяць) <i>буревій</i> (буря) <i>волелюбний</i> (воля) <i>землетрус</i> (земля) <i>вогнегасник</i> (вогонь)	<i>краєзнавчий</i> (край) <i>боедатний</i> (бій) <i>життєподібний</i> (життя) <i>насіннезнавчий</i> (насіння)
<p> Запам'ятай як винятки:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) <i>овочесховище, очевидний, кожум'яка;</i> 2) <i>вищезгаданий, нижчепідписаний</i> (у цих словах перша частина — це прислівник у вищому ступені порівняння); 3) <i>конов'язь, коногон, костогриз, костоправ, свинопас, свиноматка</i> 		
<p>Якщо перша частина складних слів — числівник у називному / родовому відмінку або дієслово в другій особі однини наказового способу, сполучним голосним у складних словах буде -и-: <i>восьмизначний, чотириногі, п'ятикутник, пройдисвіт, горицвіт, вариво</i> да й под.</p>		

ТВОРЕННЯ ІМЕННИКІВ, ЩО НАЗИВАЮТЬ ОСІБ ЗА ПРОФЕСІЄЮ, ПОСАДОЮ, РОДОМ ЗАНЯТЬ

Неправильно	Правильно
арматурщик	арматурник
атомщик	атомник
бетонщик	бетонник
бурильщик	бурильник
буряковод	буряківник
зварщик	зварник (рідше — зварювальник, зварювач)
картоплевод	картопляр
квітовод	квітникар
портний, портниха	кравець, кравчиня
чертьожник	кресляр
кукурудзовод	кукурудзівник
лісовод	лісник / лісівник
манікюрщиця	манікюрниця

Неправильно	Правильно
мебельщик	мебляр
каменщик	муляр
 Мáляр — 1) художник; 2) робітник, що займається фарбуванням будов, стін приміщень. Мўляр — майстер мурування	
нефтяник	нафтовик
паркетщик	паркетник
пожежний	пожежник
горнічна	покоївка
прачка	праля
уборщиця	прибиральниця
поставщик	постачальник
почтальйон	поштар
лічильник	рахувальник
рибак	рибалка
рисовод	рисівник
садовод	садівник
складальщик	складальник
скловщик	скляр
скрипач	скрипаль
сортировщик, сортирувальник	сортувальник
таксіст	таксист
плотник	тесля / тесляр
хмелевод	хмеляр
шахматист	шахіст
шахтьор	шахтар
швея	швачка
 Швець — майстер, який шиє і лагодить взуття. Швачка ж шиє одяг!	

 Зважай!

Існує думка, що іменники жіночого роду з суфіксом **-к(а)** слід уживати в розмовному, публіцистичному та художньому стилях, а в офіційно-діловому, науковому мовленні віддавати перевагу формам чоловічого роду, навіть якщо вони називають осіб жіночої статі: *професор Ярослава Володимирівна, кандидат наук Світлана Хопта*. Варто, проте, наголосити, що слова-фемінітиви активно проникають у слововживання: *міністерка, філософиня, членкиня, мисткиня*. Але їх потрібно відрізняти від слів із просторічним відтінком: *біологічка, хімічка, професорша* й под., які, безперечно, є ненормативними.

ПАНЕЛЬ ІНСТРУМЕНТІВ

1. Не мають закінчення обидва слова в рядку

- А прочитано, намальований
- Б сорок, по-німецьки
- В горілиць, пекучі
- Г гарно, зшито
- Д метро, син

Пам'ятай, що в незмінних словах закінчення не буває. Змінні слова, що закінчуються на приголосний, мають нульове закінчення.

Отже, не мають закінчень слова: *прочитано*, *по-німецьки*, *горілиць*, *гарно*, *зшито*, *метро*.

Нульове закінчення мають слова: *сорок*, *син*.

Слово *намальований* має закінчення **-ий** (зістав з іншими формами цього слова: *намальован-ого*, *намальован-ому...*); слово *пекучі* — закінчення **-і** (*пекуч-их*, *пекуч-им...*).

Правильна відповідь: варіант Г.

2. Суфікс **-ик-** має однакове значення в усіх словах, ОКРІМ

- А хлопчик
- Б зайчик
- В братик
- Г котик
- Д історик

Порівняй значення всіх слів, запропонованих у завданні. У більшості з них суфікс **-ик-** має значення пестливості, зменшеності: *хлопчик*, *зайчик*, *братик*, *котик*. Лише слово *історик* такого значення не має, адже це — фахівець із історії.

Отже, правильна відповідь: варіант Д.

3. Спільнокореневими до слова *будувати* є всі слова, ОКРІМ

- А будинок
- Б розбудований
- В будити
- Г будівля
- Д будівельник

Пригадаймо: слід відрізнати спільнокореневі слова від слів з омонімічними коренями (мають різне лексичне значення).

Отже, слова *будувати*, *будинок*, *розбудований*, *будівля*, *будівельник* — спільнокореневі (пов'язані зі значенням «спорудження / споруда / той, хто

споруджує», а слово *будити* має значення «переривати, припиняти чий-небудь сон».

Правильна відповідь на завдання — **В**.

4. Схемі «префікс + корінь + суфікс + закінчення» відповідає слово

- А попересідати
- Б закарпатський
- В особистий
- Г казати
- Д правнук

З'ясуємо морфемний склад запропонованих слів:

по-пере-сід-а-ти = префікс + префікс + корінь + суфікс + суфікс;

за-карпат-ськ-ий = префікс + корінь + суфікс + закінчення;

особ-ист-ий = корінь + суфікс + закінчення;

каз-а-ти = корінь + суфікс + суфікс;

пра-внук-ø = префікс + корінь + нульове закінчення.

Отже, правильна відповідь — варіант **Б**.

5. Префіксальним способом утворено слово

- А міжгір'я
- Б переказ
- В розтринькувати
- Г переїдання
- Д підклас

Щоб з'ясувати спосіб творення наведених слів, до кожного похідного слова треба дописати твірне слово та «відняти» від першого друге. Яка морфема (які морфемні залишки) залишиться(-ається) в результаті «віднімання», таким способом і буде утворене відповідне слово. Іноді для того, щоб «побачити» правильний варіант, краще записати слово фонетичною транскрипцією.

Міжгір'я ← *гора*: [м'іж-г'ір-й-а] мінус [гор-а́] = префікс **між-** і суфікс **-й-** — префіксально-суфіксальний.

Переказ ← *переказати*: відкидання суфіксів **-а-**, **-ти** — безафіксний.

Розтринькувати ← *розтринькати*: суфікс **-ува-** — суфіксальний.

Переїдання ← *переїдати*: суфікс **-анн-** — суфіксальний.

Підклас ← *клас*: префікс **під-** — префіксальний.

ОПЕРАЦІЙКА

МИСЛИМО КРИТИЧНО

- У яких із пропонованих пар слова є спільнокореневими, а в яких — формами одного слова? Коротко обґрунтуй свою відповідь.
 - зелений — зеленим
 - писати — написати
 - сон — сонько
 - кордон — прикордонник
 - пишу — пишуть
 - президентський — президентського
- Які з пропонованих пар слів є спільнокореневими? Коротко обґрунтуй свою відповідь.
 - заводнений — приводити
 - гора — горянка
 - годувати — годівниця
 - дорожній — дорожнеча
 - порада — радіо
 - радість — радувати
- У пропонованих рядах слів знайди «зайве» слово. Обґрунтуй свій вибір.
 - столік, зайчик, хлопчик, фізик, горобчик
 - надлетіти, надрізати, надпити, надкусити
 - закавказзя, заспівати, загір'я, задніпров'я
 - глибина, височина, волосина, низина
 - козарлюга, злодюга, бандюга, вітрюга
 - бабище, стовбурище, дівчище, урвище
- Чи однакову справу роблять *швець* і *швачка*? Коротко поясни свою відповідь.

ВІДПРАЦЬОВУЄМО НАВИЧКИ

- Виконай морфемний аналіз слів (визнач значущі частини слова). Визнач способи словотворення.

Вихователька, запуск, безбарвний, маляр, соломинка, вибалок, переїзд, покірний, тихесенький, пустельник, синьоокий, відхід, незамерзлий, заручитися, мимоволі, натиск, поперегороджувати, нарукавник, книгодрукування, антитерористичний, видолинок, провулок, жати, оберіг, передноворічний, хатинка, блакить, веснянкуватий, перевтомитися.

- Від поданих іменників утвори суфіксальним способом прикметники. Укажи, які фонетичні зміни про цьому відбуваються.

Зразок: *честь* → *чесний* (спрошення).

Агент, область, випуск, захист, контраст, доблесть, тиждень, проїзд, ненависть, прихвостень, якість, пропуск, форпост, щастя, капость, зап'ястя, радість, перехрестя.

- Утвори складні слова, використовуючи пропоновані варіанти. Поясни правопис сполучних голосних.

Життя + писати; важкий + атлет; край + знати; земля + трусити; ясний + зорі; свині + пасти; груша + подібний; нація + творити; дощ + міряти; давній + Русь; сам + вчитися.

- Яке лексичне значення мають слова *конов'язь*, *коногон*, *костогриз*, *костоправ*? З'ясуй за тлумачним словником.

ПРОКАЧАЙ СКІЛИ

Усі завдання мають по п'ять варіантів відповіді, лише один із яких правильний. Оберіть правильний, на Вашу думку, варіант відповіді та позначте його зручним для Вас способом.

- 1. Не мають закінчення обидва слова в рядку**
 - А зроблено, написаний
 - Б дев'яносто, по-київськи
 - В долілиць, плакучі
 - Г запанібрата, зшито
 - Д відчищений, сто
- 2. Не змінюються всі слова в рядку**
 - А написавши, замолоду, пюре, театр
 - Б ложе, пенсне, каре, повільно
 - В кенгуру, радісно, уранці, маестро
 - Г овен, шість, твій, писав
 - Д поні, доміно, віче, кажучи
- 3. Суфікс -ен- має однакове значення в усіх словах, ОКРІМ**
 - А вовчєня
 - Б кошєня
 - В зайчєня
 - Г тигрєня
 - Д печєня
- 4. Суфікс -ик- має однакове значення в усіх словах, ОКРІМ**
 - А фізик
 - Б кролик
 - В зайчик
 - Г вовчик
 - Д песик
- 5. Спільнокореневими до слова *вода* є всі слова, ОКРІМ**
 - А водичка
 - Б зневоднення
 - В водогін
 - Г приводити
 - Д паводок
- 6. Спільнокореневим до слова *радити* є слово**
 - А радісний
 - Б радість
 - В зрадіти
 - Г зраділий
 - Д порада

- 7. Позначте рядок, у якому слово має таку будову: префікс, корінь, два суфікси.**
- А перехід
 - Б впевненість
 - В пречудовий
 - Г попереписувати
 - Д криголам
- 8. Позначте рядок, у якому всі слова мають таку будову: префікс, корінь, суфікс, закінчення.**
- А премудрий, возз'єднаний, наддніпровський, ухвалений
 - Б розсип, розкреслений, по-полтавськи, перенесений
 - В пращур, розбитий, розфасувати, провесінь
 - Г закордонний, дарувати, зроблений, написавши
 - Д підзвітний, подорожній, розквітлий, неспокійний
- 9. Префіксальним способом утворено слово**
- А діяч
 - Б стукнути
 - В схвальний
 - Г лісостеп
 - Д відходити
- 10. Префіксально-суфіксальним способом утворено слово**
- А неправда
 - Б організувати
 - В заозер'я
 - Г супокій
 - Д голубінь
- 11. Безафіксним способом (шляхом відкидання значущих частин) утворено слово**
- А зелень
 - Б зайчик
 - В заходить
 - Г залишок
 - Д зеленіти
- 12. Усі слова треба писати з буквою о в рядку**
- А хліб..роб, тисяч..літній, світ..гляд, дощ..мір
 - Б стал..вар, зор..пад, овоч..сховище, прац..любний
 - В бур..вій, ліс..степ, земл..трус, сін..кіс
 - Г піш..хід, зор..пад, житт..пис, чорн..слив
 - Д земл..мір, вол..любний, місяц..хід, бур..лом

КАРТА ПАМ'ЯТІ

БУДОВА СЛОВА. СЛОВОТВІР

1. Намалюй схему, у якій відобрази послідовність значущих частин слова — морфем.

2. Які слова не мають закінчень? Перерахуй типи слів, наведи приклади.

.....

.....

.....

.....

.....

3. Як відрізнити спільнокореневі слова від слів з омонімічними коренями?

.....

.....

.....

.....

.....

4. Назви основні способи словотворення, наведи приклади. Зроби короткий конспект.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

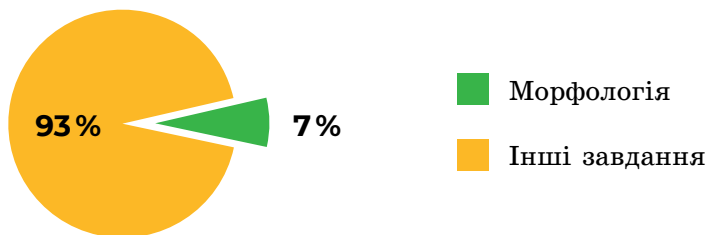
.....

.....

ОРГАНАЙЗЕР

ПРИБЛИЗНИЙ ВІДСОТОК БАЛІВ З ТЕМИ

ПОТРІБНО НАВЧИТИСЯ

- розпізнавати частини мови;
- визначати належність іменників до певної групи за їхнім лексичним значенням, уживаністю в мовленні; правильно відмінювати іменники, відрізнити правильні форми іменників від помилкових; використовувати іменники в мовленні, послуговуючись їхніми виражальними можливостями;
- відмінювати прикметники; утворювати форми ступенів порівняння якісних прикметників, повні й короткі форми якісних прикметників; відрізнити правильні форми прикметників від помилкових;
- відмінювати числівники; відрізнити правильні форми числівників від помилкових; добирати потрібні форми числівників і використовувати їх у мовленні; визначати сполучуваність числівників з іменниками; правильно утворювати форми числівників для позначення часу й дат;
- відмінювати займенники; відрізнити правильні форми займенників від помилкових, правильно добирати потрібні форми займенників і використовувати їх у мовленні, правильно утворювати й писати неозначені й заперечні займенники;
- розпізнавати особливі форми дієслова, безособові дієслова; визначати часи й способи дієслів; використовувати один час і спосіб у значенні іншого; відрізнити правильні форми дієслів від помилкових; правильно писати особові закінчення дієслів; комунікативно доцільно використовувати їх у мовленні;
- визначати загальне значення, синтаксичну роль, ступені порівняння прислівників; відрізнити правильні форми прислівників від помилкових; добирати й комунікативно доцільно використовувати прислівники в мовленні;
- визначати морфологічні ознаки службових частин мови й вигука; групи цих частин мови; відрізнити сполучники від інших співзвучних частин мови; правильно писати службові частини мови й комунікативно доцільно використовувати їх у мовленні.

ПЛАН ДІЙ

Теми для вивчення	Дати		Відмітка про виконання
	Початок	Завершення	
Частини мови. Складні випадки визначення			
Іменник як частина мови. Категорії			
Відмінкові закінчення іменників			
Прикметник як частина мови. Творення і відмінювання прикметників			
Числівник як частина мови. Відмінювання числівників			
Зв'язок числівників з іменниками			
Котра година? (Позначення часу)			
Правопис числівників і похідних слів			
Займенник як частина мови. Відмінювання і правопис займенників			
Дієслово як частина мови. Форми дієслова			
Особові закінчення дієслів			
Способи дієслова. Творення форм наказового способу			
Дієприкметник			
Дієприслівник			
Прислівник як частина мови. Правопис прислівників			
Прийменник як частина мови. Правопис прийменників			
Уживання прийменника <i>по</i>			
Сполучник як частина мови. Правопис сполучників			
Розрізнення сполучників й інших співзвучних частин мови			
Частка як частина мови. Правопис часток			
Вигук як частина мови. Правопис вигуків			

БАЗА ДАНИХ

Морфологія — це розділ граматики, що вивчає внутрішню граматичну будову слова й граматичні класи слів. Окрім морфології, до складу граматики (науки про граматичну будову мови) входять словотвір і синтаксис. Граматика, на відміну від лексикології, розглядає передусім граматичне, а не лексичне значення слів.

Частини мови — класи слів, об'єднаних спільністю загального граматичного значення та його формальних показників. При визначенні частини мови враховують одночасно змістові (значення), морфологічні (граматичні категорії, словозміна), синтаксичні (типова синтаксична роль — яким членом речення є найчастіше) й словотвірні (типові для певної групи способи словотвору, суфікси, префікси тощо) ознаки слів.

Грамматичне значення є спільним для цілих розрядів слів (лексичне ж значення індивідуальне для кожного слова). Наприклад, для іменника характерними є граматичні значення чоловічого, жіночого або середнього роду, однини чи множини, певного відмінка; для дієслова — граматичні значення теперішнього, минулого чи майбутнього часу; дійсного, умовного чи наказового способу; 1-ї, 2-ї чи 3-ї особи, однини або множини й под.

Однорідні граматичні значення й граматичні форми їх вираження становлять **граматичну категорію** (роду, числа, відмінка, способу, виду, часу, стану, особи тощо).

Лексико-граматичні категорії — групи слів, які виокремлюють у межах тієї чи іншої частини мови. Слова різних лексико-граматичних категорій протиставляються одночасно за значенням і формально-граматичними та словотвірними показниками (закінченнями, суфіксами, префіксами, особливостями граматичної сполучуваності тощо). Наприклад, іменник має такі лексико-граматичні категорії: конкретні й абстрактні; істоти й неістоти; власні й загальні; речовинні; збірні; прикметник — якісні, відносні й присвійні.

ЧАСТИНИ МОВИ

Принципи поділу

(при визначенні частини мови враховують усі ці ознаки одночасно):

- смисловий (спільне значення слів);
- морфологічний (слова мають спільні граматичні категорії, змінюються за схожими принципами);
- синтаксичний (типові синтаксичні ролі — яким членом речення слово є найчастіше);
- словотворчий (типові для певної групи слів способи словотворення, суфікси, префікси тощо).

10 частин мови = 6 самостійних + 3 службові + 1 вигук

10 частин мови = 5 змінних + 5 незмінних

6 самостійних = 4 іменні + 2 дієслівні

Поділ слів на частини мови

	Частини мови	Значення		Питання		
Самостійні (6)	іменник	особа, предмет, поняття (значення предметності)		хто? що?	Іменні (4)	Змінні (5)
	прикметник	ознака предмета		який? чий?		
	числівник	число, кількість, порядок при лічбі		скільки? котрий?		
	займенник	указує на предмет, ознаку, кількість (але не називає їх)		хто? що? який? чий? скільки? котрий?	Дієслівні (2)	
	дієслово	дія або стан		що робити? що зробити?		
	прислівник	ознака дії, ознака ознаки, ознака предмета		як? коли? де? куди? звідки? для чого? навіщо? чому? яким способом? наскільки?	Незмінні (5)	
Службові (3)	прийменник	служать для...	зв'язку слів у словосполученні	НЕ відповідають на питання		
	сполучник		зв'язку однорідних членів, простих речень у складному			
	частка		утворення окремих граматичних форм, надання відтінків значень			
	вигук	виражає почуття і волевиявлення				

Складні випадки визначення частин мови

Підказки	Коментарі	Приклади
Прийменник = «ПРИ ІМЕННИКОВІ»	У реченні прийменник пов'язаний з іменною частиною мови (іменником, прикметником, числівником, займенником). Установити цей зв'язок допоможе питання, поставлене до іменника. Якщо слово, яке викликає сумніви, пов'язане в реченні з дієсловом, — це прислівник	<i>Неподалік (чого?) пагорба росло дерево.</i> <i>Пагорб — іменник;</i> <i>«при ньому» — прийменник неподалік.</i> <i>Хлопець стояв неподалік (неподалік — прислівник).</i>

Підказки	Коментарі	Приклади
Сполучник «сполучає»	<p>Сполучник поєднує (сполучає) однорідні члени речення та частини складного речення.</p> <p>Щоб відрізнити сполучник у підрядному реченні від сполучного слова (займенника чи прислівника), спробуй перетворити підрядну частину на питальне речення. Якщо така заміна можлива, то в реченні вжито сполучне слово (займенник, прислівник), якщо ні — сполучник.</p> <p>Якщо слово <i>що</i> можна замінити словами <i>який, яка, яке, які</i> — це займенник; якщо ні — сполучник</p>	<p><i>Друг і подруга почали навчатися.</i> Сполучник <i>і</i> поєднує однорідні члени речення.</p> <p><i>Порадься з друзями, коли варто починати готуватися до ЗНО. — Коли варто починати готуватися до ЗНО?</i> <i>Якби ти раніше почав готуватися до ЗНО, то мав би кращий результат.</i> Підрядну частину не можна перетворити на питальне речення; <i>якби</i> — сполучник. <i>Бачу друга, що готується до ЗНО.</i> (Можна замінити на <i>який</i> — займенник.) <i>Я знаю, що я нічого не знаю.</i> (Не можна замінити — сполучник.)</p>
Частка — найчастіше при дієслові	Частка в реченні найчастіше пов'язана з дієсловом, вона надає йому додаткових значень: заперечення (<i>не, ні, ані</i>); питання (<i>невже, хіба, чи, що за</i>); спонукання (<i>хай, нехай</i>); сумнів, припущення, непевність (<i>навряд, ледве чи, мов, нібито</i>); ствердження (<i>атож, авжеж, так</i>) й под.	<p><i>Не буду писати.</i> <i>Хотів би писати.</i> (Частка <i>не</i> надає значення заперечення, пов'язана з дієсловом <i>буду</i>; <i>би</i> — значення умовності, зв'язок із дієсловом <i>хотів</i>.)</p>
«Проблемні» слова		
<i>можна, треба, потрібно, слід, варто, неможливо, повинен</i>	Це присудкові прислівники. Вони незмінні й уживаються в структурі складеного дієслівного присудка	<p><i>Варто прочитати цю книгу.</i> Прислівник <i>варто</i> є частиною складеного дієслівного присудка <i>варто прочитати</i></p>
<i>навіть, уже, таки</i>	Це обмежувально-видільні частки	<i>Я робитиму це навіть тоді, коли хтось проти.</i>
<i>он, от, онде</i>	Це вказівні частки	<i>От де правда!</i>
етикетні слова	Вигуками є не лише звуко-наслідування (<i>кукуріку! ха-ха-ха!</i>); заклики, сигнали (<i>цить! тс-с!</i>); вираження почуттів і переживань (<i>ах! ой! ого!</i>), а й слова зі сфери мовного етикету (<i>будь ласка! на добраніч! дякую! алло!</i>)	<p><i>Перепрошую, я не хотів цього робити.</i> <i>Перепрошую</i> в цьому реченні — вигук</p>

САМОСТІЙНІ ЧАСТИНИ МОВИ

Самостійні (повнозначні) частини мови мають лексичне та граматичне значення, відповідають на питання, можуть виконувати синтаксичні ролі членів речення. До самостійних частин мови належать **іменник, прикметник, числівник, займенник, дієслово й прислівник**.

ІМЕННИК

Іменник — самостійна змінна частина мови, яка має значення предметності й відповідає на питання *хто? що?*

Лексико-граматичні категорії:

- назви *істот* і *неістот*;
- *загальні* (узагальнена назва предмета, пишуться з малої літери) та *власні* назви (індивідуальна назва особи чи предмета, пишуться з великої літери) та інші.

Граматичні категорії: рід (чоловічий, жіночий, середній; може бути і спільний); число (однина, множина); відмінок (називний — прямий; родовий, давальний, знахідний, орудний, місцевий, кличний — непрямі).

Синтаксична роль — будь-який член речення: *підмет* (*Ігор готувався до ЗНО*), *присудок* (*Ігор — старанний учень*), *додаток* (*Бачу Ігоря*), *означення* (*Ігор купив зошит у лінійку*), *обставина* (*Ігор навчається в школі*).

Назви істот і неістот

ІСТОТИ (хто?)	НЕІСТОТИ (що?)
Поділ іменників на назви істот і неістот не цілком збігається з уявленням про живе й неживе в природі	
<ul style="list-style-type: none"> • Назви людей, тварин (зокрема птахів): <i>хлопець, бабуся, мандрівник, дитя, сова, лев, ведмідь, Мурчик</i>; • назви міфологічних істот: <i>лісовик, домовик, мавка, русалка, відьма</i>; • назви померлих: <i>мрець, небіжчик, покійник</i> (АЛЕ! <i>Труп</i> — неістота); • назви шахових фігур і карт: <i>валет, туз, пішак*</i>, <i>ферзь</i> 	<ul style="list-style-type: none"> • назви предметів, явищ, конкретних й абстрактних понять: <i>хустка, зірка, магазин, біологія</i>; • назви сукупності людей чи тварин: <i>табун, гурт, рій, сотня, армія</i>; • назви мікроорганізмів: <i>бактерія*</i>, <i>вірус</i>
Форми знахідного відмінка множини збігаються з формами родового відмінка (знахідний = родовому): <i>нема (кого?) друзів, подруг</i> (Р. в. множ.) і <i>зустрів (кого?) друзів, подруг</i> (З. в. множ.)	Форми знахідного відмінка множини збігаються з формами називного відмінка (знахідний = називному): <i>є (що?) автомобілі, картини, вікна</i> (Н. в. множ.) і <i>бачу (що?) автотобілі, картини, вікна</i> (З. в. множ.)

* У цих іменниках спостерігається хитання у визначенні їх як істот чи неістот, що позначається на їхньому відмінюванні (форми знахідного відмінка множини можуть збігатися з формами родового).

Загальні та власні назви

ЗАГАЛЬНІ	ВЛАСНІ
Пишуться з малої літери	Пишуться з великої літери
Мають форми однини і множини (<i>хлопець</i> — <i>хлопці</i>)	Категорія числа для них не актуальна, проте інколи можуть мати форми або тільки однини (<i>Чернігів, Бориспіль</i>), або тільки множини (<i>Карпати, Суми</i>)
<i>Узагальнюють</i> — називають предмет як представника класу однотипних предметів, явищ, опредметнених ознак, речовин тощо	<i>Індивідуалізують</i> — називають предмет як індивідуальний, унікальний
	<ul style="list-style-type: none"> • Прізвища, імена, імена по батькові, псевдоніми, прізвиська, клички тварин (<i>Лук'яненко, Марія, Іван, Григорович, Марко Вовчок, Куций, Бровко</i>); • географічні назви (<i>Австрія, Дніпро, Київ</i>); • астрономічні назви (<i>Земля, Сатурн, Оріон</i>); • назви творів мистецтва і продуктів виробництва (<i>поема «Катерина», симфонія Шуберта «Незавершена», скульптура Родена «Мислитель», автомобіль «Таврія»</i>); • назви державних установ, творчих і спортивних колективів, закладів і партій (<i>Верховна Рада України, хор «Роксоланія», клуб «Динамо Київ»</i>); • назви історичних подій, свят, релігійних понять (<i>Кримська війна, Різдво, Біблія</i>); • назви найвищих посад, почесних звань (<i>Президент України</i> і под.) тощо
Немає постійної межі: у процесі функціонування загальні іменники можуть переходити у власні й навпаки: <i>Дон Кіхот, Дон Жуан</i> — <i>донкіхот, донжуан</i> ; <i>віра, надія, любов</i> — <i>Віра, Надія, Любов</i> (імена) тощо	

Рід іменників

Для визначення роду більшості іменників достатньо спробувати «підставити» до слова займенник *цей/ця/це*:

чоловічий — можна підставити слово «*цей*» (*цей* чоловік / дім / ніс);

жіночий — можна підставити слово «*ця*» (*ця* жінка / хата / рука);

середній — можна підставити слово «*це*» (*це* тіло / весло / сонце);

спільний — визначається з контексту (*цей* плакса і *ця* плакса).

Далі наведено слова, визначення роду яких у тестах найчастіше є проблемним.

Рід відмінюваних іменників із нульовим закінченням

Чоловічий рід	Жіночий рід
<p><i>аерозоль</i> <i>біль</i> (відчуття фізичного страждання; хоч у значенні «білі нитки, пряжа» — іменник ж. р.) <i>бридж</i> (гра) <i>висип, насип, розсип</i> <i>дріб</i> (десятковий, барабанний) <i>дриль</i> (інструмент) <i>картель</i> (різновид монополії) <i>кір</i> <i>накип</i> <i>нежить</i> <i>перекис</i> <i>поступ</i> <i>пропис</i> <i>полин</i> <i>продаж</i> <i>Псалтир</i> <i>рояль</i> <i>рукопис</i> <i>Сибір</i> <i>степ</i> <i>ступінь і ступінь</i> <i>толь</i> (покрівельний матеріал із товстого картону) <i>тюль</i> <i>туш</i> (муз. п'еса; ненавмисне торкання в більярді) <i>фенхель</i> (рослина) <i>шампунь</i> <i>ярмарок</i></p>	<p><i>бандероль</i> <i>бешамель</i> (соус, приправа) <i>бязь</i> (тканина) <i>ваніль</i> <i>верф</i> (сукупність споруд на березі водойми, де будують і ремонтують судна) <i>гуаш</i> <i>жирандоль</i> (свічник) <i>жовч</i> <i>заполоч</i> (нитки для вишивання) <i>каніфоль</i> (смола, добута з хвойних дерев) <i>Керч</i> <i>консоль</i> (виступ) <i>мігрень</i> <i>нехвороц</i> (різновид полину) <i>папороть</i> <i>путь</i> <i>ретуш</i> (виправлення, підмальювання картин, фотознімків; обробка каменя сколюванням) <i>розкіш</i> <i>скрижаль</i> <i>суміш</i> <i>туш</i> (фарба) <i>фланель</i> (тканина) <i>шагрень</i> (шкіра, папір)</p>
<p>Варіанти слів з однаковим лексичним значенням, що належать до різних родів <i>Африкат</i> — <i>африката</i>; <i>банкнот</i> — <i>банкнота</i>; <i>цебер</i> — <i>цебро</i>; <i>жираф</i> — <i>жирафа</i>; <i>зал</i> — <i>зала</i>; <i>манжет</i> — <i>манжета</i>; <i>мозоль</i> — <i>мозоля</i>; <i>мотузок</i> — <i>мотузка</i>; <i>оазис</i> — <i>оаза</i>; <i>плацкарт</i> — <i>плацкарта</i>; <i>спазм</i> — <i>спазма</i> тощо</p>	
<p>Деякі слова можуть належати до двох родів: <i>дрож, купіль, фальш, харч</i> — ж. р. і ч. р.</p>	
<p>Іменники спільного роду</p>	
<p>можуть називати осіб як чоловічої, так і жіночої статі; мають закінчення -а, -я, рідше -о: <i>базіка, жаднюга, нероба, потвора, нехлюя, бестія; базікало, чванько, ледащо</i> й под.</p>	

Рід невідмінюваних іменників

Застосовуючи правила, наведені нижче, пам'ятай, що вони стосуються лише невідмінюваних іменників! Невідмінюваними в українській мові є:

- **іншомовні слова з кінцевим голосним:** *метро, пюре, меню* (але *пальто, пальтá, пальтом, пáльта...*; *ситро, ситра, ситром*);
- **жіночі прізвища, які закінчуються на приголосний та -о** (чоловічі відмінюються!): *подарував Алісі Гончар, зустрівся з Іриною Мисько, але подарував Іванові Гончару, зустрівся з Ігорем Миськом*;
- **російські прізвища на -ово, -аго, -их:** *бачу Ігоря Черних; працював із Зоєю Черних*;
- **деякі аббревіатури й складноскорочені слова:** *до НДІ, завскладу, замдекана, але ЛАЗом*.

Спосіб визначення роду	Приклади
1. Назви осіб — за віднесеністю до статі чи за традицією	<p>Ч. р.: <i>аташе</i> (консультант при дипломатичному представництві), <i>буржуа</i> (представник класу буржуазії), <i>денді</i> (вишукано, пишно й модно одягнений чоловік; франт), <i>імпресаріо</i> (організатор концертів), <i>кутюр'є</i> (розробник одягу), <i>кюре</i> (католицький священник у Франції та Бельгії), <i>маестро</i>, <i>месьє</i>, <i>портсьє</i> (швейцар у готелі), <i>рантьє</i> (особа, що живе за рахунок доходів від цінних паперів), <i>рефері</i>, <i>тифозі</i> (спортивний уболівальник в Італії), <i>тореро</i> (людина, яка б'ється з биком на кориді), <i>шансонсьє</i> (естрадний співак), <i>япі</i> (освічена людина в США, яка прагне зробити кар'єру)</p> <p>Ж. р.: <i>леді</i>, <i>інженю</i> (акторка, яка грає ролі наївних дівчат), <i>міс</i>, <i>мадам</i>, <i>фрау</i></p>
2. Назви тварин — іменники ч. р. (можливе розрізнення статі)	<p><i>Кенгуру</i>, <i>колібри</i>, <i>шимпанзе</i>; але ця роздратована шимпанзе (про самицю)</p> <p> Назви риб — ж. р.: <i>гурами</i>, <i>івасі</i>, <i>путасу</i>, <i>фугу</i>. <i>Муха цеце</i> (ж. р.)</p>
3. Назви неістот — іменники середнього роду	<p><i>Авокадо</i>, <i>безе</i>, <i>адажіо</i>, <i>галіфе</i>, <i>ампула</i>.</p> <p> Назви мов — ж. р.: <i>бенгалі</i>, <i>гінді</i>, <i>комі</i>; назви вітрів — ч. р.: <i>грего</i>, <i>майстро</i>, <i>памперо</i>, <i>солано</i>, <i>сироко</i>, <i>торнадо</i>; деякі інші назви, зокрема: <i>авеню</i> (вулиця); <i>альма-матер</i> (університет); <i>бере</i> (груша); <i>боржомі</i> (вода); <i>кольрабі</i> (капуста); <i>саямі</i> (ковбаса); <i>бері-бері</i> (хвороба); <i>капітель</i> (верхня частина колони) — ж. р.; <i>барбекю</i> (страва); <i>сулугуні</i> (сир); <i>бенді</i> (хокей із м'ячем); <i>кабукі</i> (театр); <i>кантрі</i> (стиль у музиці); <i>шимі</i> (танець); <i>багі</i> (перегоновий автомобіль) — ч. р.</p>
4. Власні назви — рід за родовою назвою	<p><i>Чилі</i>, <i>Гаїті</i> (країна) — ж. р.; <i>Капрі</i>, <i>Кюсю</i> (острів) — ч. р.; <i>Міссурі</i>, <i>Міссісіпі</i> (ріка) — ж. р.; <i>Сочі</i>, <i>Есасі</i> (місто) — с. р.</p>
5. Абревіатури — за родом опорного слова	<p><i>ГЕС</i> (станція) — ж. р.; <i>НТУ</i> (університет) — ч. р.; <i>УЗД</i> (ультразвукове дослідження) — с. р.</p>
6. Складні іменники	<p>1) За родом відмінюваного слова в іменниках з одним незмінним компонентом: <i>кафе-автомат</i> (ч. р.); <i>крем-сода</i> (ж. р.); <i>програма-максимум</i> (ж. р.)</p> <p>2) За родом слова, яке має ширше значення в іменниках із двома відмінюваними компонентами: <i>диван-ліжка</i> (ч. р.); <i>замок-блискавка</i> (ч. р.); <i>музей-квартира</i> (ч. р.); <i>виставка-продаж</i> (ж. р.); <i>сукня-костюм</i> (ж. р.); <i>крісло-гойдалка</i> (с. р.)</p>
<p>Деякі невідмінювані іменники можуть належати до двох родів: <i>цей</i> і <i>ця протезе</i>, <i>веселий</i> і <i>весела хіпі</i> (<i>gipi</i>), <i>складна</i> і <i>складне есперанто</i> (штучна мова), <i>міцний</i> і <i>міцне бренді</i>, <i>запальний</i> і <i>запальне па-де-де</i>, <i>па-де-труа</i>, <i>сиртаки</i> (танці), <i>загадковий</i> і <i>загадкова візаві</i> (той, хто перебуває навпроти).</p>	

Число

Більшість іменників мають форми як однини, так і множини (це назви предметів, осіб тощо, які можна порахувати; можуть поєднуватися з кількісними числівниками):
син — три сини; будинок — п'ять будинків тощо.

Мають лише форму однини	Мають лише форму множини
<ul style="list-style-type: none"> збірні іменники (<i>дрібнота, дитвора, коріння, студентство</i>); назви абстрактних понять (<i>патріотизм, завзяття, запал</i>); назви речовин (<i>бензин, молоко</i>); власні назви (<i>Україна, Чигирин</i>) 	<ul style="list-style-type: none"> назви сукупності людей, істот, предметів (<i>фінанси, гроші, солодоці</i>); назви відрізків часу, повторюваних дій, обрядів, ігор (<i>посиденьки, входи́ни, заручини, шахи, дебати, піжмурки</i>); назви речовин (<i>дріжджі, вершки, макарони, парфуми</i>); власні назви (<i>Карпати, Чернівці, Альпи, Суми, Афіни</i>); назви предметів парної чи симетричної будови (<i>окуляри, ковзани, граблі, ножиці</i>)

Поділ іменників на відміни та групи

Дорогий читачу! Нижче наведено класичний поділ іменників на відміни та групи, проте це не означає, що ти мусиш його «визубрити». Носії мови переважно інтуїтивно правильно змінюють слова за відмінками, тому тут проаналізовано лише складні випадки відмінкових закінчень. Раджу зосередитися більше на групах, ніж на відмінах. Крім того, на ЗНО спробуй спочатку проаналізувати всі варіанти відповідей, прислухаючись до свого внутрішнього голосу, намагайся встановити аналогії (так, наприклад, слово *Микола* буде змінюватися як слово *роса*; *Анастасія* як *мрія* тощо), і тільки якщо правильна відповідь не очевидна, застосовуй знання правил.

Відміни

Рід	спільний	чоловічий		жіночий		середній	
Відміна	I	I	II	III	I	II	IV
Закінчення в Н. в. однини	-а, -я	-а, -я	нульове, -о	нульове + слово <i>мати</i>	-а, -я	-о, -е, -я (при відмінюванні немає суфіксів -ат-, -ят-, -ен-)	-а, -я (при відмінюванні з'являються суфікси -ат-, -ят-, -ен-)
Приклади	<i>сирота</i>	<i>Микола, Ілля</i>	<i>дім, Петро</i>	<i>любов, тінь</i>	<i>вага, гиря</i>	<i>місто, море, знання</i>	<i>дівча (дівчати), лоша (лошати), теля (теляти), ім'я (імені), плем'я (племені)</i>

НЕ НАЛЕЖАТЬ ДО ЖОДНОЇ ВІДМІНИ:

невідмінювані іменники (*рагу, таксі, шосе*);
 іменники, що вживаються тільки в множині (*дріжджі, ножиці*);
 іменники, що змінюються, як прикметники (*набережна, пальне*)

Групи

На групи поділяються лише іменники I та II відмін!		
Якщо основа слова в Н. в. однини закінчується на приголосний...		
...твердий нешиплячий	...м'який	...шиплячий
то група		
тверда	м'яка	мішана
<i>жінка, дуб, голова, Микита, абзац</i>	буря, Ілля, боець, рій	<i>їжа, слухач, межа, плече, явище</i>
	 Винятки: іменники середнього роду на -е з основою на нешиплячий — м'яка група (<i>горе, поле, сонце</i>)	
Іменники з кінцевим -р		
Н. в. множини має закінчення -и → тверда група: <i>санітар — санітари, бригадир — бригадири, капіляр — капіляри</i>	Н. в. множини має закінчення -і → м'яка група (для слів із -ар-, -ир-) або мішана (для слів із -яр-): <i>кобзар — кобзарі, лікар — лікарі, козир — козирі, пустир — пустирі</i> (м'яка група); <i>школяр — школярі, човняр — човнярі</i> (мішана група)	
 Винятки: <i>звір, комар, снігур</i> — тверда група (хоч у Н. в. множини <i>звірі, комарі, снігурі</i>)		
 Якщо складно визначити, яке закінчення має слово на -ар, -ир, -яр у Н. в. множини, скористайся таким алгоритмом: Чи переходить наголос в Р. в. однини на закінчення? Якщо ні — це тверда група; якщо так — м'яка (для слів на -ар, -ир) чи мішана (для слів на -яр): <i>стóляр — стóляра, бригадír — бригадíра, ювіл'яр — ювіл'яра</i> (тверда група); <i>кобзár — кобзаря́, пустír — пустиря́</i> (м'яка група); <i>школ'яр — школ'яра́</i> (мішана група).		

Уваги до відмінкових закінчень іменників

Відмінок	Питання
Називний	<i>хто? що?</i>
Родовий	<i>кого? чого?</i>
Давальний	<i>кому? чому?</i>
Знахідний	<i>кого? що?</i>
Орудний	<i>ким? чим?</i>
Місцевий	<i>(на/у) кому? (на/у) чому?</i>
Кличний	—

Родовий відмінок

Закінчення іменників чоловічого роду в однині

-а (-я)	-у (-ю)
Назви істот; конкретні, чітко окреслені предмети й поняття	Назви неістот; абстрактні, збірні, нечітко окреслені предмети й поняття
1. Назви населених пунктів (зокрема міст): <i>Лондона, Парижа, Конотопа</i> . АЛЕ: <i>Кривого Рогу, Кам'яного Броду, Широкого Яру</i> (друга частина співзвучна з загальною назвою, що має закінчення -у)	1. Географічні назви, крім назв населених пунктів: <i>Ірану, Афганістану, Єгипту, Криму, Донбасу, Байкалу</i> . АЛЕ: <i>Сиваша́, Дністра́, Дінця́</i> — наголос на останній склад
2. Терміни точних наук, а також мовознавства: атома, вектора, інтеграла, ромба, синуса, катода, суфікса, займенника	2. Літературознавчі терміни; терміни, що означають процеси, явища: <i>сюжету, альманаху; аналізу, синтезу, ферменту, електролізу</i>
3. Назви архітектурних деталей, слова зі значенням місця і простору + форми з -к-: <i>карниза, еркера, портика; будиночка, сарайчика, майданчика, ліска, провулка, ярка</i>	3. Назви зі значенням місця і простору: <i>поверху, залу, універмагу, степу; будинку, сараю, майдану</i> . АЛЕ: <i>хлівá, гаражá, млинá</i> — наголос на останній склад
4. Назви частин тіла: <i>зуба, суглоба, шлунка</i> . АЛЕ: <i>мозку</i>	4. Почуття та стани організму: <i>болю, жаху, сміху, суму</i>
5. Міри довжини, ваги, часу, числові та грошові назви: <i>метра, гектара, грама, літра, понеділка, долара</i>	5. Назви речовин і матеріалів: <i>граніту, базальту, меду, піску, кисню, водню</i>
6. Назви дерев: <i>горіха, дуба, каштана, клена, явора</i>	6. Назви рослин (крім дерев): <i>барвінку, бузку, звіробою, щавлю, ячменю</i>
7. Назви конкретних предметів: <i>рушника, компаса, брелока, бюлетеня, мотора</i>	7. Абстрактні та збірні назви: <i>гуманізму, інтелекту, батальйону, хору</i>
 Слів із закінченням -у, -ю більше. НЕ ЗАБУВАЙ стежити за наголосом і значенням!	8. Назви ігор і танців: <i>футболу, тенісу, вальсу, фокстроту</i> . АЛЕ: <i>гopaká, квачá, козакá</i> — наголос на останній склад
	9. Назви явищ природи: <i>вітру, дощу, грому, туману, снігу, морозу</i>
Деякі іменники мають різні закінчення залежно від значення: <i>акта</i> (документ) — <i>акту</i> (дія), <i>апарата</i> (прилад) — <i>апарату</i> (установа), <i>блока</i> (частина споруди, машини) — <i>блоку</i> (об'єднання), <i>вала</i> (деталь машини) — <i>валу</i> (насип; ряд; хвиля; нитки), <i>елемента</i> (конкретне) — <i>елементу</i> (абстрактне), <i>клина</i> , <i>пояса</i> (предмет) — <i>клин</i> , <i>поясу</i> (просторове поняття), <i>листопада</i> (місяць) — <i>листопаду</i> (опадання листя), <i>рахунка</i> (документ) — <i>рахунку</i> (дія) й інші.	
Закінчення -а, -я в іменників з кінцевим основи -р	
Тверда, мішана групи: -а (<i>кома́ра, снігу́ра, пасто́ра, куче́ра</i> (візника); <i>газетя́ра</i>). М'яка група: -я (<i>еге́ря, яко́ря, вівта́ря, палама́ря, пастиря́, Псалти́ря, гонча́ря, вівча́ря, куче́ря</i> (волосся), <i>куха́ря</i>).	

Закінчення іменників у множині

Відміна	Нульове закінчення	-ів, -їв	-ей
I	Більшість іменників: <i>круч, веж, бур, вафель, підошов, мітел, гривень, іскор, вишень, дощок, овець, воєн і війн, сосон і сосен</i>	Деякі іменники, які варто запам'ятати: <i>суддів, ніздрів, гайдамаків, старостів</i> (але <i>старост</i> — про керівних осіб)	Деякі іменники, які варто запам'ятати: <i>статей, свиней, попадей, сімей, мишей</i>
	 Деякі іменники мають паралельні форми: <i>мамів і мам, бабів і баб, губів і губ, легенів і легень</i>		
II	1. Більшість іменників середнього роду: <i>сіл, вікон, ден (від дно), знань, облич, узбереж, піддаш, пліч (або плечей)</i> . 2. Іменники чоловічого роду, які в множині втрачають суфікс -ин- (<i>киянин — кияни</i>): <i>киян, болгар, бояр, татар, галичан, молдован, заробітчан, громадян, львів'ян, селян</i>	1. Більшість іменників чоловічого роду: <i>грамів, вольтів, партизанів, татів, солдатів, грузинів, осетинів, апельсинів, помідорів...</i> 2. Деякі іменники середнього роду: <i>морів, полів (і піль), іклів, відкриттів, почуттів, життів, подвір'їв, верхів'їв, міжгір'їв, сузір'їв, прислів'їв</i>	—
	 Іменники чоловічого роду мають переважно закінчення -ів, -їв (КРІМ тих, що втрачають у множині суфікс -ин-); середнього — нульове . Закінчення деяких іменників залежить від значення та особливостей уживання: <i>чоловік (осіб) і чоловіків (осіб лише чоловічої статі); хазяїв і хазяїнів</i> (паралельне вживання)		
III	—	<i>матерів</i>	<i>тіней, відомостей, верфей, осей</i> (від <i>вісь</i>)
IV	<i>гусят, курчат, імен, племен</i>	—	—

Множинні іменники можуть мати всі три закінчення, тому такі слова варто запам'ятовувати, звіряти за словниками:

1. Нульове закінчення: *роковин, запросин, канікул, воріт, лещат, ножиць, конопель, Альп, Апеннін, Балкан, Карпат, Сум, ночов і ночв*.
2. Закінчення **-ів**: *зборів, курсів, терезів, окулярів, джинсів, консервів, шортів, мокасинів, граблів і грабель, шароварів і шаровар*.
3. Закінчення **-ей**: *людей, дітей, дверей, грошей, сіней*

Давальний відмінок: закінчення іменників чоловічого і середнього роду

-ові, -еві (-єві)	-у (-ю)
Уживаються паралельно, але	
переважно в назвах істот	переважно в назвах неістот
Якщо поряд кілька іменників у давальному відмінку, закінчення слід чергувати: <i>добродієві Івану, сусідові Петру, Павленкові Сергію Іллічу</i>	

Знахідний відмінок

З. в. одн. — назви істот = Р. в.	<i>запросити брата, зустріти товариша</i>
З. в. одн. — назви неістот = Н. в.	<i>стойть колодязь (Н. в.) — викопати колодязь (Зн. в.)</i>
Паралельні форми (закінчення називного й родового відмінків) мають:	
1. Деякі іменники чоловічого роду II відміни	<i>написав лист і листа, зрізав дуба й дуб, купив ніж і ножа, узав стілець і стільця, поранив палець і пальця, купив олівець й олівця, дав карбованець і карбованця</i>
2. Назви тварин і комах у множині	<i>доглядати кіз і кози, овець і вівці, корів і корови, волів і воли, коней і коні, свиней і свині, каченят і каченята, ягнят і ягнята, гусят і гусята, бджіл і бджоли</i>

Орудний відмінок

Однина

Група	Закінчення	Приклади
Тверда	-ою, -ом	<i>гора — горою, капіляри — капіляром, футляри — футляром, мадяри — мадяром, муляри — муляром, столяри — столяром, ювіляри — ювіляром, варвари — варваром, долари — долларом, панцири — панциром, пастори — пастором</i>
М'яка та мішана	-ею (-єю), -ем (-єм)	<i>миші — мишею, мрія — мрією, пастирі — пастирем, Псалтирі — Псалтирем, пустирі — пустирем, вівчарі — вівчарем, шахтарі — шахтарем, господарі — господарем, козири — козирем, писарі — писарем, школярі — школярем, Ігорі — Ігорем, єгері — єгерем, лобурі — лобурем, кучері (волосся) — кучерем, якорі — якорем</i>
 Винятки: <i>звірі, комарі, пазурі (пазури)</i> АЛЕ <i>звіром, комаром, пазуром</i> ПОРІВНЯЙ! У родовому відмінку: <i>звіра, комара, хабара, пазура</i>		 <i>ма́ляр (ма́ляри — маляром), маля́р (малярі — малярем)</i> Кл. в. (незалежно від наголосу) <i>маля́ре</i>

Множина

Деякі іменники мають паралельні форми:

воротами — ворітьми, гостями — гістьми, грошима — грішми, дверима — дверми, колесами — колісьми, коліньми — колінами, крильми — крилами, конями — кіньми, санями — саньми, свинями — свиньми, сльозами — слізьми, чоботами (чоботями) — чобітьми, штанами (штанями) — штаньми.

 очИма, плечИма (а не «очАми», «плечАми»)

Місцевий відмінок: закінчення іменників чоловічого та середнього роду

Однина

Закінчення -у (-ю) або -і залежить від	
наголосу	прийменника
на боку́ — на бо́ці	на вікні́ — по вікну
на мосту́ — на мо́сті	на кордоні́ — по кордону
на торгу́ — на то́рзі	на столі́ — по столу
у краю́ — у краї́	на подвір'ї́ — по подвір'ю
у раю́ — у раї́	у селі́ — по селу
Із прийменником по — паралельні форми незалежно від наголосу	
по Дніпру́ — по Дніпрі́, по лісу́ — по лісі́, по місту́ — по місті́, по селу́ — по селі́, по тілу́ — по тілі́	

Множина

Усі змінювані іменники мають закінчення -ах (-ях).

Форми з «-ам (-ям)» є ненормативними!

Наприклад: *по полях, селах, містах; на воротах (воротях), штанах (штанях); у чоботах (чоботях),*

а НЕ «*по полям, селам, містам*» тощо.

Кличний відмінок:

закінчення чоловічих та жіночих імен

-о	-е (-є)	-у	-ю
Іменники I відміни (закінчення -а, -я)			
З основою на твердий приголосний: <i>Тетяно, Миколо</i>	1. З основою на м'який: <i>Надіє, Юліє, Ілле</i>	—	1. Із пестливим значенням: <i>Олю, Юлю, Наталю</i>
Іменники II відміни (чоловічий рід, нульове закінчення, закінчення -о)			
—	2. З основою на твердий приголосний: <i>Максима, Степане, Петре</i>	1. Із суфіксом -к-: <i>Ілька, Левку</i>	2. З основою на м'який приголосний: <i>Василю, Андрію, Олексію</i>
	3. З основою на шиплячий приголосний: <i>Довбуше, Дороше, Тимоше</i>	2. Іншомовні на Г, К, Х: <i>Людвігу, Фрідріху, Леху</i>	
Іменники III відміни (жіночий рід, нульове закінчення)			
—	4. <i>Любове, Аделе, Нінеле</i>	—	—

 Запам'ятай! Ігор, Олег, Настя, Катря — у Кл. в. Ігорі, Олегу, Насті, Катрі. Форми «Ігорю», «Олеже», яких пропонують уживати деякі автори посібників, підручників, у чинному правописі не відображені (якщо форму «Олеже» вважають застарілою, то ситуація з Ігорем незрозуміла... Іменник належить до II відміни м'якої групи, проте, очевидно, автори Правопису вважають це слово винятком. За логікою, яку в цьому випадку Правопис порушує, у кличному відмінку мало б бути «Ігорю»).

- Сполуки слів у Кл. в.:
- загальна назва + загальна назва = Кл. в. + Кл. в. або Кл. в. + Н. в. (*добродію опоненте і добродію опонент*)
 - загальна назва + ім'я = Кл. в. + Кл. в. (*друже Ігорі, колего Олегу, пані Маріє*)
 - загальна назва + прізвище = Кл. в. + Н. в. (*колего Ігнатенко, прокуроре Кащенко*)
 - ім'я + по батькові = Кл. в. + Кл. в. (*Валентино Володимирівно, Антоніно Станіславівно, Людмила Олександрівно, Якове Михайловичу, Юрію Аврамовичу, Миколо Павловичу*)

Творення та відмінювання імен по батькові

Імена по батькові	Суфікс	Відмінювання
чоловічі	-ович (-йович), -ич, -іч <i>Іванович, Андрійович, Якович, Ілліч</i> <i>Кузьмич (Кузьмович),</i> <i>Хомич (Хомович),</i> <i>Савич (Савович),</i> <i>Миколайович (Миколович)</i> Неправильними є утворення «Андрієвич, Сергієвич» і под.	Як іменники II відміни мішаної групи. Н. <i>Василь Ігорович</i> Р. <i>Василя Ігоровича</i> Д. <i>Василеві(-ю) Ігоровичу</i> З. <i>Василя Ігоровича</i> О. <i>Василем Ігоровичем</i> М. (на) <i>Василеві(-ю) Ігоровичу</i> Кл. <i>Василю Ігоровичу</i>
жіночі	-івн(а), -івн(а) <i>Григорівна, Іллівна, Яківна, Луківна,</i> <i>Кузьмівна, Хомівна, Савівна,</i> <i>Миколаївна (Миколівна)</i> Неправильними є утворення «Андрієвна, Петровна, Іллінічна, Іллінішна» і под.	Як іменники I відміни твердої групи. Н. <i>Іванна Андріївна</i> Р. <i>Іванни Андріївни</i> Д. <i>Іванні Андріївні</i> З. <i>Іванну Андріївну</i> О. <i>Іванною Андріївною</i> М. (на) <i>Іванні Андріївні</i> Кл. <i>Іванно Андріївно</i>

 При творенні імен по батькові в основах імен відбувається чергування І з О:
Антін — Антонович, Антонівна; Федір — Федорович, Федорівна

Відмінювання географічних назв

Спосіб відмінювання	Приклади
<p>Як звичайні іменники / прикметники (із іменниковими / прикметниковими закінченнями; вони мають форму лише одного числа — однини або множини)</p>	<p>Н. <i>Рівне, Мукачеве, Чернівці</i> Р. <i>Рівного, Мукачєвого, Чернівців</i> Д. <i>Рівному, Мукачєвому, Чернівцям</i> З. <i>Рівне, Мукачеве, Чернівці</i> О. <i>Рівним, Мукачєвим, Чернівцями</i> М. (у) <i>Рівному, Мукачєвому, Чернівцях</i></p>
<p>Складні назви — відмінюються обидві частини (іменник + прикметник; прикметник + іменник)</p>	<p>Н. <i>Кам'янець-Подільський, Новоград-Волинський, Переяслав-Хмельницький</i> Р. <i>Кам'янця-Подільського, Новограда-Волинського, Переяслава-Хмельницького</i> Д. <i>Кам'янцю-Подільському, Новограду-Волинському, Переяславу-Хмельницькому</i> З. <i>Кам'янець-Подільський, Новоград-Волинський, Переяслав-Хмельницький</i> О. <i>Кам'янцем-Подільським, Новоградом-Волинським, Переяславом-Хмельницьким</i> М. (у) <i>Кам'янці-Подільському, Новограді-Волинському, Переяславі-Хмельницькому</i> АЛЕ! Утворені від таких іменників прикметники змінюються лише в другій частині: <i>кам'янець-подільським автобусом, новоград-волинського мешканця, переяслав-хмельницького маршруту</i> тощо</p>
<p>Складні назви — у другій частині (іменник + іменник; іменник + присвійний прикметник)</p>	<p>Н. <i>Івано-Франківськ, Баден-Баден</i> Р. <i>Івано-Франківська, Баден-Бадена</i> Д. <i>Івано-Франківську, Баден-Бадену</i> З. <i>Івано-Франківськ, Баден-Баден</i> О. <i>Івано-Франківськом, Баден-Баденом</i> М. (в) <i>Івано-Франківську, (у) Баден-Бадені</i> АЛЕ! <i>Конча-Заспа — Кончі-Заспи, у Кончі-Заспі; Пуща-Водиця — Пущі-Водиці, у Пущі-Водиці</i></p>
<p>Складні назви — у першій частині (коротка форма прикметника + на + іменник)</p>	<p>Н. <i>Ростов-на-Дону, Франкфурт-на-Майні</i> Р. <i>Ростова-на-Дону, Франкфурта-на-Майні</i> Д. <i>Ростову-на-Дону, Франкфурту-на-Майні</i> З. <i>Ростов-на-Дону, Франкфурт-на-Майні</i> О. <i>Ростовом-на-Дону, Франкфуртом-на-Майні</i> М. (у) <i>Ростові-на-Дону, Франкфурті-на-Майні</i></p>

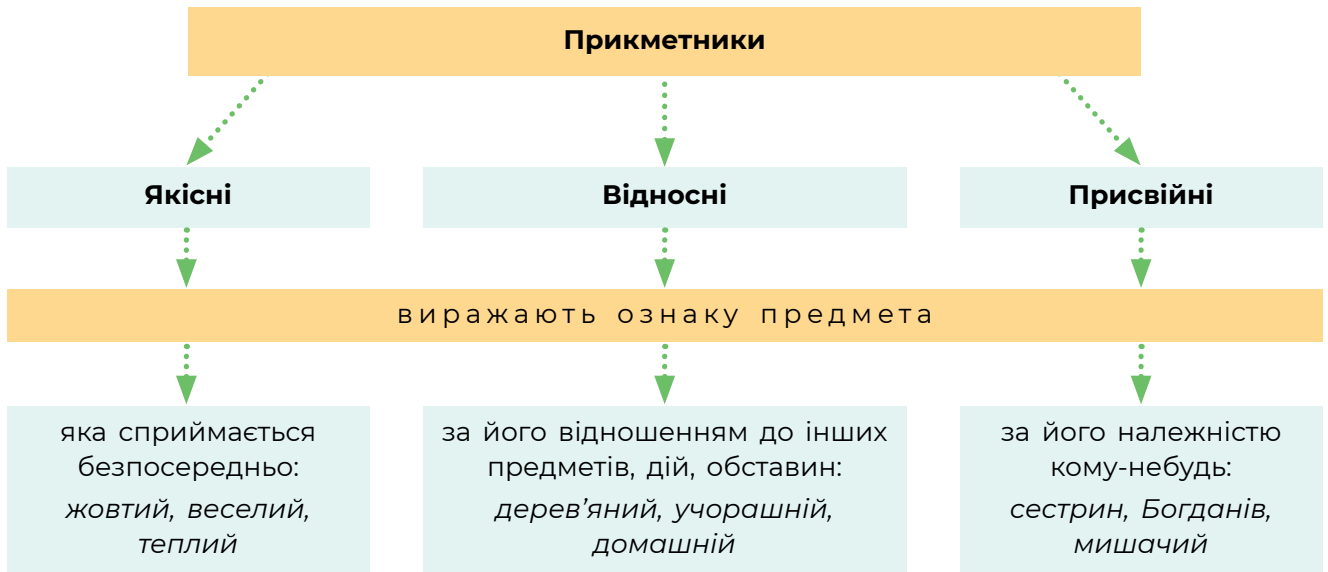
ПРИКМЕТНИК

Прикметник — самостійна змінна частина мови, що виражає ознаку предмета й відповідає на питання *який? яка? яке? які? чий? чия? чие? чий?*

Граматичні категорії: рід, число, відмінок (ці форми прикметника залежать від форм іменника, з яким прикметник узгоджується).

Синтаксична роль: означення (*Ранкове сонце сповістило про початок дня*), іменна частина складеного присудка (*Ранок був ясний і теплий*).

Лексико-граматичні розряди прикметників

УВАГА! Прикметники з суфіксом **-ськ-** належать до відносних (*батьківська порада, учнівський твір* тощо).

Ступені порівняння прикметників

Якісні прикметники можуть указувати на різну міру вияву ознаки. Це виражається за допомогою вищого та найвищого ступенів порівняння.

Утворення форм вищого і найвищого ступенів порівняння

Форми	Вищий	Найвищий	Приклади
Проста (синтетична) форма	основа + -ш-, -іш- Деякі — від іншої основи: <i>малий — менший, великий — більший, гарний — кращий, поганий — гірший</i>	(що-, як-) най- + прикметник вищого ступеня	<i>довгий — довший — найдовший (щонайдовший, якнайдовший);</i> <i>добрий — добріший — найдобріший (щонайдобріший, якнайдобріший)</i>
Складена (аналітична) форма	більш / менш + прикметник у початковій формі	найбільш / найменш + прикметник у початковій формі	<i>довгий — більш (менш) довгий — найбільш (найменш) довгий;</i> <i>добрий — більш (менш) добрий — найбільш (найменш) добрий</i>

Зауваж!

- У деяких прикметниках при утворенні ступенів порівняння випадають суфікси **-к-, -ок-, -ек-**: *тонкий — тонший, глибокий — глибший, далекий — дальший*.
- При додаванні суфікса **-ш-** можуть виникати звукосполуки, які на письмі позначаються буквами **жч** і **щ**: *дорогий — дорожчий, важкий — важчий, близький — ближчий; високий — вищий, товстий — товщій* (хоч можна й *товстіший*):

Г, Ж, З → ЖЧ
С, СТ → Щ

Типові помилки у вживанні ступенів порівняння

Неправильно	Правильно	Коментар
<i>Сливи смачніше, ніж яблука</i>	<i>Сливи смачніші, ніж яблука</i>	Прикметники узгоджуються в роді, числі та відмінку з іменниками (займенниками)
<i>більш довший; найменш добріший</i>	<i>більш довгий; найменш добрий</i>	При утворенні складеної форми вищого ступеня порівняння до слів <i>більш (менш), найбільш (найменш)</i> слід додавати прикметник початкової форми
<i>Брат старший мене. Брат старший, чим я.</i>	<i>Брат старший від (за) мене. брат старший, ніж (як) я.</i>	Прикметники вищого ступеня при порівнянні вживаються із прийменниками <i>від, за</i> або сполучниками <i>ніж, як</i> . Конструкції без цих слів або з займенником <i>чим</i> є ненормативними
<i>самий довгий</i>	<i>найдовгий (щонайдовший, якнайдовший)</i>	Ненормативним є поєднання прикметників зі словом <i>самий</i> (порівняй у рос. мові: <i>самый длинный</i>)

Не утворюють форм ступенів порівняння

- прикметники з абсолютною ознакою: *німий, глухий, сліпий, хворий, голий* тощо;
- назви мастей тварин: *гнідий, вороний, буланий* тощо;
- складні прикметники: *кароокий, білосніжний, темно-жовтий* тощо;
- прикметники, які мають суфікси й префікси, що вказують на різний вияв ознаки (**-уват-, -енн-, -езн-** і под.), суб'єктивну оцінку (**-еньк-, -есеньк-, -ісіньк-, -юсіньк-**), інтенсивність виявлених ознак (**пре-, ультра-, екстра-, архі-, над-** і под.): *синюватий, величезний, малесенький, прегарний, ультрамодний, надпотужний* і под.;
- прикметники, які перейшли з відносних або присвійних у якісні: *бузковий, малиновий, кремівий* тощо. Зверни увагу: такі прикметники ніби утворилися від іменників *бузок, малина, крем*.

Творення присвійних прикметників

Від іменників із закінченнями -а, -я	
-ин	<i>Танин, донин</i>
-їн (основа на [й])	<i>Надіїн, Майїн</i>
Г, К, Х // Ж, Ч, Ш	<i>Ївга — Ївжин, дочка — доччин, свекруха — свекрушин</i>

Від іменників із нульовими закінченнями, закінченнями -о, -е	
чоловічий рід	
-ів	<i>Ігорів, батьків</i>
-їв (основа на [й])	<i>Олексіїв</i>
жіночий, середній роди	
-ов (тверда група)	<i>батькова, батькове</i>
-ев (м'яка група)	<i>Ігорева, Ігорева</i>
-єв (основа на [й])	<i>Олексієва, Олексієва</i>
Від назв тварин присвійні прикметники творяться за допомогою суфіксів -ач- (-яч-), -ин- (-їн-) (<i>кошачий, кролячий, голубиний, зміїний</i>); без суфіксів (<i>ведмежий, вовчий, овечий</i>); рідше — як від назв людей (<i>зозулин, соловейків</i>)	

Творення відносних прикметників за допомогою суфіксів -ов-, -ев- (-єв-)

Основа закінчується на		
твердий приголосний	м'який або шиплячий приголосний	
	наголос на закінченні	наголос на основі
-ов-	-ов-	-ев- -єв- (після голосних)
<i>кварцовий, палацовий</i>	<i>дощовий, ключовий, маршовий, бойовий</i>	<i>яблуневий, глянцевий, аличевий, замшевий, магнеєвий, магнолієвий</i>
 Деякі прикметники залежно від значення, наголосу мають різні суфікси: <i>грошєвий — грошовий, дієвий — дійовий, життєвий — життьовий, лицєвий — лицьовий, миттєвий — миттьовий</i> та ін.		

Творення прикметників від географічних назв

Суфікси	Приклади
-ськ-	<i>Київ — київський, Франкфурт — франкфуртський</i>
-инськ- -енськ-	<i>Аляска — аляскинський, Баку — бакинський, Катманду — катмандинський, Рівне — рівненський</i>
-івськ- -ійськ-	<i>Валки — валківський, Гонконг — гонконгівський, П'ятихатки — п'ятихатківський, Шрі-Ланка — шрі-ланкійський</i>
-анськ-	<i>Дворіччя — дворічанський, Гостролуччя — гостролучанський</i>

Не забувай про фонетичні зміни!

г, ж, з + **-ськ-** = **-зьк-**: *Кривий Ріг — криворізький*

к, ч, ц + **-ськ-** = **-цьк-**: *Великі Луки — великолуцький*

х, ш, с + **-ськ-** = **-ськ-**: *Сиваш — сиваський*

Винятки: *іракський, нью-йоркський, цюрихський, меккський, малаккський, ла-маншський*

Відмінювання прикметників

Тверда група	М'яка група		Прикметники на <i>-лиций</i>
як прикметник <i>зелений</i>	як прикметник <i>синій</i>		як займенник <i>цей</i>
 Зверни увагу!			
<i>безробітний</i> <i>заможний</i> <i>околичний</i> (але <i>околишний</i>) <i>недільний</i> <i>природний</i> <i>продажний</i> <i>попутний</i> <i>потужний</i> <i>тотожний</i>	<i>безодній</i> <i>будній</i> <i>вечірній</i> <i>всесвітній</i> <i>горішній</i> <i>городній</i> <i>дорожній</i> <i>досвітній</i> <i>достатній</i> <i>дочірній</i> <i>кутній</i> <i>могутній</i> <i>мужній</i> <i>незаубтній</i>	<i>новітній</i> <i>обідній</i> <i>освітній</i> <i>порожній</i> <i>прийдешній</i> <i>присутній</i> <i>путній</i> <i>самобутній</i> <i>самотній</i> (але <i>самітний</i>) <i>спідній</i> <i>сусідній</i> <i>тутешній</i> <i>хатній</i>	Н. в. <i>білолиций(е), білолиця, білолиці</i> Р. в. <i>білолицього, білолицьої, білолицих</i> Д. в. <i>білолицьому, білолицій, білолицим</i> З. в. <i>білолиций(е), білолицю, білолиці</i> О. в. <i>білолицим, білолицьою, білолицими</i> М. в. (на) <i>білолицьому (-цім), білолицій, білолицих</i>
ПОРІВНЯЙ! <i>Дружній</i> — <i>дружний</i> (пароніми); <i>околишний, торішний, самотній</i> — <i>околичний, цюгорічний, самітний</i>			

ЧИСЛІВНИК

Числівник — самостійна змінна частина мови, яка означає кількість предметів або їх порядок при лічбі й відповідає на питання *скільки? котрий?*

Морфологічні ознаки числівника різняться. Кількісні числівники змінюються за відмінками, але не мають граматичних ознак роду й числа (крім числівників *один, одна, одне (-о), одні; два, дві, обидва, обидві; півтора, півтори*). Порядкові числівники змінюються за родами, числами й відмінками (як прикметники).

Синтаксична роль. Може виступати в реченні як *підмет, присудок* (*Два на чотири — вісім*); *додаток, означення, обставина* (у поєднанні з іменником): *Обід складався з трьох страв. У жінки син шести років. Люди рухалися чотирма потоками.*

Розряди числівників за значенням і граматичними ознаками

Розряди числівників за будовою

Прості (один корінь)
три, чотири й ін.

Складні (два корені)
тринадцять, чотириста
й ін.

Складені (кілька слів)
тисяча сто двадцять чотири, одна
восьма, сімдесят другий та ін.

Збірні числівники позначають певну кількість предметів як сукупність, як одне ціле;

- їх можна утворити лише від числівників 2—20 і 30 (*двоє, двійко; троє, трійко; четверо* (рідко *четвірко*); *п'ятеро — двадцятро; тридцятро*);
- у Н. в. мають суфікси **-ой-, -ер-**; під час відмінювання втрачають їх і мають у не-прямих відмінках такі ж форми, як і власне кількісні числівники;
- уживаються з іменниками, які
 - є назвами істот чоловічого роду (*п'ятеро пекарів, четверо вовків*);
 - є назвами неістот середнього роду (*троє імен*);
 - є множинними іменниками (*четверо воріт*);
 - належать до IV відміни (*семеро козенят*).

Відмінювання числівників

Кількісні числівники

ОДИН, ОДНЕ (-О), ОДНА, ОДНІ — відмінюється як прикметник, проте має варіантні форми.

Відмінок	Однина			Множина
	ч. р.	с. р.	ж. р.	
Н.	<i>один</i>	<i>одне / одно</i>	<i>одна</i>	<i>одні</i>
Р.	<i>одного</i>	<i>одного</i>	<i>однієї (одної)</i>	<i>одних</i>
Д.	<i>одному</i>	<i>одному</i>	<i>одній</i>	<i>одним</i>
З.	<i>один / одного</i>	<i>одне / одно</i>	<i>одну</i>	<i>одні / одних</i>
О.	<i>одним</i>	<i>одним</i>	<i>однією (одною)</i>	<i>одними</i>
М.	<i>на одному (однім)</i>	<i>на одному (однім)</i>	<i>на одній</i>	<i>на одних</i>

ДВА, ТРИ

У закінченнях непрямих відмінків — літера **О**.

Відмінок	Числівники	
Н.	<i>два (ч. і с. р.), дві (ж. р.)</i>	<i>три</i>
Р.	<i>двох</i>	<i>трьох</i>
Д.	<i>двом</i>	<i>трьом</i>
З.	<i>два, дві / двох</i>	<i>три / трьох</i>
О.	<i>двом</i>	<i>трьом</i>
М.	<i>на двох</i>	<i>на трьох</i>

ЧОТИРИ і **БАГАТО**: О. в. *чотирма, багатьма* (А НЕ «чотирьома, багатьома»).

ОБИДВА, **ОБИДВІ**, **ОБОЄ** у непрямих відмінках: *обох, обом, обома*.

П'ЯТЬ—ДЕСЯТЬ, на **-ДЦЯТЬ**, **-ДЕСЯТ** (власне кількісні та відповідні їм збірні) відмінюються однаково, мають паралельні форми.

Відмінок	Числівники			
Н.	<i>п'ять (п'ятеро)</i>	<i>шість (шестеро)</i>	<i>сім (семеро)</i>	<i>вісім (восьмеро)</i>
Р.	<i>п'яти (п'ятьох)</i>	<i>шести (шістьох)</i>	<i>семи (сімох)</i>	<i>восьми (вісьмох)</i>
Д.	<i>п'яти (п'ятьом)</i>	<i>шести (шістьом)</i>	<i>семи (сімом)</i>	<i>восьми (вісьмом)</i>
З.	<i>п'ять (п'ятьох)</i>	<i>шість (шістьох)</i>	<i>сім (сімох)</i>	<i>вісім (вісьмох)</i>
О.	<i>п'ятьма (п'ятьома)</i>	<i>шістьма (шістьома)</i>	<i>сьома (сімома)</i>	<i>вісьма (вісьмома)</i>
М.	<i>на п'яти (п'ятьох)</i>	<i>на шести (шістьох)</i>	<i>на семи (сімох)</i>	<i>на восьми (вісьмох)</i>

СОРОК, **ДЕВ'ЯНОСТО**, **СТО** мають лише по дві форми.

Відмінок	Числівники		
Н., З.	<i>сорок</i>	<i>дев'яносто</i>	<i>сто</i>
Р., Д., О., М.	<i>сорока</i>	<i>дев'яноста</i>	<i>ста</i>

У назвах **десятоків** змінюється лише друга частина (**-ДЕСЯТ**).

Відмінок	Числівники			
Н.	<i>п'ятдесят</i>	<i>шістдесят</i>	<i>сімдесят</i>	<i>вісімдесят</i>
Р.	<i>п'ятдесяти (п'ятдесятьох)</i>	<i>шістдесяти (шістдесятьох)</i>	<i>сімдесяти (сімдесятьох)</i>	<i>вісімдесяти (вісімдесятьох)</i>
Д.	<i>п'ятдесяти (п'ятдесятьом)</i>	<i>шістдесяти (шістдесятьом)</i>	<i>сімдесяти (сімдесятьом)</i>	<i>вісімдесяти (вісімдесятьом)</i>
З.	<i>п'ятдесят (п'ятдесятьох)</i>	<i>шістдесят (шістдесятьох)</i>	<i>сімдесят (сімдесятьох)</i>	<i>вісімдесят (вісімдесятьох)</i>
О.	<i>п'ятдесятьма (п'ятдесятьома)</i>	<i>шістдесятьма (шістдесятьома)</i>	<i>сімдесятьма (сімдесятьома)</i>	<i>вісімдесятьма (вісімдесятьома)</i>
М.	<i>на п'ятдесяти (п'ятдесятьох)</i>	<i>на шістдесяти (шістдесятьох)</i>	<i>на сімдесяти (сімдесятьох)</i>	<i>на вісімдесяти (вісімдесятьох)</i>

У назвах **сотень** змінюються обидві частини.

Відмінок	Числівники			
Н.	<i>п'ятсот</i>	<i>шістсот</i>	<i>сімсот</i>	<i>вісімсот</i>
Р.	<i>п'ятисот</i>	<i>шестисот</i>	<i>семисот</i>	<i>восьмисот</i>
Д.	<i>п'ятистам</i>	<i>шестистам</i>	<i>семистам</i>	<i>восьмистам</i>
З.	<i>п'ятсот</i>	<i>шістсот</i>	<i>сімсот</i>	<i>вісімсот</i>
О.	<i>п'ятьмастами (п'ятьомастами)</i>	<i>шістьмастами (шістьомастами)</i>	<i>сьомастами (сімомастами)</i>	<i>вісьмастами (вісьмомастами)</i>
М.	<i>на п'ятисот</i>	<i>на шестисот</i>	<i>на семисот</i>	<i>на восьмисот</i>

У назвах сотень:

Р. в. **-сот** (а не «-ста»);

паралельні форми мають лише числівники в О. в.;

НЕ пишемо м'який знак на межі морфем: *п'ятсот, шістсот*.

НУЛЬ, ТИСЯЧА, МІЛЬЙОН, МІЛЬЯРД відмінюються як іменники (*нуля, нулю, ..., нулем...; тисячі, ..., тисячею...*).

У кількісних складених числівниках відмінюється кожне слово за своїм типом.

Відмінок	Числівники
Н.	<i>тисяча шістсот двадцять сім</i>
Р.	<i>тисячі шестисот двадцяти (двадцятьох) семи (сімох)</i>
Д.	<i>тисячі шестистам двадцяти (двадцятьом) семи (сімом)</i>
З.	<i>тисячу шістсот двадцять (двадцятьох) сім (сімох)</i>
О.	<i>тисячею шістьмастами (шістьомастами) двадцятьма (двадцятьома) сьома (сімома)</i>
М.	<i>на тисячі шестистах двадцяти (двадцятьох) семи (сімох)</i>

Не можна змішувати паралельні форми:

двадцяти п'яти, двадцятьох п'ятьох (а не «*двадцятьох п'яти*»).

Порядкові числівники

- Змінюються за родами, відмінками, числами (як прикметники): *сто двадцять сьомий, сто двадцять сьомого*.
- *Третій (третья, третє)* відмінюються як прикметники м'якої групи, усі інші — як прикметники твердої групи. Порівняй: *третього, третьому, третій (третього), третім, (на) третьому / третім ↔ тридцятий, тридцятого, тридцятому, тридцятий (тридцятого), тридцятим, (на) тридцятому (тридцятім)*.
- У складених порядкових числівниках відмінюється тільки останнє слово: *вісімдесят сьомий, у тисяча дев'ятсот вісімдесят шостому* (році).

Дробові числівники

Чисельник дробу відмінюється як кількісний числівник, знаменник — як порядковий.

Відмінок	Числівники	
Н.	<i>шість восьмих</i>	<i>дві треті</i>
Р.	<i>шести восьмих</i>	<i>двох третіх</i>
Д.	<i>шести восьмим</i>	<i>двом третім</i>
З.	<i>шість восьмих</i>	<i>дві треті</i>
О.	<i>шістьма восьмими</i>	<i>двома третіми</i>
М.	<i>на шести восьмих</i>	<i>на двох третіх</i>

1,9 (*одна ціла і дев'ять десятих*) — змішане число.

Півтора, півтори, півтораста НЕ відмінюються.

Зв'язок числівників з іменниками

Правила	Приклади
1. Числівник один узгоджується з іменником у роді, числі, відмінку. Якщо один входить до складеного числівника, іменник при ньому вживається в однині	<i>одна ручка, одне озеро, одні двері</i> <i>51 день, 91 кілограм,</i> <i>2 341 кілометр</i>
2. Після числівників два (обидва), три, чотири іменники вживаються в називному відмінку множини	<i>два столи, обидва дуби, три стільці, чотири вчителі</i>
3. Іменники, які в множині втрачають суфікс -ин- , після числівників два (обидва), три, чотири стоять у родовому відмінку однини. Якщо кількість називається в межах одиниць, краще вживати збірні числівники: <i>двоє киян, троє селян, четверо заробітчанин</i>	<i>два киянина, три львів'янина, чотири громадянина, обидва селянина</i>
4. Після числівників п'ять і більше іменник уживається в родовому відмінку множини	<i>п'ять олівців, шість зошитів</i>
5. З числівником півтора (півтори) іменник уживається в родовому відмінку однини	<i>півтора місяця, півтори тонни</i>
6. Іменники при складених числівниках уживаються в тому відмінку, якого вимагає останнє слово	<i>сто один грім, сто три громи, сто десять громів</i>
7. Після дробових числівників іменники вживаються в родовому відмінку однини	<i>п'ять сотих гектара, шість десятих метра, одна друга торта, дві цілі й одна третя апельсина</i>
8. У мішаних (зі словами з половиною, із третьою, із чвертю) числівниках іменники узгоджуються з цілим числом	<i>три з половиною кілометри, два з третьою апельсини, п'ять із чвертю літрів, сім з половиною кілограмів</i>
9. У словосполученнях, що позначають дати, назви місяців уживаються тільки в родовому відмінку	<i>перше лютого, першому лютого, із першим лютого, із двадцять четвертим серпня, із першим вересня</i>
10. Іменники IV відміни можна поєднати лише зі збірними числівниками (Р. в. одн.)	<i>двоє хлоп'ят, троє телят, четверо курчат</i>

Котра година? (Позначення часу)

 ПАМ'ЯТАЙ!

- Для позначення годин використовуємо лише порядкові числівники: *шоста година, сьома година, восьма година* (НЕ ~~шість, сім, вісім годин~~!).
- На позначення часу вживаємо прийменник **О**, а не **У (В)**: розпочнемо о шостій годині (НЕ ~~в шість годин~~). Правильними є форми *о котрій годині? котра одина?* (НЕ ~~в скільки годин, скільки годин~~).
- Для позначення часу слід використовувати прийменники *за, до, по, на*.

Форми з прийменником *без* чи безприйменникові конструкції є ненормативними!

Правильно: (о) *пів на сьому, десять (хвилин) на сьому, за десять (хвилин) сьома.*

Неправильно: ~~*півсьомої, без десяти (хвилин) сім, десять (хвилин) сьомої*~~

Приклади позначення часу

19:00	<i>дев'ятнадцята година; сьома година (вечора)</i>
19:15	<i>сьома / дев'ятнадцята (година) п'ятнадцять (хвилин); п'ятнадцять (хвилин) по сьомій / дев'ятнадцятій (годині); п'ятнадцять (хвилин) на восьму / двадцятую (годину); чверть по сьомій / дев'ятнадцятій (годині); чверть на восьму / двадцятую (годину)</i>
19:30	<i>пів на восьму / пів на двадцятую (годину)</i>
19:45	<i>сьома / дев'ятнадцята (година) сорок п'ять (хвилин); сорок п'ять (хвилин) по сьомій / дев'ятнадцятій (годині); п'ятнадцять (хвилин) до восьмої / двадцятої (години); за чверть восьма / двадцята (година); чверть до восьмої / двадцятої (години)</i>

Правопис числівників і похідних слів

Правила	Приклади
Числівник 11 пишемо з однією -н-	<i>одинадцять</i>
Складні кількісні та порядкові числівники пишемо разом, складені — окремо	<i>п'ятдесят шістсот п'ятдесят чотири</i>
У складних числівниках наприкінці першої частини м'який знак НЕ пишемо	<i>п'ятнадцять, шістнадцять, дев'ятнадцять, п'ятдесят, шістде- сят, п'ятсот, шістсот, дев'ятсот</i>
Числівники на -сотий, -тисячний, -мільйонний, -мільярдний пишемо одним словом (першу частину цих числівників ставимо в родовому відмінку!). АЛЕ: <i>стотисячний</i>	<i>чотирьохсотий, трьохтисячний, п'ятисоттридцятимільйонний</i>
У порядкових числівниках, утворених від назв десятків, перша частина НЕ змінюється!	<i>п'ятдесятий... вісімдесятий (а НЕ п'ятидесятий... восьмидесятий)</i>
Складні прикметники, першою частиною яких є числівник, пишемо разом	<i>дев'ятиградусний, двадцятип'ятиповерховий</i>
На початку складних слів пишемо одно-, дво-, три-, чотири- , якщо друга частина починається з приголосного; якщо з голосного — слід писати форми двох-, трьох-, чотирьох-	<i>одноповерховий, двобічний, трискладовий, чотирикутник; двохатомний, трьохетапний, чотирьохелементний</i>

ЗАЙМЕННИК

Займенник — самостійна змінна частина мови, яка вказує на предмети, ознаки, кількість, але не називає їх. Відповідають на питання іменників, прикметників і числівників.

Морфологічні ознаки займенників неоднакові. Деякі займенники змінюються за відмінками чи за відмінками й числами (*хто, що; я, ти*), деякі — за родами, числами й відмінками (*деякий, нічий* і под.), інші є незмінними (*його, її*).

Синтаксична роль. У реченні може бути підметом (*Ми готуємося до ЗНО*), іменною частиною складеного присудка (*Комусь це може здатися ніяким*), додатком (*Чекатиму тебе завтра*), означенням (*Твої зусилля не будуть марними*), обставиною: *Шукайте цензора в собі* (Л. Костенко).

Розряди займенників за значенням

Назва розряду	Приклади	Особливості
1. Особові	<i>я, ти, ми, ви, він, вона, воно, вони</i>	Змінюються за відмінками й числами; займенник <i>він</i> змінюється ще й за родами. У непрямих відмінках особові займенники мають іншу основу (<i>я, мене, мені, мною</i> тощо — див. відмінювання особових займенників)
2. Присвійні	<i>мій, наш; твій, ваш; його, її, їхній; свій</i>	Змінюються за родами, числами й відмінками за зразком прикметників, крім займенників <i>його, її</i> , що є незмінними
3. Зворотний	<i>себе</i>	Не має роду, числа й форми Н. в. У непрямих відмінках змінюється, як особовий займенник <i>ти</i>
4. Вказівні	<i>цей, сей, той, отой; такий, отакий; стільки</i>	Займенники <i>той (отой), цей (оцей), такий (отакий)</i> змінюються, як і прикметники, за родами, числами й відмінками. Займенник <i>стільки</i> змінюється лише за відмінками
5. Означальні	<i>усякий (всякий), увесь (весь, ввесь), кожний (кожен), інший, сам, сáмий, самій</i>	Змінюються за родами, числами й відмінками за зразком прикметників
6. Питальні	<i>хто? що? який? чий? котрий? скільки?</i>	Уживаються в питальних реченнях. Займенники <i>хто, що, скільки</i> змінюються за відмінками; <i>який, чий, котрий</i> — за родами, числами й відмінками (за зразком прикметників)
7. Відносні	<i>хто, що, який, чий, котрий, скільки</i>	Ці займенники є сполучними словами в складному реченні (приєднують підрядні частини до головних). По суті, це ті самі питальні займенники, але без питання

Назва розряду	Приклади	Особливості
8. Неозначені	<i>дехто, децо, хто-небудь, що-небудь, якийсь, будь-чий, який-небудь, хтозна-скільки, абиякий, децо, хтось</i> і под.	Утворюються від питальних додаванням часток казна-, хтозна-, будь-, небудь-, аби-, де-, -сь . Мають ті самі морфологічні ознаки, що й питальні займенники, від яких вони утворені
9. Заперечні	<i>ніхто, ніщо, ніякий, нічий, ніскільки, аніхто</i> й под.	Утворюються від питальних додаванням частки ні- (ані-) . Мають ті самі морфологічні ознаки, що й питальні займенники, від яких вони утворені

Відмінювання займенників

Особові займенники

Відмінок	Однина	Множина	Однина	Множина
Н.	<i>я</i>	<i>ми</i>	<i>ти</i>	<i>ви</i>
Р.	<i>мене</i>	<i>нас</i>	<i>тебе</i>	<i>вас</i>
Д.	<i>мені</i>	<i>нам</i>	<i>тобі</i>	<i>вам</i>
З.	<i>мене</i>	<i>нас</i>	<i>тебе</i>	<i>вас</i>
О.	<i>мною</i>	<i>нами</i>	<i>тобою</i>	<i>вами</i>
М.	<i>на мені</i>	<i>на нас</i>	<i>на тобі</i>	<i>на вас</i>

Відмінок	Однина			Множина
	ч. р.	ж. р.	с. р.	
Н.	<i>він</i>	<i>вона</i>	<i>воно</i>	<i>вони</i>
Р.	<i>його (до нього)</i>	<i>її (до неї)</i>	<i>його (до нього)</i>	<i>їх (до них)</i>
Д.	<i>йому</i>	<i>їй</i>	<i>йому</i>	<i>їм</i>
З.	<i>його (на нього)</i>	<i>її (на неї)</i>	<i>його (на нього)</i>	<i>їх (на них)</i>
О.	<i>ним</i>	<i>нею</i>	<i>ним</i>	<i>ними</i>
М.	<i>на ньому (на нім)</i>	<i>на ній</i>	<i>на ньому (на нім)</i>	<i>на них</i>

Зверни увагу на приставний **н-** у формах особових і вказівних займенників.

Зворотний займенник

Відмінок	Займенник
Н.	—
Р.	<i>себе</i>
Д.	<i>собі</i>

Відмінок	Займенник
З.	<i>себе</i>
О.	<i>собою</i>
М.	<i>на собі</i>

Присвійні займенники

Відмінок	Однина			Множина
	ч. р.	ж. р.	с. р.	
Н.	<i>мій</i>	<i>моя</i>	<i>моє</i>	<i>мої</i>
Р.	<i>мого</i>	<i>моєї</i>	<i>мого</i>	<i>моїх</i>
Д.	<i>моєму</i>	<i>моїй</i>	<i>моєму</i>	<i>моїм</i>
З.	<i>мій (мого)</i>	<i>мою</i>	<i>моє</i>	<i>мої (моїх)</i>
О.	<i>моїм</i>	<i>моєю</i>	<i>моїм</i>	<i>моїми</i>
М.	<i>на моєму (на моїм)</i>	<i>на моїй</i>	<i>на моєму (на моїм)</i>	<i>на моїх</i>

За тим самим зразком відмінюються займенники *твій, свій*. Займенники *наш, ваш* відмінюються, як прикметники твердої групи (як слово *зелений*: *зеленого* — *нашого* й т. д.), а займенник *їхній* — як прикметники м'якої групи (як слово *синій*: *синього* — *їхнього* й т. д.).

Вказівні займенники

Відмінок	Однина			Множина
	ч. р.	ж. р.	с. р.	
Н.	<i>той</i>	<i>та</i>	<i>те</i>	<i>ті</i>
Р.	<i>того</i>	<i>тієї (тої)</i>	<i>того</i>	<i>тих</i>
Д.	<i>тому</i>	<i>тій</i>	<i>тому</i>	<i>тим</i>
З.	<i>той (того)</i>	<i>ту</i>	<i>те</i>	<i>ті (тих)</i>
О.	<i>тим</i>	<i>тією (тою)</i>	<i>тим</i>	<i>тими</i>
М.	<i>на тому (на тім)</i>	<i>на тій</i>	<i>на тому (на тім)</i>	<i>на тих</i>

Так само відмінюється займенник *отой*.

Відмінок	Однина			Множина
	ч. р.	ж. р.	с. р.	
Н.	<i>цей</i>	<i>ця</i>	<i>це</i>	<i>ці</i>
Р.	<i>цього</i>	<i>цієї</i>	<i>цього</i>	<i>цих</i>
Д.	<i>цьому</i>	<i>цій</i>	<i>цьому</i>	<i>цим</i>
З.	<i>цей</i>	<i>цю</i>	<i>це</i>	<i>ці (цих)</i>
О.	<i>цим</i>	<i>цією</i>	<i>цим</i>	<i>цими</i>
М.	<i>на цьому (на цім)</i>	<i>на цій</i>	<i>на цьому (на цім)</i>	<i>на цих</i>

Так само відмінюються займенники *оцей* і *сей*.

Займенник *стільки* відмінюється, як числівник *два*.

Означальні займенники

Відмінок	Однина			Множина
	ч. р.	ж. р.	с. р.	
Н.	<i>весь (увесь, ввесь)</i>	<i>вся (уся)</i>	<i>все (усе)</i>	<i>всі (усі)</i>
Р.	<i>всього</i>	<i>всієї</i>	<i>всього</i>	<i>всіх</i>
Д.	<i>всьому</i>	<i>всій</i>	<i>всьому</i>	<i>всім</i>
З.	<i>весь (всього)</i>	<i>всю</i>	<i>все</i>	<i>всі (всіх)</i>
О.	<i>всім</i>	<i>всією</i>	<i>всім</i>	<i>всіма</i>
М.	<i>на всьому (на всім)</i>	<i>на всій</i>	<i>на всьому (на всім)</i>	<i>на всіх</i>

Займенники *кожен (кожний), всякий, всілякий, інший, сам, самий* відмінюються, як прикметники твердої групи.

Питальні (відносні) займенники

Відмінок	Займенники	
Н.	<i>хто</i>	<i>що</i>
Р.	<i>кого (до кого)</i>	<i>чого (до чого)</i>
Д.	<i>кому</i>	<i>чому</i>
З.	<i>кого (на кого)</i>	<i>що</i>
О.	<i>ким</i>	<i>чим</i>
М.	<i>на кому (на кім)</i>	<i>на чому (на чім)</i>

Відмінок	Однина			Множина
	ч. р.	ж. р.	с. р.	
Н.	<i>чий</i>	<i>чия</i>	<i>чие</i>	<i>чії</i>
Р.	<i>чийого</i>	<i>чией</i>	<i>чийого</i>	<i>чійх</i>
Д.	<i>чийому (чиейму)</i>	<i>чийій</i>	<i>чийому (чийім)</i>	<i>чийім</i>
З.	<i>чий (чийого)</i>	<i>чую</i>	<i>чие</i>	<i>чії (чійх)</i>
О.	<i>чийім</i>	<i>чиейю</i>	<i>чийім</i>	<i>чийіми</i>
М.	<i>на чийому (на чиейму, на чийім)</i>	<i>на чийій</i>	<i>на чийому (на чиейму, на чийім)</i>	<i>на чійх</i>

Займенники *який, котрий* відмінюються, як прикметники твердої групи (як слово *зелений: зеленого — якого й т. д.*).

Правопис неозначених і заперечних займенників

Разом	Окремо	Через дефіс
НІ-, АБИ-, ДЕ-, -СЬ	із ПРИЙМЕННИКОМ	БУДЬ-, НЕБУДЬ-, КАЗНА-, ХТОЗНА-, БОЗНА-
<i>ніхто, ніщо, ніякий... абихто, абищо, абиякий... дехто, децо, деякий... хтось, щось, якийсь...</i>	<i>ні до кого, аби до кого, де з ким, будь за ким, ні до чого</i>	<i>будь-що, чий-небудь, казна-що, хтозна-який, бозна-який, хто-небудь, хтозна-хто</i>

ДІЄСЛОВО ТА ЙОГО ФОРМИ

Дієслово — самостійна змінна частина мови, яка означає дію або стан і відповідає на питання *що робити? що зробити?* й ін.

Граматичні категорії: вид (доконаний, недоконаний), перехідність/неперехідність, спосіб (дійсний, умовний, наказовий), час (минулий, теперішній, майбутній), особа (перша, друга, третя однини й множини), стан (активний, пасивний), рід (чоловічий, жіночий, середній), число (однина, множина), відмінок (для дієприкметників).

Дієслово має 5 форм: 1) неозначена форма (інфінітив); 2) особові (способові) форми; 3) безособова форма; 4) дієприкметник; 5) дієприслівник.

Дієслова вимагають від залежних іменників чи займенників певної відмінкової форми, їх варто запам'ятовувати: *вчити чогось*, а НЕ «вчити чомусь»; *опанувати що*, а НЕ «опанувати чим»; *знущатися, глузувати, сміятися з когось*, а НЕ «над кимось»; *дивуватися, радіти з чогось*, а НЕ «дивуватися чомусь»; *захворіти на щось*, а НЕ «захворіти чимось» і под.

Види дієслів

Недоконаний вид	Доконаний вид
<ul style="list-style-type: none"> Дієслова, які означають незавершену, необмежену в тривалості дію в минулому, теперішньому чи майбутньому. Відповідають на питання <i>що робити?</i> (<i>що робив? що робить? що робитиме?</i>) і под. 	<ul style="list-style-type: none"> Дієслова, які означають дію, що завершилася в минулому чи відбудеться в майбутньому. Відповідають на питання <i>що зробити?</i> (<i>що зробив? що зробить?</i>) і под.
<i>кохати, кохав, кохала, кохає, кохатиме, буде кохати</i>	<i>покохав, покохає</i>
Окремі дієслова не мають видових пар і вживаються лише у формі недоконаного (<i>прагнути, намагатися, потребувати, переслідувати</i> й под.) чи доконаного (<i>схаменутися, розкричатися, відшуміти</i>) виду	

Способи дієслів

Спосіб дієслова вказує на відношення дії до дійсності.

Дійсний	Умовний	Наказовий
означає дію, яка відбувалася, відбувається чи відбуватиметься	означає дію, можливу за певної умови чи бажану	означає наказ, прохання, побажання, пораду, заклик до виконання дії
<i>кохав, кохала, кохає, кохатиме</i>	<i>кохав би, кохала б</i>	<i>кохай, кохаймо, кохайте, хай кохає</i>
Дієслова дійсного способу змінюються за часами, числами й особами (у теперішньому й майбутньому часах) та за родами (у минулому часі)	Дієслова умовного способу змінюються за числами, а в однині — і за родами; творяться додаванням до форми минулого часу частки <i>б</i> (після голосного) або <i>би</i> (після приголосного)	Дієслова наказового способу змінюються за числами й особами

Творення форм наказового способу

Особа (однина)	Приклади	Особа (множина)	Приклади
1	—	1	<i>ходімо, пиймо</i>
2	<i>іди, ходи, пий</i> ∅	2	<i>йдіть, ходіть, пийте</i>
3	<i>хай (нехай) іде, ходить, п'є</i>	3	<i>хай (нехай) ідуть, ходять, п'ють</i>

Увага!

Творення форм наказового способу за допомогою часток *давай, давайте* НЕ ВІДПОВІДАЄ НОРМИ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ (припустиме лише в розмовному стилі).

Форми «ходіте» в українській мові НЕ ІСНУЄ.

Інколи дієслова у формі одного способу вживаються в значенні іншого.

Умовний → **наказовий**: *Чи не допоміг би ти мені написати цей твір?*

Дійсний → **наказовий**: *Усі стоять на місці!*

Наказовий → **дійсний**: *Я переконався: скільки не заробляй, а все мало.*

Інфінітив → **наказовий**: *Стояти струнко!*

Часи дієслів

Минулий	Теперішній	Майбутній
<ul style="list-style-type: none"> Дієслова означають дію, яка колись відбувалася (недоконаний вид) або відбулася (доконаний вид); змінюються за числами, а в однині — і за родами (<i>був, була, було, були</i>) 	<ul style="list-style-type: none"> Дієслова означають дію, яка відбувається постійно чи в момент мовлення; змінюються за числами та особами 	<ul style="list-style-type: none"> Дієслова означають дію, яка відбуватиметься (недоконаний вид) чи відбудеться (доконаний вид) у майбутньому; змінюються за числами та особами; дієслова недоконаного виду майбутнього часу мають просту й складену форми майбутнього часу, доконаного виду — лише просту форму (мають ті самі особові закінчення, що й дієслова недоконаного виду в теперішньому часі: <i>напишу, напишеш, напише, напишемо, напишете, напишуть</i>); проста форма твориться приєднанням до інфінітива особових закінчень (<i>писатиму, писатимеш, писатиме, писатимемо, писатимете, писатимуть</i>); складена — за допомогою особових форм допоміжного дієслова <i>бути</i> й інфінітива основного дієслова (<i>буду писати, будеш писати, буде писати, будемо писати, будете писати, будуть писати</i>)

Інфінітив (= неозначена форма дієслова)

Інфінітив — незмінювана дієслівна форма, яка, називаючи дію або стан предмета, не вказує на час, особу, число, спосіб і відповідає на питання *що робити? що зробити?*

Інфінітив завжди має суфікс **-ти (-ть)**.

Синтаксична роль: будь-який член речення.

- Підмет, частина складеного присудка: *Жити — служити добру.*
- Додаток: *Мама сказала купити хліба.*
- Означення: *Він має звичку довго спати.*
- Обставина: *Дівчина пішла купатися.*

Особові форми дієслова

У теперішньому та майбутньому часі дійсного способу, а також у наказовому способі дієслово змінюється за особами. До дієслів у першій, другій і третій особах можна підставити відповідні особові займенники.

Займенники, що вказують на особу дієслів

Особа	Займенник, що вказує на особу	
	однина	множина
1-ша	<i>я</i>	<i>ми</i>
2-га	<i>ти</i>	<i>ви</i>
3-тя	<i>він, вона, воно</i>	<i>вони</i>

Особові закінчення дієслів

Дорогий читачу! Дієвідмінювання дієслів дійсного способу переважно не становить проблем, особливо якщо йдеться про минулий час (дієслова змінюються за родами й числами, наприклад: *бігав, бігала, бігало, бігали — прибіг, прибігла, прибігло, прибігли*). Проте під час утворення форм теперішнього й майбутнього часів часто виникає проблема, як правильно сказати: «*сиплять*» чи «*сиплють*»? «*граєш*» чи «*граїш*»? «*борються*» чи «*боряться*»?

Пропоную в таких випадках скористатися так званим «дієслівним квадратом» (див. праворуч).

Його досить легко запам'ятати та відтворити в чернетці ЗНО. Погляньмо: **-уть, -ють, -е-, -є-** (це перший стовпчик); **-ать, -ять, -и-, -ї-** — другий. Над першим стовпчиком ще дописуємо **-оро-, -оло-**.

Як це використовувати?

Дуже просто! Якщо я сумніваюся, наприклад, у виборі правильного закінчення дієслова *сипати* у формі третьої особи множини теперішнього часу — *вони сиплять* чи *сиплють*? — мені

-оро-	
-оло-	
I дієвідміна	II дієвідміна
-уть	-ать
-ють	-ять
-е-	-и-
-є-	-ї-

достатньо поставити це дієслово в другу особу однини теперішнього часу: *ти сиплеш*. Безперечно, я не скажу «сиплИш», правильний варіант «сиплЕш», із літерою **Е**. Шукаю її в «дієслівному квадраті». Над **Е** в мене написано **-уть, -ють**, отже, я повинен написати *сиплють* — це і буде правильний варіант.

Ще приклад. *ГраЄш* чи *граЇш*? Дієслова стоять у формі другої особи однини (*ти*), тому тут я, навпаки, ставлю їх у форму третьої особи множини (*вони*). Очевидно, що правильний варіант *граЮть* (сказати *граЯть* просто неможливо). Отже, шукаю в квадраті закінчення **-ють** і рухаюся від нього вниз. Бачу літеру **Є**, тож правильний варіант *граЄш*.

Таким чином, якщо в мене дієслово у формі **ТИ**, то, щоб перевірити правопис закінчення, я ставлю його у форму **ВОНИ**, а якщо у формі **ВОНИ**, навпаки, — ставлю його у форму **ТИ**.

Найпроблемнішими тут є закінчення дієслів типу «*борються*» чи «*бються*». У таких випадках слід поставити дієслово в початкову форму — *боротися*. Бачу, що всередині цього слова є буквосополюка **-оро-**. Віднаходжу її в таблиці й дивлюся, які варіанти закінчень стоять під нею. Це **-уть, -ють, -е-, -є-**. Отже, правильно сказати *вони борються, ти борешся*. Аналогічно напишу *колють, колеш* — від слова *колоти* (воно має буквосополюку **-оло-**).

НЕ ЗАБУВАЙТЕ про дієслівні чергування!

[з] — [ж]	<i>казати — кажу</i>
[к] — [ч]	<i>пекти — печу</i>
[с] — [ш]	<i>полоскати — полощу</i>
[г] — [ж]	<i>берегти — бережу</i>
[с] — [д]	<i>сісти — сяду</i>
[с] — [т]	<i>цвісти — цвіту</i>
[д] — [дж]	<i>ходити — ходжу</i>
[т] — [ч]	<i>крутити — кручу</i>
[ст] — [шч]	<i>мостити — мощу</i>
губний — губний + л	<i>любити — люблю, ловити — ловлю</i>

Синтаксична роль особових форм дієслова

Особові форми дієслова в реченні є **присудками**:

ЗНО розпочинається в травні.

Безособові дієслова

- Означають дію або стан без відношення до будь-якої особи: *сказано, пошито*;
- мають суфікси **-но, -то**;
- виконують роль головного члена в односкладних безособових реченнях (*Твір написа-но. Сукню пошито*);
- уживаються, щоб підкреслити результат дії (порівняй: *іграшку знайдено* ↔ *іграшка знайдена*).

ДІЄПРИКМЕТНИК

Дієприкметник — форма дієслова, що виражає ознаку предмета за дією або станом і відповідає на питання *який? яка? яке? які?* Наприклад: *зів'яле* листя, *прочитана* книга, *зроблене* завдання, *забуті* вірші.

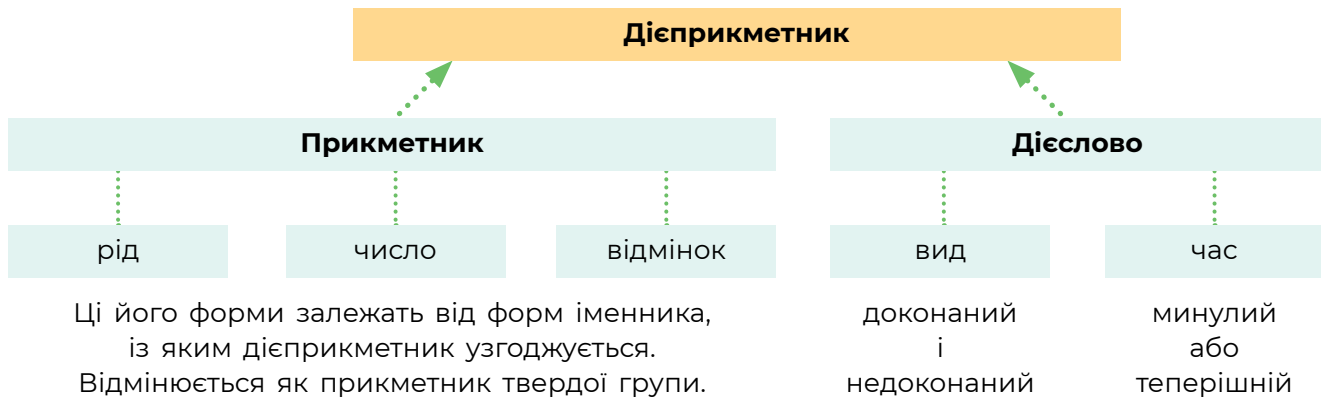
Поєднує в собі ознаки **прикметника** та **дієслова**.

Дієприкметники бувають активні й пасивні. **Активні** виражають ознаку предмета за його ж дією, наприклад: *зів'ялі квіти*, *палаючі степи* — «квіти зів'яли», «степи палали». **Пасивні** виражають ознаку предмета за дією, яка над ним виконується, наприклад: *понівечені душі*, *викопаний скарб* — «хтось понівечив», «хтось викопав».

Синтаксична роль

- Означення: *Надворі стояв промоклий друг.*
- Іменна частина складеного присудка: *Лист написаний дрібним почерком.*

Ознаки прикметника і дієслова, властиві дієприкметнику

Творення дієприкметників

Активні		Пасивні
Теперішній час, недоконаний вид	Минулий час, доконаний вид	Минулий час, доконаний і недоконаний вид
Суфікси -уч-, -юч-, -ач-, -яч-	Суфікс -л-	Суфікси -н-, -ен-, -т-
<i>плакучі верби, конкуруючі фірми</i> Ці слова можна вважати віддієслівними прикметниками, що втратили дієслівні ознаки (час і вид) і означають уже не дію, як дієприкметники, а стали властивістю когось чи чогось	<i>зів'яле листя, посинілі губи</i>	<i>написаний, побілений, пошитий</i>

Активні дієприкметники теперішнього часу вживаються в сучасній українській мові вкрай обмежено. Замість них потрібно добирати власне українських мовних засобів (прикметники, іменники, дієприслівники) або замінити їх підрядними частинами складних речень

**Типові помилки
у вживанні дієприкметників і способи їх виправлення**

Неправильно	Правильно
бажаючий	охочий
беззаперечні істини	незаперечні істини
біжуча вода	проточна вода
біжучий рядок	рухомий рядок
вибраний лідером (на посаду)	обраний лідером (на посаду)
(як) вижати лимон	(як) видушений / вичавлений лимон
виконуючий	виконавець, який виконує
вищестоячі державні органи	вищі державні органи
вищестоячий суд	суд вищої інстанції; вищий за підпорядкуванням
(тимчасово) виконуючий обов'язки	тимчасовий виконавець обов'язків кого, тимчасовий заступник кого
виконуючий роль	виконавець ролі
виступаючий	промовець, оратор, який виступає
виступаючий з доповіддю	доповідач
відпочиваючий	відпочивальник, курортник
віруючий	вірянин, вірник, релігійний, богомільний
віруючі	віряни, миряни, хто вірує
вважаючий	разючий, могутній, сильний, здатний вразити
вважаючий ефект	могутній ефект
головуючий	голова (зборів, засідання)
дезінфікуючий засіб	дезінфекційний засіб
діючий вулкан	активний (живий) вулкан
діючий порядок	сучасний порядок
діюча модель	робоча модель
діюча армія	регулярна армія
діюче законодавство	чинне законодавство
домінуюче вживання	переважне вживання
домінуюча ідея	провідна, домінуюча ідея
домінуючий чинник	визначальний, основний чинник
домінуюча тенденція	тенденція, що переважає (в суспільстві)
залізовміщуючі речовини	залізовмісні речовини
захоплюючий	захопливий, привабливий, звабливий, знадний, принадний

Неправильно	Правильно
знаючий	знавець, тямущий, тямкий, досвідчений, обізнаний, компетентний
знаючий міру	поміrkований
зростаюча смертність	щораз більша смертність
зростаючі вимоги	щораз вищі вимоги
зростаючі ціни	щораз вищі ціни
існуючий	що існує, розташований, розміщений, зафіксований, чинний, сучасний, наявний, відомий
консолідуєча ідеологія	ідеологія консолідації
лікуючий лікар	лікар-куратор
миючі засоби	мийні засоби
З наступаючим Новим роком!	Із настанням Нового року! Із передноворіччям! Із прийдешнім Новим роком!
пануючий	панівний
підростаюче покоління	молоде (юне) покоління, памолодь
плаваючий графік	змінний графік
плаваючий курс валюти	нестійкий (змінний) курс валюти
початкуючий	початківець
слідуюча зупинка	наступна зупинка
на слідуючий рік	на той рік
справа в слідуючому	справа ця така
хвилюючий	зворушливий, бентежний, животрепетний

Дієприкметниковий зворот

Дієприкметник разом із залежними від нього словами утворює дієприкметниковий зворот (у реченні є означенням), наприклад: *Настане день, обтяжений плодами (Ліна Костенко).*

Дієприкметниковий зворот у реченні має стояти якомога ближче до означуваного слова; він не може бути розірваний іншими членами речення

Неправильно	Правильно
<i>Вражений Валентин словами вчителя, захопився історією своєї країни.</i>	<i>Вражений словами вчителя, Валентин захопився історією своєї країни.</i>

ДІЄПРИСЛІВНИК

Дієприслівник — незмінювана форма дієслова, яка означає додаткову дію, що супроводить головну, виражену дієсловом, і відповідає на питання *що роблячи? що зробивши?* Наприклад: *пишучи, співаючи, узявши, прочитавши.*

Морфологічні ознаки: вид (доконаний і недоконаний), час (минулий або теперішній).

Синтаксична роль — обставина: *Співають ідучи дівчата (Т. Шевченко).*

Творення дієприслівників

Вид, час	Недоконаний, теперішній	Доконаний і недоконаний, минулий
Як утворюються	основа теперішнього часу (недок. виду) + суфікси -учи-, -ючи- -ачи-, -ячи-	основа інфінітива (док. і недок. виду) + суфікси -ши-, -вши-

Дієприслівниковий зворот

Дієприслівник разом із залежними від нього словами утворює **дієприслівниковий зворот**, який у реченні є обставиною, наприклад: *Іноді туман на озері розривається, одкриваючи блідо-блакитну воду (Леся Українка).*

Пам'ятай! Дія, названа дієприслівником, повинна стосуватися в реченні того ж діяча, що й дія, названа присудком

Неправильно	Правильно
<i>Зробивши вправу, мене охопило щастя.</i>	<i>Коли я зробив вправу, мене охопило щастя. Зробивши вправу, відчув себе щасливим.</i>
Не може містити дієприслівникового звороту безособове речення.	
<i>Перебуваючи в Римі, мені хочеться відвідати Колізей.</i>	<i>Перебуваючи в Римі, я хочу відвідати Колізей.</i>
Порівняй! <i>Не дивлячись, не зважаючи, незважаючи на</i>	
<i>Він набирає текст, не дивлячись на клавіатуру. Вони всіляко перешкоджали, але я робив свою справу, не зважаючи. Незважаючи на перешкоди, ми подолали цей шлях.</i>	

ПРИСЛІВНИК

Прислівник — це самостійна незмінна частина мови, що виражає ознаку дії, стану, ознаку іншої ознаки: повернути *праворуч*; *несподівано* відважний; *надто* швидко. Прислівник відповідає на питання *як? де? коли? куди? якою мірою? чому?* й ін. **Морфологічні ознаки:** не має категорії роду, числа, не змінюється за відмінками.

Синтаксична роль: у реченні найчастіше є обставиною (*Прокинулися рано*), зрідка — частиною складеного присудка (*Сонце низенько, вечір близенько*), підметом (*Одне «сьогодні» краще, ніж два «завтра»*).

Розряди прислівників

Означальні	Обставинні
Якісно-означальні (якісна характеристика дії, стану; питання <i>як?</i>): <i>високо, гарно...</i>	Місця (означають місце або напрямок дії; питання <i>де? куди? звідки?</i>): <i>вгорі, вгору...</i>
Кількісно-означальні (характеризують дію, стан чи ознаку з боку кількості та міри вияву; питання <i>скільки? наскільки? якою мірою? як багато?</i>): <i>мало, багато, тричі, занадто, трохи, злегка, дуже</i> й под.	Часу (вказують на час дії; питання <i>коли? відколи? доки? з якого часу? до якого часу?</i>): <i>торік, досі, зранку, завжди</i> й под.
Способу дії (вказують на те, яким способом відбувається дія чи виявляється ознака; питання <i>як? яким способом? яким чином?</i>): <i>напам'ять, навпочіпки, зненацька, вголос, по-юнацьки</i> й под.	Причини (причина або зумовленість дії; питання <i>чому? через що? з якої причини? від чого?</i>): <i>спросоння, зопалу...</i>
	Меті (означають мету дії; питання <i>для чого? з якою метою? навіщо?</i>): <i>навмисне, наперекір, напоказ</i> і под.

Ступені порівняння прислівників

Лише якісно-означальні прислівники (вони утворені від якісних прикметників) можуть мати ступені порівняння (вищий і найвищий).

Форми ступенів порівняння прислівників утворюються так само, як і в прикметників: *важливо* — *важливіше, більш важливо / менш важливо, найважливіше, найбільш важливо / найменш важливо*.

Значення вищого ступеня порівняння може посилюватися додаванням слів *ще, трохи, значно, багато, куди* (*значно важливіше* й под.), найвищого — додаванням часток *як, що*.

Під час утворення ступенів порівняння відбуваються ті самі чергування, що й у якісних прикметників (с. 139).

Правопис прислівників

Правопис прислівників на -о, -е, утворених від прикметників і дієприкметників

-н-	-нн-
Пишемо стільки Н , скільки їх є в прикметниках і дієприкметниках, від яких утворено прислівники	
<i>шалено, бо шалений; зацікавлено, бо зацікавлений</i>	<i>сумлінно, бо сумлінний; буденно, бо буденний</i>
	<i>Запам'ятай також правопис прислівників знання, навмання, попідвіконню, попідтинню, спросоння</i>

Написання разом, окремо, через дефіс прислівників і сполучень прислівникового типу

	Правила	Приклади
Разом	1. Якщо вони вказують напрямок і відповідають на питання <i>куди? де? звідки?</i> Якщо в реченні після слова стоїть іменник у родовому відмінку, його слід писати окремо. <i>У середині купи листя щось заворушилося.</i>	<i>уверх, угору, догори; зверху, згори, вниз, донизу, спіднизу; позаду, ззаду, вліво, ліворуч; спереду, попереду, вбік, збоку, вправо, праворуч; посередині, всередині</i>
	2. Прислівники, які означають часові проміжки та відповідають на питання <i>коли?</i> Але на світанку, до обіду, під вечір	<i>удосвіта, зранку, засвітла, вранці, вдень, опівдні, надвечір, увечері, звечора, вночі, поночі, опівночі</i>
	3. Прислівники, які називають пори року	<i>узимку, навесні, напровесні, влітку, восени</i>
	4. Прислівники « у, в, на + числівник »	<i>удвоє, утричі, уп'ятеро, надвоє, натроє, вперше, вдруге</i>
	5. Прислівники з елементом аби-, ані-, де-, чи-, як-, що- на початку. Сполуки, у яких <i>що</i> стоїть у кінці, пишуться окремо: <i>дарма що, хіба що, тому що</i> (крім <i>якщо, тощо, абощо</i>)	<i>абиде, абиколи, аніде, чимало, щодня, щороку, дедалі, деінде, якнайкраще, якраз (але як треба, як слід)</i>
	6. Деякі прислівники треба запам'ятати : <i>віднині, донині, відтепер, дотепер, доволі, поволі (= повільно), мимоволі, вроздріб, врозліт, врозріз, всмак, додому, дотла, навідріз, надворі (знадвору, надвір), докупи, услід, споконвіку (споконвіків), спочатку, напочатку, наостанок, напам'ять, насамкінець, насамперед, нарізно, напрокат, позаторік, тимчасово, спржогу, спідлоба, запанібрата, натщесерце, навшпіньках, чимдуж, чимраз</i>	
Окремо	1. Прислівники, що утворені з двох однакових основ з прийменниками <i>у, в, по</i> між ними	<i>рік у рік, день у день, плече в плече, раз по раз</i>
	2. Прислівники, які складаються з 4-х компонентів	<i>з боку на бік, з дня на день, з краю в край, з ранку до вечора</i>
	3. Прислівники, у яких друге слово стоїть в орудному відмінку (чим?)	<i>кінець кінцем, тим часом (але тимчасом як), таким чином, сама самотою</i>
	4. Прислівники « по + збірний числівник »	<i>по двоє, по троє, по четверо (але поодинці)</i>
	5. Прислівники, що пов'язані з емоційним станом	<i>на жаль, на диво, на щастя, на сором, на радість, на сміх, на зло (але зозла)</i>
	6. Деякі прислівники треба запам'ятати : <i>до вподоби, до останку, до побачення, в цілості, в цілому, в основному, в унісон, на відмінно, на виплат, на поталу, на поруки, на виріст, на дуби, на ура, на віки вічні, у стократ</i>	

	Правила	Приклади
Через дефіс	1. Прислівники « <i>по</i> + порядковий числівник»	<i>по-перше, по-друге, по-третє...</i>
	2. Прислівники « <i>по</i> + <i>-ому, -єму, -ки</i> » Порівняй: <i>По-нашому не буде. — По нашому саду бігали собаки.</i>	<i>по-нашому, по-братньому, по-моєму, по-українськи, по-батьківськи (але по батькові)</i>
	3. «Казна-, хтозна-, будь-, небудь- — про дефіс ти не забудь!»	<i>будь-де, коли-небудь, казна-куди, хтозна-як</i>
	4. Прислівники, які утворені з двох однакових або близьких за значенням основ	<i>всього-на-всього, де-не-де, коли-не-коли, як-не-як, пліч-о-пліч, віч-на-віч, зроду-віку, не сьогодні-завтра, врешті-решт, вряди-годи, мало-помалу, сяк-так, будь-що-будь</i>

Порівнюй! Запам'ятовуй моделі! Утвори асоціативні ланцюги!

Окремо	Через дефіс	Разом
<i>сам на сам, один на один</i>	<i>віч-на-віч, тет-а-тет</i>	<i>візаві</i>
<i>на самоті</i>		<i>наодинці</i>
<i>сам по собі, сам собою, сама самотою, одним один</i>	<i>сам-один, сам-самісінький</i>	
<i>тим часом</i>		<i>тимчасом як</i>
<i>по одному, по двоє, по троє...</i>	<i>по-перше, по-друге, по-третє...</i>	
<i>з усіх усюд</i>	<i>з діда-прадіда, з давніх-давен</i>	
	<i>повік-віки, повік-віків</i>	<i>споконвіку, споконвіків</i>
<i>на віки вічні, на вікі</i>	<i>навік-віки</i>	<i>навіки</i>
<i>в основному, в цілому, в головному</i>		
<i>тільки що, поки що, чи що, хіба що, дарма що</i>		<i>щоразу, щомиті, щотижня, щойно</i>

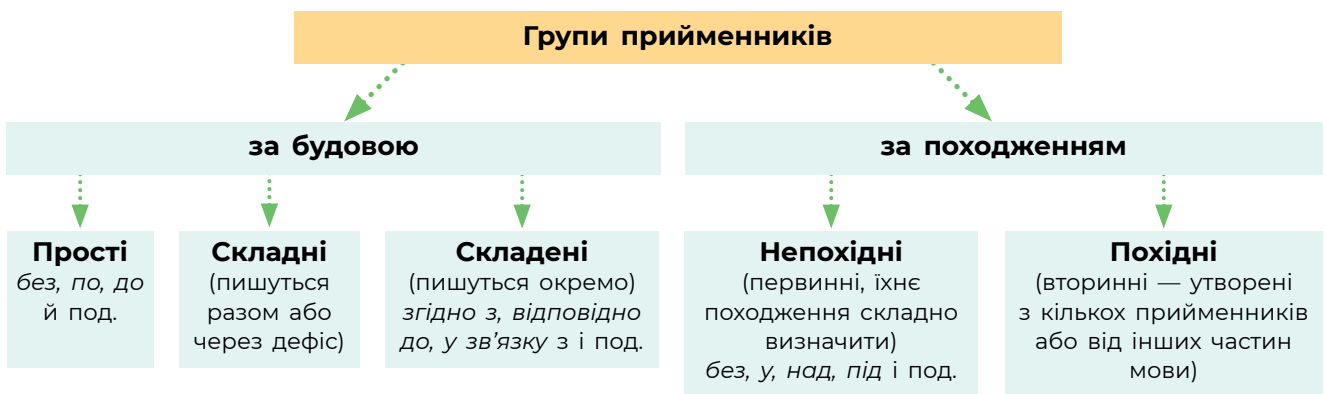
СЛУЖБОВІ ЧАСТИНИ МОВИ

Службові частини мови не мають окремого лексичного значення, не відповідають на питання, служать для зв'язку слів у словосполученні чи реченні або надають окремим словам і реченням додаткових смислових чи емоційно-експресивних відтінків, а також служать для творення морфологічних форм і нових слів (частка).

До службових частин мови належать **прийменник**, **сполучник** і **частка**.

ПРИЙМЕННИК

Прийменник — це службова частина мови, яка служить для вираження зв'язків між словами в реченні. У поєднанні з відмінковими формами іменника, займенника або числівника прийменник указує на об'єкт чи на обставину дії.

Зв'язок прийменника з непрямыми відмінками іменників

Одні прийменники можуть поєднуватися з кількома відмінками, інші — тільки з якимось одним.

Поєднуються з кількома відмінками			Поєднуються з одним відмінком		
з +	родовий відмінок	<i>вийти з хати</i>	до, з-за, від, для, біля	лише з родовим відмінком	<i>дістатися до Києва, визирнути з-за рогу, звітка від дівчини, подарунок для хлопця, зупинитися біля вокзалу</i>
	орудний відмінок	<i>розмовляти з другом</i>			
	знахідний відмінок	<i>назбирати з кошик ягід</i>			

Правопис прийменників

Разом	Через дефіс	Окремо
Утворені з двох простих: <i>задля</i> (за + для), <i>попід</i> (по + під), <i>поміж</i> (по + між), <i>понад</i> (по + над), <i>поперед</i> (по + перед), <i>посеред</i> (по + серед), <i>побіля</i> (по + біля). Складні прийменники типу <i>впродовж</i> , <i>вподовж</i> , <i>внаслідок</i> , <i>напередодні</i> , <i>наприкінці</i> , <i>щодо</i>	З початковими з-, із-: <i>з-за</i> , <i>із-за</i> , <i>з-під</i> , <i>з-поміж</i> , <i>з-посеред</i> , <i>з-межи</i>	Складені прийменники, утворені від повнозначних слів: <i>відповідно до</i> , <i>згідно з</i> , <i>залежно від</i> , <i>у напрямку до</i> й под.

Прийменники з іншими частинами мови пишуться окремо:

- прийменник + іменник: *з гори, під водою, уві сні;*
- прийменник + займенник: *наді мною, піді мною, зі мною, переді мною* та ін.

Уживання прийменника *по*

Не слід надуживати конструкціями з прийменником *по*. Шукаймо питомі відповідники!

Прийменник	Правильна конструкція	Неправильна конструкція
<i>за</i>	за власним бажанням	по власному бажанню
<i>з (із)</i>	з ініціативи	по ініціативі
<i>на</i>	на пропозицію	по пропозиції
<i>для</i>	комісія для складання	комісія по складанню
<i>після</i>	після повернення	по поверненню
<i>у (в)</i>	у справі	прийшов по справі
<i>через</i>	через хворобу	по хворобі
безприйменникові конструкції	відділ боротьби з корупцією	відділ по боротьбі з корупцією

Слід уживати прийменник *по* в конструкціях із просторовими, часовими, обставинними й об'єктними значеннями.

вилами по воді писане

іти по дорозі / дорогою

піти по хліб, по воду

побігти по лікаря

по сміху — плач / після сміху — плач

пливти по річці, по морю / річкою, морем

колеги по роботі

наказ по школі

по гарячих слідах

по можливості, по змозі

робити по правді

по горло

одержувати по сто гривень

орієнтуватися по зірках, по компасу

родич по матері

черговий по вокзалу

читати по складах

різьблення по дереву

стояти по одному

ім'я по батькові

по чайній ложці

по коліна у воді

видно по очах

відпочивати по обіді / після обіду

черговий по школі

чинити по совісті

У формі місцевого відмінка іменників, ужитих з прийменником *по*, треба вживати закінчення **-ах, -ях** (НЕ **-ам, -ям**).

по вівторках

по дорогах

по містах і селах

наче медом по губах

~~*по вівторкам*~~

~~*по дорогам*~~

~~*по містам і селам*~~

~~*наче медом по губам*~~

СПОЛУЧНИК

Сполучник — це службова частина мови, яка вживається для поєднання членів речення, частин складного речення й окремих речень у тексті.

Групи сполучників за вживанням

Одиничні

а, але, і, й, та, що, щоб, або, мов та ін.

Повторювані

або... або, чи... чи, то... то, не то... не то, чи то... чи то, і... і, ні... ні

Парні

не тільки..., а й (але й); не стільки..., скільки; хоч..., але; чим..., тим; як..., так і; коли..., то; якщо..., то

Групи сполучників за будовою

Прості

і (й), а, але, та, бо, як, що

Складні

щоб, якби, якщо, проте, або, зате, нібито, начебто, неначебто

Складені

тому що; для того, щоб; тимчасом як; незважаючи на те, що

Групи сполучників за значенням і синтаксичною роллю

Сурядні

слугують для зв'язку однорідних членів речення і рівноправних частин складного речення

єднальні

і (й); та (= і); та й; також; ні... ні (ані... ані); не тільки..., а й (але й); не лише..., а й (але й); як..., так і

розділові

або, чи, або... або, чи... чи, то... то, не то... не то, чи то... чи то, хоч... хоч

протиставні

а, але, та (= але), зате, проте, однак

Підрядні

слугують для зв'язку між частинами складнопідрядного речення
що; бо; через те, що; тому що; завдяки тому, що; оскільки; ледве; як; як тільки; після того як; щоб; аби; для того, щоб; щоби; якби; якщо; коли б; як тільки; хоч; дарма що; незважаючи на те, що; мов; наче; неначе; ніби; нібито; начебто; мовбито; немовбито; аж; що аж й інші

Правопис сполучників

Разом	Окремо	Через дефіс
<p>1. Порівняльні сполучники, що починаються з літер М і Н: <i>мовби, мовбито, немовби, немовбито, неначе, ніби, нібито, начебто, неначебто.</i></p> <p>2. Аніж, тож, отож, притім, притому, причім, причому, тобто, цебто, щоб.</p> <p>3. Зате, проте (якщо можна замінити словом <i>але</i>): <i>Нічого про нього не чула, проте (= але) була переконана, що з ним усе добре.</i></p> <p> Якщо за те, про те не можна замінити <i>але</i>, то це інші частини мови, які пишуться окремо: <i>Я люблю її за те, що вона добра й справедлива.</i></p> <p>4. Якбї: <i>Якби ти доклав зусиль, усе б вийшло.</i></p> <p> Прислівник із часткою <i>як би</i> пишеться окремо: <i>Як би він хотів, щоб усе вийшло.</i></p>	<p>1. Сполучники з частками б, би, ж, же: <i>але ж, бо ж, а як же</i> (не плутай із вигуком <i>аякже!</i>), <i>коли б, коли б то, хоча б, хоч би.</i></p> <p>2. Сполучники, що закінчуються на що: <i>тому що, дарма що, незважаючи на те що; через те що</i></p>	<p><i>тим-то, отож-то, тільки-но, тому-то</i></p>

Розрізнення сполучників й інших співзвучних частин мови

Сполучники	Співзвучні слова
<ul style="list-style-type: none"> Не бувають членами речення; на них не падає логічний наголос; підрядну частину не можна перетворити на питальне речення; можна замінити лише іншим сполучником 	<ul style="list-style-type: none"> Є членами речення; можуть вимовлятися з логічним наголосом; підрядну частину можна перетворити на питальне речення; можна замінити іншим сполучним словом
проте, зате = але, однак якби, якщо = коли б щоб = аби	про те́, за те́ я́к би, як що́ що́ б
<i>Якби́ ви вчили́сь так, як треба, то й мудрість би була своя (Т. Шевченко).</i> <i>Якби ти допоміг, усе вдалося б.</i> [НЕ можна поставити знак питання після підрядної частини]	<i>Я́к би ти не вчився, усього не вивчиш.</i> <i>Розповів про те, що сталося вчора.</i> [Що сталося вчора?]

ЧАСТКА

Частка — це службова частина мови, яка надає окремим словам, словосполученням і реченням додаткових відтінків у значенні або служить для творення деяких граматичних форм і нових слів.

Правопис часток*

Разом	Окремо	Через дефіс
<ol style="list-style-type: none"> Частки аби-, ані-, де-, чи-, що-, як-, -сь у складі інших частин мови: <i>абиде, абихто, абиколи, аніде, аніщо, дехто, дещо, дедалі, деякий, чимало, щороку, щодуху, якнайшвидше, якомога, неабихто, неабищо, неабиякий, неабичий.</i> Частки же (ж), би (б) у складі сполучників та складних часток: <i>авжеж, атож, аякже, таж, тож, немовби, неначебто, буцімто, мовби, мовбито.</i> Частка ні- із займенниками та прислівниками: <i>ніхто, ніщо, ніде, ніколи, нікуди, нізвідки, ніякий, нічий, ніскільки, ніяк.</i> Частки ось- і он- у словах <i>осьде, онде</i>. Проте з іншим логічним наголосом їх можна писати й окремо. Порівняй: <i>Осьде подарунки, розпакуйте їх. Ось де ти, мамо, сховала ці подарунки!</i> 	<ol style="list-style-type: none"> Частки б, би, ж, же з іншими словами: <i>зроби ж, зробила б, зробив же, зробив би.</i> Частка таки, що стоїть перед словом, яке вона підсилює: <i>таки вона, таки зробив, таки сказала, таки ні.</i> Частка що, коли вона стоїть після слова, якого стосується: <i>дарма що, тільки що, поки що, ледве що, хіба що.</i> Якщо між часткою та словом, до якого вона приєднується, стоїть інше слово: <i>ні в кого, що не кажи, все ж таки, хтозна з ким, скажи ж но</i> 	<ol style="list-style-type: none"> «Казна-, хтозна-, будь-, небудь-, — про дефіс ти не забудь!» + невідь-, бозна-, чортзна-: <i>казна-де, хтозна-куди, будь-хто, хто-небудь; невідь-що, бозна-звідки, чортзна-де.</i> -бо, -но, -то, от-, -таки: <i>ходи-бо, скажи-но, як-то, так-от, все-таки</i>

* Правила правопису частки *не* з різними частинами мови див. у розділі «Орфографія» (с. 54—55).

ВИГУК

Вигук — це особлива частина мови, що виражає почуття, емоції, волевиявлення мовця, не називаючи їх. Вигуки не належать ні до повнозначних, ні до службових частин мови, оскільки не мають значення називання і не виконують у реченні службових функцій.

Групи вигуків за значенням

Правопис вигуків

Разом	Окремо	Через дефіс
Вигуки, які не передають повторюваних звуків: <i>леле, лелечко, пробі, цитьте, овва, цабе, агов, агу, кукуріку, кудкудак, торох</i>	<i>Будь ласка, до побачення, на добраніч, отим то й ба, от тобі й на, оце так і под.</i>	1. Вигуки, що передають повторювані або протяжні звуки: <i>ай-ай-ай, а-а-а, ну-ну, о-го-го, агов-гов-гов, ха-ха-ха, киць-киць, ш-ш-ш, ку-ку, му-у-у, ня-а-ав, ф'ю-у-у.</i> 2. Вигуки <i>йй-богу, йй-бо, йй-право</i>

ПАНЕЛЬ ІНСТРУМЕНТІВ

1. Усі слова є іменниками в рядку

- А село, поселення, селище
- Б пташка, пташенятко, пташиний
- В синява, синь, синюватий
- Г робота, праця, попрацювавши
- Д господар, господиня, господарювати

Іменник — це самостійна змінна частина мови, що має значення предметності й відповідає на питання *хто? що?* Цим умовам відповідають усі слова лише варіанта **А**, оскільки слова *пташиний*, *синюватий* — прикметники, а *попрацювавши*, *господарювати* — форми дієслова (дієприслівник й інфінітив відповідно).

2. НЕМАЄ граматичних помилок у рядку

- А Потужно несе свої води довжелезне Міссісіпі.
- Б Не одну історію могла б розповісти могутня Дніпро.
- В Сьогодні в магазині ми купили надзвичайно смачне салямі.
- Г Радісно вітало всіх сонячне Баку.
- Д У русловому ГЕС тиск води створюється безпосередньо за рахунок побудованої греблі.

Міссісіпі — незмінюване слово, назва річки, отже, воно належить до жіночого роду (*ріка* — вона). Правильно: «Потужно несе свої води довжелезна Міссісіпі».

Слово *Дніпро* змінюване. Воно належить до чоловічого роду. Правильний варіант: «Не одну історію міг би розповісти могутній Дніпро».

Слово *салямі* (назва ковбаси) як виняток належить до іменників жіночого роду. Правильний варіант речення: «Сьогодні в магазині ми купили надзвичайно смачну салямі».

ГЕС — гідроелектростанція. Опорне слово *станція* — жіночого роду. Правильний варіант: «У русловій ГЕС тиск води створюється безпосередньо за рахунок побудованої греблі».

Баку — місто, отже, це слово середнього роду.

Правильна відповідь у завданні — Г.

3. Граматична помилка є в рядку

- А двадцять киян
- Б дехто з болгар
- В далеких морей
- Г семеро друзів
- Д більшість грузинів

Іменники чоловічого роду II відміни в родовому відмінку множини мають нульове закінчення, якщо вони в множині втрачають суфікс **-ин-**: *киянин — кияни — киян; болгарин — болгарини — болгар; боярин — боярини — бояр*.

Решта іменників чоловічого роду мають переважно закінчення **-ів**: *грузин — грузини — грузинів* (суфікс **-ин-** лишається).

Іменники середнього роду мають переважно нульове закінчення в родовому відмінку множини; проте закінчення **-ів** мають такі іменники середнього роду: *море, поле, ікло, відкриття, почуття, життя, подвір'я, верхів'я, міжгір'я, сузір'я, прислів'я* та подібні, тому — **далеких морів**. Правильна відповідь — **В**.

4. Помилково утворено форму слова

- А версією
- Б кручою
- В мишею
- Г надією
- Д піснею

Іменники I відміни жіночого роду, що закінчуються в називному відмінку на твердий приголосний, в орудному відмінку однини мають закінчення **-ою**; з основою на м'який або шиплячий — **-ею (-єю)**: *версією, кручею, мишею, надією, піснею*. Отже, правильна відповідь — **Б**.

5. Закінчення **-у (-ю)** у формі родового відмінка мають усі іменники в рядку

- А Конотоп, Афганістан, Байкал
- Б атом, синус, синтез
- В поверх, зал, будиночок
- Г біль, жах, сміх
- Д гуманізм, інтелект, мотор

Географічні назви (крім назв населених пунктів, зокрема міст) у родовому відмінку однини мають закінчення **-у, -ю**: *Конотопа, Афганістану, Байкалу*.

Терміни точних наук і мовознавчі терміни мають закінчення **-а, -я**, але терміни, що позначають процеси, явища, — **-у, -ю**: *атома, синуса, синтезу*.

Іменники зі значенням місця та простору мають закінчення **-у, -ю**, проте форми із суфіксами **-к-, -ок-, -очк-** і подібні — **-а, -я**: *поверху, залу, будиночка*.

Назви почуттів та станів організму в родовому однини мають закінчення **-у, -ю**: *болю, жаху, сміху*.

Абстрактні та збірні назви мають закінчення **-у, -ю**; назви конкретних предметів — **-а, -я**: *гуманізму, інтелекту, мотора*.

Отже, правильна відповідь на це завдання — **Г**.

6. Не містить граматичних помилок початок листа у варіанті

- А Мила донечко Настю!
- Б Шановний Валеріє Федоровичу!
- В Братику Тимішу!
- Г Дорогий синочку Юріє!
- Д Шановний Олегу Петровичу!

У звертаннях слід уживати форми кличного відмінка. Іменник *Настя* в кличному відмінку має закінчення **-е** — *Насте*, тому варіант **А** неправильний.

Іменники чоловічого роду, основа яких закінчується на [й], у кличному відмінку мають закінчення **-ю**: *Валерію Федоровичу, синочку Юрію* (закінчення **-є** мають іменники жіночого роду). Тому варіанти **Б, Г** є неправильними. Правильно: *Шановний Валерію Федоровичу! Дорогий синочку Юрію!*

В імені *Тиміш* під час утворення кличного відмінка відбувається чергування *і—о*: *Тиміш* — *Тимоше*. Варіант **В**, отже, теж неправильний. Правильний відповідник: *Братику Тимоше!*

Отже, правильна відповідь на завдання — **Д**, оскільки іменник *Олег* у кличному відмінку має форму *Олегу*, а чоловічі імена по батькові в кличному відмінку — закінчення **-у**.

7. Оберіть речення з правильно утвореними іменами по батькові.

- А Наталію Григоріївно, я не зрозумів завдання!
- Б Петро Євгенійович, я не можу розв'язати цю задачу!
- В Нінеле Олексіївно, можна вийти?
- Г Сергіє Григорійовиче, у мене нога болить!
- Д Шановна Надія Іллінічна, я більше не буду спізнюватися!

У звертаннях слід уживати форми кличного відмінка: *Петре Євгеновичу, Надіє Іллівно* (варіанти **Б, Д** неправильні).

Імена *Григорій, Євгеній* (як виняток) утворюють такі чоловічі та жіночі імена по батькові: *Григорович, Григорівна; Євгенович, Євгенівна* (варіанти **Б, Г** неправильні).

Чоловічі імена з основою на [й] у кличному відмінку мають закінчення **-ю**, жіночі — **-є**: *Сергію Григоровичу, Наталіє Григоріївно* (варіанти **А, Г** неправильні).

Жіночі імена по батькові в українській мові ніколи не утворюються за допомогою суфікса **-ічн(а)**. Слід уживати суфікси **-івн(а), -івн(а)**: *Надіє Іллівно* (варіант **Д** неправильний).

Отже, правильна відповідь на завдання — **В** (іменник *Нінель* у кличному відмінку — *Нінеле*; по батькові *Олексіївна* відповідає нормам українського словотворення, у кличному відмінку — *Олексіївно*).

8. З'ясуйте, якими частинами мови є виділені в реченні слова (цифра позначає наступне слово).

Знаю: не варто будити час, (1)що дрімає (2)край вічності, оскільки нема тих спокут, якими (3)можна відкупитися від його всемогутньої ходи, (4)навіть тоді, коли хтось думає, що вони існують.

- А сполучник
- Б прийменник
- В прислівник
- Г займенник
- Д частка

Слово *що* в реченні можна замінити словом *який*, отже, це займенник.

Слово *край* пов'язане зі словом *вічності*, яке є іменником (*край чого?* — *край вічності*). Отже, це прийменник («при іменникові»).

Слова *треба*, *варто*, **можна**, *доцільно*, *необхідно*, *потрібно*, *слід* і подібні — присудкові прислівники.

Слова *лише*, *тільки*, *хоч*, *хоча б*, **навіть**, *уже*, *таки* найчастіше — частки (вони надають смислового відтінку обмеження та виділення).

Отже, правильна відповідь на завдання: **1 — Г, 2 — Б, 3 — В, 4 — Д.**

9. Помилку в утворенні ступенів порівняння прикметників допущено в рядку

- А коротший, більш гарячіший, щонайкращий
- Б ближчий, добріший, найменш потрібний
- В найменш удалий, цікавіший, якнайдорожчий
- Г вужчий, сильніший, щонайкращий
- Д чорніший, більш відомий, найвизначніший

Помилковими є форми ступенів порівняння, утворені додаванням слів *більш / менш*, *найбільш / найменш* до простої форми вищого ступеня. «*Більш гарячіший*», таким чином, — неправильно утворена форма. Правильні варіанти: *більш гарячий* або *гарячіший*.

Отже, правильна відповідь на завдання — **А.**

10. Позначте рядок, у якому від усіх іменників прикметники утворюються за допомогою суфікса **-ев-** (**-єв-**):

- А липень, сіль, журавель, куниця
- Б взірець, куля, корабель, мить
- В калач, вуглець, вишня, плащ
- Г матч, баржа, карамель, палац
- Д корінець, криця, значення, замша

Суфікси **-ев-** (**-єв-**) мають прикметники, утворені від іменників з основою на м'який або шиплячий приголосний, якщо прикметник має наголос на основі слова (**-єв-** слід писати, коли основа іменника закінчується на [й] або подовжений м'який приголосний).

Суфікс **-ов-** у варіантах відповіді на це завдання матимуть слова: *кульовий, плащовий, сольовий* (наголос на закінченні) і *палацовий* (основа твірного іменника *палац* закінчується на твердий приголосний).

Отже, правильна відповідь на завдання — **Д**.

11. Правильно узгоджено всі числівники з іменниками в рядку

- А** два киянина, півтора місяця
- Б** п'ять олівців, три грузина
- В** три стола, три з половиною кілометри
- Г** чотири вчителя, перше лютого
- Д** два друга, два з половиною апельсина

Варіант **А** правильний, оскільки іменники, які в множині втрачають суфікс **-ин-**, після числівників *два (обидва), три, чотири* мають стояти в родовому відмінку однини (*киянин — кияни — два киянина*).

Проаналізуємо неправильні варіанти. Сполука «три грузина» з варіанта **Б** є помилковою, тому що після числівників *два (обидва), три, чотири* іменники треба вживати в називному відмінку множини (суфікс **-ин-** у множині не зникає: *грузин — грузини — три грузини*).

У варіанті **В** неправильною є сполука «три стола», бо після числівника *три* іменник має вживатися в називному відмінку множини: *три столи*.

«Чотири вчителя» із варіанта **Г** — неправильне утворення, адже після числівника *три* іменник має стояти в називному відмінку множини: *чотири вчителі*.

У варіанті **Д** помилковою є форма «два з половиною апельсина», оскільки в *мішаних* (зі словами з *половиною, із третьою, із чвертю*) числівниках іменники мають узгоджуватися з цілим числом: *два з половиною апельсини*.

12. Граматично правильна відповідь на запитання «Котра година?» міститься в рядку

- А** за п'ять одинадцята
- Б** половина десятої
- В** десять хвилин другої
- Г** без двадцяти дванадцять
- Д** дванадцять тридцять

Пригадаймо: форми з прийменником *без* на позначення часу є ненормативними, тому варіант відповіді **Г** неправильний (правильно: *за двадцять хвилин дванадцята / сорок хвилин на дванадцяті*). Крім того, для позначення годин маємо використовувати лише порядкові числівники, тому наведена у варіанті **Д** сполука є ненормативною. Має бути: *дванадцята година тридцять хвилин / пів на першу*. Використання безприйменникових конструкцій у варіантах **Б** і **В** теж неправильне (правильні форми: *пів на десяту / дев'ята година тридцять хвилин; десять хвилин на другу / десять хвилин по першій*). Відповідь, наведена у варіанті **А**, є правильною: *за п'ять одинадцята*.

13. Правильно написано всі займенники в рядку

- А ані-хто, ні в чому, хтозна який
- Б дехто, будь-у-що, хтозна-який
- В абичий, де з ким, казна-хто
- Г чий-небудь, ніякий, будь-до чого
- Д з будь-чим, будь-із-чим, казна-чий

Проаналізуймо варіанти.

- А Займенники з початковими **ні-, аби-, де-** мають писатися разом: *аніхто*.
- Б Займенник *будь у що* пишеться окремо, оскільки в його складі є прийменник **у**.
- В За наведеними вище правилами займенники *абичий, де з ким* написані правильно. *Казна-хто* слід писати через дефіс, оскільки займенники, що мають у своєму складі частки **будь-, небудь-, казна-, хтозна-, бозна-**, саме так і пишуться. Отже, це правильний варіант відповіді.
- Г Неправильним є написання займенника «будь-до чого», оскільки в його складі є прийменник **до** (правильний варіант: *будь до чого*).
- Д За тим самим правилом прийменник «будь-із-чим» написано неправильно (правильний варіант: *будь із чим*).

Отже, правильна відповідь на завдання — **В**.

14. Правильно утворено форму третьої особи множини теперішнього чи майбутнього часу від інфінітива в рядку

- А губити — гублять
- Б свиснути — свистітимуть
- В хотіти — хотять
- Г сідати — сидять
- Д бігти — біжуть

Утворюючи форми дієслова, слід бути надзвичайно уважними до виду інфінітива. Від недоконаного виду (*що робити?*) потрібно утворювати так само недоконаний вид дієслова, а від доконаного (*що зробити?*) — доконаний. Потрібно правильно визначати закінчення дієслів; не слід забувати й про чергування приголосних у коренях слів.

Проаналізуймо варіанти відповідей.

Від інфінітива *свиснути* (доконаний вид) неможливо утворити форму недоконаного виду майбутнього часу (*свистітимуть*). Має бути форма доконаного виду: *свиснуть*.

У варіанті **Г**: від інфінітива *сідати* в теперішньому часі утворюється форма *сідають* (а НЕ «сидять»; *сидять* утворюється від інфінітива *сидіти*).

Дієслово *хотіти* (варіант **В**) належить до I дієвідміни. Це можна перевірити «дієслівним квадратом» (див. с. 153—154). Перевіряємо другою особою однини теперішнього часу: *хочЕш*, отже, у третій особі множини має бути закінчення **-уть (-ють)** — *хочуть*, а НЕ «хотять». Натомість інфінітив *бігти* належить до II дієвідміни (*біжиш*, отже, *біжАТЬ*, а НЕ «біжуть»).

Правильна відповідь на це завдання — варіант **А**. Тут від інфінітива недоконаного виду *губити* утворено форму третьої особи множини теперішнього часу *гублять* (теж недоконаний вид), крім того, у цьому варіанті дотримано дієслівного чергування [б] — [бл], а саме дієслово належить до II дієвідміни (*губиш* — *губляТЬ*).

15. Правильно утворено форму наказового способу дієслова в рядку

- А зробимо
- Б не робімо
- В ходімте
- Г пішли
- Д подякуємо

У варіантах **А** і **Д** подано форми майбутнього часу дійсного способу дієслів *зробити* і *подякувати*, а в наказовому способі ці дієслова матимуть форми *зробімо*, *подякуймо*. У варіанті **Г** подано форму минулого часу дійсного способу слова *піти*. У варіанті **В** форму наказового способу дієслова утворено неправильно: має бути *ходімо*, форми «*ходімте*» в українській мові не існує.

Отже, правильна відповідь — варіант **Б**: *не робімо* — це форма наказового способу дієслова *робити*, ужитого з часткою *не*.

16. Через дефіс слід писати всі прислівники в рядку

- А ледве/ледве, казна/коли, по/латині
- Б часто/густо, нашвидку/руч, бозна/де
- В аби/коли, не сьогодні/завтра, будь/як
- Г з діда/прадіда, по/двоє, як/небудь
- Д тишком/нишком, по/нашому, сам/на/сам

Правильно писати: *нашвидкуруч*, *абиколи*, *по двоє*, *сам на сам*. Усі інші слова з варіантів відповідей треба писати через дефіс. Отже, правильна відповідь на це завдання — **А**. Якщо ти припустився (припустилася) помилки, варто повторити правопис прислівників і прислівникових сполук (с. 160—161).

17. Частки НЕМАЄ в реченні

- А Я б зміг перемогти.
- Б Вона не змогла перемогти.
- В Нехай вони переможуть!
- Г Він майже переміг.
- Д Він таки переміг.

Не є часткою слово *майже*, це прислівник.

Слова *не*, *нехай*, *б*, *таки* — частки.

Отже, правильна відповідь на завдання — **Г**.

18. Виділене слово є сполучником і його треба писати разом у реченні

- А** *Що/б* рибку з'їсти, треба в воду лізти.
- Б** *А за/те* завдання оцінка була поганою.
- В** *Як/би* ви на це відреагували, коли б я промовчав?
- Г** Усі ніби навмисне *те/ж* саме розповідають.
- Д** Цю новину, мабуть, *та/ж* брехуха розповіла.

Складні сполучники можна замінити іншими синонімічними сполучниками (*таж* — *адже*, *теж* — *також*, *тож* — *тому*, *якби* — *коли б*, *якщо* — *коли*, *щоб* — *аби*, *проте* — *однак*, *зате* — *але...*), вони не бувають членами речення, не відповідають на питання.

Однозвучні поєднання інших частин мови не можна замінити сполучниками, вони є членами речення і відповідають у реченні на питання. Наприклад, як у реченнях «А за те (за яке?) завдання оцінка була поганою» (варіант **Б**), «Як (як саме?) ви б на це відреагували, коли б я промовчав» (варіант **В**), «Усі ніби навмисне те (що саме?) розповідають» (варіант **Г**), «Цю новину, мабуть, та (яка?) брехуха розповіла» (варіант **Д**). У варіанті **А** таку «процедуру» здійснити неможливо, отже, це і є правильна відповідь на завдання.

ОПЕРАЦІЙКА

СТОРИТЕЛІНГ

Ці завдання можна виконувати в групах. Створіть зв'язну розповідь, презентуючи тему своєї групи у вигляді цікавої історії (технологія *storytelling*).

1. Іменник як частина мови: значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль.
2. Прикметник як частина мови: значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль.
3. Числівник як частина мови: значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль.
4. Займенник як частина мови: значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль.
5. Дієслівні частини мови: значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль.
6. Службові частини мови: значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль.
7. Вигук як частина мови: значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль.

ВІДПРАЦЬОВУЄМО НАВИЧКИ

Іменник

1. Запиши іменники у формі кличного відмінка.

Учитель, Вікторія Станіславівна, Софія, Марійка, Ілля Віталійович, Олеся, батько, продюсер, Микола Васильович, Оля, Валя, сестра, бабуся, мамуся, невісточка, Сергій Якович, учень, депутат, міністр, директор, редактор, Рая, Інна, Ніна, Алла, Микола, студентка, свиха, кума, Настя, Ілля, суддя, земля, пісня, теща, Богдан, Руслан, Віктор, Андрійко, Тарас, Дмитро, президент, брокер, менеджер, спікер, брат, друг, Вікторія, син, Надія Дмитрівна, Наталія Іванівна, Ольга Володимирівна.

2. Запиши іменники у формі родового відмінка однини.

Вокзал, табун, Крим, сад, Лондон, трактор, Париж, рік, тиждень, горох, займенник, грудень, Пирятин, автомобіль, парк, кінь, текст, трикутник, пісок, Дунай, малюнок, Конотоп, Павло, живопис, сік, роман, гвинт, інженер, лікар, телефон, ансамбль, десяток, хліб, будинок, вуж, зал, млин, четвер, тин, щавель, мед, кодекс, атом, червінець, синтаксис, склад, Яготин, метрополітен, капітал, мармур, відмінок, дуб, університет, час, бузок, товар, палац, Дніпро, стрибок, хор, екзамен, вівторок, дизель, снігопад, сокіл, клас, науковець, майданчик, світ, Донбас, туман, берег, курінь, інститут, Харків, погріб, Ліван, водень, ювілей, гектар.

3. Постав подані іменники у формі родового й орудного відмінків однини.

Холоднеча, бабуся, дзиґа, площа, сівба, миша, Марія, вулиця, паща, Надія, спекота, кобза, сажа, Хома, хвоя, пожежа, палац, яблуня, слива, дорожнеча, іронія, роса, ноша, скарга, сорочка, Бадзьо, яечня, пляма, мережа, мелодія, доріжка, вівця, малина, калюжа, доброта, гостя, гуща, Іваньо.

4. Запиши подані іменники у формах давального та кличного відмінків однини.

Ігор, Катерина, Богдан, радість, Ілля, учень, нива, Олеся, лікар, Мирослава, юнак, Сидір, друг, кінь, земля, неня, Дарина, пастух, молодець, Олекса, вітер, студент, співачка, гончар, жнець, стельмах, швець.

5. Від поданих іменників утвори чоловічі та жіночі імена по батькові. Якщо існують паралельні форми, наведи їх.

Микита, Василь, В'ячеслав, Максим, Гордій, Григорій, Федір, Євген, Хома, Сергій, Віктор, Левко, Віталій, Лесь, Ярослав, Оникій, Йосип, Сава, Юхим, Охрім, Ілля, Яків.

6. Запиши подані сполуки у формі звертання. Якщо існують варіанти, наведи їх.

Пані Соломія, друг Микола, колега Марія, добродій Іваненко, пан Президент, панна Наталя, пані господиня, добродій Ковальчук, пан посол, колега Іванишин, голубка Оленка, Ілля Аристархович, колега Настя, товариш лейтенант, паня Ярослава, друг погонич.

7. Провідмінюй свої прізвище, ім'я та по батькові.

Прикметник

1. Утвори прикметники від поданих географічних назв.

Франція, Черкаси, Калусь, Ворзель, Кривий Ріг, Путивль, Мукачеве, Киргизія, Єреван, Овруч, Рига, Охтирка, Норвегія, Лейпциг, Карабах, Гостра Могила, Лубни, Лохвиця, Тулуза, Юкатан, Единбург, Сиваш, П'ятихатки, Марокко, Чукотка, Нью-Йорк, Мекка.

2. Утвори присвійні прикметники.

Юлія, Наталія, Станіслав, Ігор, менеджер, Марія, завідувач, директор, Олег, батько, Яків, Андрій, сестра, заступник, Геннадій, Віталія, слюсар, Сергій, Михайло, Джеря, учитель, Ліля, свекруха, Оля, дід, теща, невістка, Маланка, Матвій, Григорій, Олесь.

3. Утвори від поданих прикметників просту та складену форми вищого й найвищого ступенів порівняння.

Дужий (хлопець), товста (коса), дзвінкий (голос), приємний (спогад), низька (продуктивність), довге (літо), тонка (тканина), тяжке (випробування), високий (юнак), вузька (стежка), тихе (зітхання), поганий (настрій), дорога (людина), широке (вікно), старий (чоловік), глибока (прірва), мале (дитя), короткий (відпочинок), жалюгідне (видовище), міцне (здоров'я).

4. Утвори всі можливі форми ступенів порівняння від прикметників.

Високий, важкий, добрий, дорогий, легкий, цікавий.

5. Від поданих слів утвори прикметники.

Наталка, Микола, Ольга, Олеся, вітер, сонце, книга, пісок, пісня, риба, батько, син, матуся, сестра, учитель, вовк, комп'ютер, тітка, сусідка, папір, лялька, рослина, качка, джміль, осінь, учень.

Числівник

1. Провідмінюй числівники.

993 767; 684; 123; 1846; одна друга; одинадцяттеро; четверо; третя.

2. Запиши повністю слова, позначені цифрами та скороченнями. Слова, подані в дужках, постав у потрібному відмінку.

До 1546 км додати 35 м; від 972 кг відняти 27 г; до 37 (грузин) долучилися 24 (киянин); після 1986 р. можна було насолодитися 297 новими виставами; до 349 г (апельсин) потрібно додати 250 г цукру; до 52 (солдат) долучилися 23 (харків'янин).

3. Перепиши. Слова, позначені цифрами та скороченнями, запиши повністю.

ТВАРИНИ-ВЕЛЕТНІ

Найбільшим представником ссавців є синій кит, який має вагу тіла до 175 т і довжину до 33 м. Ця тварина переважає за розміром усіх, що жили на Землі за останні 90 млн років. Серед сухопутних тварин найбільшим є слон, а серед непарнокопитних — білий носоріг. Вага представників цього виду сягає 4,5 т, вони можуть мати 4,7 м у довжину і 2 м у висоту.

Ще один великий ссавець — бегемот, який належить до ряду парнокопитних. Бегемоти можуть важити 4,5 т, мати 4,8 м завдовжки і 1,66 м заввишки. Водночас найвищою на нашій планеті твариною є жирафа, зріст якої сягає 5,8 м при вазі тіла до 2 т.

Горила східна низинна — найбільший сучасний примат. Вага самців горили може перевищувати 225 кг (при зрості 1,8 м).

Найбільшим серед сумчастих є рудий кенгуру з вагою тіла близько 85 кг і зростом до 1,92 м.

Білий ведмідь — найбільший наземний представник ссавців ряду хижих. Зазвичай самці важать 400—450 кг; довжина тіла 2—2,5 м, висота в холці до 130—150 см. Якщо ж ураховувати й ті види хижих, що мешкають у воді, то першість переходить до південного морського слона, самці якого сягають 6 м завдовжки та важать 4 т.

Тигр — найбільший і найважчий із сучасних представників родини котових. Найбільша відома довжина тіла амурського тигра становить 317 см, а разом із хвостом — 420 см. Висота в холці до 1,15 м. Дорослий самець у природі звичайно важить від 180 до 250 кг. Зареєстровані самці вагою 325, 340, 350 і 360 кг.

Капібара є найбільшим сучасним гризуном. Довжина тіла дорослої капібари сягає 1—1,35 м, висота в холці — 50—60 см. Самці важать 34—63 кг, а самиці — 36—65,5 кг (За матеріалами Вікіпедії).

4. Запиши словосполучення, розкриваючи дужки.

Тридцять два (*грузин*), двадцять чотири (*киянин*), п'ятдесят три (*харків'янин*), півтора (*зошит*), два (*раз*), двадцять три (*апельсин*), чотири (*обережок*), півтори (*тонна*), півтора (*день*), три (*учитель*), три (*рядно*), два (*інститут*), двадцять два (*острів*), перед першим (*січень*), два (*озеро*), два з половиною (*вагон*), півтора (*місяць*).

Займенник

1. Запиши займенники, знімаючи риски.

Скільки/небудь, аби/хто, хто/небудь, аби/що, аби/який, хтозна/який, ні/котрий, чий/небудь, ні/чий, аби/котрий, котрий/сь, що/небудь, аби/якій, будь/до/кого, будь/з/ким, будь/хто, будь/чий, будь/що, в/декого, де/котрий, де/хто, де/чий, де/що, де/який, казна/до/кого, хтозна/на/чому, ні/про/що, ні/ким, казна/хто, хтозна/кому, ні/від/кого, аби/де, яке/сь, ні/за/ким, хто/сь, хтозна/що, ні/скільки.

2. Виправ неправильно утворені форми займенників.

На чийм, твоїма, до їх, ні про кого, тою, ціма, свогого, у чім, чийою, тією, на моїм, до їх, абичим, чийма, дечий, чиего, на чийом, на всим, у моїм, до єї, тою.

3. Запиши займенники в родовому, орудному та місцевому відмінках із прийменниками. Абищо, абихто, будь-що, будь-хто, дещо, дехто, хто-небудь, що-небудь, ніхто, ніщо.

4. Провідмінюй займенники.

Мій, чий, той, цей, весь (в однині чоловічого, середнього та жіночого родів). Скільки, стільки (в усіх можливих формах).

5. Постав наголос у поданих словах. Перевір за словником.

Себе, до себе, собі, після чого, чого, тобі, про нього, твого, до твого, на всьому, мене, у мене, при цьому, цьому, твоєму, по-твоєму, на всьому, кого, до кого, цьому, при цьому.

Дієслово

1. Прочитай уривок із вірша Л. Костенко. Випиши з нього всі дієслова. Укажи, якою з форм дієслова є кожне виписане слово.

Світали ночі, вечорили дні.
Не раз хитнула доля терезами.
Слова, як сонце, сходили в мені.
Несказане лишилось несказаним.

2. Утвори від дієслів *писати, відпочити, працювати, ловити, міркувати, думати, пекти, пізнати* всі можливі форми наказового способу.

3. Продієвідмінюй наведені дієслова. З'ясуй, у яких особах і які звукові зміни відбуваються в основах цих дієслів.

Ходити, хотіти, бігти, любити, спати, сипати, мостити, стояти, казати, гудіти, берегти, возити, стерегти, ненавидіти, боятися, розграфити, іржати, пекти, рости, хотіти, садити, ревіти, сопти, сопіти.

4. Відредагуй наведені словосполучення.

Не дивлячись на біль, дякуючи підтримці, наші думки співпадають, закрій вікно, слідкуйте за пресою, підбирати кадри, слідуючи прикладу, надіятися на краще, винести подяку, співставляти дані, з виступу слідує висновок, зустрінися з цікавими фактами, наносити візит, відмінити розпорядження, відклонити пропозицію, змінювати своїм поглядам, нанести збитки.

Прислівник. Службові частини мови. Вигук

Запиши слова, знімаючи риски.

Аби/куди, аби/то, аби/як, або/що, авже/ж, ані/теленя, ані/трохи, ані/скільки, ато/ж, ані/чичирк, ані/чогісінько, ані/як, без/відома, без/вісти, без/кінця/краю, без/перестанку, без/сумніву, без/упину, будь/де, будь/коли, будь/куди, будь/ласка, будь/що/будь, в/вечері, в/досвіта, від/давня, від/нині, від/тепер, в/зимку, віч/на/віч, в/наслідок, в/основному, в/подовж, всього/на/всього, давай/но, дарма/що, де/далі, де/інде, де/коли, де/котрий, де/куди, де/небудь, де/не/де, десь/інде, десь/то, до/біса, до/вподоби, до/нині, до/останку, до/пізна, до/побачення, до/речі, до/сих/пір, до/сьогодні, до/тепер, забігла/таки, за/в/ширшки, за/для, з/за, за/молоду, з/краю/в/край, з/над, з/перед, з/поза, з/по/під, з/розгону, іди/бо, їй/бо, їй/богу, їй/право, казна/де, киць/киць, коли/небудь, котрий/сь, коли/не/коли, куди/небудь, ку/ку/рі/ку, ледве/ледве, мимо/волі, мимо/хіть, на/біс, на/відмінно, на/вічно, на/диво, на/добраніч, на/жаль, на/зло, на/льоту, на/око, на/пере/додні, на/по/руки, на/прощання, на/радість, на/руку, на/самоті, на/славу, на/справді, натще/серце, на/ура, на/ходу, на/швидку/руч, на/щастя, не/мов, не/мовби/то, не/наче, ніби/то, ні/в/кого, ні/до/чого, ов/ва, о/го/го, ось/ось, отакий/то, отим/то/й/ба, отож/то, от/тобі/й/на, оце/так, під/кінець, під/час, пліч/о/пліч, по/братньому, по/двоє, по/де/куди, по/закону, по/за/торік, по/під/тинню, по/змосі, поки/що, по/людські, по/нашому, по/перед, по/правді, по/силі, по/совісті, по/соціал/демократичному, по/сусідські, по/суті, по/черзі, по/щирості, скільки/ж/то (зроблено), стільки/то, у/ві/сні, у/сто/крат, як/треба, день/у/день.

ПРОКАЧАЙ СКІЛИ

Варіант I

Завдання 1—11 мають по п'ять варіантів відповіді, лише один із яких правильний. Оберіть правильний, на Вашу думку, варіант відповіді та позначте його зручним для Вас способом.

1. Усі слова є іменниками в рядку

- А кав'ярня, кав'яр, кава
- Б слон, слоненятко, слоновий
- В білявка, біль, білявий
- Г креслення, розкреслений, кресляр
- Д працівник, відпрацьовано, праця

2. Виділене слово НЕ є часткою в реченні

- А *Хай* завжди доля вам усміхається.
- Б *Тільки* в роботі відчуваєш себе потрібним іншим.
- В Як хочеться почути ще *хоч* раз слова підтримки.
- Г Не знаю, *чи* буду робити бодай якесь із цих завдань.
- Д Я б *не* поспішав.

3. Лише в однині вживаються всі іменники рядка

- А горище, радість, блакить
- Б молодь, бензин, катер
- В Чигирин, чай, слава
- Г людство, сум, троянда
- Д Дніпро, козацтво, ім'я

4. Укажіть, у якому рядку всі іменники належать до чоловічого роду.

- А рояль, дріль, продаж, жаднюга, папороть
- Б перепис, підпілля, картель, нежить, пропис
- В шлях, честь, рукопис, накип, висип
- Г вірність, прокурор, воля, Ілько, гілля
- Д тюль, дріб, край, сон, Сибір

5. Закінчення -ом у формі орудного відмінка однини мають усі іменники в рядку

- А вокзал, трамвай, автобус
- Б Ігор, оптиміст, баскетбол
- В шифр, казкар, палац
- Г лікар, параліч, футболіст
- Д футляр, звір, комар

6. Форми ступенів порівняння можна утворити від усіх прикметників рядка

- А страшений, корисний, злий
- Б розумний, яскравий, голий
- В талановитий, буланий, бадьорий
- Г скромний, великий, гіркий
- Д гарненький, корисний, щирий

7. Правильно написано всі слова в рядку

- А дещо, ніяка, скільки-небудь, абихто
- Б ніхто, будь-яка, де-який, ніскільки
- В будь-хто, якийсь, аби-де, що-небудь
- Г нічия, хто-небудь, де-котрий, будь-чий
- Д будь-що, якийсь, ніякий, хто-зна-що

8. Неправильною є відмінкова форма числівника в рядку

- А *Р. в.* двохсот п'ятдесяти шести
- Б *Д. в.* двомстам п'ятдесяти шести
- В *Зн. в.* двісті п'ятдесят шість
- Г *Ор. в.* двомастами п'ятдесятьма шістьма
- Д *М. в.* (на) двохсот п'ятдесяти шести

9. Правильно утворено форму третьої особи множини від інфінітива в рядку

- А творити — творють
- Б нести — носять
- В водити — водють
- Г бігти — біжать
- Д насипати — насиплять

10. Дієслово у формі наказового способу вжито в рядку

- А перекладаємо текст
- Б попросимо допомоги
- В активніше робімо
- Г швидше пишемо
- Д почали працювати

11. Неправильно вжито прийменник у реченні

- А Водій зупинився на вимогу пасажирів.
- Б Уважно прочитайте інформацію про дії у випадку пожежі.
- В Я змушений знову робити це завдання із-за недбалства інших.
- Г Помилки трапляються через неуважність.
- Д У нашій школі вже кілька років поспіль святкують цей день.

У завданні 12 до кожного з чотирьох рядків інформації, позначених цифрами, доберіть один правильний, на Вашу думку, варіант, позначений буквою. Поставте позначки в таблиці до завдання.

- 12. З'ясуйте, якими частинами мови є виділені в реченні слова (цифра позначає наступне слово).**

(1) «Алло!» — сказав я у слухавку і (2) *не* подумав навіть, що цей дзвінок може зашкодити мені (3) *й* іншим, оскільки не звик боятися того невідомого, що може трапитися (4) *на* життєвих дорогах.

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

- А сполучник
- Б прийменник
- В частка
- Г дієслово
- Д вигук

Варіант II

Завдання 1—11 мають по п'ять варіантів відповіді, лише один із яких правильний. Оберіть правильний, на Вашу думку, варіант відповіді та позначте його зручним для Вас способом.

- 1. Прикметниками є всі слова в рядку**

- А синівський, мудріше, скляний
- Б зозла, злий, найзліший
- В сестрин, активний, добріший
- Г каменярський, чийсь, тракторний
- Д твій, вродливий, прекрасний

- 2. Правильно вжито прийменник у словосполученні**

- А лекція по математиці
- Б робити по зразку
- В вишивати по шовку
- Г проживати по адресі
- Д приїхати по виклику

- 3. Лише в множині вживаються всі іменники рядка**

- А фінанси, дебати, макарони
- Б роки, Альпи, окуляри
- В сторіччя, висівки, піжмурки
- Г діти, країни, Суми
- Д шахи, стежки, граблі

- 4. Правильно поєднано всі прикметники з іменниками в рядку**

- А жахливий нероба, повноводе Конго, смачне драже
- Б прудкий хлоп'я, немолода леді, корисне алое
- В темний тунель, далека путь, провідний інженер
- Г незаселена Сибір, малий соня, дороге піаніно
- Д радісне кенгуру, смачне пюре, різнобарвне панно

- 5. У якому рядку всі іменники в родовому відмінку множини мають закінчення *-ів*?**
- А миша, сходи, відомість, лецата, окуляри
 - Б суддя, день, пальто, миша, вірус
 - В космонавт, мітла, подвір'я, копальня
 - Г море, відкриття, життя, почуття, українець
 - Д стаття, абрикос, поле, поверхня, лелека
- 6. Помилку у творенні ступенів порівняння прикметників допущено в рядку**
- А цінніший, найменш удатний
 - Б дорожчий, більш гарячіший
 - В розумніший, якнайдорожчий
 - Г ширший, найменш цінний
 - Д коротший, щонайяскравіший
- 7. Правильною є форма займенника в словосполученні**
- А на тім боці дороги
 - Б порозумітися з їми
 - В з твого міста
 - Г до наших друзів
 - Д всім депутатам
- 8. Граматично правильно утворено словосполучення**
- А зустрінемося за чверть до шостої
 - Б розпочнеться в дев'ятій годині
 - В працювали до пів сьомої години
 - Г закінчити без десяти хвилин третя
 - Д прийдіть після дев'яти
- 9. Закінчення *-емо (-ємо)* в першій особі множини теперішнього часу має особова форма дієслова, утворена від інфінітива**
- А писати
 - Б кричати
 - В ходити
 - Г боятися
 - Д говорити
- 10. Правильно вжито дієслівну форму в реченні**
- А Стань у центрі кімнати.
 - Б Чи ти дасиш мені спокій?
 - В Журі ухвале це рішення.
 - Г Давай будемо друзями.
 - Д Ходімте в кіно.

11. Виділене слово є сполучником і його слід писати разом у реченні

- А Вибач мені *за/те*, що я не приділяв тобі належної уваги.
- Б *Як/би* не переймався, одними нервами справу не вирішити.
- В *То/ж* не дівчина, а суто тобі вогненна фурія.
- Г Мені сповістили *про/те*, що вже було оголошено результати ЗНО.
- Д *Як/би* знали, не мовчали б.

У завданні 12 до кожного з чотирьох рядків інформації, позначених цифрами, доберіть один правильний, на Вашу думку, варіант, позначений буквою. Поставте позначки в таблиці до завдання.

12. З'ясуйте, якими частинами мови є виділені в реченні слова (цифра позначає наступне слово).

(1)*Упріваючи* над новим проектом, я вкотре переконався, що лише (2)*сумлінна* праця (3)*завжди* здатна принести (4)*очікуваний* результат.

- А прийменник
- Б прикметник
- В прислівник
- Г дієприкметник (форма дієслова)
- Д дієприслівник (форма дієслова)

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

Варіант III

Завдання 1—11 мають по п'ять варіантів відповіді, лише один із яких правильний. Оберіть правильний, на Вашу думку, варіант відповіді та позначте його зручним для Вас способом.

1. Числівниками є всі слова рядка

- А три, третій, третина, трое
- Б сто, сотня, сота, сотий
- В десять, десяток, десятеро, десятий
- Г два, двійко, двоє, обидва
- Д сім, сімка, сьомий, семеро

2. Редагування потребує одна із синонімічних сполук у рядку

- А згадати між іншим / принагідно згадати
- Б упродовж року / на протязі року
- В дотепер не знайдено / досі не знайдено
- Г насамперед робити / передусім робити
- Д зайти без зволікань / зайти негайно

3. Не відмінюються всі слова рядка

- А маестро, казино, село
- Б колібрі, портъє, аташе
- В буржуа, віче, алібі
- Г журі, какаду, вікно
- Д купе, ситро, резюме

- 4. Закінчення -а (-я) у формі родового відмінка однини мають усі іменники в рядку**
- А спізнення рейс.., не добрав одного кілограм.., вичитав із підручник..
 - Б із першого вагон.., вулиці Лондон.., зібрали з гектар..
 - В кілька літрів бензин.., приміщення театр.., будова атом..
 - Г прибув з Іран.., не поставив апостроф.., основи світогляд..
 - Д води Дінц.., секція футбол.., 13 листопад..
- 5. Граматична помилка є в рядку**
- А тридцять кілограм
 - Б дехто з солдатів
 - В смачних помідорів
 - Г незалежність громадян
 - Д жоден із грузинів
- 6. Суфікс -ев- має прикметник, утворений від слова**
- А палац
 - Б край
 - В кущ
 - Г замша
 - Д вечір
- 7. Через дефіс треба писати кожен прислівник у рядку**
- А сам/один, тет/а/тет, по/четверте, по/латині
 - Б від/нині, врешті/решт, хтозна/де, вряди/годи
 - В по/їхньому, в/нічию, ледь/ледь, сяк/так
 - Г якось/то, як/раз, по/давньому, будь/як
 - Д по/трое, по/п'яте, десь/іноді, як/небудь
- 8. Помилково узгоджено числівник з іменником у варіанті**
- А двадцять два банана
 - Б три з половиною апельсини
 - В дві треті банана
 - Г півтора апельсина
 - Д чотири банани
- 9. Немає помилок у дієслівних формах рядка**
- А будять, гоють, засиплешся
 - Б біжать, стелишся, їсиш
 - В колищемо, шлють, хотять
 - Г пишете, стовбичать, сопимо
 - Д робимо, відповідаємо, клеїмо

10. Правильно утворені всі форми дієприкметників у рядку

- А написаний, посивілий, зліплений, пофарбований
- Б розфасований, зшитий, пишучий, побачений
- В розроблений, позеленівший, уславлений, змарнілий
- Г пописаний, насміхаючийся, палаючий, знайдений
- Д розкопаний, випечений, затвердівший, забутий

11. Виділене слово є сполучником і його треба писати разом у реченні

- А *Як/би* прагнула людина добра, коли б бачила його всюди.
- Б *Як/би* я міг щось змінити, не мовчав би тоді.
- В *Як/би* мені сподобалася твоя зачіска, коли б ти вкоротила волосся.
- Г *Як/би* існувало людство без добра?
- Д *Як/би* хотілося мені стати наймудрішою людиною на планеті.

У завданні 12 до кожного з чотирьох рядків інформації, позначених цифрами, доберіть один правильний, на Вашу думку, варіант, позначений буквою. Поставте позначки в таблиці до завдання.

12. З'ясуйте, якими частинами мови є виділені в реченні слова (цифра позначає наступне слово).

Тепер я часто уявляю свою няньку, (1)її голубий костюм з білим комірцем і рідке вигоріле волосся, (2)заплетене в косу (3)навколо голови, її товсте, неповоротке і (4)напрочуд наївне тіло, її ламані українські слова і додаткову порцію вареників з лівером, яку я в неї постійно випрошувала (Т. Малярчук).

- А прислівник
- Б займенник
- В прикметник
- Г дієприкметник (форма дієслова)
- Д прийменник

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

Варіант IV

Завдання 1—11 мають по п'ять варіантів відповіді, лише один із яких правильний. Оберіть правильний, на Вашу думку, варіант відповіді та позначте його зручним для Вас способом.

1. Виділене слово є сполучником у реченні

- А Вона не брехатиме, *що/б* не сталося.
- Б Треба чимало попрацювати, *що/б* досягти успіху.
- В Знаю таємницю, *що* може тебе знищити.
- Г *Що/б* ти не говорив, я все одно не повірю.
- Д Я знаю, *що/б* я хотіла сказати директорові.

2. Вигук є в реченні

- А Як тебе забути, кохана моя дівчино?!
- Б Чи знаєте ви, як нелегко бути перфекціоністом?
- В Будь ласка, не робіть цього.
- Г Хай щастям повниться ваше життя!
- Д Он як це варто робити!

3. У якому рядку всі іменники належать тільки до жіночого роду?

- А Чилі (країна), Кюсю (острів), сестра, коза, Борнео (острів)
- Б відповідь, лівша, знання, віра, родина
- В дівчисько, поетка, вчителька, горлиця, квітка
- Г Іванка, бабуся, Сахара (пустеля), Міссурі (річка), путь
- Д країна, козарлюга, Надійка, Тараща, фрау

4. Закінчення -у (-ю) у формі родового відмінка однини мають усі іменники в рядку

- А дуб, гай, ключ, вітер
- Б мармур, прогрес, Буг, протон
- В сон, цукор, вогонь, Байкал
- Г грім, Париж, прогрес, бузок
- Д Ліван, Кавказ, мозок, займенник

5. НЕ містить помилок речення

- А Ми їздили по містам і селам України.
- Б Мені не вистачило кількох гривнів.
- В По лісам і полям пішло блукати відлуння його голосу.
- Г Мене не влаштувала ціна цього пальта, тому я його й не придбав.
- Д Наполегливість цих болгарів мене просто вражає.

6. Помилку в написанні прикметника допущено в рядку

- А Ігорова робота
- Б Оксанин батько
- В Андрієва радість
- Г Маринина сумка
- Д Юрієва оцінка

7. Через дефіс треба писати всі прислівники в рядку

- А по/звірячому, як/небудь, як/найменше
- Б де/не/де, по/їхньому, будь/де
- В у/двічі, колись/то, хтозна/куди
- Г сам/на/сам, в/цілому, по/шосте
- Д до/речі, без/кінця/краю, далеко/таки

8. Закінчення -а (-я) має іменник у рядку

- А 1,5 доб..
- Б 2 учител..
- В 3 район..
- Г 4 факс..
- Д 0,5 кілограм..

9. Прочитайте речення з пропущеними словосполученнями.

До старту кампанії лишається ..., але вже понад ... уклали контракти з ...

Правильним є варіант послідовного заповнення пропусків

- А півтора місяця, сорока фірм, тисячею двомастами рекламодавців
- Б півтора місяці, сорока фірм, тисячею двомастами рекламодавцями
- В півтора місяця, сорок фірм, тисячею двомастами рекламодавцями
- Г півтора місяці, сорок фірм, тисяча двісті рекламодавцями
- Д півтори місяці, сорок фірм, тисяча двомастами рекламодавцями

10. Неправильно утворено форму першої особи однини в рядку

- А їздити — їзжу
- Б возити — вожу
- В водити — воджу
- Г хотіти — хочу
- Д сипати — сиплю

11. Наказовий спосіб дієслова вжито в значенні іншого способу в рядку

- А Подруга стверджує, що скільки не з'їж цукерок, а все мало.
- Б Ви, друзі, їдьте, а я швидко наздожену вас!
- В Берімо приклад зі своїх кумирів: уміймо досягати мети.
- Г Хай не зітрутуться підкови, хай не підіб'ються ваші коні.
- Д Зупиніться! Тут не можна ходити.

У завданні 12 до кожного з чотирьох рядків інформації, позначених цифрами, доберіть один правильний, на Вашу думку, варіант, позначений буквою. Поставте позначки в таблиці до завдання.

12. З'ясуйте, якими частинами мови є виділені в реченні слова (цифра позначає наступне слово).

Льолік (1) *ще* раз бігав до автомата з кавою, (2) *повернувшись*, вилив її собі (3) *на* костюм, старанно витирав плями (4) *вологими* серветками й проклинав брата за непунктуальність (С. Жадан).

- А прийменник
- Б прикметник
- В прислівник
- Г дієприслівник (форма дієслова)
- Д частка

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

КАРТА ПАМ'ЯТІ

МОРФОЛОГІЯ

Намалюй схему або візуалізуй у вигляді малюнка (наприклад, дерева з гілками й розгалуженнями) тему «Частини мови». Біля назви кожної частини мови напиши питання, на які вона відповідає, або ключові слова для її визначення.

ІМЕННИК

1. Запиши, які іменники мають лише одну форму числа.

Іменники, що мають лише одну форму числа

Уживаються тільки в...	
однині	множині
1.	1.
2.	2.
3.	3.
4.	4.
	5.

2. Запиши, які іменники в українській мові **не** відмінюються.

.....

.....

.....

.....

3. Зроби короткий конспект за темою «Як визначити рід невідмінюваних іменників?». Візуалізуй! Використовуй схематичні записи!

4. Запиши мінімум 10 прикладів слів, рід яких під час вивчення теми здався тобі «незвичним».

.....

.....

5. Запиши 7 відмінків іменника разом із питаннями, на які вони відповідають. Зроби короткий конспект про складні випадки вибору закінчень цих відмінків.

Відмінювання іменників

Назва відмінка	Питання	Складні випадки вибору закінчень

ПРИКМЕТНИК

1. На які питання відповідає прикметник? До яких частин мови належать слова «*другий*» і «*мій*»?

.....

2. Заповни таблицю «*Розряди прикметників*» (назви розряд, наведи приклади). Упиши, до якого розряду належать прикметники із суфіксом **-ськ-**.

Розряди прикметників

3. Запиши, як утворюються ступені порівняння прикметників.

Ступені порівняння прикметників

Форма	Вищий ступінь	Найвищий ступінь
Проста		
Складена		

4. Запиши, які групи прикметників **НЕ** утворюють ступенів порівняння.

1. Прикметники, що мають суфікси й префікси, які вказують на різний вияв ознаки (-*уват-*, -*енн-*, -*езн-* і под.), суб'єктивну оцінку (-*еньк-*, -*есеньк-*, -*ісіньк-*, -*юсіньк-*), інтенсивність виявлених ознак (*пре-*, *ультра-*, *екстра-*, *архі-*, *над-* і под.).

2.

3.

4.

5.

5. Доповни таблицю.

Правопис суфіксів -ов-, -ев- (-єв-) у прикметниках

Прикметник утворений від іменника з основою на		
твердий приголосний	м'який або шиплячий приголосний	
Суфікс	У прикметника наголос на основі	У прикметника наголос на закінченні
	Суфікс	Суфікс

6. Запиши приклади відмінювання прикметників різних груп (твердої, м'якої та на *-лиций*).

Відмінок	Тверда група	М'яка група	Прикметники на <i>-лиций</i> (= «цей»)
Н.			
Р.			
Д.			
З.			
О.			
М.			

7. Упиши правильні закінчення в пропоновані прикметники.

Природн...й, дорожн...й, заміжн..., новітн...й, обідн...й, освітн...й, само-
бутн...й, художн...й.

ЧИСЛІВНИК

1. Назви два розряди числівників за значенням і граматичними ознаками. Запиши питання, на які відповідають числівники кожного розряду.

.....

.....

2. Провідмінюй числівники *два, чотири, сім* і *семеро, вісім* і *восьмеро*.

Відмінок	Числівники					
Н.	<i>два</i>	<i>чотири</i>	<i>сім</i>	<i>семеро</i>	<i>вісім</i>	<i>восьмеро</i>
Р.						
Д.						
З.						
О.						
М.						

3. Запиши правила відмінювання кількісних числівників.

Назви десятків (50—80):

.....

Назви сотень (200—900):

.....

Числівники 40, 90, 100:

.....

.....

4. Заповни таблицю.

Зв'язок числівників з іменниками

Поєднання	Правило	Приклади
Назва цілого числа + іменник		
Дробовий числівник + іменник		
Числівники <i>два, три, чотири</i> + іменник із суфіксом -ин-		
Назва мішаного числа (містить слова <i>з половиною, із третьою, із четвертю</i>) + іменник		

5. Запиши словами, як правильно назвати такий час:

11:00

11:10

11:50

11:30

11:15

11:45

ЗАЙМЕННИК. ПРИСЛІВНИК

Заповни таблицю.

Правопис займенників і прислівників

Разом	Окремо	Через дефіс
Займенники		
Прислівники		

ДІЄСЛОВО

1. Назви 5 дієслівних форм.

.....

.....

2. Запиши особові закінчення дієслів. Познач, до якої відміни належать дієслова з буквосполуками **-оро-**, **-оло-**. Наведи приклади дієслівних чергувань.

Особові закінчення дієслів

Займенник, який можна підставити	Закінчення	
	I дієвідміна	II дієвідміна
<i>вони</i>		
<i>ми</i>		
<i>ти</i>		
<i>ви</i>		

Дієслова з буквосполуками **-оро-**, **-оло-** належать до дієвідміни.

Чергування приголосних у дієсловах

Чергування	Приклади
[д] — [дж]	
[ж] — [ч]	
[т] — [ч]	
[ст] — [шч]	
губний — губний + [л]	

3. Запиши приклади утворення форм наказового способу дієслів *іти*, *ходити*, *пити*.

	<i>іти</i>	<i>ходити</i>	<i>пити</i>
Я			
ТИ			
ВІН, ВОНА, ВОНО			
МИ			
ВИ			
ВОНИ			

4. Укажи, на що можна замінити активні дієприкметники теперішнього часу, невлас- тиві українській мові.

.....

.....

СЛУЖБОВІ ЧАСТИНИ МОВИ

1. Заповни таблицю «Правопис часток».

Разом	Окремо	Через дефіс

2. Запиши приклади конструкцій із прийменником **по**, які є нормативними для української мови.

.....

.....

.....

3. У наведених сполуках допиши прийменники. Запам'ятай ці конструкції.

Знущатися когось, глузувати когось, сміятися когось, дивуватися чогось, радіти чогось, захворіти щось, прийшов справі, згідно чимось, відповідно чогось.

4. Поруч із наведеними ненормативними конструкціями з прийменником запиши правильні варіанти безприйменникових конструкцій.

їхати ~~на автобусі~~, надіслати ~~по пошті~~, спускатися ~~по сходах~~, у ~~деякій мірі~~

5. Заповни таблицю «Групи сполучників за значенням і синтаксичною роллю».

Назва групи	сурядні			підрядні
	еднальні			
Приклади				

6. Заповни таблицю «Правопис вигуків».

Разом	Окремо	Через дефіс

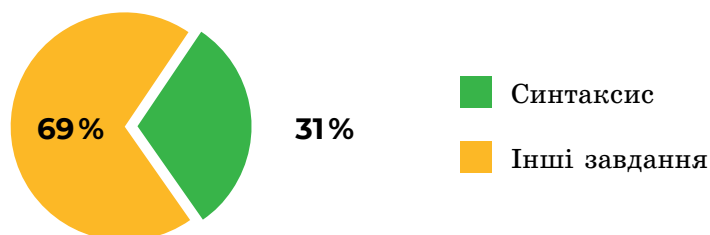

СИНТАКСИС. ПУНКТУАЦІЯ

ОРГАНАЙЗЕР

ПРИБЛИЗНИЙ ВІДСОТОК БАЛІВ З ТЕМИ

ПОТРІБНО НАВЧИТИСЯ

- розрізняти словосполучення й речення, сурядний і підрядний зв'язок між словами та частинами складного речення;
- розрізняти речення різних видів;
- визначати структуру простого двоскладного речення, особливості узгодження підмета з присудком, правильно й комунікативно доцільно використовувати виражальні можливості другорядних членів речення в мовленні;
- розпізнавати типи односкладних речень, визначати особливості кожного з типів;
- розрізняти складні речення різних типів і видів, визначати їхню структуру, види й засоби зв'язку між простими реченнями в них;
- правильно розставляти розділові знаки в простих і складних реченнях;
- правильно й доцільно використовувати в тексті пряму мову й цитати; правильно вживати розділові знаки в конструкціях із прямою мовою, цитатою та діалогом.

ПЛАН ДІЙ

Теми для вивчення	Дати		Відмітка про виконання
	Початок	Завершення	
Словосполучення. Синтаксичний зв'язок у словосполученні			
Речення. Головні та другорядні члени речення			
Класифікація речень			
Розділові знаки в простому ускладненому реченні			
Складне речення та його види			
Розділові знаки в складних реченнях			
Чуже мовлення (пряма мова, цитата, діалог)			

БАЗА ДАНИХ

Синтаксис — розділ граматики, що вивчає будову і граматичне значення словосполучень і речень.

Речення — граматично й інтонаційно оформлена за законами мови синтаксична одиниця, що є засобом формування, вираження та повідомлення думки.

СЛОВСПОЛУЧЕННЯ

Словосполучення — синтаксична одиниця, утворена поєднанням двох або більше повнозначних слів на основі підрядного зв'язку.

У словосполученні виокремлюють головне й залежне слова.

Головним є те слово, від якого можна поставити питання до іншого (інших): *чарівний спів* [спів який? чарівний], *говорить переконливо* [говорить як? переконливо], *гаяти час* [гаяти що? час].

Залежним є те слово, до якого ставлять питання від головного.

Синтаксичний зв'язок у словосполученні

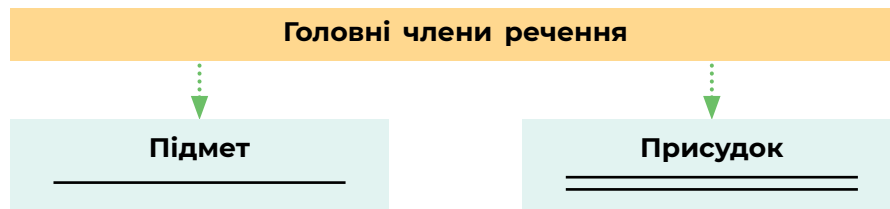
Типи зв'язку	Ознаки	Приклади
Узгодження	<ul style="list-style-type: none"> Залежне слово уподібнюється до головного в роді, числі, відмінку; як правило, із головним словом (іменником) поєднуються прикметник, дієприкметник, порядковий числівник, займенник прикметникового типу; при зміні головного слова змінюється й залежне. 	<p><i>щасливою дівчиною</i> <i>Дівчиною</i> (ж. р., одн., О. в.) — головне слово; <i>щасливою</i> — залежне слово, набуває тієї самої форми (ж. р., одн., О. в.).</p> <p><i>щасливої дівчини, щасливу дівчину...</i></p>
	<p> Прикладка може узгоджуватися з пояснюваним словом:</p> <p>а) у роді, числі й відмінку; б) у числі й відмінку; в) тільки у відмінку.</p> <p>В останніх двох випадках узгодження є неповним</p>	<p>а) <i>мати-героїня, льотчик-космонавт</i>; б) <i>жінка-інженер, ріка Дунай</i>; в) <i>місто Суми, село Сорочинці</i></p>
Керування	<ul style="list-style-type: none"> Залежне слово вживається при головному в певному відмінку; залежне слово — іменник, займенник або інша частина мови в ролі іменника; зі зміною головного слова залежне лишається незмінним; керування може бути прийменниковим або безприйменниковим 	<p><i>вимкнув (кого? що?) телефон</i></p> <p><i>запросив його, зустрів подорожнього</i></p> <p><i>вимкне телефон, вимкнула телефон, вимкнуть телефон слухати лекцію; роздуми над твором; у роздумах над твором</i></p>

Типи зв'язку	Ознаки	Приклади
Прилягання	<ul style="list-style-type: none"> Залежне слово поєднується з головним тільки за змістом; залежними є незмінні слова (прислівник, дієприслівник, інфінітив) 	<i>познайомилися вчора, працює сидячи, навчатимуся вишивати</i>

Поєднання слів, що НЕ є словосполученнями

Поєднання	Приклади
1. Поєднання службового слова (прийменника, сполучника, частки) з повнозначним	<i>на вулиці, щоб знав, читай же</i>
2. Складені (аналітичні) форми слів	<i>буду знати, більш вивчений, найменш помітний</i>
3. Сполуки підмета й присудка	<i>Сонце сходить. Трава скошена. Василь — чемпіон.</i>
4. Сполуки слів, утворені на основі сурядного зв'язку (у реченні — однорідні члени)	<i>літо й зима; ти або він; не друг, а ворог; ні ми, ні вони</i>
5. Фразеологізми	<i>пекти раки, ні пари з вуст, дамоклів меч</i>

РЕЧЕННЯ

Способи вираження підмета

Простий підмет	Складений підмет
<ol style="list-style-type: none"> Іменна частина мови (найчастіше — іменник, займенник). <i>З журбою <u>радість</u> обнялась (О. Олесь).</i> <i>Я вічно буду жити (Леся Українка).</i> Інша частина мови в значенні іменника. <ul style="list-style-type: none"> Прикметник → іменник: <u>Кохана</u> спить (П. Тичина). Числівник → іменник: <u>Шість</u> ділиться на три. Дієслово → іменник: <u>Жити</u> — це щастя. <i>І кожне оте його <u>«цілуй!»</u> відлунувало в серці.</i> Прислівник → іменник: <u>«Немає»</u> — слово, як полин, гірке (Нар. творчість). Вигук → іменник: Гучне <u>«ура»</u> покотилося по місту. 	<ol style="list-style-type: none"> Слово з кількісним значенням + іменник: <u>Двоє друзів</u> заснули. <u>Кілька друзів</u> заснули. «Хтось із кимось» (присудок має форму множини!): <u>Друг із подругою</u> заснули. <u>Друг із подругою</u> заснув. «Хтось із них»: <u>Хтось із друзів</u> заснув. Два займенники: <u>Усі ми</u> заснули. Фразеологізм*: <u>Бити байдики</u> — це ледарювати. Цитата*: <u>«Ще не вмерла України...»</u> — линуло в залі.

* Академічне мовознавство розглядає ці моделі як сполуки в позиції простого підмета.

Правильно визначений підмет можна замінити займенниками *він, вона, воно, вони* в називному відмінку. Якщо така заміна неможлива, це не підмет, а інший член речення.

Порівняймо такі речення:

Інститут розташований на бульварі Тараса Шевченка.

Інститут збудовано.

У першому реченні слово *інститут* — підмет, бо я можу сказати «*Він розташований на бульварі Тараса Шевченка*», а в другому така заміна неможлива; правильно буде сказати «*Його збудовано*», отже, тут *інститут* — не підмет, це додаток.

Способи вираження присудка

Види присудків	Способи вираження	Приклади
Простий дієслівний присудок	1. Дієслово в усіх формах (у тому числі складена форма майбутнього часу)	<i>Ігор <u>прийшов</u>.</i> <i><u>Будемо чекати</u> Оленку.</i>
	2. Фразеологізм	<i>Вони <u>зуби з'їли</u> на цьому.</i>
Складений іменний присудок	дієслово-зв'язка <i>бути, становити, ставати, робитися, здаватися, називатися, вважатися, залишатися...</i> + іменна частина <i>іменник, прикметник, числівник, займенник, дієприкметник</i>	<i>Вона <u>є студенткою</u>.</i> <i>Вона <u>студентка</u>.</i> <i>Він <u>зробився невидимим</u>.</i>
Складений дієслівний присудок	допоміжні дієслова / короткі прикметники / присудкові прислівники <i>стати, почати, хотіти, намагатися, продовжувати... / певен, ладен, згоден, рад, готов, годен... / треба, можна, доцільно, необхідно...</i> + інфінітив	<i>Ігор <u>почав уже щось розуміти</u>.</i> <i>Про футбол він <u>згоден говорити</u> цілий день.</i> <i><u>Можна працювати відразу</u>.</i>

Не кожен інфінітив указує на наявність складеного дієслівного присудка. Для того щоб не плутатися, потрібно **аналізувати діяча й послідовність дії або дій**.

Якщо діяч один, а дія одночасна — це складений дієслівний присудок. Якщо діячі різні або дії виконуються послідовно — це простий дієслівний присудок, а інфінітив є обставиною, додатком чи означенням. Порівняймо такі речення:

Я хочу спати. (Одночасно хоче спати, а не спочатку хоче, а потім спить.)

Я пішла спати. (Спочатку пішла, а потім спить.)

Вас просили почекати. (Різні діячі: один просить, другий чекає.)

Складні випадки

узгодження граматичних форм підмета і присудка

Підмет виражений	Присудок має форму	Приклади
кількісним словосполученням типу двоє друзів, три друга, кілька друзів	а) однини (увагу зосереджено на кількості); б) множини (увагу зосереджено на дії)	а) До кімнати увійшло двоє друзів / три друга / кілька друзів. б) До кімнати увійшли троє друзів / три друга / кілька друзів.
аббревіатурою	роду й числа головного слова аббревіатури	ВРУ (Верховна Рада України) розпочала свою діяльність.
Словами більшість / меншість / частина / половина / решта	роду й числа цих слів	За це проголосувала більшість. Значна частина моїх друзів не прагне творити добро.

Узгодження присудка з однорідними підметами

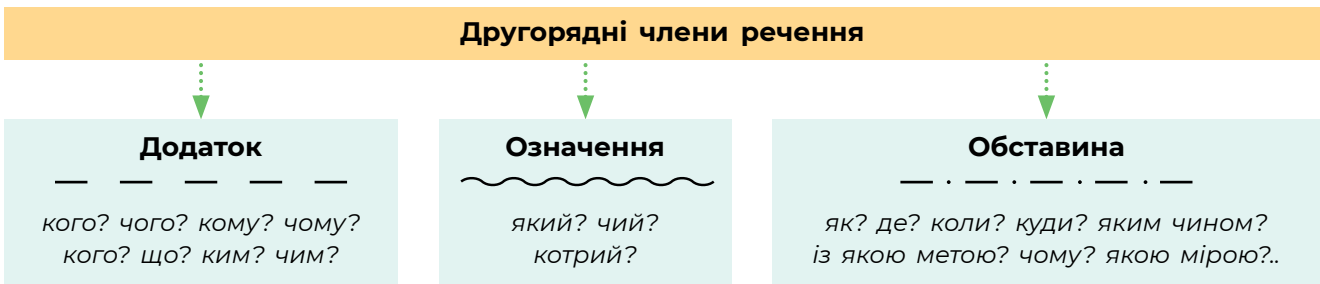
- а) Присудок стоїть після підметів.
- Між підметами єднальний зв'язок — присудок має форму множини:
Не змовляючись, Оленка й Ігор пішли в кіно.
 - Між підметами розділовий або протиставний зв'язок — присудок узгоджується за формою з останнім підметом:
Ігор чи Оленка розбила вазу? Не вітер, а буря завіяла.
- б) Якщо присудок стоїть перед підметами, найчастіше він узгоджується за формою з першим підметом; зрідка — стоїть у множині:
Ігоря взяв за серце не жаль, а злість. Вікно розбила Оленка чи Ігор? Вікно розбив Ігор чи Оленка?
- в) Якщо присудок стоїть між підметами, він узгоджується за формою з попереднім підметом:
Ігор розбив вікно чи Оленка? Оленка розбила вікно чи Ігор?

Типе між підметом і присудком

Є типе	Немає типе
<ol style="list-style-type: none"> 1. <u>Іменник</u> — <u>іменник</u>. <i>Щастя — сумнівний дарунок.</i> 2. <u>Числівник</u> — <u>числівник</u>. <i>Два і шість — вісім.</i> 3. <u>Інфінітив</u> — <u>інфінітив</u>. <i>Жити — роботу робити.</i> 4. Підмет — <u>це (оце) / то / ось / значить...</u> <i>Життя без книг — це хата без вікна. Щастя — то омана. Відданість своїй справі — ось найбільша радість. Лиш боротись — значить жити.</i> 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Підмет виражений займенником. <i>Сумує вітер, адже він уже не друг мій.</i> 2. Підмет + <u>не</u> + <u>іменник / займенник</u>. <i>Серце не камінь. Час не наша власність.</i> 3. Підмет + <u>прикметник / дієприкметник</u>. <i>Твоя душа шляхетною здалася. Київ оспіваний багатьма митцями.</i>

За бажанням автора
<p>1. Присудок — порівняльний зворот (містить слова як, мов, немов).</p> <p><u>Слова як пісня. Слова — як пісня.</u></p>
<p>2. Іменна частина складеного присудка виражена іменником у формі орудного відмінка.</p> <p><u>Робота роботою, а відпочинок — відпочинком.</u></p>
<p>3. Коли потрібно виділити присудок.</p> <p><u>Тут усе — моє. Це — брехня.</u></p>

Другорядні члени речення

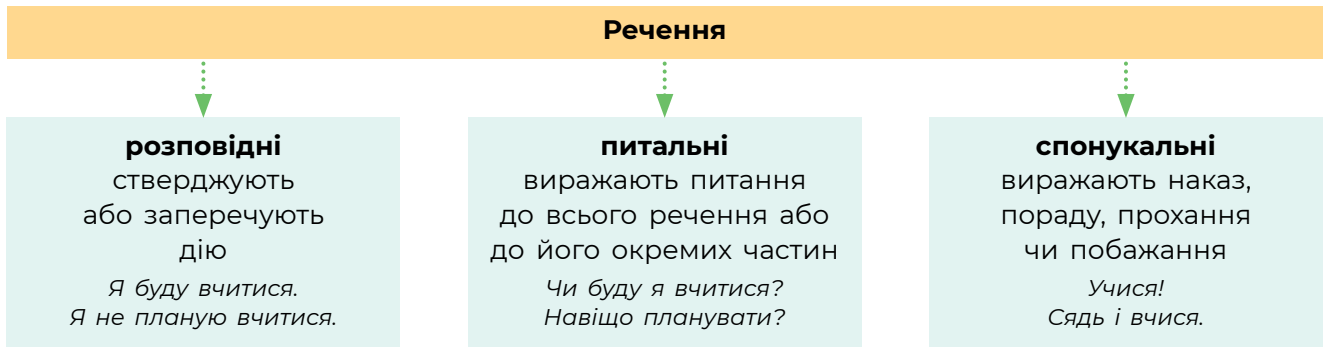

Способи вираження другорядних членів речення

Додаток	Означення	Обставина
<ul style="list-style-type: none"> Іменник: <u>Я вчуся правди.</u> Займенник: <u>Нас чекають біля кінотеатру.</u> Прикметник у значенні іменника: <u>Чужим не розбагатієш.</u> Інфінітив: <u>Вас просили не втручатися.</u> 	<ul style="list-style-type: none"> Прикметник: <u>Гучні удари грому долинули до мене.</u> Займенник: <u>Ці слова засмутили мене.</u> Порядковий числівник: <u>Ось і третій день настав.</u> Дієприкметник: <u>Сніг падав на змерзлу землю.</u> Дієприкметниковий зворот: <u>Натомлений за день, я заснув.</u> Іменник у непрямих відмінках: <u>Копиці сіна бовваніли здалеку.</u> Прислівник: <u>Двері ліворуч були зачинені.</u> Дієприслівник: <u>Читання лежачи шкідливе.</u> Інфінітив: <u>Мрія малювати в мене ще зі школи.</u> 	<ul style="list-style-type: none"> Прислівник: <u>Я радісно влетів у клас.</u> Дієприслівник: <u>Засмутившись, я вийшов.</u> Дієприслівниковий зворот: <u>Працюючи над цією справою, шалено втомився.</u> Порівняльний зворот: <u>Дівчина, мов клубочок щастя, радісно стрибала по кімнаті.</u> Іменник у непрямих відмінках: <u>Прийшов із Києва.</u> Інфінітив: <u>Дівчина прийшла потанцювати.</u>

КЛАСИФІКАЦІЯ РЕЧЕНЬ

За метою висловлювання

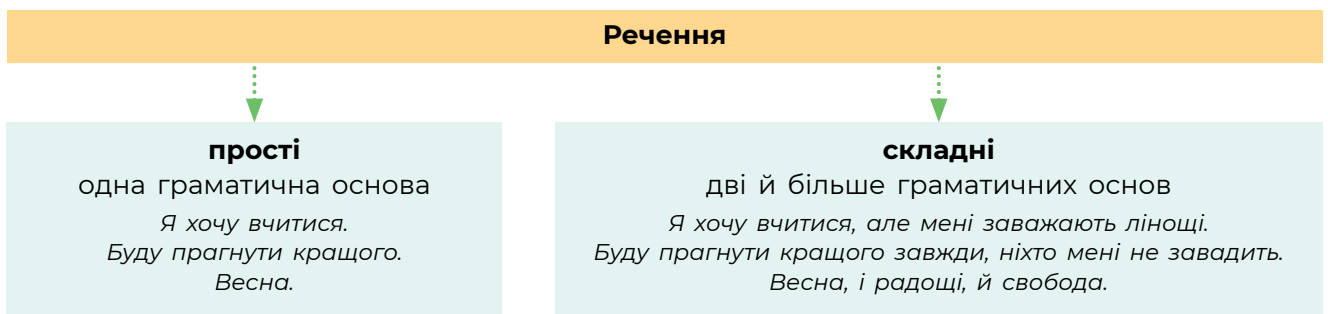

За емоційним забарвленням

 Не кожне речення зі знаком оклику — спонукальне. Наприклад, речення «Як добре вчитися!» — окличне та розповідне, а НЕ спонукальне.

За будовою

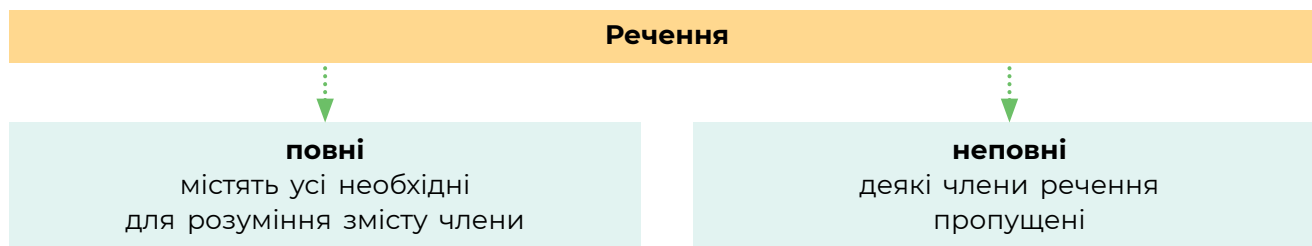
За складом граматичної основи

Види односкладних речень

Головний член речення	Тип речення	Приклади
Головний член співвідносний із підметом	називні	<i>Прегарний ранок.</i>
Головний член співвідносний із присудком	означено-особові (можна підставити займенники Я, ТИ, МИ, ВИ)	<i>Знаю основні правила. Пригадай усі правила. Працюємо наполегливо над згадуванням правил. Будете ще працювати над собою.</i>
	неозначено-особові (ВОНИ)	<i>Про мої успіхи ще складуть легенди. Працювали наполегливо. Тут кують знання.</i>
	узагальнено-особові (УСІ; прислів'я / приказки, наказовий спосіб)	<i>Лунайте сю скалу! Не кажи «не вмю», а кажи «навчуся». Лежачого не б'ють.</i>
	безособові (займенник не підставляється)	<i>Мені зле. Радісно знати. Треба працювати. Написано гарно. Світає.</i>

За наявністю всіх необхідних членів речення

Види неповних речень

Назва	Пропущені члени речення відновлюються з...	Приклади
Діалогічні	попередньої репліки	<i>«Куди йдеш?» — «На море».</i> Пропущені підмет і присудок <i>я іду</i>
Ситуативні	ситуації	<i>Вібрує телефон. — Алло!</i>
Контекстуальні	контексту	<i>Донька росла. Розумнішала.</i>
Еліптичні	зрозумілі без відновлення	<i>На морі сонце.</i>

Якщо поряд із головним членом (підметом) є обставина, то таке речення — двоскладне неповне. Питання до обставини ставлять тільки від присудка, тож, хоч його формально ніби й нема, він усе ж мислиться з контексту, його просто пропустили. Тому щойно підкреслиш у реченні один головний член, що нагадує підмет, перевір, чи нема при ньому обставини. Якщо її немає — це односкладне називне речення. Якщо ж є — це двоскладне неповне речення.

Наприклад, речення *«Наприкінці навчання — щастя»* є двоскладним неповним (на пропущений присудок у ньому вказує обставина «наприкінці»), а речення *«Прегарний ранок»* — односкладне називне.

За наявністю чи відсутністю другорядних членів

Речення	
<p>поширені мають один або більше другорядних членів</p> <p><u>Усі невтомно працювали</u> <u>над цікавим завданням.</u></p>	<p>непоширені не містять другорядних членів</p> <p><u>Розпочався день. Я бив байдики.</u> <u>Усі вони працювали.</u></p>

 Пам'ятай! Звертання і вставні / вставлені конструкції не є членами речення, тому (за умов відсутності другорядних членів) речення зі звертаннями та вставними словами є непоширеними.

Ускладнені й неускладнені речення

Чим може бути ускладнене речення	Приклади
1. Звертання	<i>Дорогий друже, не припускайся помилок.</i>
2. Вставні / вставлені компоненти	<i>Отже, це не спрацювало.</i>
3. Однорідні члени речення	<i>Будуть приходити люди, вбогі й багаті, веселі й сумні (Леся Українка).</i>
4. Відокремлені члени речення: <ul style="list-style-type: none"> • додатки; • означення; • обставини 	<i>Усі, на відміну від мене, люблять морозиво. Малюнок, намальований хлопчиком, розчулив мене. Гарно відпочивши, слід працювати.</i>

**РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ
В ПРОСТОМУ УСКЛАДНЕНОМУ РЕЧЕННІ**

Розділові знаки при однорідних членах речення (ОЧР)

У яких випадках	Приклади
Кома (,)	
1. ОЧР з'єднані безсполучниковим зв'язком	<i>Свіжа зелень розгойдалась, розгулялась, поплила (М. Рильський).</i>
2. З'єднані повторюваними еднальними чи розділовими сполучниками (навіть якщо перед першим ОЧР сполучника немає)	<i>Може, це я, або хто, або ти ось там сидить у куточку веранди (Л. Костенко).</i>
3. З'єднані як безсполучниковим, так і сполучниковим зв'язком	<i>Хочу вірити, сподіватися, відчувати, і любити, й починати день новий радістю новою.</i>

У яких випадках	Приклади
4. З'єднані протиставними сполучниками а, але, та (= але), проте, зате, однак	<i>Сонце світить, та не гріє.</i>
5. З'єднані парними сполучниками не тільки..., а й; не тільки..., але й; як..., так і; не так..., як; хоч..., але; не стільки..., скільки; не так..., як; якщо не..., то й под.	<i>Ти мені хоч і люба, але не кохана.</i>
6. Між парами ОЧР, з'єднаних сполучниками	<i>Будуть приходити люди, вбогі й багаті, веселі й сумні... (Леся Українка)</i>
7. Перед приєднувальними сполучниками і; а також; ще й; а то й; та й; та ще (до перелічуваного приєднується ще один елемент як додаток до сказаного)	<i>Та забілили сніги, заболіло тіло, ще й головонька (Нар. тв.).</i>
 Пам'ятай! Ком завжди на одну менше, ніж є однорідних членів	
Без коми (X)	
1. ОЧР з'єднані одиничним сполучником і (й); та (= і); або; чи (« <i>Чиаботаі коми ковтає</i> »)	<i>Старий батько сидить коло хати та вчить внука маленького чолом оддавати (Т. Шевченко).</i>
2. Два дієслова в однаковій формі, що вказують на рух і його мету	<i>Йди сядь коло мене, я щось маю тобі казати (За І. Нечуєм-Левицьким).</i>
3. Усталені сполуки типу ні туди ні сюди; ні сьак ні так; і так і сьак; і вдень і вночі; ні вдень ні вночі; ні рук ні ніг не чути; ні риба ні м'ясо; ні з того ні з сього; ні пуху ні пера; і сміх і гріх; і вашим і нашим і под.	<i>Не було їй спочинку ні вдень ні вночі (Панас Мирний).</i>
4. Два однакових чи близьких за значенням слова, друге з яких ужите з часткою не (сприймається як одне ціле)	<i>Хоч варила не варила, аби добре говорила (Нар. тв.).</i>
Тире (—)	
Другий з ОЧР протиставляється першому й виражає причину, наслідок, доповнення, раптову зміну подій (перед ним можна вставити сполучник а, але)	<i>Ні, не вагання — рівновага стала долею митця (Є. Плужник).</i>
Крапка з комою (;)	
Між значно поширеними або далекими за змістом ОЧР	<i>Сидить батько кінець стола, на руки схилився; не дивиться на світ божий; тяжко зажурився (Т. Шевченко).</i>

ОЧР з узагальнювальними словами (УС)

Найчастіше УС — займенники <i>все (усе), всі (усі), ніхто, ніщо</i> ; прислівники <i>скрізь, всюди, завжди, ніколи, ніде</i> ; рідше — словосполучення	
УС: ОЧР.	<i>Захоплююся всяким птаством: деркачами, перепілками, куликами, курочками.</i>
ОЧР — УС.	<i>Деркачами, перепілками, куликами, курочками — усяким птаством я захоплююся.</i>
УС: ОЧР — ...	<i>Усяке птаство: деркачі, перепілки, кулики, курочки — викликає в мене захоплення.</i>
УС, як-от / а саме / наприклад: ОЧР — ...	<i>Всяке птаство, як-от: деркачів, перепілок, куликів, курочок — можна було викосити косою в траві або впіймати (О. Довженко).</i>

Однорідні й неоднорідні означення

	Правила	Приклади
Означення однорідні, якщо	1. Характеризують предмети / явища в одному плані, з одного боку	<i>За підручниками схилилися чорняві, біляві, русяві голівки (характеристика за кольором).</i>
	2. Суто позитивні або суто негативні за значенням	<i>Ніжна, ласкава усмішка осяяла мамине обличчя. Мені в обличчя вдарив холодний, різкий вітер.</i>
	3. Ужиті в переносному значенні (епітети)	<i>Над містом кучерявий, голубий, ласкавий дим (М. Рильський).</i>
	4. Перше непоширене (прикметник чи дієприкметник), а друге поширене (сполучення слів)	<i>Ставили в ряд столи од воріт аж до садка, майстрували лави з жовтих, добре виструганих дощок, а в хатині та сінях усе, навіть долівка, було заставлене мисками з холодцем, узваром та киселями (Гр. Тютюнник).</i>
	5. Кожне наступне означення підсилює, уточнює або пояснює попереднє	<i>Якось раз над містечком стояла тиха, місячна, літня ніч (І. Нечуй-Левицький).</i>
	6. Стоять після означуваного слова	<i>Сила-силенна води, чистої, свіжої, солодкої, плине і плине кудись до моря (О. Гончар).</i>
Означення неоднорідні, якщо	1. Характеризують предмети/ явища із різних боків	<i>Посеред кімнати стояв червоний дерев'яний стіл (колір і матеріал).</i>
	2. Перше поширене (сполучення слів), а друге непоширене (прикметник чи дієприкметник)	<i>Майстрували лави з добре виструганих жовтих дощок.</i>

Відокремлені члени речення

Додатки

Відокремлені додатки вводяться в речення словами **крім, окрім, опріч, замість, за винятком, зокрема, особливо, на відміну від, наприклад.**

На світі все знайдеш, крім рідної матері.

Обставини

Відокремлюються	НЕ відокремлюються
1. Виражені дієприслівником чи дієприслівниковим зворотом: <i>Учися чистоти і простоти і, стоптуючи килим золотий, забудь про вежі темної гордині (М. Рильський).</i>	1. Виражені дієприслівником зі значенням способу дії (<i>як? яким способом?</i>), коли стоять безпосередньо після присудка або в абсолютному кінці речення: <i>Я йшов не поспішаючи. Співають ідучи дівчата (Т. Шевченко).</i>
2. Уточнювальні обставини місця, часу чи способу дії (дві обставини: перша ширша за значенням, друга — вужча): <i>Десь далеко, за темною смугою лісу, обізався грім (С. Васильченко).</i>	2. Якщо дві обставини різні за значенням (наприклад, часу й місця) або якщо перша обставина вужча за значенням, а друга — ширша: <i>Серед ночі над степом ані хмаринки (В. Підмогильний). За темною смугою лісу десь далеко обізався грім.</i>

Означення

Відокремлюються	Не відокремлюються
ОЗ — означення, ОС — означуване слово	
ОС, ОЗ.	ОЗ ОС.
<i>Стіл, застелений червоним сукном, стояв посеред кімнати.</i>	<i>Застелений червоним сукном стіл стояв посеред кімнати.</i>
Винятки: ОЗ, ОС.	
1. ОС = особовий займенник (навіть пропущений): <i>Щасливі, ми співали. Невідомий нікому, сідаю на лавку, слухаю і дивлюся (М. Стельмах).</i>	
2. ОЗ відділене від ОС іншими членами речення: <i>Осяяний сонцем, перед нами розкривався зовсім новий світ (О. Довженко).</i>	
3. ОЗ має обставинний відтінок (можна поставити питання <i>чому?</i> , а перед означенням — слова <i>будучи, будиши</i>): <i>Стоплена з дороги, дівчинка заснула.</i>	
4. ОЗ виражене іменником у непрямих відмінках: <i>Слідком за бабою вийшов з хати дід Грицай, в одній сорочці, в крамних синіх штанях (І. Нечуй-Левицький).</i>	
5. Перед ОС уже є означення: <i>Досвітні огні, переможні, урочі, прорізали темряву ночі (Леся Українка).</i> Якщо перед ОС немає означення, то відокремлення залежить від бажання автора. <i>Огні переможні, урочі прорізали темряву ночі.</i> <i>Огні, переможні, урочі, прорізали темряву ночі.</i>	

Зверни увагу! Перед непоширеними означеннями, що стоять наприкінці речення, ставиться, як правило, **тире**.

Тире стоятиме, зокрема, й тоді, коли означення виражене інфінітивом і перед ним можна вставити *а саме*:

Це вже звичка в мене така — поговорити! (Б. Харчук).

Якщо перед означенням, вираженим інфінітивом, не можна вставити *а саме*, воно НЕ відокремлюється:

Лунає команда рушати.

Прикладка

Прикладка — різновид означення; виражаючи ознаку предмета, дає йому другу назву.

Найпоширеніші моделі прикладок: «іменник — іменник», «займенник — іменник».

Час, мій сумнівний товариш, підганяв мене.

Він, мій друг, любив поспати.

Відокремлюється в тих самих випадках, що й означення (адже є його різновидом).

Варто пам'ятати!

Правила	Приклади
1. Прикладки, уведені словами або, тобто, чи, наприклад, особливо, на ім'я, на прізвище, як-от, а саме , відокремлюються комами	<i>Блакитними квітами розцвів цикорій, або петрові батоги.</i>
2. Прикладка з відтінком причини (чому?), яка найчастіше стоїть на початку речення, відокремлюється; зі значенням «у ролі кого? у ролі чого?» — не відокремлюється	<i>Як досвідчений учитель, Яків Михайлович складає контрольні роботи так, що списати просто нема звідки. Тут ідеться про Шевченка як художника.</i>
3. Не відокремлюються власні назви, якщо вони стоять після ОС. Відокремлення можливе, якщо прикладка вживається для уточнення	<i>Письменник Микола Гоголь народився в Україні. Мій друг, Лазер Тарас, вирішив завжди бути чесним із собою.</i>

Вставні та вставлені конструкції (слова, словосполучення, речення)

Завжди вставні слова	Ніколи не бувають вставними слова	Залежно від контексту бувають вставними або ні
<i>по-перше, по-друге</i> й под., <i>мабуть, отже, щоправда, крім того, а втім; однак, однак, проте</i> (у середині простого речення)	<i>приблизно, майже, адже, навіть, принаймні, все-таки, якраз, мовби, неначе, нібито, причому, притому, тож, саме, особливо, тільки, цебто</i>	<i>правда, кажуть, може, звичайно, здається, можливо, видно, навпаки, справді, очевидно, безперечно, нарешті, зрештою, певно, на щастя, виходить й ін.</i>

ПОРІВНЯЙ!

..., і, вставне слово,, а (але) вставне слово, ...
<i>Я біг, біг, і, нарешті, прибіг.</i>	<i>Він мені, може, друг, а може, і ні.</i>

Зауваж!

Вставлені конструкції беруть у дужки, рідше відокремлюють з обох боків за допомогою тире (коли вимовляються підвищеним тоном):

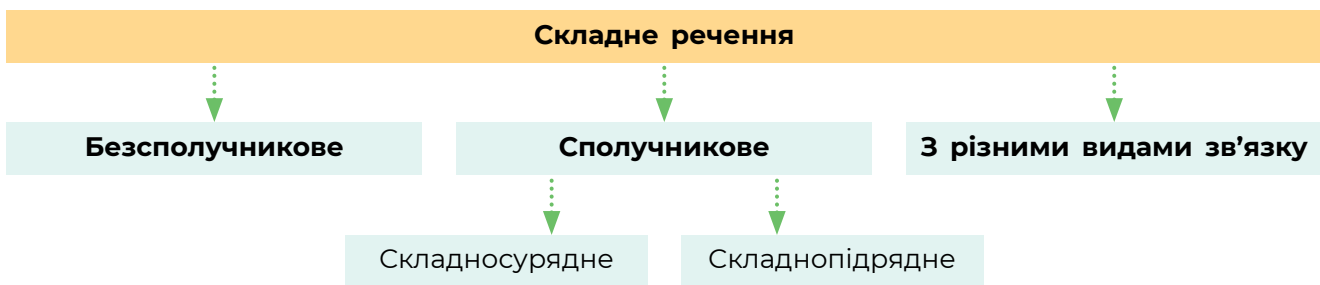
Там батько, плачучи з дітьми (а ми малі були і голі), не витерпів лихої долі, умер на панщині.

Орю свій переліг — убогу ниву! — та сію слово (Т. Шевченко).

Звертання (поширене й непоширене)

Спосіб написання	Приклади
Знак оклику, велика літера (оклична інтонація)	<i>Україно! Ти для мене диво!</i> (В. Симоненко)
Кома, мала літера (вимовляються без особливої сили)	<i>Ти мене, кохана, проведеш до поля...</i> (М. Рильський)
НЕМАЄ КОМИ: 1. Після слів о, ой, ох, ну , ужитих у ролі підсилювальних часток (якщо це вигуки, відокремлення потрібне). 2. Після вигуку, що стоїть перед особовим займенником, після якого є звертання	<i>О слово! Будь мечем моїм! (О. Олесь)</i> <i>О, Оленко! А де ти була?</i> <i>Ой ви, сльози, дрібні сльози!</i> <i>Ви змиєте горе (Т. Шевченко).</i>

СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ

Види складних речень

Пояснення	Приклади	Схеми
Складносурядне — частини рівноправні, з'єднані сурядними сполучниками: <i>і; й; та; та й; також; ні..., ні; ані..., ані; не тільки..., а й; не лише..., а й; як..., так і; або; чи; або..., або; чи..., чи; то..., то; не то..., не то; чи то..., чи то; хоч..., хоч; а; але; проте; зате; однак...</i>	<i>Сонце світить, і співають пташки.</i>	[], і []

Пояснення	Приклади	Схеми
Складнопідрядне — частини нерівноправні (головна й залежна — підрядна), з'єднані підрядними сполучниками та сполучними словами: <i>бо; через те, що; тому що; завдяки тому, що; у зв'язку з тим, що; оскільки; ледве; тільки; щойно; як; як тільки; після того, як; щоб; аби; для того, щоб; щоби; якби; якщо; коли б; як тільки; хоч; дарма що; незважаючи на те, що; мов; наче; неначе; ніби; нібито; начебто; неначебто; мовбито; аж; що аж; що; ніби...</i>	<i>Пташки співають, коли світить сонце.</i> <i>Коли світить сонце, співають пташки.</i> <i>Пташки, коли світить сонце, співають.</i>	[], (коли...). (Коли), []. [..., (коли), ...].
Безсполучникове — частини з'єднані без сполучників — інтонаційно	<i>Сонце світить, пташки співають.</i>	[], [].
З різними видами зв'язку		
Сполучниковий сурядний і підрядний	<i>На душі радісно, і хочеться співати, коли світить сонце.</i>	[] і [], (коли...).
Сполучниковий сурядний і безсполучниковий	<i>На душі радісно, хочеться співати, і пташки витьохкують щосили.</i>	[], [], і [].
Сполучниковий підрядний і безсполучниковий	<i>На душі радісно, хочеться співати, коли пташки витьохкують щосили.</i>	[], [], (коли...).
Сполучниковий сурядний і підрядний та безсполучниковий	<i>На душі радісно, хочеться співати, і природа здається неймовірною, коли пташки витьохкують щосили.</i>	[], [], і [], (коли...).

 Увага!

1. Починай аналізувати речення з визначення граматичної основи. Пам'ятай, що в частинах складного речення можуть бути як обидва головні члени, так і один (тобто частина складного речення відповідає простому односкладному).

Ставало холодніше, і на душі робилося сумно, непривільно. Осінь зі вікном, і журавлі ладнаються летіти у вирій. — Складні речення.

2. Не плутай граматичні основи й однорідні / відокремлені члени речення.

Найменший шерхит, луск гіллячки, шум пташиного крила, цокання копит — все резонувало тут надзвичайно лунко, чисто, повноголосо (О. Гончар). — Речення просте з однорідними підметами.

Чорні, голі дерева стояли в садку, настобурчившись замерзлими гілочками, і, наче мертві, не ворушилися од вітру (М. Коцюбинський). — Речення просте з однорідними присудками.

Перед ним відслонилося море, і було воно фосфорично осяяне, мерехне, повне німого руху й трепету (В. Шевчук). — Речення складне.

Види складнопідрядних речень

Вид підрядної частини	Засоби зв'язку / питання	Приклади
1. Означальна	який? чий? котрий?	<i>Бачу завдання (яке?), яке варто зробити.</i>
2. З'ясувальна	питання непрямих (усіх, крім називного) відмінків іменника	<i>Знаю (що?), що не варто засмучуватися.</i>
3. Обставинна	Орієнтуємося на засіб зв'язку	
допустова	хоч, хоча, незважаючи на те що, дарма що	<i>Прийшов, хоч і не кликали. Робив, незважаючи на те що заважали. Готувався, дарма що не хотілося.</i>
наслідкова	..., так що	<i>Радість наповнила мене щирть, так що дихати було складно.</i>
	Якщо кому поставити після так перед що, то це буде підрядна міри і ступеня	<i>Радість наповнила мене щирть так, що дихати було складно.</i>
місця	Орієнтуємося на питання	
	де? куди? звідки?	<i>Ми підемо (куди?), де життя даруватиме нам радість.</i>
часу	коли? відколи? доки? як довго?	<i>Я буду готовий тебе зустріти (коли?), коли ти прийдеш.</i>
способу дії	як? яким чином? яким способом?	<i>Так маєш (як?), як дбаєш.</i>
міри і ступеня	скільки? наскільки? якою мірою?	<i>Хотів би я так закричати (наскільки сильно?), щоб усі почули.</i>
порівняльна	як? подібно до чого?	<i>Плакайте мову (як?), мов парость виноградної лози.</i>
мети	з якою метою? для чого? навіщо?	<i>Хочу вивчитися (для чого?), щоб стати відомим на весь світ.</i>
причини	чому? через що? з якої причини?	<i>Вчуся (чому?), бо інакше не здобуду кращого майбутнього.</i>
умови	за якої умови?	<i>Ми могли б бути успішнішими (за якої умови?), якби вчилися наполегливо.</i>

РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ В СКЛАДНОСУРЯДНИХ І СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕННЯХ

Правило	Приклади
Кома (,)	
Між частинами складносурядного і складнопідрядного речень — у більшості випадків	<i>Цвітуть картоплі, і мак по них цвіте (О. Гончар).</i> <i>Моєму серцю снишся ти, як морю сняться урагани (Л. Костенко).</i>
Без коми (✗)	
1. Між частинами складного речення, з'єднаними одиничним сполучником, якщо вони мають спільне слово (найчастіше — обставина, також спільними можуть бути частки, вставні слова) або спільну головну частину	<i>Вдосвіта знов загули на морозі сосни і закричали півні на горищах (Г. Тютюнник).</i> <i>...Поніс Гонта дітей своїх, щоб ніхто не бачив, де він синів поховає і як Гонта плаче (Т. Шевченко).</i>
2. Між частинами складного речення, з'єднаними одиничним сполучником, якщо речення питальне, спонукальне чи окличне	<i>Хай наше слово не вмирає і наша правда хай живе! (М. Рильський).</i> <i>Чого світання так ясніє в полі і ген сріблиться пісенька дзвінка? (М. Стельмах).</i>
Крапка з комою (;)	
Між ускладненими або далекими одна від одної за змістом частинами	<i>Річка широка та глибока, а вода синя та чиста; і котиться вона, виблискуючи та шумуючи (Марко Вовчок).</i>
Тире (—)	
Якщо друга частина виражає висновок чи наслідок того, про що йдеться в першій частині	<i>Настане час — і піде все в архів (Л. Костенко).</i> <i>Коли їм сумно — хай вони сумують (Л. Костенко).</i>
<p> Увага!</p> <p>1. Якщо в складному реченні збігаються два сполучники, кома між ними ставиться тільки тоді, коли частину, яка починається другим сполучником, можна опустити («викинути») без шкоди для всього речення. Порівняй: <i>Соломія міркувала, що, коли брати у ліву руку, плавні мусять швидко скінчитися... (М. Коцюбинський).</i> <i>Мама каже, що коли уві сні літається, значить, росте він, росте! (М. Стельмах).</i></p> <p>2. Кома не ставиться, якщо перший сполучник протиставний — та (= але), а, але, зате, проте, однак: <i>Мій біль бринить, зате коли сміюся, То сміх мій рветься джерелом на волю (О. Теліга).</i></p>	

«Підступне» слово «ЯК»

Правила	Приклади
Кома (,)	
1. При зворотах <i>як завжди, як звичайно, як і раніше, як правило, як виняток, як (мов) навмисне, як (наче) один</i>	<i>Всі, як один, повертали голови до дверей (М. Коцюбинський).</i>
2. Якщо порівняльний зворот із <i>як</i> можна перетворити на підрядне речення	<i>Я квітку не можу зірвати, бо їй, як [болить] людині, болить (В. Сосюра).</i>
3. Якщо порівняльному звороту передують слова <i>такий, так</i>	<i>Працював він так само, як і всі.</i>
4. Якщо порівняльний зворот починається сполукою <i>як і</i>	<i>Українська культура, як й інші сфери життя, переживає не найкращі часи.</i>
5. Якщо <i>як</i> приєднує вставні слова, словосполучення і речення	<i>Звали нашого діда, як я вже потім довідався, Семеном (О. Довженко).</i>
6. Якщо сполучник <i>як</i> приєднує прикладку, що має додатковий відтінок причини	<i>Як капітан команди, Ігор вийшов на змагання першим.</i>
7. У зворотах <i>не хто інший, як; не що інше, як</i>	<i>Не хто інший, як цей капосний хлопчисько, утнув таке.</i>
Без коми (X)	
1. У сталих висловах	<i>Як муха в окропі вертишся цілий день. Доц лє як з відра. Почервонів як рак.</i>
2. Між підметом і присудком	<i>А голос у дівчини як тої скрипки спів.</i>
3. Якщо слово з <i>як</i> є іменною частиною присудка	<i>Ти вся була як щастя птиця (В. Сосюра).</i>
4. Якщо порівняльний зворот має значення обставини способу дії і його можна замінити іменником в орудному відмінку або прислівником	<i>Пливу як тінь по морю снів за нею (М. Рильський). Порівняй: пливу тінню.</i>
5. Якщо сполучник <i>як</i> приєднує зворот, що характеризує предмет з одного боку або ж має значення «у ролі кого, чого»	<i>Прийми мої пісні як дар великої любові.</i>
6. Перед прикладкою з <i>як</i> , якщо вона не має причинового відтінку	<i>Тарас Шевченко відомий світові як талановитий поет і художник.</i>
7. Якщо перед <i>як</i> стоїть заперечна частка <i>не</i> або слова <i>зовсім, майже, просто, точнісінько, передусім</i> і под.	<i>Учні інколи міркують зовсім як дорослі.</i>
8. Якщо в порівняльному звороті порівнюване слово повторюється	<i>Усі люди як люди. Не встигло розвиднітися, а хлопець уже тут як тут.</i>
9. Перед сполучниками <i>як не... то, як... так і</i> , що з'єднують однорідні члени речення або частини складного речення	<i>Допоможіть як не грошима, то хоч порадою.</i>
10. У сполученнях типу <i>хоч як хоч, як на те, як не було</i>	<i>Та як на те, така стояла спека, Що й місця не знайти (Л. Глібов).</i>

РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ В БЕЗСПОЛУЧНИКОВОМУ СКЛАДНОМУ РЕЧЕННІ

Знак	Ознаки БСР		Підказка	Приклади
	інтонація	сміслові зв'язки		
,	переліку	одночасність, послідовність чи спільність дії	Частини БСР можна поєднати сполучником <i>і</i>	<i>Горить жоржини цвіт прощальною красою, над садом золотим курличуть журавлі (В. Сосюра).</i>
;	переліку	одночасність, послідовність чи спільність дії	1. Частини БСР віддалені за змістом	<i>Шелестить пожовкле листя по діброві; гуляють хмари; сонце спить; ніде не чути людської мови (Т. Шевченко).</i>
			2. Речення поширені, усередині вже мають розділові знаки	<i>То ж дикий терен, при дорозі зростивши листячко лапате, почав під каменем суворим гаряче місце колупати; скрутивши пружно стебла гнучі, він ліз і рив, забувши втому (А. Малишко).</i>
:	пояснювальна	доповнення, пояснення, конкретизація змісту; вказівка на причину	1. Друга частина БСР пояснює, доповнює першу, розкриває її зміст	<i>Серце забилося радісно: ми під'їжджали до міста наших мрій.</i>
			2. Друга частина БСР вказує на причину, підставу того, про що йдеться в першій частині	<i>Рибалки майже не полювали: звірі й птахи жили на острові вільно.</i>
			3. У першій частині є дієслова <i>знати, чути, бачити, розуміти, вирішувати, дивуватися, дивитися</i> тощо, які вимагають доповнення свого змісту в наступній частині	<i>Глянь, моя мила: зорі повисли над Дніпром (П. Тичина).</i>

Знак	Ознаки БСР		Підказка	Приклади
	інтонація	сміслові зв'язки		
—	зіставлення	зіставлення, протиставлення, причини й наслідку, умови, порівняння, часу; зміна подій, висновок	1. При зіставленні чи протиставленні	<i>На небі сонце — серед нив я (М. Коцюбинський). —</i> Зіставлення. <i>Ще сонячні промені сплять — досвітні вогні вже горять (Леся Українка). —</i> Різке протиставлення
			2. При швидкій зміні подій чи несподіваному наслідку	<i>Рано вдарили морози — ліс знову зазеленів.</i>
			3. Якщо в першій частині зазначається час, умова, наслідок того, про що говориться в другій частині	<i>Прийшов ранок — збудились дороги (час). Дмитра день без снігу — це не буде зими (умова). Грім гримить — земля тремтить (причина й наслідок).</i>
			4. Якщо зміст другої частини порівнюється зі змістом першої	<i>Подивилась ясно — заспівали скрипки (П. Тичина).</i>

«Шпаргалка»
(коротко про головне)

Знак	Між частинами можна вставити
:	а саме; бо
—	але; і що ж, і який наслідок; якщо... то, коли... то
,	і
;	Частини далекі за змістом і мають свої розділові знаки (їх багато!)

ТИПОВІ ПОМИЛКИ В СЛОВОСПОЛУЧЕННЯХ І РЕЧЕННЯХ

Помилкове вживання	Правильне вживання
Недоречне вживання прийменника ПО	
дослідження по математиці	дослідження з математики
заняття по біології	заняття з біології
контрольна робота по українській літературі	контрольна робота з української літератури
чемпіон по шахам	чемпіон із шахів
інспектор по техніці безпеки	інспектор із техніки безпеки
заступник по виховній роботі	заступник із виховної роботи
по моїй вині	з моєї вини
по всякому поводу	з будь-якого приводу
проживати по адресу	проживати за адресою
писати по зразку	писати за зразком
по дорученню вчителя	за дорученням учителя
перший по списку	перший за списком
пливти по течії	пливти за течією
по стану здоров'я	за станом здоров'я
філолог по спеціальності	філолог за спеціальністю
зупинка по вимозі	зупинка на вимогу
по вашому проханню	на ваше прохання
приємний по смаку	приємний на смак
по мірі того як	у міру того як
заходи по покращенню	заходи для покращення
пропустити по хворобі	пропустити через хворобу
трапилось по непорозумінню	трапилось через непорозуміння
по сімейним обставинам	через сімейні обставини / у зв'язку з сімейними обставинами
по поверненні додому	після повернення додому / повернувшись додому
по закінченні строку	після закінчення строку
прийшлося по смаку	припало до смаку
по цей день	донині / дотепер / досі
робота не по силам	робота не під силу
повідомити по телефону	повідомити телефоном
послати по пошті	послати поштою
саме по собі зрозуміло	само собою зрозуміло

Помилкове вживання	Правильне вживання
Уживання одного прийменника в значенні іншого	
коштувала біля ста гривень	коштувала приблизно сто гривень
Неправильне вживання відмінкових форм	
випасати конів	випасати коней
не побачити грузин	не побачити грузинів
не помітити болгарів	не помітити болгар
крутити коліщатом	крутити коліщам
їздити по містам, по селах...	їздити по містах, по селах (містами, селами)
кліпати очами	кліпати очима
стенати плечами	стенати плечима
Неправильне керування	
вчити чому	вчити чого
глузувати над ким	глузувати з кого
дивуватися чому	дивуватися з чого
дякувати кого	дякувати кому
захворіти чим	захворіти на що
знущання над малим бізнесом	знущання з малого бізнесу
зраджувати кому	зраджувати кого
кепкувати над ким	кепкувати з кого
не чути що	не чути чого
одружитися на кому	одружитися з ким
перетворитися в щось	перетворитися на щось
постачати кого чим	постачати кому що
радіти чому	радіти з чого
сміятися над ким	сміятися з кого
уподібнюватися кому	уподібнюватися до кого
Неправильне сполучення іменника з числівником	
двоє листів	два листи
два хлопця, три стільця, чотири вчителя	два хлопці, три стільці, чотири вчителі
сто грам	сто грамів
двадцять три киянини, тридцять чотири львів'янини	двадцять три киянина, тридцять чотири львів'янина
семеро грузин	семеро грузинів
п'ятеро болгарів	п'ятеро болгар

Помилкове вживання	Правильне вживання
чотири банана, апельсина...	чотири банани, апельсини...
одна ціла п'ять десятих бананів	одна ціла п'ять десятих банана
Неправильне узгодження підмета й присудка	
Ви правильно говорила про це.	Ви правильно говорили про це.
Ігор із батьком говорив про погоду.	Ігор із батьком говорили про погоду.
За нашу пропозицію проголосували більшість.	За нашу пропозицію проголосувала більшість.
Більша половина друзів просили почекати.	Половина друзів просила почекати.
Більшість абітурієнтів будуть зараховані до складу студентів інституту.	Більшість абітурієнтів буде зарахована до складу студентів інституту.
Неправильна побудова речень із дієприслівниковим зворотом	
Ідучи до школи, почався дощ.	Коли я йшов до школи, почався дощ.
Порушення цілісності дієприкметникового звороту	
Вражений Валентин словами вчителя, захопився історією своєї країни.	Вражений словами вчителя, Валентин захопився історією своєї країни.
Відрив підрядного означального речення від пояснюваного слова	
Я порадив колегам бути уважнішими в доборі ілюстрацій, що працюють у другу зміну.	Я порадив колегам, які працюють у другу зміну, бути уважнішими в доборі ілюстрацій.
Неправильне використання в реченні форм на -но, -то	
Закон прийнято Верховною Радою.	Верховна Рада прийняла Закон.

ЧУЖЕ МОВЛЕННЯ

Пряма мова

Пряма мова — чуже мовлення, передане дослівно, із повним збереженням змісту й форми.

Слова автора — слова, що вказують, кому належить пряма мова і як вона висловлена.

Розділові знаки при прямій мові

Пряму мову беруть з обох боків у лапки.

У лапки беруть і знак питання, знак оклику, трикрапку.

Крапку й кому ставлять за лапками.

Якщо після прямої мови ставлять знак питання, знак оклику, то ні крапку, ні кому після них не ставлять: *Вийшов він од неї, моргнув на нас та й каже: «За мною йдіть!» І пані з дверей каже: «Йдіть за ним!» (П. Куліш).*

Пряма мова і слова автора: розділові знаки, велика й мала літери

Пряма мова (П/п) і слова автора (А/а)	Приклади
А: «П». А: «П?» А: «П!» А: «П...»	Юнак подумав: «Це мені здалося». Юнак подумав: «Невже це мені здалося?» Юнак подумав: «Так це мені здалося!» Юнак подумав: «Здалося...»
«П», — а. «П?» — а. «П!» — а. «П...» — а.	«Мабуть, здалося», — подумав юнак. «Невже здалося?» — подумав юнак. «Так це мені здалося!» — подумав юнак. «Здалося...» — подумав юнак.
А: «П», — а. А: «П?» — а. А: «П!» — а. А: «П...» — а.	Юнак подумав: «Це мені здалося», — і вирушив далі. Юнак подумав: «Невже це мені здалося?» — і вирушив далі. Юнак подумав: «Так це мені здалося!» — і вирушив далі. Юнак подумав: «Здалося...» — і вирушив далі.
«П... — а, — п». «П, — а, — п». «П, — а, — п?» «П, — а, — п!» «П, — а, — п...»	«Хіба що... — подумав юнак, — це мені здалося». «Може, — подумав юнак, — це мені лише здалося». «Чи може таке бути, — подумав юнак, — що це мені лише здалося?» «Треба йти, — подумав юнак, — бо це мені лиш здалося!» «А якщо, — подумав юнак, — це мені лише здається...»
«П... — а. — П». «П, — а. — П». «П? — а. — П». «П! — а. — П».	«Прощайте... — сказав юнак. — Ваше кохання лише здавалося справжнім». «Нічого я від тебе не хочу, — сказав юнак. — Твоє кохання було обманом». «Невже це все мені лише здалося? — сказав юнак. — Не варто було й наполягати». «Не вір їй! — сказав юнак. — Я завжди любив тільки тебе».
«П(?) — а: — П». (сказав і додав)	«Чи бачили таке? — сказав юнак і, помовчавши, додав: — А я ж так тебе кохав».

Цитата

Якщо цитата супроводжується словами автора, то розділові знаки ставлять, як при прямій мові.

Якщо авторська мова починається словами **так указує (говорить)**, **так зауважує**, **ось що сказав** і под., після лапок ставлять **тільки тире**:

«Тільки той ненависті не знає, хто цілий вік нікого не любив» — так слушно зауважує Леся Українка.

Якщо цитата є частиною речення, вона пишеться з малої літери:

Слово для Лесі Українки — це «гострий, безжалісний меч», який здатен навіть позбавити життя.

Якщо цитату наводять не повністю, то на місці пропуску ставлять три крапки.

ПОРІВНЯЙ!

«...Я є частина народу», — писав О. Довженко, звертаючись до Сталіна.
Довженко, звертаючись до Сталіна, писав: «...я є частина народу».

Вказівку на автора або на джерело, яка стоїть безпосередньо після цитати, беруть у дужки й після другої дужки ставлять крапку:

«Мені сором, що ми такі невірні, що носимо кайдани і спимо під ними спокійно. Отже, я прокинулась, і тяжко мені, і жаль, і болить» (Леся Українка).

Віршовану цитату, записану у вигляді строфи, у лапки не беруть. Якщо віршований текст пишуть суцільним рядком, то його оформлюють як звичайну прозову цитату.

*Слово, чому ти не твердая криця,
Що серед бою так ясно іскриться?
Чом ти не гострий, безжалісний меч,
Той, що здиhma вражі голови з плеч?*

Леся Українка писала: «Слово, чому ти не твердая криця, Що серед бою так ясно іскриться? Чом ти не гострий, безжалісний меч, Той, що здиhma вражі голови з плеч?»

Епіграфи пишуть без лапок. Указівку на джерело або автора подають під епіграфом праворуч без дужок і крапку після неї не ставлять.

*Слово, чому ти не твердая криця?..
Леся Українка*

Діалог

Кожна репліка починається з нового рядка, перед нею ставлять тире, лапки не використовують, інші розділові знаки ставлять, як при прямій мові.

Уля до люстра. Від люстра під хрест. Тоді раптом стала:

— *А що, як не так питаю? Не попаду на його смак?*

— *Попадеш.*

— *Ну як? Як? Коли мені здається, що «Стоїть гора високая» краще за Тичину.*

— *Прекрасно! Оце і май на увазі: що тобі подобається, те йому не подобається, і навпаки, розумієш? (М. Куліш)*

Заміна прямої мови на непряму

1		
<p>Пряма мова — розповідне речення. <i>Я сказав йому повчально: «Географію завжди треба, сину, добре знати».</i></p>		<p>Слова автора — головне речення, пряма мова — підрядне. <i>Він сказав синові, що географію завжди треба добре знати.</i></p>
2		
<p>Пряма мова — спонукальне речення. <i>«Робіть, як ми домовились», — порадив Ігор.</i></p>		<p>1. Слова автора — головне речення, пряма мова — підрядне. <i>Ігор порадив, щоб робили, як вони домовилися.</i></p> <p>2. Пряма мова — інфінітив. <i>Ігор порадив робити, як вони домовилися.</i></p>

3		
<p>Пряма мова — питальне речення. <i>«Хто це робитиме? — спитав він. «Що це значить?» — спитала вона. «Куди ти йдеш?» — спитав Андрій. «Де це буде?» — спитала вона. «Оце й усе?» — сумно спитав він.</i></p>	 <p>ХТО, ЩО, КУДИ, ДЕ, ЧИ</p>	<p>Слова автора — головне речення, пряма мова — підрядне. <i>Він спитав, хто це робитиме. Вона спитала, що це значить. Андрій спитав, куди він іде. Вона спитала, де це буде. Він сумно спитав, чи це й усе.</i></p>

 Зверни увагу!

1. Після непрямого запитання знак питання не ставлять.
2. У непрякій мові опускають вигуки, повторення, іноді — вставні слова, частки, а звертання або опускають, або роблять підметами чи додатками.

Порівняй:

«Тату, добридень!» — сказав я йому, спинившись.

Я, спинившись, привітався до тата.

ПАНЕЛЬ ІНСТРУМЕНТІВ

1. З'ясуйте, якими членами речення є виділені слова.

1	підмет	А	Він <i>ловив гав</i> .
2	присудок	Б	<i>Учорашне</i> здавалося поганим сном.
3	означення	В	Зранку пив сік <i>із яблук</i> .
4	обставина	Г	Люди <i>з подивом</i> дивилися на хлопця.
		Д	Ніч осіння <i>на дощ і туман</i> багата.

Аналізуючи варіанти відповіді, перш за все треба знайти в реченнях граматичний центр — підмети й присудки. Далі від підмета й присудка поставити питання до інших слів, рухаючись від визначених членів речення до невивзначених послідовно.

У варіанті **А** підметом є слово *він*. Пошукаймо до нього присудок, ставлячи питання: *що він робив?* Відповідь — *ловив гав*. Отже, цей фразеологізм і буде присудком.

Шукаймо підмет і присудок у варіанті **Б**. Присудок — *здавалося сном* (складений іменний). Поставмо питання: «*Що здалося сном?*» Відповідь — *учорашнє*. Це і є підмет.

У варіанті **В** присудок *пив*. Питання від нього: *пив кого? що?* Відповідь — *сік*. Отже, це додаток. Поставмо питання далі від слова *сік* до *із яблук*. Пригадай, що від іменника можна поставити питання лише до означення: *сік який?* Відповідь — *із яблук*. Це означення.

У варіанті **Г** підмет — *люди*, присудок — *дивилися*. Ставимо питання від присудка: *дивилися як?* — *з подивом*. На питання *як?* відповідає обставина.

Про всяк випадок проаналізуй варіант **Д**. Підмет тут — слово *ніч*, присудок — *багата* (дієслово-зв'язка *є* пропущене — *є багата*). Ставлю питання: *багата на кого? на що?* — *на дощ і туман*. Це додаток.

2. Поширеним є речення

- А Усі ми співаємо.
 Б Хтось із них хоче танцювати.
 В Не треба гав ловити.
 Г Брат із сестрою радіють.
 Д Вона прийшла працювати.

Аналізуючи варіанти відповіді, пригадай, що поширеним є речення, яке має один або більше другорядних членів. Отже, тобі треба знайти речення, у якому є хоча б один додаток, означення чи обставина.

Варіант **А** неправильний, оскільки в ньому є лише граматична основа: складений підмет, виражений двома займенниками (*усі ми*), і присудок *співаємо*.

Варіант **Б** теж неправильний, бо в ньому теж нема другорядних членів, є лише складений підмет *хтось із них* і складений дієслівний присудок *хоче танцювати*.

Так само неправильним є варіант **В**, у якому присудок складається зі слів *не треба* і фразеологізма *ловити гав*, що означає «нічого не робити, марно витрачати час, байдикувати».

Варіант **Г** також неправильний. У ньому є складений підмет *брат із сестрою* і присудок *радіють*.

Правильний варіант — **Д**, адже інфінітив *працювати* в ньому — обставина (пригадаймо: інфінітив може бути будь-яким членом речення). Тут між словом *прийшла* і словом *працювати* можна вставити сполучник *щоб*, тому *працювати* в цьому реченні — обставина мети.

3. Неповним є речення

- А Брехати — не ціпом махати.
- Б Твої очі — як те море супокійне, світляне.
- В Для гордої і владної душі життя і воля — на горі високій.
- Г Обов'язок держави — захищати життя людини.
- Д Ти і я — це вічне, як і небо.

Якщо поряд із головним членом (співвідносним із підметом) є обставина, то таке речення — двоскладне неповне (питання до обставини ставлять тільки від присудка, тож, хоч його формально ніби й нема, він усе ж мислиться з контексту, його просто пропустили): «Для гордої і владної душі життя і воля — на горі високій».

Отже, правильна відповідь — варіант **В**.

4. Однорідні означення є в реченні (розділові знаки пропущено)

- А Лупиться під палаючим сонцем старенький вимитий дощами дах.
- Б Коло хат у садках темніли купи вишень та стриміли здорові старі дикі груші.
- В Широка зелена Оболонь і Поділ укрились тінню і потемнішали.
- Г Київські сизі гори стали фіолетовими.
- Д На пляжах купиннями зачорніли викинуті прибоєм морські водорості.

Серед пропонованих відповідей лише у варіанті **А** є однорідні означення, оскільки перше означення в ньому (*старенький*) непоширене, а друге (*вимитий дощами*) — поширене. У варіанті **Д** означення неоднорідні, оскільки там маємо протилежну ситуацію (спочатку поширене, а потім непоширене означення). У варіантах **Б**, **В**, **Г** означення характеризують предмети з різних боків, а значить, вони неоднорідні.

5. Перед однорідними членами речення потрібно ставити двокрапку, а після них — тире в реченні (розділові знаки пропущено)

- А Кожен кущик горбок долина стежечка все це йому знайоме.
- Б І все і штормуюче море і голубіюче небо і далекі ледь окреслені хмари пройняте легеньким серпанком рухливого туману.
- В Все забуваєм скруту і нужду і те здається що й забути годі.

- Г Усе в чеканні спілі краплі рос земля і місяць вишні і тополі.
- Д Цей тихий вечір свіжість копиця сіна внутрішній голос що не замовкає все мені говорить що я в Україні.

Якщо узагальнювальне слово стоїть перед однорідними членами, то після нього слід ставити двокрапку: *«Все забуваєм: скруту, і нужду, і те, здається, що й забути годі. Усе в чеканні: спілі краплі рос, земля і місяць, вишні і тополі».*

Якщо узагальнювальне слово стоїть після однорідних членів речення, то перед ним ставлять тире: *«Кожен кущик, горбок, долина, стежечка — все це йому знайоме. Цей тихий вечір, свіжість, копиця сіна, внутрішній голос, що не замовкає,— все мені говорить, що я в Україні».*

Якщо однорідні члени речення стоять після узагальнювального слова й не закінчують речення, то перед ними потрібно поставити двокрапку, а після них тире: *«І все: і штормуюче море, і голубіюче небо, і далекі, ледь окреслені хмари,— пройняте легеньким серпанком рухливого туману».*

Отже, правильним є варіант **Б** (він відповідає схемі УС: і О, і О, і О — ...): *«І все: і штормуюче море, і голубіюче небо, і далекі, ледь окреслені хмари — пройняте легеньким серпанком рухливого туману».*

6. Відокремлений додаток є в реченні (розділові знаки пропущено)

- А Усупереч поширеній думці сучасні молоді люди прагнуть здобути якісну освіту цікавляться класичною літературою театром музикою.
- Б І приходять світанки щоденних турбот адвокати і несуть під пахвою тисячі різних справ.
- В Що братику посіяв те й пожни!
- Г На моє щастя цього не сталося.
- Д Мати її родом німкеня зовсім не була схожа на українок Подніпров'я.

Відокремлюються насамперед додатки, які вводяться до речення за допомогою слів *крім, окрім, опріч, зокрема, замість, за винятком, на відміну від, навіть, усупереч* й под. Ці додатки виражають насамперед значення виключення, виділення або заміщення та перебувають у тісному зв'язку з невідокремленими додатками в реченні або з дієсловом-присудком.

Таким умовам відповідає варіант **А**: *«Усупереч поширеній думці, сучасні молоді люди прагнуть здобути якісну освіту, цікавляться класичною літературою, театром, музикою».*

У варіанті **Б** є прикладка *щоденних турбот адвокати* й однорідні члени речення *приходять і несуть*.

У варіанті **В** є звертання *братику*.

У варіанті **Г** є вставна конструкція *на моє щастя*.

У варіанті **Д** є уточнювальне означення *родом німкеня*.

7. Поширене означення НЕ відокремлюється комами в реченні (розділові знаки пропущено)

- А Нарівні з вікном тьмяно білили припорошені пилом розквітлі акації.
- Б Налита сонцем і вітрами хлюпоче веслами весна.
- В З природи мовчазна вона залюбки слухала веселу та гарну бесіду.
- Г За вікном спить ніч в темне небо загорнена зорями прихорошена.
- Д На землю зорану плугами спада рожево-білий цвіт.

НЕ відокремлюються насамперед означення, що стоять перед означуваним словом: *«Нарівні з вікном тьмяно білили припорошені пилом розквітлі акації»*. (варіант А).

Відокремлюються поширені та непоширені означення, якщо вони залежать від займенника: *«З природи мовчазна, вона залюбки слухала веселу та гарну бесіду»*.

Відокремлюються поширені та непоширені означення, що залежать від означуваного іменника, але відділені від нього іншими членами речення: *«Налита сонцем і вітрами, хлюпоче веслами весна»*.

Відокремлюються поширені означення, якщо вони стоять після означуваного слова: *«За вікном спить ніч, в темне небо загорнена, зорями прихорошена. На землю, зорану плугами, спада рожево-білий цвіт»*.

8. Прикладку слід відокремити тире в реченні (розділові знаки пропущено)

- А На високому березі Дніпра постав золотоголавий Київ столиця могутньої середньовічної держави Русі-України.
- Б Нехай її, непогану людину, добрим словом згадають.
- В Щасливиця я маю трохи неба і дві сосни в туманному вікні.
- Г Дюймовочка в листочку капустиному я у життя із вічності пливу.
- Д Синоніми або слова близькі за значенням використовують у різних стилях мови.

Пригадай: прикладки відокремлюються тире, якщо поширена чи навіть одиначна прикладка стоїть у кінці речення і перед нею можна, не змінюючи значення, вставити слова «а саме». Цій умові відповідає варіант А: *«На високому березі Дніпра постав золотоголавий Київ — столиця могутньої середньовічної держави Русі-України»*.

У варіантах Б, В, Г є відокремлені означення *непогану людину, щасливиця, дюймовочка в листочку капустиному*. Їх слід відокремлювати комами (означувані слова — займенники).

У варіанті Д прикладку або слова, близькі за значенням теж треба відокремлювати комами.

9. Непоширену обставину НЕ треба відокремлювати комами в реченні (розділові знаки пропущено)

- А Він стогнучи підвівся з крісла.
- Б Повечерявши полягали спати.
- В Брати пригинаючись входять до хати.

- Г Не піймавши не кажи що злодій.
Д Я був молодий здоровий і міг працювати не втомлюючись.

Не відокремлюють одиничні дієприслівники / фразеологізми, які є обставинами способу дії, за умови, що вони стоять після дієслова-присудка або наприкінці речення: «Я був молодий, здоровий і міг працювати не втомлюючись». В інших випадках обставини треба відокремити комами.

10. Виділене слово є вставним у реченні (розділові знаки пропущено)

- А Я *все-таки* наважуся тобі це сказати.
Б Він підвів голову й *нібито* посміхнувся.
В Потяг прибуває *приблизно* об 11 годині.
Г Ви зараз *безперечно* можете дозволити собі відпочити.
Д Вона буває там *принаймні* двічі на рік.

Пригадай: слова *нібито*, *приблизно*, *все-таки*, *принаймні* ніколи не бувають вставними. Отже, правильна відповідь — варіант Г.

11. Установіть відповідність між видом односкладного речення й прикладом до нього.

Вид речення

Приклад

1 означено-особове	А Нелегко готуватися до зовнішнього незалежного оцінювання.
2 неозначено-особове	Б Результати зовнішнього незалежного оцінювання вже оголосили.
3 називне	В Готуюся до зовнішнього незалежного оцінювання наполегливо.
4 безособове	Г Сьогодні зовнішнє незалежне оцінювання з української мови.
	Д Складне зовнішнє незалежне оцінювання.

Перше, що можна легко знайти, це безособове речення. Головний член у таких реченнях означає дію або стан незалежно від активного діяча. Крім того, у ньому НЕ можна до присудка підставити займенники *я*, *ти*, *ви*, *ми*, *вони*. У нас це варіант А, речення «Нелегко готуватися до зовнішнього незалежного оцінювання».

Пригадай також: у неозначено-особових реченнях головний член означає дію осіб, які мисляться неозначено (їх умисне не названо). У таких реченнях до головного члена, співвідносного з присудком, можна підставити займенник *ВОНИ*. Це варіант Б, речення «Результати зовнішнього незалежного оцінювання вже оголосили».

В означено-особових реченнях головний член означає дію, яку виконує певна особа — *я*, *ти*, *ми*, *ви*. Один із цих займенників можна підставити до присудка лише у варіанті В: «(Я) Готуюся до зовнішнього незалежного оцінювання наполегливо».

Лишилося знайти називне речення. Обирати треба з варіантів, що лишилися: Г і Д. В обох випадках у реченнях є головні члени, співвідносні з підметом:

(оцінювання), тому треба перевірити, чи немає при головному члені обставини. Якщо її немає — це односкладне називне речення. Якщо ж є — це двоскладне неповне речення. Обставина є в реченні з варіанта Г — «Сьогодні зовнішнє незалежне оцінювання з української мови». Слово сьогодні тут — обставина, отже, це двоскладне неповне речення.

Отже, правильна відповідь на завдання: 1—В, 2—Б, 3—Д, 4—А.

12. Складносурядне речення утвориться, якщо серед варіантів продовження речення «Зранку ми почали непокоїтися...» обрати

- А проте день був чудовим.
- Б бо кожен з нас думав про можливі перешкоди.
- В так що настрої зіпсувався на цілий день.
- Г й обговорювати можливі небезпеки.
- Д передчуваючи серйозні проблеми.

Складносурядне речення — це складне речення, до складу якого входить дві чи більше простих, рівноправних, незалежних одна від одної частин, які з'єднуються сполучниками сурядності та інтонацією.

Речення «Зранку ми почали непокоїтися, бо кожен з нас думав про можливі перешкоди» є складнопірядним із пірядною обставинною причини.

Речення «Зранку ми почали непокоїтися, так що настрої зіпсувався на цілий день» є складнопірядним (пірядна частина обставинна наслідку).

Речення «Зранку ми почали непокоїтися й обговорювати можливі небезпеки» є простим, ускладненим однорідними присудками (почали непокоїтися й обговорювати).

Речення «Зранку ми почали непокоїтися, передчуваючи серйозні проблеми» є простим, ускладненим відокремленою обставиною, вираженою дієприслівниковим зворотом (передчуваючи серйозні проблеми).

Отже, правильна відповідь — варіант А: «Зранку ми почали непокоїтися, **проте** день був чудовим».

13. Складнопірядним є речення

- А Спинилось літо на порозі і дише полум'ям на все, і грому дальнього погрози повітря стомлене несе.
- Б Покотились з очей сльози, закапали аж на долівку.
- В Більше нічого не сказав Чіпка, не поклонився навіть старшині волосній, а повернувся — і пішов, похнюпившись, додому.
- Г Стоїть він на току з ціпом і бачить: приходить десятник з волості.
- Д На завтра, як чуть стало сіріти, зібралися коло волості та взяли старшину з собою і пішли до пана в Красногорку.

Складнопірядне речення — складне речення, у якому одна частина залежить від іншої та з'єднується з нею за допомогою пірядного сполучника або сполучного слова.

Речення «Покотились з очей сльози, закапали аж на долівку»; «Більше нічого не сказав Чіпка, не поклонився навіть старшині волосній, а повернувся — і пішов, похнюпившись, додому» є простими.

Речення «Стоїть він на току з ціпом і бачить: приходять десятник з волості» є безсполучниковим.

Речення «Спинилось літо на порозі і дише полум'ям на все, і грому дальнього погрози повітря стомлене несе» є складносурядним.

Отже, правильна відповідь — варіант **Д**: «На завтра, **як** чуть стало сіріти, зібралися коло волості та взяли старшину з собою і пішли до пана в Красногорку».

14. Кому НЕ потрібно ставити між частинами складносурядного речення (розділові знаки пропущено)

- А Від пісні журливої дуб сколихнувся і лелеки здригнулись вві сні.
- Б Теплий день розхлюпує блакить і ластівки купаються в промінні.
- В Свинцем набрякли сиві хмари і сонце зникло.
- Г Я у думках до мами пригорнулась і стало гарно й затишно мені.
- Д Сонячний день млосно дихав запашним теплом свіжої ріллі і дзвінкоголосі жайворонки дружним хором славили весну.

Кому між частинами складносурядного речення не ставлять, якщо:

- вони з'єднані одиничним сполучником і мають спільний член речення (найчастіше — обставина), спільні частки, вставні слова або речення;
- вони з'єднані одиничним сполучником і речення питальне, спонукальне чи окличне;
- обидві частини відповідають односкладним називним або безособовим реченням.

У реченні «Від пісні журливої дуб сколихнувся і лелеки здригнулись вві сні» є спільна обставина — від пісні.

15. Тире потрібно поставити між частинами складносурядного речення (розділові знаки пропущено)

- А Реве Дніпро й лани широкополі медами пахнуть.
- Б Хвилина ще і схід розпише в сліпучі барви небосхил.
- В Десь у хлібах кричав перепел і туман стелився од річки.
- Г На хвилину раптом стихли голоси і спинилися тіні.
- Д Сині роси зблискували на травах і сонце купалось на левадах.

Тире ставлять між частинами складносурядного речення, якщо:

- ідеться про швидку зміну подій чи явищ;
- між частинами існує причинно-наслідковий зв'язок;
- одна частина речення різко протиставляється другій.

Цій умові відповідає варіант **Б** — «Хвилина ще — і схід розпише в сліпучі барви небосхил», який і є правильною відповіддю.

16. Складнопідрядним зі з'ясувальною підрядною частиною є речення

- А** І ніяк ми не вгадаєм, що зробилось з нашим краєм.
- Б** Життя — це оббирання з реп'яхів, що пазурами уп'ялися в душу.
- В** Я син твій, син, що йшов за тебе на смерть.
- Г** Тепер я скрізь, де світло і любов.
- Д** Сердега так перелякався, що аж тремтить.

Речення «Життя — це оббирання з реп'яхів, що пазурами уп'ялися в душу», «Я син твій, син, що йшов за тебе на смерть» — складнопідрядні з підрядною означальною частиною.

Речення «Тепер я скрізь, де світло і любов» — складнопідрядне з підрядною частиною обставинною місця.

Речення «Сердега так перелякався, що аж тремтить» — складнопідрядне з підрядною частиною обставинною міри і ступеня.

Отже, правильна відповідь — варіант **А**: «І ніяк ми не вгадаєм [чого?], що зробилось з нашим краєм».

17. Установіть відповідність між фрагментом складнопідрядного речення та видом його підрядної частини.

Фрагмент речення	Вид підрядної частини
1 ...утомилася, так що...	А з'ясувальна
2 ...засміялася, хоч...	Б обставинна причини
3 ...зустрілися, щоб...	В обставинна мети
4 ...затрималася, тому що...	Г обставинна допустова
	Д обставинна наслідку

Проаналізуємо варіанти відповіді в нашому завданні.

Найлегше визначити обставинні наслідку та допусту. Пригадай: речення з підрядними обставинними наслідку мають один-єдиний засіб зв'язку — так що. У нас це варіант **1**, фрагмент «...утомилася, так що...».

Обставинні допустові речення обов'язково матимуть сполучники хоч, хоча, дарма що, незважаючи на те що. У нас це сполучник хоч із другого варіанта, фрагмент «...засміялася, хоч...».

Щоб знайти інші види речень, слід орієнтуватися на питання. Можна дописати пропущені частини й поставити питання від головної до підрядної.

У другому варіанті придумай речення, наприклад: «Зустрілися, щоб вони виконали всі наші вказівки». Постав питання: «Зустрілися (для чого? з якою метою?), щоб вони виконали всі наші вказівки». На таке питання відповідає підрядна частина обставинна мети.

В останньому варіанті складу, наприклад, таке речення й постав у ньому питання: «Затрималася (чому?), тому що він не прийшов вчасно». Це підрядне обставинне причини.

Отже, правильна відповідь на завдання: 1—Д, 2—Г, 3—В, 4—Б.

18. Установіть відповідність між видом речення та прикладом.

Вид речення	Приклад
1 складнопідрядне	А Мільярди перлин мерехтіли на всьому, випромінюючи маленькі сонця, розсипаючи спектри на лапатім листі дубів і ліщини.
2 безсполучникове	Б Тихо-мирно спала згряя лебедина, і даремно лебідь звав, будив її.
3 складносурядне	В Стоять жоржини мокрі-мокрі, сплять діамантові жуки, під грушею у дикій моркві до ранку ходять їжаки.
4 складне з різними видами зв'язку	Г Коли з дерев, сумно кружляючи, падало жовтогаряче листя, повернувся додому Оксен.
	Д Ти з'явилась мені — і здалося, що світ помолодшав навколо на тисячу літ.

Щоб не помилитися, слід у кожному реченні підкреслити граматичні основи й подивитися, який засіб зв'язку з'єднує частини складних речень.

У варіанті **А**, речення «Мільярди перлин мерехтіли на всьому, випромінюючи маленькі сонця, розсипаючи спектри на лапатім листі дубів і ліщини» одна граматична основа — мільярди перлин мерехтіли. Це просте речення — зайвий варіант відповіді.

У варіанті **Б**, у реченні «Тихо-мирно спала згряя лебедина, і даремно лебідь звав, будив її», на межі частин (граматичні основи згряя спала і лебідь звав, будив) є сурядний сполучник *і*, крім того, ці частини незалежні, рівноправні, отже, це складносурядне речення.

Частини речення з варіанта **В** «Стоять жоржини мокрі-мокрі, сплять діамантові жуки, під грушею у дикій моркві до ранку ходять їжаки» з'єднані лише інтонаційно, без сполучників чи сполучних слів (граматичні основи жоржини стоять мокрі, сплять жуки, ходять їжаки). Отже, це безсполучникове речення.

У варіанті **Г**, речення «Коли з дерев, сумно кружляючи, падало жовтогаряче листя, повернувся додому Оксен», частини з'єднані сполучним словом *коли*, яке стоїть на початку підрядної частини; крім того, від однієї частини (головної) до другої (підрядної) можна поставити питання: «Повернувся додому Оксен, (коли?) коли з дерев, сумно кружляючи, падало жовтогаряче листя». Отже, це складнопідрядне речення.

Лишився єдиний варіант **Д** — складне речення з різними видами зв'язку: «Ти з'явилась мені — і здалося, що світ помолодшав навколо на тисячу літ». У ньому є три граматичні основи: *ти з'явилась, здалося, світ помолодшав*. Перші дві частини з'єднані сурядним сполучником *і*, а друга й третя частини — сполучником *що*.

Отже, правильна відповідь на завдання: 1—Г, 2—В, 3—Б, 4—Д.

19. Складнопідрядним із підрядною частиною обставинною місця є речення

- А Вона засоромилась вся, аж сльози заблищали на очах.
- Б Веди мене ти сам, як ти хочеш.
- В Я керував стерном, до певної мети мій човен плив.
- Г Не живе ледачий, де кипить робота.
- Д Навколо стало видно, як удень.

Речення «Веди мене ти сам, як ти хочеш» — складнопідрядне з підрядною обставинною способу дії.

Речення «Я керував стерном, до певної мети мій човен плив» — безсполучникове складне.

Речення «Вона засоромилась вся, аж сльози заблищали на очах» — складнопідрядне з підрядною обставинною міри і ступеня.

Речення «Навколо стало видно, як удень» — складнопідрядне з підрядною частиною обставинною порівняльною.

Отже, правильна відповідь — Г: «Не живе ледачий [де?], де кипить робота».

20. Між частинами безсполучникового складного речення треба поставити двокрапку в рядку (розділові знаки пропущено)

- А Хочеш їсти калачі не сиди на печі.
- Б Будеш учитися буде результат.
- В Дівчата готуються хлопці навчаються учителі переймаються прийдешнім.
- Г Не будеш готуватися успіх тобі не усміхнеться.
- Д А вас я просив би допомогти іншим порадою ви чудово склали зовнішнє незалежне оцінювання минулого року.

Усі варіанти відповідей містять безсполучникові складні речення.

Пригадай, що двокрапку в них слід ставити у двох випадках: якщо друга частина безсполучникового речення розкриває зміст першої, доповнює її, конкретизує (можна поставити від першої до другої частини питання *a same? a що same?*) і якщо друга частина виражає причину того, про що говориться в першій. До неї можна поставити питання *чому?*, а перед нею вжити сполучник *бо*.

Цій умові відповідає лише речення з варіанта Д — «А вас я просив би допомогти іншим порадою: (чому? бо...) ви чудово склали зовнішнє незалежне оцінювання минулого року».

Це і є правильна відповідь.

У варіантах А, Б і Г слід поставити тире: у всіх цих реченнях перші частини виражають умову (я можу вставити перед ними слово *якщо*, а перед другими частинами — слово *то*): (Якщо) Хочеш їсти калачі — (то) не сиди на печі. (Якщо) Будеш учитися — (то) буде результат. (Якщо) Не будеш готуватися — (то) успіх тобі не усміхнеться.

У реченні з варіанта В «Дівчата готуються хлопці навчаються учителі переймаються прийдешнім» між його частинами, які виражають одночасність (це видно з того, що ми можемо вставити між ними сполучник *і*), слід поставити коми.

ОПЕРАЦІЙКА

⚡ КОМПЛЕКСНІ МІКРОТЕКСТУАЛЬНІ ЗАВДАННЯ

1. Перепиши текст, знімаючи ризики й виправляючи помилки. Запиши його правильно.

Гаррі Поттер був дуже не/звичайний хлопчина. По-перше, він не/навидів літні канікули. По-друге, справді хотів виконувати домашні завдання, але мусив робити це потай уночі. До того ж, його батьки були чарівниками. Кілька років тому вони загинули. Як хлопець хотів би, щоб вони були жевими! Зараз Гаррі сидів на ліжку й, поправивши круглі окуляри, дістав з-під подушки чорнильницю та сувій пергаменту (За Дж. К. Ролінг; переклад В. Морозова).

2. Відредагуй текст (виправ орфографічні помилки, недоречне вживання слів, в одному реченні постав тире). Запиши правильний варіант. Виконай завдання після тексту.

(1) Містер і місіс Дурслі жили на вулиці «Прівіт-драйв» і приймали активну участь у жетті громади. (2) Вони пешалися тим, що були, слава богу, апсолютно нормальними. (3) Байдиків не били. (4) Містер Дурслі був дибелій чоловігя й кирував фірмою, яка веготовляла сверла. (5) Місіс Дурслі була худорлява, білява, а її шия була майже в двічі довша, ніж у звечайних людей. (6) Подружя мало сеночка Дадлі, що був, на думку батьків, найкращим у світі. (7) На протязі багатьох років Дурслі найдуше боялися таємниць. (8) Та найбільше хотіли одного. (9) Ці люди прагнули, щоб ніхто не дізнався проте, що Дурслі родичі Поттерів (За Дж. К. Ролінг; переклад В. Морозова).

Випиши номер(и) речень.

Односкладні:

У яких є підмети, виражені займенником:

У яких прикметники входять до складу присудків:

3. Постав у реченні розділові знаки, підкресли члени речення, над кожним словом надпиши, якою частиною мови воно є. Схарактеризуй речення за поданими нижче завданнями.

Гаррі вдивлявся у зоряне небо намагаючись углядіти Гедвіґу що можливо летить додому несучи в дзьобі мишку й чекаючи похвали (За Дж. К. Ролінг; переклад В. Морозова).

Назви вид підрядної частини речення.

Назви, чим це речення ускладнене.

4. Запиши речення, знявши ризики, виправивши помилки, вставивши, де потрібно, пропущені букви та розділові знаки. Підкресли головні й другорядні члени речення, надпиши над кожним словом, якою частиною мови воно є. Побудуй схему речення.

І ось коли Гаррі вже почав не/покоїтися що станеться як він торкнеться землі труба вигнулася горизонтально і він вилетів з неї гепнувшись на вологу долівку темного кам'яного туннелю такого великого що в ньому можна було вільно стояти (За Дж. К. Ролінг; переклад В. Морозова).

ВІДПРАЦЬОВУЄМО НАВИЧКИ

1. Підкресли члени речення.

1. Три брати рідненькі із города із Азова утікали (*Нар. творчість*). 2. Люблю я бистрину життя, прозору, проривну, глибоку (*Д. Павличко*). 3. Волошки дивляться в небо (*М. Коцюбинський*). 4. Вона згадала, як сама колись була молода, як їй було сімнадцять років (*І. Нечуй-Левицький*). 5. У хвіртку пара за парою ввійшли дванадцяттеро хлопців і дванадцяттеро дівчат (*Ю. Смолич*). 6. Хотіла б я піснею стати у сюю хвилину ясну (*Леся Українка*). 7. Море може бути повним і невичерпним лише тоді, коли весь час до нього будуть струміти ріки (*П. Тичина*). 8. Він став би солов'єм, танцював би так, що аж куріло (*Ю. Збанацький*). 9. Культура мови — це ще й загальноприйнятий етикет (*З підручника*). 10. Тьохкає, аж розлягається в селі соловейко (*М. Коцюбинський*). 11. Обидва мовчали (*В. Малик*). 12. І знову «ура!» покотилося лісом (*М. Стельмах*). 13. Територія України є неподільною і неотторканною (*Акт проголошення незалежності України*). 14. Хай він стане та погляне мені в очі (*А. Малишко*). 15. Демко, знай, частує гостей (*Г. Квітка-Основ'яненко*). 16. Галя мов не чула (*Панас Мирний*). 17. Він сидить та все сидить (*Т. Шевченко*). 18. Спомин був як блискавка (*М. Рильський*). 19. Темрява в садку стала густіша (*М. Коцюбинський*). 20. Ніна звикла всюди бути першою.

2. Розстав пропущені розділові знаки. Підкресли граматичні основи. Визнач види підрядних. Накресли схеми речень.

- У мене викликає протест коли я чую що десь прориваються тенденції зазнайства спроби протиставити молодих старшим (*О. Гончар*).
- У відкритому полі видно як летять у вирій журавлі як бродять по свіжій ріллі чорні граки як сумує на самотній деревині сіра ворона загорнута в чорну хустину (*В. Гжицький*).
- Коли б був я вітром буйним я б розгонив чорні хмари щоб від хмар не слались тіні (*О. Олесь*).
- До тебе летіла б край світу де сходить зоря золота якби не морози на квіти якби не минули літа (*М. Ткач*).
- Якщо не можна вітер змалювати, прозорий вітер на ясному тлі — змалюй дуби могутні і крислаті котрі од вітру гнуться до землі (*Л. Костенко*).
- Мені стояло в пам'яті роками як ми тоді не відали про те чого старий тремтячими руками ловив секунди крильце золоте (*Л. Костенко*).

7. Страшні слова коли вони мовчать коли вони зненацька причаїлись коли не знаєш з чого їх почать бо всі слова уже були чиймись (*Л. Костенко*).
8. Так як Данте любив Беатріче як Петрарка Лауру любив так люблю я тебе моя пташко хоч тобі я і серце розбив (*О. Олесь*).
9. Притулившись одне до одного вони мовчки дивились як над світом поступово виднішає обрії ширшають у попелястому небі тануть зірки (*О. Гончар*).
10. Мені здається що живу не я а інший хтось живе за мене в світі в моїй подобі (*В. Стус*).

3. Розстав пропущені розділові знаки.

1. Перед нею відкривається особисте щастя родинні втіхи достаток безжурне життя (*М. Коцюбинський*). 2. Яблуні верби клуня горшки на тину старий в'яз всі речі стали ніби незнайомими серед ночі (*О. Довженко*). 3. Усе проти неї і люди і становище жінки в суспільстві і її бідність (*З журналу*). 4. І все те і море і небо і хмари пройняте серпанком рухливого туману (*За Ю. Збанацьким*). 5. У просторій кімнаті з чотирма вікнами стояв посередині стіл застелений червоним сукном (*М. Коцюбинський*). 6. Жовто помальовані парти зсунуті в кутку докупи були покриті пилом (*М. Коцюбинський*). 7. Лишившись сама дівчина заходилася прибирати. 8. На вулиці під самими ворітьми знявся над колодязем журавель (*М. Коцюбинський*). 9. У цю мить окрім їхньої радості для них не існує ніхто і ніщо (*З журналу*). 10. Музики трое чорних циган сиділи рядком на ослончику (*За М. Коцюбинським*). 11. Може саме про цей будинок і говорив Петро? 12. На Колімі запахло чебрецем і рутом'ятою і кропивою (*В. Стус*). 13. Тонкі брови русяві дрібні кучері на голові тонкий ніс рум'яні губи все дихало молодою парубочою красою (*Г. Нечуй-Левицький*). 14. Над луками залитими квітневою повинню холонув оранжевий вечір (*Г. Тютюнник*). 15. Зрошений вітром ковиль сріблясто хвилювався довкола (*О. Гончар*). 16. Високо-високо в небі в прозорому надхмар'ї виблискували у променях сонця дніпровські чайки (*Ю. Мушкетик*). 17. Під хатою на широкій старовинній призьбі пообтиканий трухлими кілочками сидить дід Христоня (*Г. Тютюнник*). 18. Орфей до речі також був фракієць (*Л. Костенко*). 19. Є тільки чутка може це й химера і є кут зору може й слухний кут що греки начитавшись Гомера його кіммерів поселили тут (*Л. Костенко*). 20. О слово рідне Орле скутий Чужинцям кинуте на сміх! (*О. Олесь*)

4. Перепиши речення, постав пропущені розділові знаки. Підкресли в кожній головній частині слово, яке пояснює підрядна. До якої частини мови належать підкреслені слова? Які засоби зв'язку — сполучники чи сполучні слова — використано в реченнях? Зверни увагу на місце підрядної щодо головної. Визнач вид підрядних частин речень. Свої висновки внеси в таблицю. Накресли схеми.

1. Навіть той хто лінувався робити вправи у передчутті зовнішнього незалежного оцінювання починав наполегливо вчитися.
2. Сама ж місцина де стояла бабусина хатина була напрочуд гарна.
3. Люблю коли ти йдеш дорогою.
4. На шляху під високим вузлатим шатром дерев над яким перегойдуючись тріпотіло низьке небо замаячила самотня постать (М. Стельмах).
5. Скільки провів я безсонних ночей читай по утомі очей (П. Воронько).
6. Люблю як ти втомлено усміхаєшся й твої очі випромінюють ніжність.
7. Пригнувшись до самої землі друзі ясніше побачили обриси двох доріг що збігали і переливалися попелястими смужками через пагорбок (М. Стельмах).
8. Оріся пила молоко тримаючи кухоль за вушко і раптом побачила що по ньому лізе жучок сонечко (Г. Тютюнник).
9. Шелестять дощі про те чого не вимовиш словами (М. Луків).
10. Ох досі не можу повірити що ти вже не любиш мене! (Леся Українка).

Аналіз складних речень

Номер речення	Схема	Вид підрядної частини	Сполучник чи сполучне слово?
1			
2			
3			
4			
5			
6			
7			
8			
9			
10			

Слово **коли** в підрядній з'ясувальній частині завжди є сполучним словом.
Віталій терпляче чекав, коли скінчиться дощ.

- 5. Додай до поданих головних частин речень підрядні означальні й запиши, розставляючи розділові знаки.**
1. Далеко від лісу (якого?) ... грала на сонці срібними хвилями ріка.
 2. Троє хлопців (які?) ... чекали на відповідь.
 3. Море (яке?) ... надвечір почало стихати.

4. Стояла чудова літня пора (яка?) ...
5. У долині (у якій?) ... мигтіло безліч вогників.

6. Доповни подані частини речень підрядними з'ясувальними частинами. Утворені речення запиши.

1. Я щасливий
2. Усім відомо
3. Добре
4. Треба знати
5. Мені здається

7. Склади за поданими схемами речення з підрядними означальними.

1. [], (яка...).
2. [... , (котрий...), ...].
3. [], (де...).
4. [... , (що...), ...].

8. Постав розділові знаки, підкресли члени речення, намалюй схему й підпиши вид підрядної частини.

1. Мені примарилася повінь котру я запам'ятав ще змалечку (Г. Тютюнник).
2. Чує він крізь легкий сон що якась дівчина співає тонким голосом пісню (І. Нечуй-Левицький).
3. По дорозі над якою виринувши з-за обрію затремтіло гаряче сонце йшов подорожній.
4. Бачу за морями золоті дороги де припав до неба синьоокий степ (В. Сосюра).
5. Йому здавалося що він не спить і дивиться вгору на гілля (І. Нечуй-Левицький).
6. Пригнувшись низько до землі я побачив краплину роси що стікала по стеблині.
7. У саду стояла така тиша що мимоволі прислухалися всі.
8. Йому здається що співає кожний листок (І. Нечуй-Левицький).
9. Я жадібно пив воду з кухля по якому стікали холодні краплини.
10. Хто бідному дає той вдесятеро придбає (Нар. творчість).

9. Допиши на місці пропусків головні або підрядні частини так, щоб утворилися складнопідрядні речення з підрядними місця. Постав потрібні розділові знаки.

1. Куди не глянеш
2. Туди ми приїхали разом із братом.
3. де небо сходиться з землею.
4. де вже потяга не було.
5. І скрізь було чути спів пташок.

10. Допиши прислів'я, використовуючи довідку. Постав потрібні розділові знаки, визнач вид підрядних частин.

1. Де відвага
- Вид підрядної:
2. Де не посій
- Вид підрядної:
3. Прийде
- Вид підрядної:
4. Де багато господинь
- Вид підрядної:
5. Це було ще за старого Хмеля
- Вид підрядної:
6. Де багато слів
- Вид підрядної:
7. Куди кінь з копитом
- Вид підрядної:

Довідка: як була людей жменя; туди й рак з клешнею; там і перемога; там мало діла; там хата неметена; там і вродиться; як хан долізе до Криму.

11. Перепиши. Постав, де потрібно, розділові знаки.

1. Коли зграя залетить далеко і в тумані стане тихо я зупинюся й наслухаю що робиться попереду (*Г. Тютюнник*).
2. Настане час і піде все в архів (*Л. Костенко*).
3. Тільки пташки виспівують та інколи прошелестить легенький вітерець.
4. Перед ним лежав шлях курний уже хоч була рання весна (*М. Коцюбинський*).
5. Щойно прибитий вогонь знову оживав ріс вітер потужно роздимає полум'я багряне гаддя проповзало поміж людей рвалося вперед швидко змикаючись між собою зухвало накидаючись на високу стерню яка немовби сама тяглася до вогню назустріч своїй погибелі (*О. Гончар*).
6. Коли ж приходив Онисько чоловіки співали вдвох виводячи чогось старовинного що неодмінно будить у похилих селян рясні спогади про роменські рушники в кутку на образах завзяту різдвяну бійку посеред річки дівочі сорочки пісенько вишиті на рукавах чорним або калиновим хрестиком та гнучкі вербові кладки через рови з весняною водою що й досі ділять старе українське село на кутки й прикутки (*Г. Тютюнник*).

7. Боялися що коли погасне вогонь усі страхи і весь жах темряви впадуть нам на голови тому весь час підкладали у вогнище хмиз (*В. Шевчук*).
 8. І темними вулицями де менше горіло поніс Гонта дітей своїх щоб ніхто не бачив де він синів поховає і як Гонта плаче (*Т. Шевченко*).
 9. Хоч народне прислів'я і стверджує що сумний місяць грудень і в свято і в будень але саме останній місяць року налаштовує кожного з нас на оптимістичну хвилю бо хоч зима і повертає на мороз проте сонце вже йде на літо (*З Інтернету*).
 10. Жорстокість нетерпимість винищують не тільки тих на кого вони спрямовані а й тих хто взяв їх на озброєння (*В. Шевчук*).
 11. Місяць на небі зіроньки сяють тихо по морю човен пливе (*Нар. творчість*).
 12. Не кидай іскри в солому і сама згорить і село спалить (*Нар. творчість*).
 13. У лісі дзвеніли пилки й лунали удари сокир то будували нові будинки (*Ю. Збанацький*).
 14. Коли мені підхлібник тисне руку тікаю геть від нього сам не свій (*Д. Павличко*).
 15. Таке моє давнє правило ніколи не шкодувати за тим чого не можна повернути (*О. Гурейв*).
 16. Трапиться слово зрадливе геть його сину гони! (*Б. Олійник*)
 17. Отакий і рости сину цікавий до всього життя треба знати (*А. Головка*).
 18. Все чим живе душа чим серце володіє ясну блакить небес і зелень ранніх трав і цей струмок що так весні радіє йдучи в далеку путь з собою я забрав (*Л. Первомайський*).
 19. Говорячи про національний летарг Леся Українка наголошує Мені соромно що ми такі невірні що носимо кайдани і спокійно спимо під ними...
 20. Шевченко оспівував безсмертя Прометееве його розшматоване серце що знову оживає і сміється знову (*О. Гончар*).
12. Прочитай уривки з текстів диктантів. Виконай завдання.

ТЕКСТ 1

(1) Хльоскала на вітрі довгим віттям стара верба в кінці городу над яром. (2) Мороз скував льодком калюжу-озерце в пониззі городу, й налягала згори сива темінь. (3) А з неї, з високої високості, долітав прощальний крик гусей. (4) Крик був такий тужливий, такий печальний, немов гуси залишали цю землю назавжди (*За Ю. Мушкетиком*).

ВИПИШИ НОМЕРИ

складносурядних речень

складнопідрядних речень

простих неускладнених речень

простих ускладнених речень (укажи, чим ускладнені)

ТЕКСТ 2

(1) Від бузинової хмари степом рухалася широка чорна тінь. (2) Вона повільно наближалася і до сівачів, дихаючи на них свіжістю близького дощу і фарбуючи все в чорну зловісну фарбу. (3) Потім хмари застигли. (4) Сторожке мовчання оволоділо небом і землею, і так продовжувалося хвилину-дві. (5) Потім кілька важких і лапятих крапель упали на круп коня і покотилися вниз по сухій шерсті, і раптом вони заскакали скрізь — по людях, по конях, по ріллі. (6) І линув дощ, рясний, веселий, благодатний, покотився туманом по степу (*За Г. Тютюнником*).

ВИПИШИ НОМЕРИ

- складносурядних речень
- складнопідрядних речень
- простих неускладнених речень
- простих ускладнених речень (укажи, чим ускладнені)

ТЕКСТ 3

(1) Другого дня Кайдашиха знов збудила рано невістку, а сама вкрилася з головою на печі й заохала. (2) Мотря вже не йняла віри тому оханню. (3) Вона зварила обід, замісила діжу. (4) Роботи було багато, невістка скрізь устигала, а свекруха, вставши з печі, тільки хату вимела. (5) Мотря вже сердито поглядала на свекруху. (6) Борщ вийшов несмачний. (7) Свекруха тільки ложку вмочила й не їла борщу (За І. Нечуєм-Левицьким).

ВИПИШИ НОМЕРИ

- складносурядних речень
- речень з різними видами зв'язку
- простих неускладнених речень
- простих ускладнених речень (укажи, чим ускладнені)

ТЕКСТ 4

(1) Ліс був смерековий, видно, планово саджений, бо смереки заступали одна одну, як солдати в рядах, і творили своєрідні тунелі. (2) Земля під кронами дерев, що вгорі сплїталися між собою, була акуратно, немов навмисно, вистелена вируділою глищею. (3) Все це справляло враження якоїсь трохи бутафорної нарочитості. (4) Праворуч, по той бік дороги, панував зовсім інший світ. (5) Здавалося, що ця завширшки у п'ять метрів смуга, сторована ногами й колесами, стала кордоном, який проліг між двома рослинними світами, не даючи їм злитися.

ВИПИШИ НОМЕРИ

- складнопідрядних речень
- простих неускладнених речень
- простих ускладнених речень (укажи, чим ускладнені)

ТЕКСТ 5

(1) Нікуди вже далі — ось-ось має щось трапитися. (2) І десь далеко, за темною смугою лісу, обізвався грім. (3) Легко й радісно зітхнув густий хуторський парк із столітніми дубами. (4) Тихо забриніли маленькі шибки в низенькій хаті-землянці, що притулилася самотня до панського парку. (5) Щось насувало грізне. (6) Потемніло, завітрило, закрутила курява (За С. Васильченком).

ВИПИШИ НОМЕРИ

- складнопідрядних речень
- безсполучникових складних речень
- простих неускладнених речень
- простих ускладнених речень (укажи, чим ускладнені)

ТЕКСТ 6

(1)Верболонні кущі, осокори і верби кучерявилися зелом. (2)Вище, над водами, здіймався крутий берег, укритий лісом, а ще далі, на самому взгір'ї, розкинулося село. (3)У сиву давнину, понад дві тисячі літ тому, тут жили скіфи. (4)Городище розкинулось на багато гонів; від нього крутим берегом Ворскли далеко тягнуться височенні вали. (5)За багато літ вони осунулися, заросли лісами. (6)А ті вали, що тяглися в степ, здійнялися горбастими хребтами над рівниною (За О. Гончаром).

ВИПИШИ НОМЕРИ

- складносурядних речень
- складнопідрядних речень
- безсполучникових складних речень
- простих ускладнених речень (укажи, чим ускладнені)

13. Запиши речення з прямою мовою, розставивши в них розділові знаки. Потім перероби їх у речення з непрямою мовою.

1. А дід каже колись комарі були великі (За О. Довженком).

Пряма мова:

Непряма мова:

2. Жалілася свиня ніяк не розумію за що так люди хвалять солов'я (За В. Симоненком).

Пряма мова:

Непряма мова:

3. Я коли виросту теж садівником буду палко промовив Юрко (За І. Цюпою).

Пряма мова:

Непряма мова:

4. Чи бачили ви таке сказав батько і додав готовий козак одним словом (За А. Головком).

Пряма мова:

Непряма мова:

5. Не клич мене весно казала я їй не чаруй і не ваб надаремне (За Лесею Українкою).

Пряма мова:

Непряма мова:

ПРОКАЧАЙ СКІЛИ

Завдання 1—10 мають по п'ять варіантів відповіді, лише один із яких правильний. Оберіть правильний, на Вашу думку, варіант відповіді та позначте його зручним для Вас способом.

Варіант I

1. Лише словосполучення наведені в рядку

- А познайомилися позаторік, проти сонця, порвати ланцюги
- Б броунівський рух, більш важливий, вимкнув праску
- В замилити очі, приховані наміри, віра й надія
- Г попросив увійти, слово пророка, приховані від читачів
- Д надміру тяжко, сім років, піймати облизня

2. Підмета немає в реченні

- А Знав дівчину, котра вміла запалювати серце усмішкою.
- Б Бачила мету, що вказувала шлях.
- В Ой три шляхи широкії докупи зійшлися.
- Г Ой у полі жито копитами збито.
- Д Бити байдики — справа нехитра.

3. Обставина є в реченні

- А Дівчина прийшла почитати.
- Б Говорити з розумною людиною — радість.
- В Стрижка наголо йому не пасувала.
- Г Це треба зробити.
- Д Вони раді б допомогти, та не можуть.

4. Односкладним є речення

- А Тут радість.
- Б Сьогодні день прекрасний.
- В Жити — то не є долання меж.
- Г Несказане лишилось несказаним.
- Д Не намагайтеся сповільнити час — свідчення поступу.

5. Простим є речення

- А Мов дві гілки ліщини, розійшлись дороги, і вечір сині тіні кидає на воду.
- Б Забрівши у хащі, закутаний у вітер, накритий небом і обмотаний піснями, лежу, мов мудрий лис, під папороті квітом, і стигну, і холону, й твердну в білий камінь.
- В Тріщить, лящить, мов щелепа, корчма, й ліщина галуззю стає сторчма.
- Г Та рвучий подув торсає похмуру тінь, що сволоком втекти не хоче в далечінь.
- Д Струмки полощуть срібло тиші, в росі купається трава.

- 6. Перед однорідними членами речення потрібно ставити двокрапку, а після них — тире в реченні (розділові знаки пропущено)**
- А Усі дерева дуби клени сосни є предметом зацікавлення ботаніка.
 - Б Усе його цікавило а саме дорога ліс окопи під лісом.
 - В Все повторялось і краса й потворність.
 - Г Усе цікавить дитину будинки і машини пташки і комахки.
 - Д Поля ліси голубе небо все викликає в мене радість.
- 7. Складносурядне речення утвориться, якщо до фрагмента «Уночі падав сніг...» додати**
- А так що вийти на прогулянку ми не змогли.
 - Б дарма що була середина жовтня.
 - В залишивши на деревах сліди зими.
 - Г а день був дивовижно теплим.
 - Д і перетворив ліс на казку.
- 8. Складнопідрядним із підрядною обставинною причини є речення**
- А Ні, певно, ти поліг в курганах, бо ти не міг би бути в кайданах.
 - Б Везли, щоб там, в краях холодних, згноїти велетнів народних.
 - В Як навесні земля добре ореться, буде добрий рік.
 - Г Веди мене мерщій: я смерть вже чую.
 - Д Хоч не рідний син Ярема, а щира дитина.
- 9. Двокрапку треба поставити, якщо до частини «Люблю теплу весняну пору...» додати фрагмент рядка**
- А ...коли з-під снігу виглядають перші блакитні проліски.
 - Б ...кидаю всі невідкладні справи та йду в поля далекі.
 - В ...час пробудження природи від тривалого зимового сну.
 - Г ...ласкаву, сонячну, повну радісних пташиних переливів.
 - Д ...у цей час народжуються нові потаємні мрії та сподівання.
- 10. Непряма мова є в реченні (розділові знаки пропущено)**
- А У вигляді мови писав Олесь Гончар дано людині великий дар.
 - Б Учися серденько колись з нас будуть люде ти сказала.
 - В Доводила одна нікчемність що підлабузництво це чемність.
 - Г Ти вже не маленький часто повторюють мені останнім часом.
 - Д Він шепотів мені на вухо не слухайся нікого.

У завданнях 11—12 до кожного з чотирьох рядків інформації, позначених цифрами, доберіть один правильний, на Вашу думку, варіант, позначений буквою. Поставте позначки в таблицях до завдань.

11. Установіть відповідність між прикладом речення та назвою компонента, яким це речення ускладнено (розділові знаки пропущено).

Речення

- 1 Знала я мамо справжню природу його приятні.
- 2 Зовні однак ніщо не віщувало сварки.
- 3 Під вечір годині о восьмій блукав я у парку.
- 4 Де він там забарився вірний мій друг?

Ускладнювальний компонент

- А уточнювальна обставина
- Б звертання
- В вставне слово
- Г однорідні означення
- Д відокремлена прикладка (різновид означення)

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

12. Установіть відповідність між фрагментом складнопідрядного речення та видом його підрядної частини.

Фрагмент речення

- 1 ...напрацювалася, так що...
- 2 ...заплакала, хоч...
- 3 ...зустрілися, щоб...
- 4 ...затримався, тому що...

Вид підрядної частини

- А з'ясувальна
- Б обставинна причини
- В обставинна мети
- Г обставинна допустова
- Д обставинна наслідку

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

Варіант II

Завдання 1—9 мають по п'ять варіантів відповіді, лише один із яких правильний. Оберіть правильний, на Вашу думку, варіант відповіді та позначте його зручним для Вас способом.

1. НЕ потребує редагування словосполучення

- А глузувати зі слабкого
- Б вчити музиці
- В пам'ятник Шевченка
- Г захворіти грипом
- Д приймати участь

2. Складений іменний присудок є в реченні

- А У цьому можна переконатися відразу.
- Б Четверо з них дістали відкоша.
- В Минуле здається мені сном.
- Г Будемо чекати результатів.
- Д Він дивиться не надивиться на море.

3. Двоскладним є речення

- А Не дивись у сніги на дорогу оту.
- Б Рідко, нене, згадую про тебе.
- В За літом літо.

- Г Виведи з відчаю крихту надії!
- Д Не буду сумувати.

4. Складним є речення

- А Я, сонцеві життя продавши за сто червінців божевілля, захоплений поганин завжди, поет весняного похмілля.
- Б В малій кімнаті стіни, наче руки, тримають полохливу тишу в жмені.
- В Сідають дні, мов птахи, на хатах і розгортають крила вітру.
- Г Прокотяться, як лава, тисячні століття, де ми жили, ростимуть без наймення пальми.
- Д Підвівши очі з-понад книжки, побачиш світ барвистим сном.

5. Поширене означення НЕ відокремлюється комами в реченні (розділові знаки пропущено)

- А Наляканий громовицею кінь тихенько заіржав.
- Б Вони проходили повз гай пронизаний ранковими променями.
- В Річка посріблена місяцем вилася попід горою.
- Г Ніким не помічений сідаю в затінку дерев.
- Д Застелений сукном стіл стояв посеред кімнати.

6. Кому треба поставити в складносурядному реченні

- А Я йду додому й серце моє співає від радості.
- Б Знову яблуні буйно цвітуть і лунає знайомий мотив.
- В Тільки море бухає та зорі тремтять у нічній прохолоді.
- Г Часом у блакитній вишині пропливала біла хмара або пролітала пташинка.
- Д Повсюди зацвів бузок і кущі троянд укрилися квітами.

7. Складнопідрядне речення з підрядною порівняльною частиною утвориться, якщо до речення «Важкі думки насувалися все ближче...» додати

- А ...бо часу до ЗНО залишалося обмаль.
- Б ...неначе накочувалися величезні хвилі.
- В ...мов у передчутті якогось горя.
- Г ...так що усміхнутися ніяк не вдавалося.
- Д ...щоб згодом розсіятися.

8. Тире треба поставити між частинами безсполучникового складного речення (окремі розділові знаки пропущено)

- А Любіть книгу вона допоможе вам розібратися в строкатому плетиві думок, навчить вас поважати людину.
- Б І здавалось розтає сніжинка.
- В Будеш сіяти з сумом вродить печаль.
- Г Запахло дужче осінню листя пожовкле, як із кульбаби пух, вітер рвав і кружляв ним по голих городах.
- Д Серце забилося радісно ми під'їжджали до моря.

9. Неправильно оформлено цитату в реченні

- А Поетеса змальовує ситуацію, коли: «душа іде в прийми».
- Б Довженко, звертаючись до Сталіна, писав: «...я є частина народу».
- В «Любити й ненавидіти рідний край дано геніям», — писав М. Неврлий.
- Г Пригадаймо: Мавка з «Лісової пісні» Лесі Українки дорікнула Лукашеві за те, що той життям не зміг «до себе дорівнятись».
- Д З болем пише Т. Шевченко про українське село: «Чорніше чорної землі блукають люде».

У завданнях 10—12 до кожного з чотирьох рядків інформації, позначених цифрами, доберіть один правильний, на Вашу думку, варіант, позначений буквою. Поставте позначки в таблицях до завдань.

10. З'ясуйте, яким членом речення є виділений фрагмент.

Член речення	Речення
1 підмет	А Усі дівчата <i>як дівчата</i> .
2 присудок	Б <i>Учорашнє</i> здавалося мені сном.
3 означення	В Я мріяв про тістечко <i>з вишнями</i> .
4 обставина	Г Люди <i>з подивом</i> дивилися на хлопця.
	Д Вас просили <i>почекати</i> .

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

11. З'ясуйте, який вид підрядної частини відповідає кожному фрагменту.

Фрагмент речення	Вид підрядної частини
1 ...над усе хотіли, щоб...	А означальна
2 ...зайшов до школи, щоб...	Б з'ясувальна
3 ...дуже сподобалася зачіска, що її...	В обставинна умови
4 ...настільки досвідчений, що...	Г обставинна мети
	Д обставинна ступеня та способу дії

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

12. З'ясуйте, який відокремлений член речення є в кожному прикладі.

Відокремлений член речення	Речення
1 означення	А Дерева, вітром підбиті, пнуться до сонця.
2 обставина	Б Прощай, сине море, не скоро стрінемося.
3 прикладка (різно-вид означення)	В Там, у степу, зійшлися в бою рідні брати.
4 додаток	Г Не шкодуй щастя мені, твоїй подрузі.
	Д Чи варто шкодувати про щось, окрім втраченого часу?

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

Варіант III

Завдання 1—10 мають по п'ять варіантів відповіді, лише один із яких правильний. Оберіть правильний, на Вашу думку, варіант відповіді та позначте його зручним для Вас способом.

1. Потребує редагування словосполучення

- А перетворитися на калину
- Б одружитися з розумною
- В радіти з успіхів
- Г не чути промови
- Д бурхливі овації

2. Складений дієслівний присудок є в реченні

- А Я почала вже щось розуміти в цих правилах.
- Б Вони переможці.
- В Я буду радітися з авторитетними вченими.
- Г Він зуби з'їв на цьому.
- Д А дурень дурнем так і лишився.

3. Спонукальним є речення

- А Нехай серця не знають супокою, хай обганяють мрії часу біг...
- Б І хто в цьому винен?!
- В Буде бій вогневий!
- Г Не знаю я, що буде після нас, в які природа убереться шати.
- Д Життя іде і все без коректур, і як напишеш, так уже і буде.

4. Повним є речення

- А Чужа душа — то тихе море сліз.
- Б У лісі дощ.
- В Недалечко — шлях.
- Г З дощу — та під ринву.
- Д У душі моїй — сонце.

5. Неускладненим є речення (розділові знаки пропущено)

- А Там повен двір любистку цвітуть такі жоржини і вишні чорноокі стоять до холодів.
- Б Все повторялось і краса й потворність.
- В Король сидів немов забувши про свою ганьбу.
- Г Вже почалось мабуть майбутнє.
- Д Ой жоржино моя жоржино доки в полі тобі стояти?

6. Непоширену обставину НЕ треба відокремлювати комами в реченні (розділові знаки пропущені)

- А Учень не зрозумівши запитав ще раз.
- Б Зробивши не кажи що не робив.

- В Посеред плеса вода сказившись починала хлюпати й кружляти.
- Г Вона сиділа замислившись.
- Д Не піймавши не кажи що злодій.

7. Перед виділеним сполучником і після нього НЕ треба ставити коми в реченні (розділові знаки пропущено)

- А Сивим туманом оповило велетні-дерева і навіває сум така картина.
- Б Хвилі світла лились з неба і чорні тіні десь пощезли.
- В Над лісом нависли чорні хмари і шурхаючи крилами об них летять чайки.
- Г Я кличу свого собаку і припалій дорожнім пилом біжить він до мене.
- Д Тихий сон стуляє вії розігнавши давні мрії і втопивши їх в журбі.

8. Складнопідрядне речення з підрядним причини утвориться, якщо до частини «Я купила нову лампу...» додати

- А щоб було затишно та красиво.
- Б незважаючи на її вартість.
- В дарма що невиразного кольору.
- Г і тепер стало дуже затишно.
- Д бо було незручно читати.

9. Кому треба поставити, якщо до частини «Сонце сховалося за хмари...» додати

- А хмари ж кинулися врізнобіч.
- Б чекай поганої погоди.
- В воно втомилося постійно сяяти.
- Г стежити за ним я більше не міг.
- Д з півночі повіяв вітер.

10. З'ясуйте, який розділовий знак треба поставити на місці пропуску в поданому реченні.

«Трава — що воно таке? [...] — запитав мене син.

- А кома
- Б двокрапка
- В лапки
- Г тире
- Д крапка

У завданнях 11—12 до кожного з чотирьох рядків інформації, позначених цифрами, доберіть один правильний, на Вашу думку, варіант, позначений буквою. Поставте позначки в таблицях до завдань.

11. Доберіть приклад до кожного випадку вживання тире.

Випадок уживання тире

- 1 тире при відокремленій прикладці
- 2 тире в реченні з однорідними членами
- 3 тире між підметом і присудком
- 4 тире в неповному реченні

Приклад

- А** Стоїть на пагорбі в житах старий вітряк — дубовий птах.
- Б** Дівчина внесла букет польових квітів — до цього похмура кімната враз ожила.
- В** Зацвіла тендітно-біла конвалія в гаю, а сонячно-тремтливі кульбабки — біля ставу.
- Г** Любов — це справді неодмінна супутниця буття людського.
- Д** Усі квіти: соняхи, ромашки, кульбабки — тягнуться до нашого життєдайного світила.

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

12. Визначте, який вид підрядної частини відповідає кожному фрагменту складного речення.

Фрагмент речення

- 1 Це була така мука, що...
- 2 Там, де..., озеро було прозоре.
- 3 День був погідний, так що...
- 4 Розквітли перші почуття, хоча...

Вид підрядної частини

- А** з'ясувальна
- Б** означальна
- В** обставинна допустова
- Г** обставинна наслідкова
- Д** обставинна місця

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

Варіант IV

Завдання 1—9 мають по п'ять варіантів відповіді, лише один із яких правильний. Оберіть правильний, на Вашу думку, варіант відповіді та позначте його зручним для Вас способом.

1. Підмет є в реченні

- А** Жити — це ще й дарувати радість іншим.
- Б** Хотів чути лише правду.
- В** Зоре моя вечірняя, зійди над горою.
- Г** Відчули сильне бажання працювати на благо всіх.
- Д** Мою віру в справедливість нічим не знищити.

2. Означення є в реченні

- А** Поранений застогнав.
- Б** Хлопчик навіжено кричав.
- В** Мріяв стати музикантом.
- Г** Батько з сином поїхали відпочивати.
- Д** Промінь сонця розбиває темряву.

3. Поширеним є речення

- А** Годі гав ловити!
- Б** Усі вони були готові здатися.
- В** І зробився він незримим.

- Г Вони переможці.
- Д Пішла поплавати.

4. Неповним є речення

- А Осінній день, осінній день, осінній!
- Б Розпросторся, душе моя, на чотири татамі.
- В Не будьте мої жалі, лицемірні іуди!
- Г Угорі такі мовчазні зорі.
- Д І я не я, і ти мені не ти.

5. Слово *здавалося* є вставним у реченні (окремі розділові знаки пропущено)

- А Усе тепер *здавалося* їй оповитим казковістю, таємничістю.
- Б Людям *здавалося* що правди вже ніколи не буде, справедливості чекати не слід.
- В Книга *здавалося* і справді вміла говорити зі мною, вона мала властивість розкривати дивовижні світи, переносячи мене в них.
- Г Сонце світило надзвичайно яскраво, від чого *здавалося* що все тут позолочене.
- Д Якщо придивитися уважніше, можна помітити: те, що *здавалося* байдужістю, насправді було стриманістю й честю.

6. Кому не треба ставити між частинами складносурядного речення (розділові знаки пропущено)

- А То крякне крук то коник заірже.
- Б Моему серцю снишся ти а морю сняться урагани.
- В Чи ти мій сон чи ти моя уява чи просто чорна магія чола.
- Г Я йду і одуд стежкою іде моїх полів маленький чичероне.
- Д О котрій годині збираємося і куди поїдемо?

7. Складнопідрядне речення з підрядним мети утвориться, якщо до частини «Я прагну щастя...» додати

- А щоб навчитися робити щасливими й інших.
- Б бо горе не може задовольнити людину.
- В адже не варто зациклюватися на проблемах.
- Г що б ви там не казали.
- Д оскільки мрію про весну в душі у кожного.

8. Складним лише з сурядним і підрядним зв'язком є речення

- А Над вечір хуга втихла, хмари на заході почервоніли, сніг стужавів і гостро заблищав, а повітря стало таким прозорим, що було далеко видно голі дерева понад шляхом.
- Б А речення — мов зоряний разок слів-намистинок, що світяться алмазно, і все довкіл сієє так виразно.
- В Батько хай їде орать — його коні знають, а я піду гулять — мене гості чекають.
- Г Скрізь по обидва боки Раставиці на покаті стеляться чудові городи, жовтіють тисячі соняшників, що ніби поспинались та заглядають поверх бадилля кукурудзи на річку: там набігли на річку високі коноплі і залили берег своїм гострим важким духом.

Д Стояла тиха і по-своєму хвилююча година: згори на верховіття лісу опускався сизий присмерк, а внизу з-під кожного куща виповзав туман, тому здавалось, що над землею коливалися два неба.

9. З'ясуйте, який розділовий знак треба поставити на місці пропуску в поданому реченні.

«Ходімо, — говорить дружина дружині [...] — з'єднаємо руки і долю свою!»

- А кома
- Б двокрапка
- В лапки
- Г тире
- Д крапка

У завданнях 10—12 до кожного з чотирьох рядків інформації, позначених цифрами, доберіть один правильний, на Вашу думку, варіант, позначений буквою. Поставте позначки в таблицях до завдань.

10. Установіть відповідність між видом односкладного речення та його прикладом

Вид односкладного речення

- 1 називне
- 2 означено-особове
- 3 неозначено-особове
- 4 безособове

Приклад

- А Шкода витрачати на це час.
- Б Вітали нас щиро, із хлібом-сіллю.
- В Веселий промінь весняного сонця.
- Г Доти ятрить буде серця людського сум.
- Д Поверни мені віру в людину й у її справедливість.

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

11. Доберіть приклад до кожного виду однорідних членів речення.

Однорідні члени речення

- 1 підмети
- 2 присудки
- 3 додатки
- 4 означення

Приклад

- А Поміж лісом і ставом розкинулося місто.
- Б Було чути шум легкових машин, вантажівок.
- В Згори видно омріяний степ і його безмежний простір.
- Г У траві палали степові маки й жовті ліхтарики тюльпанів.
- Д Найріднішою і найважливішою для людини є мати.

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

12. З'ясуйте, який вид підрядної частини відповідає кожному фрагменту складного речення.

Фрагмент речення

- 1 ...минуло кілька хвилин, як...
- 2 ...утішають мене слова, що їх...
- 3 ...цікаво думати про те, як...
- 4 ...її мова линула, як ...

Вид підрядної частини

- А означальна
- Б з'ясувальна
- В обставинна часу
- Г обставинна порівняльна
- Д обставинна умови

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

КАРТА ПАМ'ЯТІ

ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ. КЛАСИФІКАЦІЯ РЕЧЕНЬ

1. Намалюй схему або візуалізуй у вигляді малюнка тему «Члени речення». Другорядні члени згрупуй довкола підмета або присудка. Біля кожної назви напиши питання, на які відповідає член речення.

2. Заповни таблицю «Класифікація речень» (назви критерій класифікації, різновиди речень за цим критерієм, за потреби наведи приклади).

Класифікація речень

Критерій	Різновиди	Примітки/приклади

ОДНОСКЛАДНІ РЕЧЕННЯ

1. Заповни таблицю «Види односкладних речень».

Види односкладних речень

Вид	Спосіб вираження головного члена	Приклади
Головний член співвідносний із підметом		
Головний член співвідносний із присудком		

2. Заверши речення.

Якщо разом із підметом у реченні є обставина — це

речення.

3. Запиши, чим може ускладнюватися речення.

1.
2.
3.
4.
 - a)
 - б)
 - в)

РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ В ПРОСТОМУ УСКЛАДНеноМУ РЕЧЕННІ

1. Запиши приклади слів (сполучень слів), якими можуть починатися відокремлені додатки.

.....

.....

.....

.....

2. Запиши правила відокремлення обставин.

Відокремлення обставин

Поширені обставини	Непоширені обставини

3. Заповни таблицю «Відокремлення означень».

Відокремлення означень

Правило	Винятки

4. Допиши речення.

Прикладка — це

Коротко сформулюй правила відокремлення прикладок. Зверни особливу увагу на прикладки, що починаються словами **або, як**.

.....

.....

.....

.....

.....

СИНТАКСИС СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ

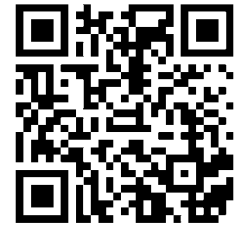
Заповни таблиці.

Розділові знаки в складному сполучниковому реченні

Кома	Без розділових знаків між частинами	Тире	Крапка з комою

Розділові знаки в безсполучниковому складному реченні

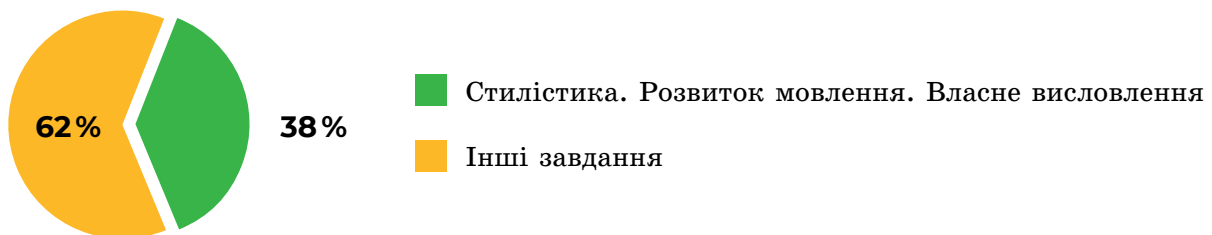
Двокрапка	Тире	Крапка з комою	Кома

СТИЛІСТИКА. РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ. ВЛАСНЕ ВИСЛОВЛЕННЯ

ОРГАНАЙЗЕР

ПРИБЛИЗНИЙ ВІДСОТОК БАЛІВ З ТЕМИ

ПОТРІБНО НАВЧИТИСЯ

- розпізнавати стилі мовлення, визначати особливості кожного з них; користуватися різноманітними виражальними засобами української мови;
- уважно читати, усвідомлювати й запам'ятовувати зміст прочитаного, диференціюючи в ньому головне та другорядне; критично оцінювати прочитане;
- аналізувати тексти різних стилів, типів і жанрів;
- будувати письмове висловлення, логічно викладаючи зміст, підпорядковуючи його темі й основній думці, задуму, вибраному стилю й типу мовлення;
- формулювати, добирати доречні аргументи й приклади, робити висновок, висловлювати власну позицію, свій погляд на ситуацію чи обставини;
- правильно структурувати текст, використовуючи відповідні мовленнєві звороти;
- знаходити й виправляти похибки та помилки в змісті, будові й мовному оформленні власних висловлень, спираючись на засвоєні знання.

ПЛАН ДІЙ

Теми для вивчення	Дати		Відмітка про виконання
	Початок	Завершення	
Стилi сучасної української літературної мови			
Мовлення, його типи й жанри. Вимоги до мовлення. Адресат і адресант			
Текст. Основні ознаки тексту. Способи зв'язку речень у тексті			
Власне висловлення у форматі ЗНО. Контрольний список до власного висловлення			

БАЗА ДАНИХ

Мовний стиль — сукупність засобів, вибір яких зумовлюється змістом, метою та характером висловлювання.

Стилістика — розділ науки про мову, що вивчає виражальні засоби мови, такі якості мовлення, як точність, логічність, образність, доречність; це наука про функціонування та використання мови.

СТИЛІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

Стиль	Основне призначення	Ознаки	Жанри
Художній — це мова художньої літератури	Різнобічний вплив на думки і почуття людей за допомогою художніх образів	<ul style="list-style-type: none"> Емоційність, образність, експресивність. <p>На лексичному рівні в ньому вживається все словникове багатство української мови. Художньо-літературне мовлення багате на епітети, метафори, порівняння й ін. зображувальні засоби. Із певною художньою метою можуть уживатися діалектна та професійна лексика, фразеологізми. У художньому стилі вживаються різні типи речень за будовою, метою висловлювання, за відношенням змісту речення до дійсності</p>	Трагедія, комедія, драма, роман, повість, оповідання, новела, поема, вірш та ін.
Офіційно-діловий — це мова ділових паперів, що використовуються в офіційному спілкуванні між державами, установами, приватною особою і установою і регулюють їхні ділові взаємини	Регулювання офіційно-ділових відносин	<ul style="list-style-type: none"> Наявність реквізитів, що мають певну черговість; однозначність формулювань, точність; послідовність викладу фактів; гранична чіткість висловлювання; наявність усталених мовних зворотів (у зв'язку з, відповідно до, з метою, згідно з...); стандартизація початків і закінчень документів. <p>Лексика стилю здебільшого нейтральна, уживається в прямому значенні. Залежно від того, яку саме галузь суспільного життя обслуговує офіційно-діловий стиль, він може містити суспільно-політичну, професійно-виробничу, науково-термінологічну лексику. Синтаксис стилю характеризується вживанням речень різної будови з прямим порядком слів; запроваджується поділ тексту на пункти, підпункти</p>	Закон, кодекс, устав, наказ, оголошення, доручення, розписка, протокол, акт, інструкція, лист, список, перелік, накладна тощо, а також виступи на зборах, наради, прес-конференції, бесіди з діловими партнерами

Стиль	Основне призначення	Ознаки	Жанри
Науковий — різновид літературної мови, що обслуговує сферу й потреби науки	Виклад наукового матеріалу	<ul style="list-style-type: none"> Точність, логічність, інформативна насиченість, об'єктивність й аргументованість викладу, відсутність образності. Широке використання науково-термінологічної лексики, слів з абстрактним значенням і слів іншомовного походження. Членування тексту на розділи, підрозділи, параграфи, уведення формул, таблиць, діаграм 	Дисертація, монографія, наукова стаття, підручник, посібник, анотація тощо
Публіцистичний (стиль масової інформації, стиль мас-медіа) — це функціональний різновид літературної мови, яким послуговуються в засобах масової інформації (газетах, часописах, пропагандистських виданнях)	Повідомлення, вплив на громадську думку	<ul style="list-style-type: none"> Популярний, чіткий виклад, орієнтований на швидке сприймання повідомлень; стислість і зрозумілість інформації; використання суспільно-політичної лексики (<i>державність, громадянин, поступ, єдність, національна ідея, актуальність</i> тощо). <p>Типовими є емоційно забарвлені слова, риторичні запитання, повтори, фразеологічні одиниці, що зумовлюють емоційний вплив слова. Тон мовлення пристрасний, оцінний</p>	Виступ, нарис, публіцистична стаття, памфлет, фейлетон, дискусія, репортаж
Розмовний — стиль, що обслуговує офіційне й неофіційне спілкування людей, їхні побутові потреби	Обмін інформацією, думками, враженнями, прохання чи надання допомоги, виховний вплив	<ul style="list-style-type: none"> Широке використання розмовної та просторічної лексики, фразеологізмів, вигуків, емоційно забарвлених слів, звертань, вставних слів і словосполучень, неповних речень; для розмовно-побутового мовлення характерне порушення літературних норм, уживання росіянізмів, вульгаризмів, жаргонізмів, неправильна вимова слів 	Використовується в різних жанрах
Конфесійний — стильовий різновид української мови, що обслуговує релігійні потреби суспільства	Вплив на душевні переживання людини	<ul style="list-style-type: none"> Використання церковної лексики, старослов'янізмів; мова багата на тропи (переносне значення); стандартна будова речень для підкреслення урочистості: зворотний порядок слів, поширені повтори тощо 	Біблія, житія, апокрифи, проповіді, послання, молитви, тлумачення Святого Письма

МОВЛЕННЯ

Види мовленнєвої діяльності: слухання, говоріння, читання, письмо.

Форми мовлення: усна й писемна; монологічна й діалогічна.

Типи мовлення: розповідь, опис, роздум.

Жанри — різновиди текстів певного стилю, що відрізняються метою мовлення, сферою спілкування тощо.

Адресант — мовець, який говорить або пише.

Адресат — той, хто сприймає мовлення.

Вимоги до мовлення: змістовність, логічна послідовність, багатство, точність, виразність, доцільність, правильність.

Текст — зв'язне повідомлення, що характеризується змістовою та структурною цілісністю й завершеністю, орієнтацією автора на адресата.

Основні ознаки тексту: зв'язність, комунікативність, членованість, інформативність.

Абзац — відносно закінчена й пов'язана єдністю змісту частина тексту від одного абзацного відступу до іншого.

Засоби зв'язку речень у тексті

Засіб	Приклад
1. Займенники	<i>Восени відлітають птахи. Вони летять у вирій.</i>
2. Прислівники	<i>Я любив її давно. Тоді цвіли луги.</i>
3. Сполучники, сполучні слова	<i>Не хотів залишати рідний дім. Але залишив.</i>
4. Синоніми (у тому числі й контекстуальні), перифрази	<i>Я захоплюся поезією Василя Стуса. Дисидент життя віддав за те, у що вірив. Видобували нафту. Чорне золото коштує чимало.</i>
5. Лексичні повтори, спільнокореневі слова	<i>Ми всі любили Наталку. Наталка уміла співати так, як ніхто не вмів. Природа наша напрочуд різноманітна. Різноманітність ця зумовлена географічним розташуванням України.</i>
6. Метафора та її різновиди (метонімія, синекдоха)	<i>Євросоюз радо зустрів українську делегацію. Брюссель так вітає розвиток демократії в нашій державі.</i>

ВЛАСНЕ ВИСЛОВЛЕННЯ У ФОРМАТІ ЗНО

Власне висловлення — це «...специфічний текст, у якому ви обстоюєте й доводите свою позицію у форматі, запропонованому в тестовому зошиті. З одного боку, такий текст є результатом вашої творчості, він цілком відображає ваші думки й переконання, свідчить про ваші смаки й уподобання, демонструє вашу мовленнєву вправність і рівень культури. З іншого, це результат виконання тестового завдання, яке передбачає задану структуру й вимагає створювати цей текст у певному жанрі».*

Структура власного висловлення така:

1. Теза.
2. 2—3 аргументи.
3. Приклад із художньої літератури чи інших видів мистецтва.
4. Приклад, що є історичним фактом або випадком із життя.
5. Висновок.

 Пам'ятай: дотримання цієї структури — обов'язкова умова успішного виконання завдання. Зміст власного висловлення оцінюють за шістьма критеріями, за якими перевіряють наявність і якість усіх елементів: тези, аргументів, прикладів, висновку, а також логічності й послідовності розвитку думки.

Максимальний бал за кожним критерієм — 2 бали, усього за зміст можна отримати 12 балів. Ще 8 балів ставлять за мовленнєве оформлення, тобто за відсутність або незначну кількість (не більше ніж дві) орфографічних і пунктуаційних, лексичних, граматичних і стилістичних помилок.

Одразу зауважу: на написання власного висловлення слід відвести значну кількість часу. Практика свідчить, що мінімальним терміном тут є 1 година.

Розгляньмо основні складові власного висловлення у форматі ЗНО.

Теза — це одне або кілька речень, які відображають твоє розуміння порушеної проблеми та ставлення до неї. Це думка, припущення, які треба довести або спростувати.

Уяви, що твою роботу читатиме людина, яка є твоїм запеклим опонентом. Тож починати обстоювати власну позицію треба з чіткого окреслення, називання цієї позиції. Формулою тези чітко й однозначно, не змінюй її в процесі обґрунтування.

Тезу можна сформулювати в один із наведених нижче способів.

1. Обрати одну з позицій, запропонованих у завданні як альтернативні.
2. Обрати проміжну позицію, формулюючи її таким чином: *з одного боку..., а з іншого боку...*

Під час оформлення тези використовуй мовні конструкції на зразок «*Я вважаю...*», «*На мою думку...*». Найважливіше тут, щоб теза відповідала умові завдання. Пам'ятай: роботу, що не відповідає темі власного висловлення, оцінюють у 0 балів. Тобто якщо в завданні стоїть питання «*До чого ж зрештою треба дослухатися в житті — до розуму чи до серця?*», а ти пишеш про складну політичну ситуацію в Україні, хоч би яким яскравим чи переконливим було це висловлення, його належно не оцінять.

* Індивідуальний комплект для підготовки до зовнішнього незалежного оцінювання 2012 : Українська мова і література : Збірник тестових завдань. — К. : Вид. дім «Освіта», 2011. — 80 с.

Як ти вже, мабуть, помітив/ла, **тему** власного висловлення формулюють переважно у вигляді мікротексту й питання після нього. Часто в мікротексті висловлюється кілька поглядів на певну тему чи проблему, тому, формулюючи тезу, намагайся об'єднати в ній усі аспекти завдання. Тобто теза має відповідати темі, порушеній у мікротексті, і давати відповідь на питання після цього мікротексту. Тому перед формулюванням тези варто навести 1—2 речення, які були б своєрідним вступом до неї.

Після формулювання тези слід перейти до аргументів.

Аргументи — це відповідь на питання «Чому я так вважаю?», це пояснення, які найкраще підтверджують твої міркування, обґрунтовують тезу.

Необхідно, щоб аргументи не дублювали один одного й не суперечили один одному, якщо тільки це не проміжна позиція.

Аргументи можна оформити одним абзацом одразу після тези, а вже потім ілюструвати їх прикладами в іншому абзаці, або ж ця частина тексту може мати таку структуру: перший абзац = аргумент 1 + приклад 1; другий абзац = аргумент 2 + приклад 2. Як на мене, краще обрати другий варіант: він виразніший; крім того, так ти не заплутаєшся, який приклад до якого аргументу наводиш.

Розпочинати аргументи варто зі слів «*По-перше... По-друге...*» АБО «*З одного боку... З іншого боку...*».

До кожного з аргументів потрібно навести приклади.

Приклад — це ілюстрація істинності твоєї тези, підтвердження аргументів. Пам'ятай: їх має бути два.

Один із прикладів повинен бути з художньої літератури або інших видів мистецтва. Приклад має підтверджувати твою тезу, а аргумент — пов'язувати тезу й приклад. Зазнач автора й назву твору, укажи проблему, порушену письменником, художній образ, через який проблему розкрито. Не треба переказувати змісту твору, давати повної характеристики образів. Зосередься на тому, щоб продемонструвати вмотивований зв'язок наведеного прикладу з твоєю позицією.

Приклад із літератури можна почати словами «*Яскравим прикладом на підтвердження моєї думки є...*».

Інший приклад повинен стосуватися історії чи твого життєвого досвіду. Він теж має бути пов'язаний із тезою та впливати з відповідного аргументу. Тут варто навести проблемну ситуацію з життя або історичний факт, указати імена тих, про кого ти розповідаєш. Немає ніякої різниці, що саме ти обереш для прикладу: власний життєвий досвід чи історію, це ніяк не впливає на виставлення балів. Не забувай тільки про мовленнєві засоби: цей компонент висловлення можна почати словом «*Наприклад, ...*».

Насамкінець потрібно сформулювати **висновок**.

Пам'ятай: висновок має послідовно впливати з попередніх міркувань і бути логічно пов'язаним із тезою, яку ти запропонував/ла. Типовою помилкою тут є дублювання у висновку тези. Найправильніше буде дібрати до всіх основних слів тези й аргументів синоніми, описові фрази й спробувати за допомогою цих засобів передати думки, заявлені раніше.

Висновок можна розпочати зі слова «*Отже, ...*».

Один із критеріїв оцінювання змісту висловлення — його **логічність і послідовність**.

Основними умовами логічності є: несуперечливість поєднання слів; правильний порядок слів; правильний зв'язок окремих елементів у тексті; позначення переходів від однієї думки до іншої.

Логічність виявляється й у композиційному структуруванні етапів розгортання думки, у дотриманні причинно-наслідкових зв'язків між попередньою та наступною думками, у доречності використаних фактів, їхній мотивації. Послідовність викладу думок реалізується дотриманням смислових зв'язків між попереднім і наступним реченнями. Попереднє речення, як правило, є смисловим підґрунтям для подальшого розгортання думки.

Практично все сказане означає, що ти маєш:

1. Структурувати своє висловлення за абзацами (4 абзаци: на початку перед тезою, перед першим аргументом із першим прикладом, перед другим аргументом із другим прикладом, перед висновком).
2. Використовувати вставні слова й словосполучення в кожному структурному елементі свого висловлення.
3. Не суперечити самому/ій собі в змісті твору (не змінювати свою позицію в процесі обґрунтування).

Ще кілька фінальних порад.

1. Працюй над власним висловленням на чернетці в тестовому зошиті.
2. Дотримуйся норм української орфографії, пунктуації, лексики, граматики та стилістики. Перед переписуванням роботи на бланк відповіді перевір свою чернетку так, ніби перевіряєш чужу роботу. Спробуй пояснити, чому в тому чи іншому місці ти поставив/ла саме такий розділовий знак. Уникай повторів не лише однакових слів, а й спільнокореневих (наприклад, *почали, розпочато, початок* тощо), нагромадження займенників у межах одного й сусідніх речень, тобто не «я-кай», не «ми-кай» — замість займенника можна використати односкладне речення.
3. Перевір, чи нема у твоєму тексті порушень милозвучності. Пам'ятай: три і більше випадків порушення на одне з правил чергування *y—v, i—y—ta* рахують як 1 (одну) стилістичну помилку.
4. Ще раз перевір наявність і правильність усіх елементів структури: тези, аргументів, прикладів, висновку. Стеж за тим, щоб кожен елемент починався зі вставного слова чи конструкції.
5. Перепиши роботу на бланк відповіді. Спробуй писати охайно й розбірливо. Пам'ятай: твій бланк перевірятиме фахівець, який не звик до твого почерку.
6. Ще раз перечитай написане. За потреби внеси акуратні виправлення.

І насамкінець: краще не використовувати під час написання власного висловлення слів і конструкцій, щодо правильного написання й побудови яких ти маєш сумніви.

Критерії оцінювання завдання відкритої форми з розгорнутою відповіддю (власного висловлення) з української мови зовнішнього незалежного оцінювання 2018 року*

Зміст власного висловлення оцінюють за шістьма критеріями (1, 2, 3а, 3б, 4 та 5), як викладено в таблиці 1.

Таблиця 1

Критерій	Змістовий вияв і композиційне оформлення критерію	Бали
1. Теза	Учасник вправно формулює тезу	2
	Учасник не формулює тези вправно	1
	Учасник не формулює тези або формулює тезу, яка не відповідає запропонованій темі	0
2. Аргументи	Учасник наводить принаймні два доречні й переконливі аргументи	2
	Учасник наводить принаймні один доречний аргумент. Аргументи дублюють один одного, тобто другий аргумент перефразовує зміст першого. Один з аргументів не є доречним стосовно сформульованої тези	1
	Учасник не наводить жодного аргументу або наведені аргументи не є доречними	0
3а. Приклад із літератури чи інших видів мистецтва	Один з аргументів підкріплено принаймні одним розгорнутим, добре поясненим прикладом з художньої літератури чи інших видів мистецтва	2
	Немає мотивації наведення прикладу. Приклад не конкретизований через художній образ. У прикладі є фактичні помилки	1
	Прикладу з літератури чи інших видів мистецтва немає, або він не є доречним	0
3б. Приклад, що є історичним фактом або випадком із життя	Учасник наводить принаймні один доречний приклад або з історії, або із суспільно-політичного життя, або з власного життя	2
	Немає мотивації наведення прикладу; приклад не конкретизований; у прикладі є фактичні помилки	1
	Прикладу з історії, суспільно-політичного чи власного життя немає, або він не є доречним	0
4. Логічність, послідовність	Висловлення демонструє зосередженість на обговорюваній проблемі, цілісний, послідовний і несуперечливий розвиток думки (логічність і послідовність викладу)	2
	У роботі є порушення логічності, цілісності, послідовності й несуперечливості розвитку думки	1
	Логіки викладу, цілісності, послідовності й несуперечливості розвитку думки немає	0

* Джерело: <http://testportal.gov.ua/evaluation/>

Критерій	Змістовий вияв і композиційне оформлення критерію	Бали
5. Висновок	Висновок відповідає запропонованій темі й органічно впливає зі сформульованої тези, аргументів і прикладів	2
	Висновок лише частково відповідає тезі або не пов'язаний з аргументами та прикладами	1
	Висновку немає; висновок не відповідає сформульованій у власному висловленні тезі; висновок не пов'язаний з аргументами та прикладами	0

Мовне оформлення власного висловлення оцінюють за двома критеріями (6а та 6б), як вказано в таблицях 2 і 3.

Таблиця 2

Критерій	Кількість помилок	Бали
6а. Орфографія та пунктуація	0—1	4
	2—6	3
	7—11	2
	12—16	1
	17 і більше	0

Таблиця 3

Критерій	Кількість помилок	Бали
6б. Лексика, граматики та стилістика	0—1	4
	2—4	3
	5—7	2
	8—10	1
	11 і більше	0

Під час оцінювання орфографічної й пунктуаційної нормативності роботи **2 (дві) негрубі** помилки рахують як **1 (одну) грубу**.

До негрубих зараховують такі помилки:

- у написанні великої літери в складних власних назвах;
- у випадках написання разом і окремо префіксів у прислівниках, утворених від іменників з прийменниками;
- у випадках нерозрізнення *не/ні* (*не хто інший / ніхто інший...*);
- у випадках, коли замість одного розділового знака поставлений інший;
- у пропуску одного зі сполучуваних розділових знаків або в порушенні їхньої послідовності.

Негрубу орфографічну й негрубу пунктуаційну помилки не сумують і не зараховують як **1 (одну) грубу**.

Систематичне порушення норм милозвучності (**3 (три) і більше** випадків порушення на одне з правил: *у—в, і—й—та*) рахують як **1 (одну) стилістичну помилку**.

Роботу, що **не відповідає темі** власного висловлення, оцінюють у **0 балів**. Роботу **обсягом до 100 слів** оцінюють у **0 балів**.

ПАНЕЛЬ ІНСТРУМЕНТІВ

Прочитайте наведений текст.

Понад століття тому Іван Франко писав: «Книги — морська глибина, Хто в них пірне аж до дна, Той, хоч і труду мав досить, Дивнії перли виносить».

Багато хто переконаний, що книги відіграють важливу роль у формуванні особистості, її духовному становленні. Інші ж твердять, що сьогодні можна легко обійтися взагалі без книжок.

Чи збереглося значення книги в нашому інформаційному суспільстві?

Викладіть Ваш погляд на цю проблему.

Сформулюйте тезу, наведіть два-три переконливі аргументи, що найкраще підтвердять Вашу думку. Проілюструйте Ваші міркування посиланнями на приклади з художньої літератури чи інших видів мистецтва (зазначте автора й назву твору, укажіть на проблему, порушену митцем, художній образ, через який проблему розкрито, наведіть цитату з твору тощо), історичними фактами або випадками з життя. Не переказуйте змісту художнього твору, не давайте повної характеристики образів. Сформулюйте висновки.*

Приклади виконання завдання

Уривок із власного висловлення	Коментар
Теза	
<p>Якісна теза (2 бали) <i>Тарас Шевченко писав: «Книга рятує душу від здерев'яніння». Я вважаю, що книги відіграють важливу роль у житті суспільства, у формуванні особистості; переконаний, що навіть в інформаційну добу вони не втратили своєї актуальності.</i></p>	<p>Теза починається з цитати, що окреслює коло проблем і є своєрідним вступом, що має на меті зацікавити читача. Теза охоплює всі аспекти проблеми, означені в завданні:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) Яку роль відіграє книга в житті суспільства? 2) Чи не втратили книги своєї актуальності в інформаційну епоху?
<p>Слабка теза (1 бал) <i>На мою думку, книга сьогодні не втратила своєї актуальності.</i></p>	<p>У тезі лише перефразовано зміст завдання, названо загальновідомий факт, тож вона є банальною; крім того, теза не охоплює всього кола проблем, означених у завданні</p>
<p>Погана теза (0 балів) <i>Я вважаю, що це питання цікавить людей в усі часи.</i></p>	<p>Не висловлено погляду на означену в завданні проблему: є констатація факту зацікавлення питанням, проте незрозумілим лишається, як до нього ставиться автор</p>

* Завдання ЗНО 2013 року (I сесія).

Уривок із власного висловлення	Коментар
Аргументи	
<p>Якісні аргументи (2 бали) <i>По-перше, процес читання розвиває мислення, спонукає переглянути своє життя й зробити певні висновки — сприяє становленню особистості. (...)</i> <i>По-друге, навіть в епоху стрімкого розвитку комп'ютерних технологій, Інтернету книжки не зникли з полиць магазинів, бібліотеки не занепали, отже, потреба в книзі є. Можливо, тому, що книга акумулює духовні надбання людства, є виразником його найкращих прагнень, зрештою, у тому числі з книжок ми змалку дізнаємося, що таке добро, а що — зло, засвоюємо норми моралі. Саме ці норми рятують суспільство від руйнації.</i></p>	<p>Нааявні два доречні й переконливі аргументи; вони не дублюють один одного, увиразнені мовленнєвими конструкціями, що свідчать про зв'язок між думками</p>
<p>Слабкі аргументи (1 бал) <i>Книга — джерело мудрості, а читання книжок — ознака культурності й освіченості. (...)</i> <i>Читаючи книжки, ми вчимося, розвиваємо свій лексичний запас.</i></p>	<p>Аргументи частково дублюють один одного (думка «розвиток лексичного запасу, навчання під час читання книжок», по суті, синонімічна твердженню про те, що книга — джерело мудрості й освіченості)</p>
<p>Погані аргументи (0 балів) <i>Люди любили книги завжди. (...)</i> <i>Книги роблять нас людьми.</i></p>	<p>Аргументи ніяк не пов'язані з тим, що автор пропонував як тезу («Я вважаю, що це питання цікавить людей в усі часи»), крім того, вони не є доказами якоїсь думки, а лише констатацією загальновідомих фактів</p>
Приклади	
<p>Якісні приклади (2 бали) <i>Яскравим прикладом на підтвердження моєї думки є захоплення сучасних підлітків романом Івана Багряного «Тигролови». Головний герой цього твору Григорій Многогрішний потрапляє в безліч скрутних ситуацій, проте не втрачає віри в людину, не здається під тиском обставин. Цей твір навчає сміливості, вірності своїм ідеалам, наполегливості в досягненні високої мети. (...)</i> <i>Наведу приклад із життя. Мій друг Ігор не любив читати, мовляв, навіщо виснажувати зір, напружувати інтелект. Незважаючи на це, він усе ж якось прочитав книгу Волтера Айзексона «Стів Джобс». Саме вона надихнула його стати агентом змін, і сьогодні Ігор робить усе, щоб сприяти розвитку українського суспільства — займається волонтерською діяльністю, працює над розвитком проектів у сфері комп'ютерних технологій саме тут, в Україні.</i></p>	<p>Приклади докладно мотивовані, добре пояснені; вони підкріплюють наведені аргументи. Приклад із літератури конкретизований вказівкою на автора, назву твору, художній образ. У прикладах немає фактичних помилок</p>

Уривок із власного висловлення	Коментар
<p>Слабкі приклади (1 бал) <i>Наприклад, Ярослав Мудрий заснував першу в світі бібліотеку, оскільки вважав, що саме книги здатні змінити людину. (...)</i> <i>Тарас Шевченко писав: «І чужому научайтесь, й свого не цурайтесь».</i></p>	<p>Немає мотивації наведення прикладів. Приклад із літератури не конкретизований через художній образ; приклад з історії містить фактичну помилку: Ярослав Мудрий заснував першу бібліотеку в Київській Русі, а не у світі</p>
<p>Погані приклади (0 балів) <i>Моя улюблена книга — «Гаррі Поттер». У ній міститься багато цікавих історій, а сюжет захоплює вже з перших сторінок.</i></p>	<p>Прикладу, що є історичним фактом або випадком із життя, не наведено. Приклад із літератури недоречний (він ніяк не стосується теми висловлення)</p>
Висновок	
<p>Якісний висновок (2 бали) <i>Отже, книга навіть в епоху розвитку інформаційних технологій не втратила своєї актуальності, вона сприяє розвитку особистості, може бути причиною та поштовхом для зміни себе й світу довкола.</i></p>	<p>Висновок відповідає запропонованій темі й органічно впливає зі сформульованої тези, аргументів і прикладів</p>
<p>Слабкий висновок (1 бал) <i>Отже, книга в сучасному суспільстві не втратила своєї актуальності.</i></p>	<p>Висновок практично не пов'язаний з аргументами та прикладами.</p>
<p>Поганий висновок (0 балів) <i>Значення книги в нашому інформаційному суспільстві збереглося.</i></p>	<p>Висновок не відповідає сформульованій у власному висловленні тезі; висновок не пов'язаний з аргументами та прикладами</p>

ОПЕРАЦІЙКА

ВІДПРАЦЬОВУЄМО НАВИЧКИ

1. На основі запропонованої таблиці склади коротку пам'ятку «Як успішно створити власне висловлення». Візуалізуй пам'ятку в інфографіці (для цього можеш скористатися ресурсами сайту easel.ly).

Як успішно створити власне висловлення

На що звернути увагу	Типові помилки	Поради
1. Відповідність темі		
2. Обсяг		
3. Організація роботи	Пишу відразу в чистовик (бланк відповіді). Сумніваюся в правильності — лишаю як є, нема чого довго розмірковувати над добром іншого варіанта. Не встигаю вивірити чернетку: не звіряю зі структурою, не перечитую, не перевіряю різні рівні вимог	
4. Логічність і послідовність	Суперечливість поєднання слів; неправильний порядок слів; неправильний зв'язок окремих елементів у тексті; відсутність позначення переходів від однієї думки до іншої; недоречність використаних фактів, відсутність їх мотивації; композиційно не структуровано етапи розгортання думки; попереднє речення не є смисловим підґрунтям для подальшого розгортання думки	Стеж за... Використовуй...
5. Естетика викладу думок		Прагни... Використовуй засоби...
6. Оформлення	«Закреслення — це нічого, головне, щоб правильно все було!»; «Мій почерк — це моє особисте, хай розбирають!»	

2. Напиши власне висловлення на тему «Чи збереглося значення книги в нашому інформаційному суспільстві?» (або іншу на твій вибір). Познач, чи відповідає воно контрольному списку до написання власного висловлення у форматі ЗНО.

Контрольний список (= *чекліст*, **англ.** *checklist*) — список пунктів (назв або завдань), які перевіряють або ж беруть до уваги.

Контрольний список до написання власного висловлення у форматі ЗНО

Пункти списку		Позначка
Зміст		
1. Теза	Відповідає темі	
	Охоплює всі аспекти теми	
	Починається зі вставної конструкції (<i>на мою думку / я вважаю / я переконаний(а)...</i>)	
2. Перший аргумент	Це доказ, який підтверджує моє міркування, обґрунтовує тезу	
	Починається зі вставного слова (<i>по-перше / з одного боку...</i>)	
3. Приклад із літератури	Мій приклад починається зі слів « <i>Яскравим прикладом на підтвердження моєї думки є...</i> » (або іншої адекватної конструкції)	
	Я вказав(ла) автора й назву твору / режисера фільму тощо	
	Я вказав(ла) проблему, порушену письменником, і художній образ, через який проблему розкрито (ім'я героя)	
	Мій приклад мотивований (пояснено, як він розкриває сутність проблеми)	
4. Другий аргумент	У моєму прикладі немає змістових помилок (перекручень фактів, недостовірних відомостей тощо)	
	Мій другий аргумент не суперечить першому і тезі	
	Мій другий аргумент не дублює перший, не перефразовує його зміст	
5. Приклад із історії (життя)	Починається зі вставного слова (<i>по-друге / з іншого боку...</i>)	
	Мій приклад починається зі слів « <i>Наприклад / Прикладом цього може слугувати...</i> » (або іншої адекватної конструкції)	
	Мій приклад мотивований (пояснено, як він розкриває сутність проблеми)	
	У прикладі названо подію, що розкриває сутність проблеми, персону, яка з проблемою пов'язана	
6. Висновок	У моєму прикладі немає змістових помилок (перекручень фактів, недостовірних відомостей тощо)	
	Мій висновок відповідає запропонованій темі й органічно впливає зі сформульованої тези, аргументів і прикладів	
	Починається з « <i>Отже, ...</i> » або іншої адекватної конструкції	

Пункти списку		Позначка
7. Логічність і послідовність	У тексті мого висловлення 4 абзаци: перший абзац містить тезу, другий — перший аргумент і приклад до нього, третій абзац — другий аргумент і приклад, четвертий містить висновок	
	Я не суперечу самому(ій) собі в змісті твору (не змінюю позицію в процесі обґрунтування)	
	Попередні речення мого висловлення є смисловим підґрунтям для подальших	
Мовленнєве оформлення		
8. Орфографія	Я перевіряв(ла) написання слів у моєму висловленні: велика й мала літери, лапки, апостроф і знак м'якшення, спрощення й подвоєння, правопис ненаголошених голосних, правопис префіксів і суфіксів, слова іншомовного походження, складні слова тощо	
9. Пунктуація	Я перевіряв(ла) розстановку розділових знаків (просте, просте ускладнене речення, складне речення); якщо я сумнівався(лася) в розділовому знакові, то перебудував(ла) речення так, щоб уникнути сумнівної ситуації	
	Особливу увагу я приділяв(ла): <ul style="list-style-type: none"> • вставним словам і конструкціям; • зворотам усередині речення (вони відокремлені комами з ОБОХ боків); • підрядним частинам речень усередині головних (вони відокремлені комами з ОБОХ боків) 	
10. Лексика, грамати́ка і стилістика	Я перевіряв(ла) своє висловлення на дотримання евфонії (чергування у—в, з—із—зі, і—й—та, -ся—-сь, би—б, ж—же тощо)	
	Слова в моєму висловленні узгоджуються правильно, особливу увагу я приділяв(ла) поєднанню числівників з іменниками	
	У моєму висловленні немає невиправданих повторів слів (нагромадження спільнокоренових слів), я уникаю недоречної тавтології	
	Я перевіряв(ла) своє висловлення на наявність русизмів, кальок, недоречних мовленнєвих штампів	
Інше		
Я пишу розбірливо, намагаюся зробити почерк таким, щоб написане могли прочитати інші		
Я пишу охайно, не роблю виправлень (або вношу акуратні виправлення, їх не більше ніж чотири)		

КРЕАТИВИМО, або САМ СОБІ РЕДАКТОР

Дорогий читачу! Буває часто так: власне висловлення написано, усіх вимог дотримано, помилки вивірено, але... чогось ніби бракує. Текст здається невиразним, сухим, а так хочеться, щоб він читався на одному диханні!

Пропоную тобі ознайомитися з уривками книги французького прозаїка, поета й художника Ремона Кено «Вправи зі стилю» (переклад із французької Я. Ковалю, Ю. Лисенка; українською книга вийшла 2006 р. у Львові у видавництві «Піраміда») та проаналізувати їхні стилістичні особливості. Зібратися з думками, звернути увагу на ключові питання тобі допоможуть підказки-коментарі. Далі повправляйся в написанні яскравих і переконливих текстів (наприклад, про свій день у школі чи на основі тем власних висловлень із попередніх років ЗНО). Головна умова: створи різні варіанти тексту з одним і тим самим змістом.

Після ознайомлення з уривками книги Р. Кено й створення власних висловлень поміркуй над висловом французького письменника Б. Пуаро-Дельпеша: «Р. Кено належить не до тих письменників, які описують сюжет за допомогою мови, а до тих, які змальовують мову за допомогою якогось сюжету». Як ти розумієш слова «змальовувати мову за допомогою сюжету»?

Для довідки

У «Вправах зі стилю» (1947) Р. Кено поєднує абсурд, бурлеск, гумор і стилістичне експериментування, 99 (!) разів щоразу по-іншому переповідаючи той самий банальний епізод. Недарма свого часу театральна постановка «Вправ зі стилю», співзвучна французькому театру абсурду 50—60-х років, користувалася тривалим успіхом.

Переклад буде цікавий читачеві й з погляду тих виражальних і експресивних засобів, до яких вдалися перекладачі, які, експериментуючи з допомогою засобів нашої мови, перенесли на український ґрунт мовно-стилістичну гру Р. Кено, актуалізувавши її в інших, відмінних мовно-соціальних контекстах, часом навіть виходячи у «за-текст», переслідуючи ціль досягнення естетичної, функціональної й комунікативної відповідності оригіналові (Я. Коваль, Ю. Лисенко. *Із передмови до українського видання книги*).

УРИВКИ З КНИГИ Р. КЕНО «ВПРАВИ ЗІ СТИЛЮ»

Нотатки

В автобусі маршруту «С», у годину пік. Якийсь тип, років десь двадцять шість, фетровий капелюх зі шворкою замість стрічки, занадто довга тонка шия, наче її йому хтось витягнув. Люди виходять. Тип нарікає на сусіда. Мовляв, той його штовхає щоразу, як хтось пробирається на вихід. Тон плаксивий, але з нотками злостивості. Побачивши вільне місце, похапливо його займає.

Через дві години знову бачу його перед вокзалом Сен-Лазар, на Римській вулиці. Він із товаришем, який каже йому: «Тобі на пальто треба пришити додаткового гудзика». І показує, куди саме (на розріз пальта) і навіщо.

Це «вихідний», найбільш стилістично нейтральний текст. Простеж, які його різновиди (варіанти) створює автор. Фіксує змістові й формальні засоби, якими він послуговується.

Лаконічно

Нас кілька їхало вкупі. Якийсь не дуже розумний на вигляд молодик заговорив із паном, що був поряд із ним, а потім відійшов і сів. Дві години потому я знову його побачив; він був із приятелем і вони говорили про одяг.

Метафорично

Коли день сягнув екватора свого віку, зла доля закинула задерикуватого півника з довгою обскубаною шиєю у вир прудких сардин, що юрмилися в нутрощах велетенського білобокого жука. Зненацька півник ошелешив одну сумирну сардину лихим кукуріканням, яке оповило її душу невимовним смутком. Потім, відчувши потяг порожнечі, жовторотий забіяка поринув у неї.

Згодом, у похмурій пустелі міста я знову бачив нерозумного когутка, йому саме скубли пір'я з приводу якогось гудзика.

Пишномовно

У пору, коли рожеві пальці світанку торкаються притихлої землі, я зі стрімкістю оленя впурхую до імпазантного автобуса «С» із фарами, що нагадують замріяні очі корови, і з траєкторією руху, звивистою, немов змія, що плазує джунглями Амазонки. Мій точний і пронизливий погляд, подібний до погляду вождя апачів, що ступив на стежку війни, вирізняє легіня з шиєю, довшою, ніж у прудкононого жирафа, й у фетровому капелюсі, по-чудернацькому прикрашеному плетеною стрічкою, ніби він герой «Вправ зі стилю»...

Суб'єктивний погляд

Тієї днини я був радше задоволений своїм вбранням. Я вперше був у новому капелюсі, досить викличному, і в пальті, про яке я був дуже високої думки. Зустрів Н. біля Сен-Лазарського вокзалу, і він зробив спробу зіпсувати мені настрій, доводячи, що на моєму пальті завелика розпоріха і що до нього треба пришити додаткового гудзика. Але він все ж не наважився скритикувати мого капелюха!

Перед тим добряче провчив негідника, який навмисно брутально штовхав мене, коли пасажири заходили чи виходили. Це сталося в бридкому автобусі, який переповнюється плєбсом саме тоді, коли нещасливий збіг обставин прирікає мене на користування громадським транспортом.

Інший суб'єктивний погляд

Сьогодні в автобусі, на задньому майданчику, біля мене опинився один із тих рідкісних йолопів, яких, на щастя, в природі існує небагато, інакше я б рано чи пізно вбив би котрогось із них. Цьому було років двадцять шість — тридцять і він мене особливо драгував — не так тонкою й довгою, як у обскубаного індика, шиєю, як стрічкою навколо капелюха, точніше, не стрічкою, а якоюсь баклажанового кольору шворкою. До чого ж мерзенний тип! А що в такий час у автобусі було багатенько людей, я користався штовханиною, яка виникала на кожній зупинці, щоб добряче штурхонути його ліктем межі ребер. А коли він таки наважився боязко поскаржитися, я йому ще й пройшовся по ногах. Треба було ще сказати йому для більшої кривди, що на його розхристаному пальті бракує гудзика.

Власне висловлення у форматі ЗНО, безперечно, — авторський текст. І цим автором є ти, дорогий читачу. Звісно, ти маєш право на власну думку. Головна умова: її треба обґрунтувати. Для цього й існує вимога наводити аргументи й ілюструвати їх прикладами. Підхід: «Я митець, я **так** це бачу» — має право на існування, але, погодься, не тоді, коли ти пишеш для інших, а не лише для себе. Пам'ятай: нас розуміють не за тим, що ми «мали на увазі», а з того, як ми це сказали.

Офіційний лист

Маю честь довести до Вашого відома нижчевикладені факти, що я був їх безстороннім і нажаханим свідком.

Сьогодні близько дванадцятої години я перебував на задньому відкритому майданчику автобуса, який рухався вгору вулицею Курсель у напрямку до Шамперрейських воріт. Зазначений автобус був заповнений, точніше навіть переповнений пасажирами, оскільки кондуктор

допустив для входу понад установлену норму кількох претендентів на поїздку, що було ним зроблено безпідставно, з порушенням чинних інструкцій та з міркувань надмірної душевної доброти, що межувало з халатністю. На кожній зупинці переміщення пасажирів, які проходили на вихід або ж, ввійшовши, прямували углиб пасажирського салону, неминуче спричиняло певну шттовханину, яка викликала усний протест, проте не досить рішучий, з боку одного з пасажирів. Слід уточнити, що невдовзі цей пасажир сів на щойно вивільнене місце.

Додам до цього стислого викладу посилання на таку обставину: я мав нагоду знову побачити цього пасажира трохи згодом у товаристві особи, яку я не зміг ідентифікувати. Їх жвава бесіда, здається, стосувалася окремих питань естетичного характеру.

Виходячи з вищезазначеного, просив би Вас, шановний пане директоре, ознайомити мене з висновками щодо наслідків викладених фактів та зорієнтувати стосовно заходів, до яких мені було б доцільно у цьому зв'язку вдатися у ході подальшого життєпроводження.

В очікуванні вашої відповіді висловлюю Вам, пане директоре, запевнення в моїй вельми глибокій до Вас пошані.

Просторіччя

Вже було после двенадцяти, як я упхався в автобус «Се». Заліз, значить, закампасірував талона, дивлюся шо до чого, коли зирк — такий хлопець прикольний, шия, як тіліскоп довга, а на шляпі, де вобше лента в усіх культурних людей, так ув нього віршовка косічкою закручена, значить. Ну, я дивлюся, бо очень вже прикольний чувак, значить, як вдруг він на свого сусіда починає виступать, тіпа, шо це ви мені, уважаїмий, на ногу наступили і ізвіняцця не думаєте? А потім — бачить, місто освободилося, ну він швиденько і плюх на нього — і сидить довольний весь із себе.

Німножко пізніше знов бачу його, їдучи по своїх ділах в автобусі, він коло вокзалу базарить із якимось чуваком, таким же прибацаним, як і сам. А той йому говорить, тіпа, непоплохо тобі було б пришити ще одну пугвицю осюди на пальто. Мені б, блін, його заботи!

Конструюючи речення, з усього огрому засобів, які існують у мові, ми обираємо обмежену їх кількість. І від цього вибору багато що залежить. Навряд чи в тексті підручника автор використовуватиме просторічну лексику і, навіпаки, у художньому творі недоладними здаються терміни наукового стилю й канцеляризми офіційно-ділового. Тому надзвичайно важливим під час написання власного висловлення є вміння оцінити ситуацію та засоби, які найкраще підходять для неї. Завжди варто враховувати, **для кого, з якою метою** створюється текст.

Англіцизми

Піпл! Усе було вандерфул. На скаї брайтово шайнив спринговий сан, софтово бловив вормовий віндик. Анфорчунатлі, я хевив говити в сіті на басі маршруту «С». Там було мені-мені диферентового піплу, але найбільш к'юріозним був один гай з лонговим неком, а на хеді в нього був фулішовий хет зі скіновим лейсом замість ріббона. Саденлі той гай забегінив вайлдово краяти на одного олдового мена, мовляв, ти мені настепив на фути та ще й елбовом страйкнув по рібсах. Я вже зефрейдився, шо буде хорібловий файт, але той крейзовий феллов анекспектедлі зашатапився, джампонував до емптового ситінгу й квайтово на ньому всетлився...

Італіанізми

Бене, бене, синьйорі карабінері, я парло мольто погано ваша мова, але я буду розказати тутто! Було джарко-джаркіссімо! Я їхати в автобуссо ді маршрутто «С». В квесто автобуссо було мольто-мольто синьйорі і донні, синьйорі грандіссімі і солідіссімі, донні белліссімі і фантастіссімі! Тутто бене, тутто магніфіко! Але на уна стацьйоне ентрато ун рагаццо террібле, ун ідіото, ун кретіно, ун паскудо тіпіко. Імаджінате ун монстро: горло мольто довго,

екстраординарменте лонгіссімо! І уна фізіономія ді мафіозі, ді ассесіно! Іль капелюхо кур-йозо ді дегенерато був орнаментадо ді уна екстраваганте спірале. Мадонна міа! Синьйорі, я капіско моментальменте, що буде конфлікто! Натуральменте, квесто бамбіно кримінале почати ун скандало грандіозо. Він робити інвективі абсурдіссімі, що я його штовхати брутальменте! Синьйорі карабінєрі! Я є італьяно веро, уна персона мольто інтолеранта, екпульсива і експлозива! Порка мадонна! Я не стерпіто, я дістати іль пістолето міо і хотіти робити уна піккола вендетта. Але іль тіпо мізерабле, коли відере пістолетіто міо, був террифікато комплетаменте, він пронто тікати на ун седіле лібре. І конфлікто фініто! Все, синьйорі, я розказати тутто!..

Коли в мовленні вживають забагато іншомовних слів або використовують їх у недоречному контексті, це звучить неприродно. Читачі або слухачі часто сприймають такі тексти іронічно. Крім того, кількісне співвідношення іншомовних і власне українських слів у різних стилях неоднакове. Запозичену лексику найчастіше вживають у науковому стилі (терміни). Власне висловлення у форматі ЗНО має бути зразком публіцистичного стилю, тож раджу звести до розумного мінімуму іншомовну лексику в ньому. Пропоную керуватися в таких випадках порадою М. Рильського: «*Без іноземних слів у культурній мові не обійтись. Але варто вживати їх тільки тоді, **коли вони справді доконче потрібні** — і, це вже безумовно, у властивому їм значенні...*»

Словоскладення

Я задньо-майданчико-тісно-автобусив у опівдньо-центро-парижо-часо-просторі разом із довгошийошворконавколокапелюховбраним телепнем. Який почав пасажироскаржитися: «Ви мене штурхокривдите». Слинобризнувши це, він похапливо вільмісцевівся. В подальшому просторочасові я побачив, як він білявокзалосенлазарив із Н., який йому казав: «Тобі слід гудзикодоповнити пальто». І цілепояснював навіщо.

Сонет

Автобуса консервна банка,
Жлобок в кумеднім капелюсі
Закляк у транспортному русі,
І шия довга, мов поганка.
Цілком логічна забаганка —
У люмпен-артистичнім дусі
Заїхать в ребра цій псяюсі,
В автобусі ж така штовханка!

Завивши з болю і досади,
Він плюхнувсь в пошуках розради
На щойно звільнене сидіння.
Подумавши: «Везучий, гаде!»,
З пальта його — для ескапади —
Я видрав гудзика з корінням!

Верлібр

Автобус
повний
серце
пусте
шия
задовга
стрічка
плетена
ноги
пласкі і потоптані
місце
порожнє

й несподівана зустріч навпроти вокзалу посеред тисяч
згаслих вогнів
того серця, тої шиї, тої стрічки, тих ніг,
того місця порожнього
й того гудзика теж.

Пишучи власне висловлення, пам'ятай: ти (на жаль чи на щастя?) не Михайль Семенко. Ти не авангардний поет. Ти не поет. Принаймні не під час складання ЗНО. Коли пишеш творчі роботи, коли цього вимагає завдання — твори! Але роби це там, де цього чекають. Там, де це доречно. Із цієї ж причини не слід писати власне висловлення віршами. Якщо твій твір буде про музику, ти ж не будеш записувати його нотами?

З іншого боку, нехтувати експресивними можливостями публіцистичного стилю теж не варто. Арсенал потужних засобів пропонує тобі словотвір: стилістичні можливості префіксів і суфіксів, складних слів, повторення одного й того самого слова з метою підкреслення інтенсивності дії чи ознаки тощо.

Частини мови

ІМЕННИКИ: день, полудень, майданчик, автобус, маршрут, «С», номер, індивід, рік, шия, капелюх, шворка, стрічка, нарікання, пасажир, нога, зупинка, місце, година, вокзал, Сен-Лазар, приятель, розпоріха, пальто, кравець, гудзик.

ПРИКМЕТНИКИ: задній, повний, довгий, фетровий, плетений, грубий, вільний, вправний.

ЗАЙМЕННИКИ: цей, я, що, він, той, свій, який.

ЧИСЛІВНИКИ: один, двадцять шість, тридцять, два.

ДІЄСЛОВА: їхати, помітити, звернутися, стояти, почати, звинувачувати, наступати, виходити, заходити, припинити, усістися, побачити, розмовляти, радити, зменшити, перешити.

ПРИСЛІВНИКИ: близько, неподалік, майже, зараз, дуже, раптом, навмисно, щоразу, як, несподівано, мерщій, щойно, знову, жваво, вище.

ПРИЙМЕННИКИ: від, на, з, у, до, поряд, замість, під, через, біля.

СПОЛУЧНИКИ: і, що, але, аби.

ЧАСТКИ: начебто.

ВИГУКИ: ах, ой.

І насамкінець: твоє висловлення має бути образним і виразним, мовленнєво багатим.

Образним — добирай слова й речення, які емоційно вплинуть на читача.

Виразним — висловлюй своє ставлення до того, про що говориш.

Багатим — уникай одноманітності (не лише на межі речень; не нагромаджуй і в його межах одні й ті ж частини мови: чергуй дієслова й іменники, виразною їх прикметниками й прислівниками, посилюй частками — не слід нехтувати відтінками й нюансуваннями мови, тоді вона заграє всіма барвами).

Пам'ятай найголовніше: **ти все зможеш!**

КАРТА ПАМ'ЯТІ

СТИЛІСТИКА. РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ. ВЛАСНЕ ВИСЛОВЛЕННЯ У ФОРМАТІ ЗНО

1. Заповни таблицю стилів сучасної української літературної мови.

Стиль	Сфера використання	Функція	Мовні особливості

2. Заповни схему власного висловлення у форматі ЗНО. Упиши слова, які можна використати на початку кожного елемента.

Теза
<i>Я вважаю, що...</i>
Аргумент 1 і приклад із
Аргумент 2 і приклад із

ПЕРЕВІР СЕБЕ: ТЕСТ У ФОРМАТІ ЗНО

Завдання 1—10 мають по чотири варіанти відповіді, серед яких лише один правильний. Виберіть правильний, на Вашу думку, варіант відповіді й позначте його в бланку відповідей.

- 1. На другий склад падає наголос у слові**
 - А зручний
 - Б читання
 - В запитання
 - Г камбала
- 2. НЕМАЄ лексичної помилки в рядку**
 - А у січні місяці
 - Б провідний лейтмотив
 - В ефективний спосіб
 - Г несподіваний сюрприз
- 3. До слова *рука* НЕ є спільнокореневим слово**
 - А дворучний
 - Б рукавиця
 - В рукола
 - Г руків'я
- 4. Пунктуаційну помилку допущено в рядку**
 - А Стомлена від роботи, пізно заснула мати.
 - Б Радісна і щаслива вона розповідала другові про свої успіхи.
 - В Шлях звернув у помережані ярами села.
 - Г Утомлені за день, діти заснули миттєво.
- 5. Синонімом до слова *небіж* є слово**
 - А племінник
 - Б мрець
 - В неук
 - Г нещасливець
- 6. Буквосполуку *-ськ-* слід писати в прикметниках, похідних від обох іменників рядка**
 - А Сиваш, Париж
 - Б Чукотка, Цюрих
 - В Калуш, Нюрнберг
 - Г Нью-Йорк, Кавказ

Прочитайте текст і виконайте завдання 7—10.

(1) Агатангел Кримський відомий, як один із найвизначніших світових дослідників багатьма не/пізнаного Сходу. (2) Він став автором не/повторних наукових праць з історії культури арабських країн, ґрунтовно вивчав історію *ісламу*, письменство, літературу й театри Сходу. (3) Крім східних, Агатангел Кримський знав стільки *мов*, що навіть в одному з листів писав: «Легше буде сказати, яких мов я не/знаю». (4) Не/підрахованою досі лишається *кількість* мов, якими говорив поліглот. (5) «За різними даними, знав понад 60 мов, а хтось переконаний, що понад 100», — розповідає науковий *співробітник* Національного музею літератури Мирослава Тарахан. (6) І це абсолютно кількість! (За В. Аксьоновою).

7. Пунктуаційну помилку допущено в реченні

- А першому
- Б другому
- В четвертому
- Г п'ятому

8. У ролі означення в тексті вжито слово

- А ісламу
- Б мов
- В кількість
- Г співробітник

9. Разом у тексті треба писати сполуку слів

- А не/пізнаного
- Б не/повторних
- В не/знаю
- Г не/підрахованою

10. На місці пропуску в шостому реченні має бути слово

- А приголомшена
- Б приголомшлива
- В незначна
- Г непоказна

Завдання 11—23 мають по п'ять варіантів відповідей, серед яких лише один правильний. Виберіть правильний, на Вашу думку, варіант відповіді й позначте його в бланку відповідей.

П. Знак м'якшення на місці пропуску треба писати в усіх словах рядка

- А тернопіл..ський, велетен..ський, сіл..ський
- Б біл..ше, мен..ше, близ..кість
- В лос..йон, міл..йон, Севіл..я
- Г ад..ютант, кон..як, кін..ський
- Д винос..ся, розріс..ся, пишеть..ся

- 12. Закінчення -ий має прикметник, утворений від слова**
- А освіта
 - Б всевіт
 - В дорога
 - Г вечір
 - Д природа
- 13. НЕПРАВИЛЬНО побудовано словосполучення на позначення часу**
- А двадцять (хвилин) на десяту
 - Б чверть по другій
 - В п'ята година десять хвилин
 - Г за десять (хвилин) сьома
 - Д без десяти три
- 14. Правил уживання великої літери дотримано в усіх рядках, ОКРІМ**
- А ахіллесова п'ята, вулиця Академіка Заболотного
 - Б Декларація прав людини, галактика Чумацький Шлях
 - В Нобелівська премія, Національний художній музей України
 - Г гора Говерла, кінофільм «Сторожова застава»
 - Д День Незалежності, Шевченківський стиль
- 15. Правильно утворено всі форми прикметників у рядку**
- А дорожчий, цікавіший, самий мудрий, біліший
 - Б розумніший, прегарніший, цікавіший, надійніший
 - В відданіший, чесніший, працювитіший, якнайкращий
 - Г щонаймудріший, премудріший, вищий, цінніший
 - Д надміцніший, найчемніший, більший, зеленіший
- 16. Правильно вжито прийменник у всіх рядках, ОКРІМ**
- А двічі на тиждень, на знак прихильності
 - Б сестра по матері, по правилам писати
 - В написати за зразком, за всіма вимогами
 - Г відповідно до наказу, згідно з розпорядженням
 - Д жадібний до знань, беручкий до роботи
- 17. Підкреслені літери позначають однаковий звук у кожному слові рядка**
- А жуйка, важкість, книжці
 - Б шуба, знаєшся, нашому
 - В наказз, зяблик, запас
 - Г хом'як, нігті, поріг
 - Д сіль, невістці, сніп

18. Прочитайте розмову (цифри позначають номери реплік)

- (1) Андрію, ти знову наробив помилок у диктанті.
- (2) Добре, Євгеніє Петрівно, а коли можна переписати?
- (3) Запитай у свого друга, він уже з'ясовував це питання. Іване, тож коли?
- (4) Я забув. Олексіє, нагадай, ти ж теж запитував.
- (5) Ольго, Маріє, Юрію, ви теж приходьте!

НЕПРАВИЛЬНО утворено форму кличного відмінка в репліці

- А 1
- Б 2
- В 3
- Г 4
- Д 5

19. Окремо треба писати всі прислівники в рядку

- А недумано/негадано, рік/у/рік, рано/вранці
- Б з/боку/на/бік, по/нашому, на/самоті
- В на/добраніч, віч/на/віч, будь/що/будь
- Г бозна/як, де/не/де, по/трое
- Д рік/у/рік, на/жаль, до/вподоби

20. Прочитайте речення.

Оленка з ... приїхали до ... засвітла й побачили там пам'ятник

Граматично правильним є варіант послідовного заповнення пропусків

- А Ігором, Львову, Тараса Шевченко
- Б Ігорем, Львову, Тараса Шевченко
- В Ігором, Львову, Тараса Шевченка
- Г Ігорем, Львова, Тарасові Шевченку
- Д Ігором, Львова, Тарасові Шевченку

21. Відокремленою обставиною можна замінити підрядну частину в реченні

- А Якщо ти прагнеш слави, друзі повинні бути поруч.
- Б Батько зупинився біля переходу, щоб ми швидко вийшли з машини.
- В Коли ми прийшли додому, мати приготувала нам поїсти.
- Г Коли я блукаю мережею Інтернет, мені трапляється цікава інформація.
- Д Вона йшла дуже швидко, бо відчувала сильний страх.

22. Прочитайте речення.

Як указано в посібнику(1) капібара — це тварина(2) яка мешкає на берегах річок, озер, струмків(3) і в болотистих місцях(4) бо веде вона напівводний спосіб життя(5) живлячись рослинами.

Кому треба ставити на місці всіх цифр, ОКРІМ

- А 1
- Б 2
- В 3
- Г 4
- Д 5

23. Правильно розставлено розділові знаки при прямій мові в реченні

- А «Як гарно» — подумав Василь Кравчина і повернув голову.
- Б Говорить він: «Не спи, не спи, тебе я очарую, і наяву побачиш дивний сон».
- В «Може бути — поет відмовив — певен, всі ми в Божій волі».
- Г Тарас Шевченко радить — «Будьте люди, бо лихо вам буде!»
- Д «Прислухатися», — сказав мій друг, — «треба не лише вухами, а й серцем».

У завданнях 24—28 до кожного з чотирьох рядків інформації, позначених цифрами, доберіть один правильний, на Вашу думку, варіант, позначений буквою. Поставте позначки в таблицях до завдань у бланку відповідей.

24. Доберіть до кожного фразеологізму синонім.

Фразеологізм

Синонім

1 бити гандри	А смалити халявки
2 ні сіло ні впало	Б п'яти салом намазати
3 підбивати клинці	В м'яти ханьки
4 давати драла	Г потрапити в тенета
	Д з доброго дива

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

25. Доберіть приклад до кожного випадку вживання тире.

Приклад речення

Випадок вживання тире

1 А прийде ніч — болить душа словами.	А тире при відокремленому означенні
2 Усім: і екскурсантам, і простим людям — рекомендується гав не ловити.	Б тире в складному безсполучниковому реченні
3 Тут ліс — як вічність.	В тире на місці пропущеного члена речення
4 Над Києвом — золотий гомін, і голуби, і сонце!	Г тире при однорідних членах речення
	Д тире між підметом і присудком

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

26. Установіть відповідність між видом складного речення та його прикладом.

Вид складного речення

- 1 складно-сурядне
- 2 складно-підрядне
- 3 безсполучникове
- 4 із різними видами зв'язку

Приклад речення

- А Довго спали вітри у ярах на припоні, довго тиша гнітюча полями повзла, і стояли дерева німі на осонні, знемагала в пилюці вечірня імла.
- Б Усе іде, але не все минає над берегами вічної ріки.
- В Заглядає в шибу казка сивими очима, материнська добра ласка в неї за плечима.
- Г По дворах, навантажені всяким збіжжям, стоять вози, готові в дорогу.
- Д Щоб тих щасливих днів не загубити, потрібно працювати цілий вік.

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

27. Установіть відповідність між видом односкладного речення та його прикладом.

Вид односкладного речення

- 1 означено-особове
- 2 неозначено-особове
- 3 безособове
- 4 називне

Приклад речення

- А На другий день тільки про це й говорили.
- Б Нема гіршого ворога від колишнього друга.
- В Шалені темпи.
- Г Шилом моря не нагрієш.
- Д Забуду всі образи й наші сварки.

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

28. З'ясуйте, якою частиною мови є виділені слова в реченні (цифра позначає наступне слово).

Мені (1) *незвично*, (2) *що* люди дуже часто люблять (3) *свій* обман, починають у нього вірити; (4) *невже* таки це і є людська природа?

- А частка
- Б сполучник
- В прийменник
- Г прислівник
- Д займенник

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

Прочитайте текст (цифри в дужках позначають номери рядків) і виконайте завдання 29—33.

ЯКИМ БУДЕ СВІТ У 2064 РОЦІ?

Півстоліття тому американський письменник-фантаст, автор збірки оповідань «Я, робот» та роману «Кінець вічності», побував на Всесвітньому ярмарку в Нью-Йорку. На цій виставці були представлені досягнення техніки від початку 20-го століття. І саме вони спонукали Азімова поставити питання руба: а яким буде світ через наступні 50 років?

Його оповідання «Візит до Всесвітнього ярмарку-2014» виявилось до певної міри пророчим. Поміж іншого, фантаст передбачив появу тривимірного кіно, безпілотних авто, екранів для відеодзвінків й електронних книг. Однак інші прогнози не справдилися. Наприклад, Азімов стверджував, що до 2014 року чимала частина людства житиме під землею чи навіть під водою, щоб вивільнити якомога більші площі для сільськогосподарського виробництва.

Тож *Радіо Свобода* спробувало поставити запитання, які свого часу порушив Айзек Азімов, британському інженерові та футурологу Іянові Пірсону, структурувавши їх за окремими царинами життя, щоб можна було зіставити прогнози двох футурологів.

1

Отож, Азімов передбачав, що люди до 2014-го щодалі більше переїжджатимуть не з одного будинку в інший, а з наземних помешкань у підземні.

А ось доктор Пірсон переконаний, що внаслідок зростання кількості населення та прискореної урбанізації постануть цілі наземні мегаміста з населенням до 50 мільйонів людей. Вони матимуть цілком класичні форми розміщення людей. «Одне з рішень, про яке люди вже замислюються, — це будівництво ще вищих житлових будинків, імовірно, кілометри заввишки. Сьогодні неможливо звести такі споруди через те, що доступні для цього матеріали не настільки міцні, щоб витримати подібні навантаження. Проте до 2050—2060 років ми матимемо чимало нових матеріалів на базі вуглецю, як-от графен та деякі інші, виробництво яких дуже дешево і які водночас дуже витривалі. З ними ми можемо почати зводити значно вищі споруди», — пояснює футуролог.

2

У своїх прогнозах щодо енергетики Айзек Азімов виявив необґрунтований оптимізм. Так, він пообіцяв, що до 2014-го великі ділянки пустелі в американському штаті Аризона чи в Казахстані будуть віддані під велетенські сонячні електростанції.

Доктор Пірсон, своєю чергою, запевняє, що сонячна енергетика стане одним з основних джерел енергії у світі десь до 2064 року, і вже тоді людство відмовиться від викопних енергоносіїв на користь відновлюваної енергетики.

3

Айзек Азімов передбачав, що однією з найбільших принад Всесвітнього ярмарку 2014 року буде «нагода проїхатися на маленьких роботизованих автівках», які літатимуть на висоті одного метра над землею, «автоматично уникаючи зіткнень одна з одною».

Пірсон же переконує нас, що в 2064-му люди й далі пересуватимуться по землі в автівках без крил, але з електродвигунами. Саме електромобілям належить майбутнє, упевнений інженер.

4

Азімов уявляв собі, що в 2014 році люди стоятимуть по три години в чергах, щоб переглянути тривимірні фільми. Він не врахував можливість появи домашніх міні-кінотеатрів.

Пірсон натомість наголошує на тому, що «люди завжди зберігатимуть зацікавленість в інших людях». Отож він прогнозує, що і в 2064 році свою популярність збережуть традиційні види дозвілля, а саме: кінотеатри, театри, концерти.

5

Гендерні стосунки та гендерна ідентичність — цих делікатних питань Айзек Азімов узагалі не торкався. А ось Іян Пірсон приділяє їм неабияку увагу в своїх прогнозах того, який вигляд матиме світ за 50 років. Так, футуролог наголошує, що вже відбуваються зміни, які прокладають шлях для ще серйозніших трансформацій у майбутньому. Ідеться про гормональну терапію, про хірургію, яка дає змогу змінити стать людини. До цього варто додати розвиток генетики, протезування. «Це відкриває цілком нову еру гендерних

відносин, у якій люди зможуть вибирати свою стать мало не на щоденній основі. Але йти-меться не лише про вибір між чоловічою та жіночою статтю, як сьогодні. Лінії поділу вже й без того розмиті. Ніщо не перешкоджатиме нам віднаходити технології, завдяки яким можуть бути створені цілком нові статі», — запевняє Іян Пірсон.

6

Азімов розгледів наперед, що психологія стане ключовою медичною спеціалізацією в 2014 році й що людям буде нудно у світі щодалі більшої автоматизації всіх процесів. Пірсон бачить це інакше. Він упевнений, що автоматизація звільнить людей від усіх форм ручної праці, залишаючи їм час для творчості та спілкування. «Але люди завжди знайдуть привід для скарг», — зауважує Пірсон. «Можна впевнено побитися об заклад, що в майбутньому люди виконуватимуть свою роботу, взаємодіючи одне з одним безпосередньо. Це не нудно. Це те, що людям подобається. Щодо майбутніх екзистенційних криз, то люди завжди вправно знаходять причини для туги навіть посеред радості», — наголошує він.

На думку Іяна Пірсона, у прийдешньому люди переживатимуть стрес від того, що, попри всі технологічні здобутки й прогрес, вони не отримують від життя максимум (*За матеріалами Радіо Свобода; автори: Daisy Sindelar, Жанна Безп'ятчук*).

29. Із тексту зрозуміло, що в майбутньому може бути все, ОКРІМ

- А надвисоких споруд
- Б розвитку сонячної енергетики
- В задоволення людини своїм життям
- Г появи нових статей

30. НЕ впливає зі змісту тексту твердження

- А Іян Пірсон вважає, що поняття статі в майбутньому стане розмитим
- Б Айзек Азімов передбачив виникнення надвисоких хмарочосів
- В людство поступово перейде на відновлювальні джерела енергетики
- Г у людей не зникне потреба в культурному проведенні дозвілля

31. У тексті НЕМАЄ мікротеми

- А прискорена урбанізація та її наслідки
- Б способи пересування людей майбутнього
- В психологічні особливості людини майбутнього
- Г спеціальні комп'ютерні програми для вибору помешкання

32. Мета тексту —

- А привернути увагу широкого кола людей до футуристичних прогнозів
- Б поінформувати про масштаби змін у майбутньому
- В попередити про соціальні ризики
- Г спонукати владні структури до вирішення проблем екології

33. Редактор вирішив поділити текст на змістові частини й дати одній із них назву «Екзистенційна криза: люди більше спілкуватимуться?». Цей заголовок доцільно розмістити на місці цифри

- А 3
- Б 4
- В 5
- Г 6

34. Прочитайте наведений текст.

У різних ситуаціях ми поводимося по-різному: часом у своїх учинках і діях керуємося винятково власним інтересом, а інколи — готові поступатися, безкорисливо діяти на благо інших.

Викладіть Ваш погляд на проблему:

Ким варто бути в житті: егоїстом чи альтруїстом?

Сформулюйте тезу, наведіть два-три переконливі аргументи, що найкраще підтвердять Вашу думку. Проілюструйте Ваші міркування посиланнями на приклади з художньої літератури чи інших видів мистецтва (зазначте автора й назву твору, укажіть на проблему, порушену митцем, художній образ, через який проблему розкрито, наведіть цитату з твору тощо), історичними фактами або випадками з життя. Не переказуйте змісту художнього твору, не давайте повної характеристики образів. Сформулюйте висновки.

БЛАНК ВІДПОВІДЕЙ

У завданнях правильну відповідь позначайте так: X

А Б В Г	А Б В Г	А Б В Г Д	А Б В Г Д	А Б В Г Д
1 ☐ ☐ ☐ ☐	6 ☐ ☐ ☐ ☐	11 ☐ ☐ ☐ ☐ ☐	16 ☐ ☐ ☐ ☐ ☐	21 ☐ ☐ ☐ ☐ ☐
2 ☐ ☐ ☐ ☐	7 ☐ ☐ ☐ ☐	12 ☐ ☐ ☐ ☐ ☐	17 ☐ ☐ ☐ ☐ ☐	22 ☐ ☐ ☐ ☐ ☐
3 ☐ ☐ ☐ ☐	8 ☐ ☐ ☐ ☐	13 ☐ ☐ ☐ ☐ ☐	18 ☐ ☐ ☐ ☐ ☐	23 ☐ ☐ ☐ ☐ ☐
4 ☐ ☐ ☐ ☐	9 ☐ ☐ ☐ ☐	14 ☐ ☐ ☐ ☐ ☐	19 ☐ ☐ ☐ ☐ ☐	
5 ☐ ☐ ☐ ☐	10 ☐ ☐ ☐ ☐	15 ☐ ☐ ☐ ☐ ☐	20 ☐ ☐ ☐ ☐ ☐	
А Б В Г Д	А Б В Г Д	А Б В Г Д	А Б В Г Д	А Б В Г Д
24 1 ☐ ☐ ☐ ☐ ☐	25 1 ☐ ☐ ☐ ☐ ☐	26 1 ☐ ☐ ☐ ☐ ☐	27 1 ☐ ☐ ☐ ☐ ☐	28 1 ☐ ☐ ☐ ☐ ☐
2 ☐ ☐ ☐ ☐ ☐	2 ☐ ☐ ☐ ☐ ☐	2 ☐ ☐ ☐ ☐ ☐	2 ☐ ☐ ☐ ☐ ☐	2 ☐ ☐ ☐ ☐ ☐
3 ☐ ☐ ☐ ☐ ☐	3 ☐ ☐ ☐ ☐ ☐	3 ☐ ☐ ☐ ☐ ☐	3 ☐ ☐ ☐ ☐ ☐	3 ☐ ☐ ☐ ☐ ☐
4 ☐ ☐ ☐ ☐ ☐	4 ☐ ☐ ☐ ☐ ☐	4 ☐ ☐ ☐ ☐ ☐	4 ☐ ☐ ☐ ☐ ☐	4 ☐ ☐ ☐ ☐ ☐
5 ☐ ☐ ☐ ☐ ☐	5 ☐ ☐ ☐ ☐ ☐	5 ☐ ☐ ☐ ☐ ☐	5 ☐ ☐ ☐ ☐ ☐	5 ☐ ☐ ☐ ☐ ☐
А Б В Г	А Б В Г	А Б В Г	А Б В Г	А Б В Г Д
29 ☐ ☐ ☐ ☐	30 ☐ ☐ ☐ ☐	31 ☐ ☐ ☐ ☐	32 ☐ ☐ ☐ ☐	33 ☐ ☐ ☐ ☐ ☐

ВІДПОВІДІ ДО ТЕСТОВИХ ЗАВДАНЬ

Розділ 1. ФОНЕТИКА. ГРАФІКА. ОРФОЕПІЯ

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Варіант I	В	Г	А	Б	А	А	В	А	Д	Г	Д	Г
Варіант II	Г	Б	Г	Д	А	А	Г	А	Б	В	Г	Д

Розділ 2. ОРФОГРАФІЯ

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Варіант I	Б	Г	А	Б	Д	Д	В	Б	В	В	Д	В
Варіант II	Г	Д	В	А	Б	В	Г	В	Г	Б	Д	В
Варіант III	Б	В	А	Г	Г	Б	В	В	В	А	Б	А

Розділ 3. ЛЕКСИКОЛОГІЯ. ФРАЗЕОЛОГІЯ

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Варіант I	Г	В	Б	Б	В	А	Г	А	1—В	1—Г	1—Д	1—Д
									2—А	2—В	2—В	2—Г
									3—Г	3—Б	3—Б	3—Б
									4—Д	4—Д	4—Г	4—А

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	
Варіант II	А	А	Г	А	Г	В	Б	1—Б	1—Б	1—А	1—В	1—Б	
									2—Д	2—Д	2—Б	2—Д	2—Д
									3—Г	3—А	3—В	3—Б	3—Г
									4—А	4—В	4—Г	4—А	4—А

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	
Варіант III	В	В	Б	А	В	Д	Г	1—В	1—Б	1—Г	1—В	1—Г	
									2—А	2—Д	2—А	2—Д	2—Б
									3—Д	3—В	3—В	3—А	3—Д
									4—Б	4—Г	4—Б	4—Г	4—В

Розділ 4. БУДОВА СЛОВА. СЛОВОТВІР

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Г	В	Д	А	Г	Д	Б	Д	Д	В	А	А

Розділ 5. МОРФОЛОГІЯ

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Варіант I	А	Г	В	Д	Д	Г	А	Д	Г	В	В	1—Д
												2—В
												3—А
												4—Б

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Варіант II	В	В	А	В	Г	Б	А	А	А	А	Д	1—Д
												2—Б
												3—В
												4—Г

Варіант III

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Г	Б	Б	Б	А	Г	А	А	Д	А	Б	1—Б
											2—Г
											3—Д
											4—А

Варіант IV

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Б	В	Г	В	Г	А	Б	Д	В	А	А	1—В
											2—Г
											3—А
											4—Б

Розділ 6. СИНТАКСИС. ПУНКТУАЦІЯ

Варіант I

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Г	Г	А	Д	Б	А	Г	А	Д	В	1—Б	1—Д
										2—В	2—Г
										3—А	3—В
										4—Д	4—Б

Варіант II

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
А	В	В	Г	Д	А	Б	В	А	1—Б	1—Б	1—А
									2—А	2—Г	2—В
									3—В	3—А	3—Г
									4—Г	4—Д	4—Д

Варіант III

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Д	А	А	А	А	Г	Д	Д	Д	В	1—А	1—Б
										2—Д	2—Д
										3—Г	3—Г
										4—В	4—В

Варіант IV

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
А	Д	Д	Г	В	Д	А	Б	А	1—В	1—Г	1—В
									2—Д	2—Д	2—А
									3—Б	3—В	3—Б
									4—А	4—Б	4—Г

ПЕРЕВІР СЕБЕ: ТЕСТ У ФОРМАТІ ЗНО

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
Б	В	В	Б	А	Б	А	А	Б	Б	В	Д	Д	Д	В	Б	Д	Г	Д	Г

21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33
Д	В	Б	1—В	1—Б	1—Б	1—Д	1—Г	В	Б	Г	А	Г
			2—Д	2—Г	2—Д	2—А	2—Б					
			3—А	3—Д	3—В	3—Б	3—Д					
			4—Б	4—В	4—А	4—В	4—А					

Навчальне видання УР651125У. Підписано до друку 03.12.2018.
Серія «ЗНО без зайвої напруги» Формат 60×90/8. Папір офсетний.
ХВОРОСТЯНИЙ Ігор Григорович Гарнітура Шкільна. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 36.

УКРАЇНСЬКА МОВА: лайфхаки

Редактор *О. О. Якименко*
Технічний редактор *О. В. Сідельникова*
Коректор *І. В. Ткаченко*

Регіональні представництва
видавництва «Ранок»:

З питань придбання продукції
видавництва «Ранок» звертатися за тел.:
у Харкові – (057) 727-70-80;
Києві – (044) 599-14-53, 377-73-23;
Вінниці – (0432) 55-61-10;
Дніпрі – (056) 785-01-74, 789-06-24;

ТОВ Видавництво «Ранок»,
вул. Кібальчича, 27, к. 135, Харків, 61071.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК №5215 від 22.09.2016.

Для листів: вул. Космічна, 21а, Харків, 61145.
E-mail: office@ranok.com.ua
Тел. (057) 719-48-65,
тел./факс (057) 719-58-67.

Київ – тел. (044) 229-84-01,
e-mail: office.kyiv@ranok.com.ua,
Львів – тел. (067) 269-00-61,
e-mail: office.lviv@ranok.com.ua.

Житомирі – (067) 122-63-60;
Львові – (032) 244-14-36;
Миколаєві та Одесі – (067) 551-10-79;
Черкасах – (0472) 51-22-51;
Чернігові – (0462) 93-14-30.
E-mail: commerce@ranok.com.ua.

«Книга поштою»: вул. Котельниківська, 5, Харків, 61051.
Тел. (057) 727-70-90, (067) 546-53-73.
E-mail: pochta@ranok.com.ua

www.ranok.com.ua

безпечний
для здоров'я
та повністю
переробляється

з оптимальною
білизною,
рекомендованою
офтальмологами

вибілювався
без застосування
хлору

Разом дбаємо про екологію та здоров'я

ВИДАВНИЦТВО
РАНОК